

**Debreceni Egyetem
Tudományegyetemi Karok
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris (Társadalomtudományok és Bölcsészettudományok) Doktori Iskola
Neveléstudományi Doktori Program
Felnőttnevelés és közművelődés alprogram**

**Szektorsemlegesség a kultúra területén
Kulturális célú nonprofit szervezetek helyzete kelet-közép-európai városokban**

- Doktori (Ph. D.) értekezés -

Témavezető tanár:
Sári Mihály Ph. D. habil.
Tanszékvezető egyetemi docens
PTE FEEK

Készítette:
Márkus Edina
doktorjelölt

**Debrecen
2006**

NYILATKOZAT

Én, Márkus Edina teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

.....Márkus Edina.....

Debrecen, 2006. február 28.

Köszönetnyilvánítás

Sokaknak tartozom köszönettel, akik dolgozatom írása és az írásra való felkészülés időszakában segítették munkámat.

A témavezetőm, a doktori programban oktató tanárain, csoporttársaim, munkatársaim, barátaim segítettek példamutatással, tanáccsal, jóindulatú bírálattal.

Köszönöm a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért Alapítványnak a Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban ösztöndíjpályázata keretében nyújtott támogatását, a Drezdai Egyetem Szociológia Intézetének és a görlitzi Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért Intézetnek, hogy lehetővé tették a Volkswagen Alapítvány támogatásával létrejött kutatásukhoz való csatlakozást, Matthias Theodor Vogtnak a kutatás adatainak felhasználásához való hozzájárulását, a debreceni kutatócsoport tagjainak – Csoba Juditnak, Juhász Erikának, Rubovszky Kálmánnak, Szabó János Zoltánnak – a közös munkát.

Köszönöm a kérdezőbiztosként közreműködő hallgatóknak, a türelmes interjúalanyoknak, hogy a kérdőív lekérdezésével, a válaszadással segítették munkámat.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	5
2. A nonprofit szektor a nemzetközi szakirodalomban.....	11
2.1. Fogalomértelmezés, -történet.....	11
2.2. Nonprofit elméletek.....	16
2.3.A nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, környezetének vizsgálata.....	17
2.4. Nemzetközi viszonyok.....	29
3. Nonprofit elméletek.....	32
3.1. Közgazdasági elméletek.....	32
3.2. Interdiszciplináris elméletek.....	37
3.3. A nonprofit elméletek összehasonlító elemzései.....	42
4. A hazai szakirodalom áttekintése.....	46
4.1. Fogalomértelmezések.....	46
4.2. Történeti munkák.....	48
4.3. A nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, környezetének vizsgálata.....	55
4.4. A nonprofit szervezetek működésére vonatkozó irodalom.....	74
4.5. Nemzetközi viszonyok.....	77
5. A nonprofit szektor fejlődése Európában és az Egyesült Államokban.....	80
5.1. A nyugat-európai országok és az Egyesült Államok nonprofit szektora.....	81
5.2. A kelet-közép-európai országok nonprofit szektora.....	93
5.3. Közös vonások és eltérések.....	104
6. A nonprofit szektor helyzete Magyarországon.....	110
6.1. A nonprofit szektor jogi szabályozása.....	110
6.2. A nonprofit szektor fejlődése, szerkezeti jellemzői.....	113
6.3. A nonprofit szektor pénzügyi háttere, működési feltételei.....	116
6.4. Kulturális célú nonprofit szervezetek.....	119

7. Kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett vizsgálat eredményei.....	126
7.1. A vizsgálatba bevont országok kulturális szektora.....	126
7.1.1. Lengyelország.....	126
7.1.2. Lettország.....	130
7.1.3. Magyarország.....	132
7.1.4. Németország.....	134
7.1.5. Csehország.....	139
7.1.6. Hasonlóságok és különbségek a kulturális szektort illetően.....	140
7.2. A kérdőíves vizsgálat eredményei.....	143
7.2.1. A kutatás célja, háttere.....	143
7.2.2. Hipotézisek.....	145
7.2.3. A kutatás módszertana.....	148
7.2.4. A minta jellemzése.....	150
7.2.5. A szervezetek alapításának körülményei, jogi feltételek.....	150
7.2.6. Tevékenységszerkezet.....	158
7.2.7. Célcsoport, hatókör.....	163
7.2.8. A szervezetek működésének jellemzői, anyagi feltételei, hatókör.....	168
7.2.9. Foglalkoztatás.....	174
7.2.10. Helyzet- és jövőkép.....	182
8. Összegzés.....	190
Irodalomjegyzék.....	196
A szerző témával kapcsolatos publikációi, konferencia előadásai.....	213
Táblázatok jegyzéke.....	214
Ábrák jegyzéke.....	215
Összefoglaló.....	217
Summary.....	220
Riassunto.....	223
Mellékletek jegyzéke.....	227
Melléklet.....	228

1. Bevezetés

A civil társadalom újrafelfedezése az 1970-es években figyelhető meg a társadalomtudományi kutatásokban, egyes kutatók a kelet-közép-európai átalakulás, a kelet-közép-európai országok demokratikus átmenetében betöltött szerepével indokolják, mások a jóléti állam válságára adott reakcióként, lehetséges megoldásként tekintenek rá. Számos kutató felhívja a figyelmet a civil társadalom jelentőségére, különböző megközelítésből, más-más szerepre helyezve a hangsúlyt. Arató (1999) a civil társadalomnak az állami diszfunkciók kontrolljaként való működését emeli ki. A civil szervezeteknek nagy szerepe van a társadalmi kommunikációban és cselekvésekben való részvétel elősegítésében, amely alapvetően meghatározza a demokratikus társadalmi működés minőségét. Bizonyos területeken a piac, más területeken a jóléti állam mondott csődöt, nem képes a társadalom tagjainak szükségleteit megfelelően kielégíteni, ennek következtében az informális gazdaság válik meghatározóvá, egyrészt a család és háztartás, másrészt a kis informális csoportok révén (Zapf, 1984). Putnam (1993b, 2000) társadalmi tőke vizsgálataira kapcsán utal a civil társadalom szerepére, véleménye szerint az egyének, hálózatok közötti kapcsolat, amely elsősorban a kölcsönösségen és a bizalmon alapul, és a társadalom tagjainak formális civil társadalmi szervezetekben való részvétele, alapjai a társadalmi tőkének.

A rendszerváltás után a kultúra területét érintően is strukturális átalakulás ment végbe, az állami szervezetek mellett megjelentek a piaci és a nonprofit szektor szereplői, sőt az állami szerepvállalás nagy arányú csökkenése mellett a piaci és nonprofit szervezetek váltak hangsúlyossá egyes területeken (például: zene, média).

A többszektoros modell elé a kelet-közép-európai országok nagy várakozásokkal tekintettek. Azzal a mítosszal (Kuti, 1998a; Lantos, 1999), amelyet a 90-es évek elején a hazai kutatók és a nonprofit szektorban dolgozók kialakítottak a nonprofit szervezetek hatékonyságával kapcsolatban, már leszámoltak. Azonban a kulturális célú nonprofit szervezetekkel szemben új elvárások jelentek meg, többek között szolgáltatásban nagyobb szerep vállalása, foglalkoztatás-élénkítő szerep, alternatív foglalkoztatási formák kialakítása. Fel kell tennünk a kérdést, hogy mi a valóságos helyzet? Mennyiben alkalmasak a szervezetek ezeknek az elvárásoknak megfelelni? Milyen problémáik vannak, milyen akadályai vannak annak, hogy az elvárt szerepeknek megfeleljenek? Milyen különbségek és hasonlóságok vannak a vizsgálatban szereplő kelet-közép-európai

városokban működő szervezetek között? Kutatásunkban ezekre a kérdésekre kerestük a választ támaszkodva a szociológia, a közgazdaságtan, a politológia és a történettudományokra. Célunk a cseh, a lengyel, a lett, a magyar és a német nonprofit szektor vizsgálata; a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetének elemzése kelet-közép-európai városokban¹; megértése azon tényezőknek, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken; a kulturális célú nonprofit szervezetek foglalkoztatási potenciáljának vizsgálata.

A civil, nonprofit jelleg jelentése sem nemzetközi, sem történeti összehasonlításban nem egységes, ezért kezdetben számos kutatás a fogalom és elnevezések meghatározásával, történetével, értelmezésével foglalkozott. A nemzetközi szakirodalmi áttekintésben részletesen kitérünk ezekre a munkákra.

A fogalmak meghatározását és használatát az utóbbi évtizedekben végzett nemzetközi és hazai kutatások megközelítéseit figyelembe véve alakítottuk ki.

Az állami szerepvállalás átértékelésének következtében a társadalmi és gazdasági élet szerkezetéről való gondolkodásban is változások történtek. A közgazdasági gondolkodás klasszikus intézményi paradigmája, amely az intézmények működési alapelveire és céljaira épül, a gazdaság szervezeteit két szektorba – piaci (magán) és állami (közületi) – sorolta. Emellett az intézményeknek egy harmadik, jogi formáját tekintve a magánszektorhoz tartozó, de közcélokat szolgáló csoportjára (harmadik, civil, nonprofit, önkéntes, nem-kormányzati szektor elnevezésekkel) irányította a figyelmet, amely már hosszú ideje világszerte számottevően járult hozzá a társadalmi problémák megoldásához.

¹ Az Európai Bizottság támogatásával létrejött kutatás (Third System and Employment) a civil szektor foglalkoztatásban betöltött jelenlegi és lehetséges szerepének feltárására irányult az európai országokban három területen: a kultúra; a környezetvédelem és a szociális szolgáltatások területén. Ennek a kutatásnak a részeként az Európai Bizottság támogatásával jött létre az ARCIWEB (Art and Cultural Cities: New Employment Laboratories) kutatás. A kutatás első szakaszában, amelyet az IMED (Istituto per il Mediterraneo) vezetett, nyugat-európai (olasz, német, spanyol) városokat vizsgáltak. A második szakaszban a Drezdai Egyetem Szociológia Intézete és a görllitzi Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért Intézet vezetésével, a Volkswagen Alapítvány támogatásával közép-európai országok, Csehország, Lengyelország, Lettország, Magyarország, Németország városait (Prága, Krakkó, Riga, Debrecen, Drezda, Görlitz, Weimar) vonták be a vizsgálatba. Kelet-közép-európai országokként vannak említve a kutatás második szakaszában részt vevő országok, az összefoglaló tanulmány címe is „Kulturális átalakulási folyamatok kelet-közép-európai országok városaiban különös tekintettel a harmadik szektorra”. A politikai és földrajzi értelmezés azonban dilemmákat vet fel, valójában Kelet-Németország 1990 óta az EU része, hol Nyugat-Európa, hol Közép-Európa részének tekintik. Lettországot pedig nem minden esetben sorolják a kelet-közép-európai országok közé, hanem Kelet-Európához.

A debreceni kutatócsoport tagjai – a Debreceni Egyetem Szociológia Tanszéke és a Felnőttnevelési és Művelődéstudományi Tanszék együttműködésében: Csoba Judit, Juhász Erika, Márkus Edina, Rubovszky Kálmán, Szabó János Zoltán.

A német kutatásvezető hozzájárult a vizsgált városok adatainak felhasználásához, így ezek képezik alapját a saját kutatásomnak.

A kutatást támogatta az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért a Humán erőforrás fejlesztése a civil szektorban ösztöndíjpályázat keretében.

Korten (1996:118) is ezt a három szektort különbözteti meg, de egész más viszonyokat felételez a szektorok között. A piac, az állam és a civil társadalom erői tartják fenn a dinamikus egyensúlyt az egymással gyakran versenyző társadalmi szükségletek – az alapvető társadalmi rend és igazságosság, az áruk és szolgáltatások gazdaságos termelése, a hatalom elszámoltathatósága, az emberi szabadság védelme, és a folyamatos intézményi megújulás iránti igények – között. A civil szektor állam és szervezett piac nélkül nem más, mint anarchia. Ez az oka annak, hogy a civil társadalom államot hoz létre és megszervezi a piacot. Ez azonban nem változtat azon, hogy a civil társadalom az alapvető szektora a társadalomnak. Az összes többi emberi intézmény hatalma és legitimitása ettől a szektortól ered. Mivel az állam az, amelyen keresztül az állampolgárok létrehozzák és fenntartják azokat a szabályokat, amelyek az emberi érdekeket szolgáló piac működését eléri, az állam tekinthető a második szektornak. Ebből következően a piac intézményei alkotják a harmadik szektort.

Seligman (1997) szerint a civil társadalom szociológiai fogalmának két általános alkalmazási köre ismeretes. Az egyik a politikai szociológia intézmény- és szervezetkutatásához, a másik az értékek, és meggyőződések világához kapcsolódik, tehát analitikai és normatív szemlélet egyaránt megjelenik. Az utóbbi időben az elemző fogalomhasználat az elterjedtebb, amely szerint a civil társadalom a gazdaság és az állam közötti interakció szférájaként értelmezhető, mindenekelőtt a nyilvánosságból és a különböző szabad társulásokból áll (Arató, 1992).

A civil társadalomnak nem csak a szervezett formák a részei, hanem az állampolgárok aktív önszerveződése is (például: közösségek informális kezdeményezései, társadalmi mozgalmak, szomszédsági együttműködések stb.). A nonprofit szektor a civil társadalom része, de bizonyos értelemben szűkebb, bizonyos értelemben tágabb a jelentése, mint a civil társadalomé. Szűkebb a nonprofit szektor fogalma abban az értelemben, hogy nem reprezentálja a civil társadalom egészét (a nem intézményesült informális közösségek, önszerveződő csoportok nem részei), ugyanakkor tágabb is, mint a civil társadalomé, mert a nonprofit szervezetek közé számos olyan szervezet (például: közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság) tartozik, amely nem állampolgári kezdeményezésre jött létre, tehát kevésbé felel meg a civil társadalom működési kritériumának, a civil, állampolgári szerveződésnek (Bartal, 1999:21).

A nonprofit szervezet fogalmának további pontosítását teszi lehetővé a jogi és a statisztikai-tudományos definíciók áttekintése. A jogi definíció szerint minden olyan nem profitcélú szervezet (alapítvány, közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság, önkéntes

kölcsönös biztosítópénztár, az egyesülési törvény hatálya alá tartozó társadalmi szervezet), valamint nem költségvetési gazdálkodást folytató intézmény, a nonprofit szektor részének tekinthető, amelyet az adott országban önálló jogi személyként bejegyeztek. A tudományos/statisztikai definíció a nemzetközi kutatási gyakorlatban kialakított kritériumokra épül, amelyek a következők: *a profitszétosztás tilalma, a kormányzattól való szervezeti függetlenség, az intézményesültség* (jogi személyként bejegyzés), *az önkormányzatiság, az önkéntesség* valamilyen eleme (önkéntes adományozás, önkéntes munka), *s a pártjellegű működés kizárása* (Salamon – Anheier, 1996c). A hazai tudományos/statisztikai fogalomban az önkormányzatiság helyett *közcélúság* jelenik meg. Összességében megállapíthatjuk, hogy a kutatások – a nonprofit szektor értelmezését illetően – szűkebb és némiképp más terminológiával dolgoznak, mint a közkeletűbb jogi értelmezés (*ábrán megjelenítve az 1. számú mellékletben*).

A szektor és szervezetek különböző – civil, önkéntes, közhasznú, nem kormányzati, nonprofit – elnevezései egy-egy jellemzőt emelnek ki, amely elnevezések mindig visszavezethetők a használó értékrendjére. Országonként, nyelvterületenként is különböző elnevezések² figyelhetők meg, szintén a szervezetek más-más jellemzőjét kiemelve, amelynek háttérében korántsem történelmi véletlenek tükröződnek, hanem a szervezetek társadalmi-gazdasági szerepének, beágyazottságának országok közötti különbségei is (Kuti – Marschall, 1991:62).

A harmadik vagy nonprofit szektor és szervezetek elnevezést általában a statisztikai, közgazdaságtani és szociológiai a nem kormányzati szervezetek, a civil társadalom elnevezést, pedig főképp a politológiai irodalom használja.

Megfigyelhető az a megkülönböztetés is, hogy a nonprofit szervezet megnevezés a gyakorlatban a professzionális, fizetett alkalmazottakkal dolgozó, bürokráciával rendelkező szervezetek leírására szolgál, míg a civil szervezet alatt a legtöbbször az önkéntes alapon, általában fizetett munkaerő nélkül működő szervezeteket értik (Czike, 2002).

A fogalomhasználat kezd egységessé válni, mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalomban, leginkább a nonprofit elnevezést használják. Kuti (1998a:5) szerint a fogalom alkalmazása – ha nem is tudatos döntés nyomán – összhangban alakult azzal a képpel, amely a közgondolkodásban a szektorról megjelenik. Matematikai hasonlaltal élve:

² Nagy-Birtanniában voluntary sector, charities; Franciaországban économie sociale; Németországban gemeinnützige Organisationen, Gemeinwirtschaft, Nicht-Erwerbssektor; az Egyesült Államokban third sector, nonprofit sector, independent sector, tax-exempt sector, voluntary sector, philanthropic sector; Olaszországban volontariato, associazionismo, terzo settore.

a legkisebb közös többszöröst nem sikerült megtalálni, így a legnagyobb közös osztó vált általánosan elfogadottá: az elnevezés nem a szektor összetettségét, szervezeteinek sokféleségét tükrözi, hanem arra az egyetlen jellemzőre utal, amellyel kapcsolatban az érintettek között nagyjából teljes az egyetértés.

Dolgozatunkban a történeti áttekintéseknél leginkább az önkéntes, öntevékeny megnevezést, azokban az esetekben, ahol az eredeti értelmezés megkívánja, a civil jelzőt használjuk, egyébként a nonprofit elnevezést alkalmazzuk.

Elfogadva a kultúra különböző megközelítéseit, értelmezéseit³, dolgozatunkban a kultúra szűkebb értelmezését⁴ használjuk, amelynek középpontjában a művészetek, a kulturális örökség, a közművelődés és a média áll.

A kutatás során a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) 1989 és 2004 közötti adatait, a Johns Hopkins Egyetem Összehasonlító Nonprofit Szektor Projektjének adatait (1990, 1995, 1998), valamint a Compendium program⁵ országtanulmányait elemeztük. Ezek a tanulmányok és statisztikák módszertanilag egységes és részletes összefoglalását adják a nonprofit szervezetekkel (alapítványokkal, társas nonprofit szervezetekkel) kapcsolatos adatoknak hazai és nemzetközi szinten egyaránt. Emellett a kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett kutatás kérdőíves vizsgálatának (N=421) adatait elemeztük.

A dolgozat szerkezetileg két nagy részből áll. Az első a szakirodalom feldolgozását, a második egy empirikus vizsgálat eredményeinek bemutatását tűzi ki célul. A bevezetésben a dolgozatunk célját, a vizsgálat tárgyát határozzuk meg, a dolgozatban használt fogalmakat és módszereket pontosítjuk. A második és harmadik fejezetben a nemzetközi szakirodalmat a leggyakrabban vizsgált témákra összpontosítva tekintjük át, valamint a nemzetközi szakirodalom egy jelentős témáját emeljük ki, a nonprofit elméleteket, amelyek a nonprofit szektor létrejöttének, eredetének magyarázatát, társadalmi-gazdasági szerepének meghatározása révén az elméleti háttérrel vázolják fel. A negyedik fejezetben a hazai szakirodalom áttekintésére vállalkozunk. Az ötödik fejezetben

³ Értékelméleti (normatív) és nem értékelméleti (leginkább leíró jellegű, például az antropológiai, a szociológiai, a funkcionalista) kultúra fogalmak. A kultúra fogalma függ attól, hogy mely tudományág szempontjából közelítünk, függ attól a társadalmi környezettől, amelyben születik. A fogalom sokrétűségéről, történeti kialakulásáról, változásairól a hazai szakirodalomban Kozma (1977), Maróti (1980, 2005), a nemzetközi szakirodalomban Kroeber és Kluckhohn (1952), Thurn (1976), Elias (1987) összefoglaló munkái részletes áttekintést nyújtanak.

⁴ Az általunk használt fogalom egy körülhatárolt területre koncentrál, a szűkebb fogalom használatának oka a vizsgálat jellege.

⁵ Kultúrpolitikák Európában: alapvető tények és trendek rövid összefoglalása – az Európa Tanács Kulturális Bizottsága és titkársága vezetésével 1998 óta zajlik a European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts) együttműködésével.

nyugat-európai- és kelet-európai országok, valamint az Egyesült Államok nonprofit szektorát hasonlítjuk össze. Elemzési szempontjaink: a történeti háttér, a jogi szabályozás, a szektor jellemzői (helyzete, finanszírozás) és a kihívások. A hatodik fejezetben a magyarországi nonprofit szektor 1989-2002 közötti fejlődését, helyzetét és a kulturális célú szervezetek változásait vizsgáljuk. A dolgozat második része a kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett vizsgálat eredményeinek összefoglalása. A hetedik fejezetben a vizsgált országok kulturális szektorának helyzetét, kultúrpolitikai elképzeléseit hasonlítjuk össze. A kutatás céljainak, hipotéziseinek, módszertanának bemutatása mellett a kérdőíves felmérés eredményeit ismertető alfejezetekből áll. Az elemző részfejezetekben először a mintában szereplő összes vizsgált szervezet értékelhető adatainak, majd a debreceni szervezetek adatainak elemzése a célunk a szervezetek létrehozásának motívumai, a működési keretek bemutatása, értékelése; a szervezetek céljai, fő tevékenységei, célcsoportja; a szervezetek működésének anyagi feltételei; a szervezetek foglalkoztatási jellemzői, szerepe, az önkéntes munka arányai; a szervezetek saját helyzet- és jövőképeinek értékelése témakörökben.

2. A nonprofit szektor a nemzetközi szakirodalomban

A nemzetközi kutatásokat különböző témakörökbe csoportosíthatjuk, ide tartoznak a fogalom értelmezésével, történeti fejlődésével, a civil társadalom és demokrácia összefüggésével foglalkozó kutatások. Továbbá a nonprofit elméletek, amelyek a nonprofit szektor létrejöttének okát, országonkénti eltérő méretének hátterét vizsgálják. A kutatások egy jelentős része a nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, -szerepének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, vizsgálja a szektorok közötti együttműködés lehetőségeit, a nonprofit szektor országonkénti eltérő méretét és ennek okait. A globális civil társadalom vizsgálata, a nemzetközi hálózatok szerepe, a nonprofit szervezetek szerepe az Európai Unióban is a vizsgálatok tárgyát képezi.

2.1. Fogalomértelmezés, -történet

A nemzetközi irodalom széles köre foglalkozik a *fogalom értelmezésével*, történeti fejlődésével, a civil társadalom és demokrácia összefüggésével. A civil társadalom fogalmának társadalomtudományi meghatározásai legtöbb esetben az állammal való viszonyából indulnak ki.

Arató (1992:54) a modern civil társadalmat a gazdaság és az állam közötti társadalmi interakció szférájaként értelmezi; ez a szféra mindenekelőtt a nyilvánosságból és a különböző szabad társulásokból tevődik össze. A modern civil társadalmat az állampolgári kezdeményezés és az önmozgósítás változatos formái hozzák létre, és a társadalmi differenciálódást stabilizáló jogrendszer, mindenekelőtt az alanyi jogok intézményesítik. A nonprofit szervezetek közvetítenek az állam és polgárai, valamint a gazdasági hatalom és az állampolgárok között.

Habermas (1992:443) szerint a civil társadalom intézményes magvát az önkéntes alapon szerveződő, nem állami és nem gazdasági összefogások képezik, amelyek a nyilvánosság kommunikációs struktúráját az életvilág társadalmi komponenseibe lehorgonyozzák.

Korten (1996:115) a civil szférát az emberek között fönnálló szövetségek összefüggő rendszerének tekinti, melynek keretében a polgárok kifejezésre juttatják jogos követeléseiket, továbbá eleget tesznek állampolgári kötelezettségeiknek. A képviselői szervezeteket, amelyek érdekek alapján szerveződött csoportok, valamint az önkéntes

szervezeteket, amelyek közös értékek alapján szerveződő csoportok, amelyeknek célja az emberek elkötelezettségének erősítése valamilyen közérdekű kérdés iránt tekintve a civil szektor alkotóinak. A civil szektor erejét az őt alkotó szervezetek nagy számában, és sokszínűségében látja, valamint abban, hogy e szervezetek közös értékek és érdekek mentén képesek bonyolult szövetségek létrehozására, melyek tagjai szükség esetén cserélődnek.

Jenkins (1997:8) a civil társadalom fogalom használatakor olyan társadalmi struktúrák együttesére gondol, amelyek közvetítenek az állam és az egyén között. Ilyen értelemben a profitorientált szervezetek is a civil társadalomhoz tartoznak. A civil társadalmon belüli további megkülönböztetésként használja a civil szféra, önkéntes alapú csoportosulások, harmadik szektor kifejezéseket, amelyek szinonimaként utalnak olyan hivatalos és nem hivatalos szervezetekre, amelyek működése a profitszerzés helyett a kölcsönösségen alapul, illetve a közösségi célok felé irányul.

A civil társadalom Keane értelmezésében (2004:12) egy ideáltipikus kategória (a weberi értelemben vett ideáltípus), amely egyrészt leírja, másrészt figyelembe veszi a törvény által védett nem-kormányzati intézmények komplex és dinamikus együttesét, amely erőszakmentes, önszerveződő, önreflexív iránnyal rendelkezik, és tagjai állandó feszültségben állnak egymással és az állami intézményekkel, mely utóbbiak „kereteket szabnak”, korlátok közé szorítják, és lehetővé teszik tevékenységüket.

Gellner (2004:11) szerint a civil társadalom azoknak a nem-kormányzati intézményeknek az összessége, amelyek elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyozzák az államhatalmat: nem gátolják meg abban, hogy védelmezze a békét és közvetítsen a nagy érdekcsoportok között, mindazonáltal megakadályozzák, hogy a társadalmat atomizálja, vagy uralma alá próbálja hajtani. A civil társadalom fogalma kettős célt szolgál: segít abban, hogy megérthető legyen, miként működik egy társadalom, s hogy miben különbözik a társadalmi szerveződés más formáitól. A civil társadalom olyan rendszer, amelyben a politika és a gazdaság elválik egymástól, a politika instrumentális, de képes megakadályozni a szélsőséges egyéni érdekek érvényre jutását, az államot viszont gazdasági alappal rendelkező intézmények ellenőrzik.

Alexander (1998) szerint a civil társadalom, mint alrendszer analitikusan és különböző mértékben empirikusan is elkülöníthető a politikai, gazdasági és vallási élettől, értelmezése szerint a civil társadalom nem redukálható az intézmények birodalmára.

A civil társadalom fogalmának értelmezéseit összevetve legtöbb esetben az államtól elkülönülő szervezetek körét foglalja magában, abban van különbség az egyes szerzők

között, hogy a gazdasági szervezeteket beleértik-e (Gellner, Jenkins, Keane) vagy sem (Arató, Habermas, Alexander) a civil társadalom fogalmába. A nyilvánosság szerepe Habermasnál és Aratónál is megjelenik. A leggyakrabban használt értelmezés szerint az államtól és a gazdasági szereplőktől elkülönülő horizontális hálózatokat foglalja magában. Seligman (1992:76, 1997:207), rámutat arra, hogy a civil társadalom fogalmának három, egymást részben átfedő, de mégis különböző használata figyelhető meg a társadalomtudományokban. Az első a politikai használat, mozgalmak vagy pártok jelszavaként, egyes gondolkodóknál az állami politika bírálata. Másrészt a civil társadalom analitikus fogalom, a makroszintű társadalmi jelenségek és társadalmi szerveződés bizonyos formáinak leírásában – esetleg a magyarázatában is – használt szakszó, amely Seligman szerint talán még a makro-mikroszintű társadalomelemzések összekapcsolására is megoldást nyújthat. A harmadik – valamelyest a másik kettőt is tápláló – jelentésében a civil társadalom normatív filozófiai fogalom, az általa megjelenített etikai eszmény, társadalmi vízió révén nemcsak deskriptív, hanem preskriptív is.

A civil társadalom mibenléte körüli eszmecserék a nyugati politikaelmélet és társadalomfilozófia történelmi hagyományaiban gyökereznek (Seligman, 1997:17), azonban a mai szerzők is gyakran foglalkoznak a *fogalomtörténet*tel. Ennek oka, hogy az adott politikai és elméleti előfeltevéseknek megfelelően különböző értelmezések közül választhatunk, a fogalmi eltérések történeti áttekintés útján érthetők meg.

Alexander a civil társadalom *három, történelmileg egymást követő ideáltipikus formáját* különíti el. A XVII. század végétől a XIX. század elejéig Locke-tól, Fergusonon, Smithen, Rousseau-n át Hegelig és Tocqueville-ig tartó korszakban egy széles, sokszínű intézményrendszert integráló fogalom jelent meg, amely magába foglalta a kapitalista piacot és intézményeit, de a magán- és közintézményi társulásokat és szervezeteket, az önkéntes együttműködés társadalmi kapcsolatrendszerét és a politikai pártokat is. A XIX. század első harmadában Marx a tőkés és a polgári társadalomról adott elemzéseiben a civil és a polgári azonosult, és pejoratív értelmet nyert. A XX. századi újfajta értelmezés a civil társadalom XVIII. századi fogalmánál körülhatároltabban, nagyobb figyelemmel az informális kapcsolatokra, a közvetlen társadalmi viszonylatokra és a nyilvánosság átalakulóban lévő intézményeire koncentrálna tesz kísérletet a fogalom újraértelmezésére (Alexander, 1998).

Arató és Cohen (1992) a civil társadalom fogalmának változásait Riedel munkájára támaszkodva tekinti át a XVIII. század óta. A civil és a politikai régen egybeolvadt a civil

society fogalmában (Burke, Madison), később éppen az államtól, a politikaitól különbözőt fejezték ki vele (Hegel, Tocqueville). A burzsoával való azonosítás jelenik meg Hegel és Marx értelmezésében, és a tőle való megkülönböztetés Gramscinál és Parsonsnál. Kuron, Michnik, Lefort és Touraine a társadalmi mozgalmakat is beleértik a fogalomba.

A civil társadalom fogalomtörténetét Anheierék (Anheier – Glasius – Kaldor, 2001) is Alexanderhez hasonlóan három korszakra osztják, az egyes korszakokból néhány gondolkodót kiemelve érzékeltetik a civil társadalom fogalmának történeti változásait. Az *első korszak* a kezdetektől a XVIII. századig tart, Görögországtól Skóciáig. A civil társadalomnak már meg volt a latin és az ógörög megfelelője (*societas civilis*, *politike koinona*), a rómaiak és görögök számára ez a politikai társadalmat jelentette, ahol az aktív állampolgárok alakítják az intézményrendszert és a politikát. A kifejezés újra hangsúlyossá a XVII-XVIII. századi nemzetállam alapjairól szóló elmélkedésekben válik. A civil társadalmat a természeti állammal állították szembe (Hobbes, Locke). A skót felvilágosodás gondolkodói a civil társadalmat önszabályozó rendszerként értelmezik, és benne látják az egyéni szabadságjogok alapját. A *második korszak* a civil társadalom XIX. századi értelmezőit foglalja magába Hegelt, Marxot, Tocqueville-t. Hegel a fogalom fejlődése szempontjából fontos felvetése a civil társadalom államtól való elválasztása. A civil társadalom független az államtól, noha szimbiózisban él vele (Hegel, 1979). Marx leszűkíti a civil társadalom fogalmát a gazdasági életre, ahol mindenki a saját érdekeit tekinti szem előtt, elidegenedik környezetétől. Tocqueville (1993) a demokrácia alapjának tekinti a civil társadalmat, számára a civil életben aktívan működő szövetségek felelnek meg tartalmilag a fogalomnak, Tocqueville az aktív szövetségeket a szabadság és az egyenlőség előfeltételeinek tekinti. A *harmadik korszak* a XX. század első fele, Gramscitól napjainkig, a fogalom újrafelfedezéséig tart. Gramsci (1979) értelmezésében visszatér Hegelhez, aki szerint a civil társadalom nemcsak gazdasági, hanem mindenféle társadalmi érintkezés, és egy lépéssel továbbmegy, elválasztja a civil társadalom fogalmát a gazdasági kapcsolatoktól. Számára a civil társadalom kulturális intézményekből áll, elsősorban az egyházból, de iskolákból, szövetségekből, szakszervezetekből és egyéb kulturális intézményekből. Gramsci azonban a civil társadalmat, mint a társadalmi érintkezés nem állami és nem gazdasági színterét átmenetinek, a forradalmi harc eszközének tekintette.

Reichardt (2004) a civil társadalom *4 fő történeti periódusát* különíti el: a koncepció modern gyökerei a XVIII. században (Ferguson, Smith, Montesquieu, Hume); a XIX. század első fele Hegel, Tocqueville; a XIX. század második felétől a huszadik század elejéig Marx, Gramsci; a koncepció újjáéledése a XX. században Havel, Konrád, Keane,

Riedel, Walzer, Dahrendorf, Habermas képviselőiben. A civil társadalom XX. századi újjáéledésének vizsgálatára különösen nagy figyelmet fordít. Összehasonlítva egyéb történeti vizsgálatokkal, a különbség, hogy Reichardt a XIX. század második felét önálló korszaknak tekinti.

Seligman (1997) a civil társadalom fogalmának megértése érdekében az eszme filozófiai és történelmi gyökereinek feltárására, szociológiai jelentőségének meghatározására törekszik. A fogalom etikai dimenzióját vizsgálva a történeti vizsgálódásait is ennek rendeli alá, többek között Locke, Ferguson, Hume, Kant, Hegel, Marx munkáit alapul véve a civil társadalom eszméjének etikai vonatkozásait elemzi. A XVIII. és XIX. századi fogalomértelmezési kísérletek a köz és magán, az egyéni és a társadalmi, közkerölcs és magánérdek, az egyéni szenvedélyek és a közűdv problematikus viszonyából kiindulva próbálták megragadni a civil társadalmat, és Seligman szerint ma is ezek a központi kérdések.

Keane fogalomtörténeti elemzései a civil társadalom és az állam közötti viszony témájában folytatott kutatásai (Keane, 1988, 2004) keretében jelennek meg, vizsgálja a tizenharmadik század végi európai kezdetek és a tizenkilencedik századi különbségtétel kialakulását a civil társadalom és állam között, végigköveti, hogyan alakult át a civil társadalom, mint a törvény által irányított békés politikai rend, az állami szervezetektől intézményesen elválasztott élet tartományára. Keane (2004) a civil társadalom *újrafelfedezésének fázisait* is vizsgálja a XX. században világviszonylatban. Az *első szakasz* a 60-as évekbeli japán iskola neogramscista értelmű használata, ez kiváltott bizonyos vitákat, azonban csak Japánra korlátozódott; a *második szakasz* az 1970-es években kezdődött a kelet-közép-európai országokban kialakuló kezdeményezések, a *harmadik szakasz* az 1990-es évek, a civil társadalom Európa határain túl is a középpontba került, egyes kutatók (Falk, 1990; Lipschutz, 1992) a globális vagy nemzetközi civil társadalom megjelenését vizsgálják.

A civil társadalom és a demokrácia fogalmának viszonya is megjelenik a civil társadalom fogalmának értelmezőinél.

Seligman (1997) szerint a civil társadalom fogalma tartalmában nem mond többet, mint a demokrácia fogalma. A Dahl (1989) és Lijphart (1977) által felsorolt demokrácia jellemzők (szervezetalkítás és a szervezethez való csatlakozás joga; szólásszabadság; szavazati jog; köztisztviselőségre való választhatóság; politikai vezetők joga a támogatásért és a szavazatokért való versengésre; alternatív információforrások; szabad és tiszta választások, olyan intézmények, melyek a szavazatoktól és az érdekkifejezés más módjaitól teszik

függővé a kormánypolitikát) összefoglalják azt, amit Kelet-Közép-Európában a civil társadalom fogalma alatt értenek.

Gellner szerint (2004:157) a civil társadalom segít a társadalmi normák tudatosításában, ebben a tekintetben átfogóbb a fogalom, mint a demokráciáé, amely – bár kifejezi azt, hogy a konszenzust előbbre tartjuk a kényszernél – meglehetősen keveset mond a konszenzuson és részvételen alapuló rendszer hatékonyságának társadalmi előfeltételeiről. A civil társadalom fogalma a kívánatos társadalmi formának nem csupán a mechanikájára, de a vonzerejére is magyarázattal szolgál.

Keane (2004:13) Gellnertől eltérően értelmezi a civil társadalom és a demokrácia kapcsolatát, a demokráciát a politikai rendszer egy speciális eseteként határozza meg, amelyben a civil társadalom és az állami intézmények úgy működnek, mint két szükségszerű erő, különállóan, de egymáshoz kapcsolódva, elhatárolva, de egymástól függően, egy rendszer belső tagozódásaként, melyben a hatalom gyakorlása kompromisszumok és megállapodások tárgya.

Összegezve a civil társadalom szellemtörténete szorosan kapcsolódik a nemzetállam fogalmának alakulásához, és az állampolgárság fogalmával, az államhatalom határaival, a piacgazdaságok kialakulásával és szabályozásával függ össze. Áttekintve az egyes fogalomtörténeti elemzéseket alapvetően a koncepció XVIII. századi modern gyökereitől három korszakot különítenek el a kutatók. Kezdetben a politikai és civil társadalom egységessége figyelhető meg, a második korszakban az állami szervezetektől intézményesen elválasztott élet tartománya, a harmadik korszakban a civil társadalom mind az állami, mind a gazdasági szervezetektől elkülönül.

2.2. Nonprofit elméletek

A nemzetközi kutatások egy jelentős része, amelyeket összefoglalóan nonprofit elméleteknek neveznek, egyrészt egymással versengve, másrészt egymásra építve a szektor létrejöttének okaira, szerepének, viselkedésének magyarázatára próbálnak választ adni. A következő önálló fejezetben részletes áttekintést nyújtunk a nonprofit elméletekről. A kiemelés a nemzetközi szakirodalmi áttekintésből az indokolja, hogy az elmúlt évtizedek nonprofit szektorban végzett kutatásai ezekre az elméletekre építenek.

2.3. A nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, környezetének vizsgálata

A nemzetközi szakirodalom egy jelentős része a nonprofit szektor társadalmi-gazdasági szerepének vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, vizsgálja a szektor országokénti eltérő méretét és ennek okait.

Az elmúlt évtizedekben több kutató is megkísérelte a nonprofit szervezetek társadalmi-gazdasági szerepének feltárását, összefoglalását. Ez a *funkcionális megközelítés a nonprofit szervezetek társadalomban, gazdaságban, kultúrában elfoglalt szerepéről*, azért fontos, mert lehetőséget teremt a szektor mélyebb elemzésére, megismerésére, hozzájárul ahhoz, hogy megváltoztassa azt a felfogást, hogy a nonprofit szektor homogén, és leginkább a szolgáltatásban van szerepe.

Számos kutató hívta fel a figyelmet a *szervezetek szerepére a demokratikus politikai rendszerek működésében*, valamint a kelet-közép-európai országok demokratikus átmenetében (Molnár, 1996; Arató, 1999). Putnam (1993a:167) szerint azok a társadalmak, amelyek kiterjedt horizontális társashálózattal rendelkeznek, felhalmozhatják azt az elsősorban bizalmon alapuló társadalmi tőkét, amely a demokrácia alapját képezi. Douglas (1987) hangsúlyozza a jótekonyság, illetve az önkéntes jellegű csoportosulások szerepét a pluralizmus és a sokszínűség kialakításában. Jenkins (1997:8) a civil szféra demokráciában betöltött szerepét négy pontban foglalja össze: a pluralizmus és sokszínűség elősegítése, integratív tényező, a kormány kontrollálója valamint az egyének részvételének elősegítője a közösségi intézmények működésében. Ez a részvétel nem csupán az előbbi három szerep elérésének eszköze, hanem önmagában is érték és cél. Arató (1999) is kiemeli a 70-es 80-as évek kelet-európai társadalmi mozgalmainak vizsgálata kapcsán, hogy a civil társadalom az állami diszfunkciók kontrolljaként is működik. A nonprofit szervezeteknek nagy szerepe van a társadalmi kommunikációban és cselekvésekben való részvétel elősegítésében, amely alapvetően meghatározza a demokratikus társadalmi működés minőségét.

Korten (1996:116) is a civil társadalom *politikai szerepére* helyezi a hangsúlyt. Értelmezésében a civil szervezetek változatos és rugalmas fórumok, melyeken keresztül a polgárok sokféle érdeket megfogalmazhatnak, illetve hangoztathatnak, helyi igényeket elégítenek ki, valamint követeléseket támaszthatnak a kormányzattal szemben. Oktatási szerepükben alapot teremtenek a demokráciát képviselő állampolgárok képzéséhez, fejlesztik a tagok politikai képességeit, továbbá mindenféle közérdekű kérdésben oktatják a

szélesebb néprétegeket. További szerepük, hogy a sajtóval vállvetve örködnék az állam felett (Aratónál is hangsúlyos ez a szerep). Az innovatív társadalompolitikai szerepüket is kiemeli Korten, ezek a szervezetek az értékek alapján létrejövő társadalmi újítások katalizátorai, mégpedig azért, mert megfogalmazznak és kimondanak bizonyos álláspontokat, érvelnek mellettük, és támogatókat szereznek számukra, elősegítve ezáltal, hogy az említett álláspontok végül támogatókat találjanak a politikában is.

A társadalmi tőke vizsgálatával foglalkozó kutatók (Coleman, 1986, 1988; 1991; Putnam, 1993a, 1993b, 2000; Anheier – Gerhards – Romo, 1995; Fukuyama, 2000) rámutattak arra, hogy a civil társadalom aktorai, intézményesült és intézményen kívüli formái részét képezik a *társadalmi tőkét* létrehozó folyamatnak. Putnam (1993b, 2000) a civil társadalom integráló szerepére utal, olaszországi és egyesült államokbeli vizsgálatain kapcsán (a társadalmi tőke és a civil társadalom összefüggését, mértékét vizsgálta), megállapította, hogy az egyének, hálózatok közötti kapcsolat, amely elsősorban a kölcsönösségen és a bizalmon alapulnak, és a társadalom tagjainak formális civil társadalmi szervezetekben való részvétele, alapjai a társadalmi tőkének. A társadalmi tőke mértékének mérésére is használják a társadalom tagjainak formális civil társadalmi szervezetekben való részvételét (a civil szerepvállalás mutatói Putnamnál (2000): 1000 főre jutó nonprofit szervezetek száma, egy szervezetre jutó tagok száma, hivatalos tisztség nonprofit szervezetben, tényleges tagságon alapuló szervezetek száma, a részvételi tagsággal rendelkező tagok száma egy szervezeten belül, az egy szervezetre jutó éves összejövetel gyakorisága).

Etzioni (1973) elsők között mutat rá a nonprofit szervezetek *speciális ellátó szerepére* a társadalomban és arra a tényre, hogy képesek a piac és az állam pozitív oldalait egyesíteni. Emellett nem a tulajdonos vagy a részvényesek, hanem a közösség érdekeit szolgálják. Továbbá a civil társadalom szervezetei képesek ellensúlyozni, mind a piac, mind az állami szektor hibáit. Etzioni szerint ezek a szervezetek felismerik azokat a területeket, ahol sem a piac, sem az állam nem képes vagy nem akar tevékenykedni, így egy *kiegészítő (szolgáltató) szerepet* is ellátnak.

Kramer (1981) négy kulcsszerepet (innovatív, értékőrző, érdekképviselő, szolgáltató) emel ki, amelyet a nonprofit szervezetek ellátnak, és amelyek véleménye szerint megkülönböztetik más szektorok szervezeteitől (állami, piaci). *Innovatívak*, új megközelítésekkel, programokkal kísérleteznek, a saját területükön a változások képviselői. Az újításokat a fejlesztés és kipróbálás után gyakran átveszik más szolgáltatók is, különösen kormányzati szervezetek. *Értékőrző szerepet* látnak el a nonprofit

szervezetek, mivel elősegítik a különleges értékek megőrzését és elismerik a különböző társadalmi csoportok által kifejezett és terjesztett vallási, ideológiai, politikai, kulturális nézeteket, ezáltal elősegítik a sokféleség megőrzését a társadalomban, hozzájárulnak a pluralizmus és demokrácia érvényesüléséhez. A kormányzati szervezetek a többség igényeit tartják szem előtt, céljuk a választóik megtartása. Az üzleti szervezetek hasonlóképpen nem törekednek speciális csoportok értékeinek kifejezésére, mert a jövedelmezőség az elsődleges. A nonprofit szervezetek e kettővel szemben viszont hangot adnak a kisebbségi és különleges *érdekek és értékek kifejezésének*, képviselik a társadalomban alulreprezentált, diszkriminált csoportok érdekeit, és kritikájukkal, demonstrációjukkal a kormányzati politikákban változásokat ösztönöznek. A kormányzati programok széles rétegek számára nyújtanak szolgáltatást, egységesítettek, a nonprofit szervezetek fontos szerepet játszanak a *közjó és közszolgáltatások közvetítésében, elsődleges szolgáltatók* olyan területeken, ahol sem a kormányzati, sem a piaci szektor nem hajlandó szolgáltatást nyújtani. Egyes területeken kiegészítik a kormányzati és a piaci szolgáltatásokat, ha azok nem elérhetőek bizonyos csoportok számára.

Salamonék szerint (Salamon – Sokolowski – List, 2003:20) – hasonlóan Kramerhez – a nonprofit szervezetek több mint pusztán *szolgáltató szervezetek, képviselői, érték kifejező és közösségépítő* funkciójuk is jelentős. *Szolgáltató* tevékenységük sokféle lehet az egészségügyi ellátástól és az oktatástól kezdve a szociális gondozásig és a közösségfejlesztésig. *Képviselői* szerepük a társadalmi problémák feltárása és nyilvánosságra hozása, az alapvető emberi jogok védelme, valamint egy sor szociális, politikai, környezetvédelmi, etnikai és közösségi érdekkörbe tartozó kérdés megfogalmazása. Az *érték kifejező* funkció által a nonprofit szektor szervezeteinek közvetítésével a legkülönbözőbb – művészi, vallási, kulturális, etnikai, szociális, szabadidős – attitűdök és aspirációk jutnak kifejezésre. Végül a *közösségépítő* szerepüket hangsúlyozzák, a társadalmi tőke megteremtésével a nonprofit szervezetek olyan bizalmi és kölcsönösségi kötéleket hoznak létre, amelyek a demokratikus politika és a piacgazdaság hatékony működése szempontjából is nélkülözhetetlenek. Az egyesületek munkájában való részvétel során az egyének közösségbe szerveződnek és elsajátítják azokat az együttműködési normákat, amelyek aztán a politikai és gazdasági életbe is átvihetők.

Zapf (1984) az informális gazdaság jelentőségét emelik ki a modern társadalmakban. Véleménye szerint a jólét megteremtésében bizonyos területeken a piac, más területeken a jóléti állam mondott csődöt, nem képes a társadalom tagjainak

szükségeit megfelelően kielégíteni. Ennek következtében egyrészt a család és háztartás, másrészt az informális csoportok szerepe nőtt meg. Zapf megállapításai a szervezetek *szolgáltató szerepére* utalnak.

A szervezetek *funkcionális megközelítésű tipizálása* is megjelenik a nemzetközi irodalomban. Sachße (2004) szerep szerint tipizálja a nonprofit szervezeteket tagsági, érdekvédő, szolgáltató és támogató szervezeteket különít el. Ploeg (1990) a szervezeti célok szerint két típust különböztet meg: a társadalmi valóság befolyásolására törekvő (instrumentális) szervezeteket, és a tagjaik számára az önkifejezés, önmegvalósítás lehetőségét kínáló csoportokat.

Összességében legtöbb esetben a *szolgáltató, érdekképviselő és közösségépítő* szerepeket emelik ki a kutatók.

A nonprofit szektor *gazdasági szerepére* összpontosít a következő fejezetben tárgyalt jónéhány nonprofit elmélet. A nonprofit szektornak jelentős gazdasági szerep jut a nagyarányú gazdasági növekedést vagy jelentős szerkezeti változást átélő piacgazdaságokban (példa a hatvanas és a nyolcvanas évek Nyugat-Európája, vagy a hetvenes évek Dél-Európája), a feladat a köz- és magánszolgáltatások rendszerének egyensúlyban tartása az átalakulás során. Ezt a szerepet a nonprofit szervezetek az állami monopóliumok lebontásán és új szolgáltatói piacok kialakításán keresztül töltik be. A közszolgáltatások magánosításának és a magánszolgáltatások piacának bővítése terén tehát a nonprofit szervezetek az állami elvárások és a piaci igények összehangolására jönnek létre (Csanády, 1999:26). Ez a szerep Kelet-Közép-Európában is nagyon aktuális, ám a nonprofit szektornak a közszolgáltatásokban való jelentős részvétele még Magyarországon és a környező országokban is kialakulóban van.

A nonprofit szervezetek *foglalkoztatási szerepe* az utóbbi időben gyakran kerül tudományos kutatások középpontjába. A polgárok alkalmazhatósága és alkalmazkodóképessége, a foglalkoztatásra való képesség: nem csak az ismeretek és a jártasságok megfelelőségére vonatkozik, hanem a foglalkoztatást kereső egyéneknek kínált ösztönzőkre és lehetőségekre is. A figyelem a rugalmas foglalkoztatási formák és az alternatív foglalkoztatók felé fordul, amelyek nagyarányú megjelenését várják a nonprofit szektorban.

Az Európai Bizottság támogatásával létrejött, az európai országokban a nonprofit szektor foglalkoztatásban betöltött jelenlegi és lehetséges szerepének feltárására irányuló kutatás (Third System and Employment) 3 területet vizsgált: a kultúráét, a környezetvédelemét és a szociális szolgáltatásokét, nyolcvanegy kutatócsoport

közreműködésével. A közös megközelítés, értelmezési keret, definíciók kidolgozása után esettanulmányok, kérdőíves vizsgálatok segítségével vizsgálták a munkahelyteremtést, a jogi és pénzügyi szabályozást, a támogatási programokat a foglalkoztatás területén és azok hatásait, valamint az új technológiákat, foglalkoztatási formákat. Összefoglaló megállapításaik: a harmadik szektor szervezetei új szolgáltatásokat fejlesztenek ki válaszul a lokális szükségletekre; számos területen hatékonyabb és költséghatékonyabb megoldásokat kínálnak más területekhez (állam, piac) viszonyítva; több lehetőséget biztosítanak a kísérletezésre; alkalmasak hálózatok, szövetségek építésére, különösen a helyi és regionális fejlesztések területén. Munkahelyteremtő szerepük van, egyrészt közvetett módon a nonprofit szektor kezdeményezésére, másrészt foglalkoztatási és képzési programok révén két formában (átmeneti szerződéses hátrányos helyzetű csoportoknak, gyakran állami támogatással, meghatározott ideig támogatott munkahelyek kialakításával; képző szervezetek programjai hátrányos helyzetű embereknek, amelyeknek a révén nagyobb eséllyel találnak munkát, vagy magasabb szintű készségekkel térhetnek vissza a korábbi tevékenységükhöz) (Campbell, 1999; Amato, 2000).

Német kutatók eltérő megállapításra jutottak a nonprofit szektor foglalkoztatási potenciálját vizsgáló kutatásaik kapcsán. Strachwitz (1999:30) véleménye szerint az az elképzelés, hogy a nonprofit szektor, mint jelentős munkaadó jelenik meg, minden reménykedéssel ellentétben reménytelen. Ezzel szemben Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999:17) kérdőíves vizsgálatuk (N=2400) alapján a következő megállapításokat tették, a nonprofit szektor még mindig a foglalkoztatáspolitikai fejlesztés fontos területe, különösen az új szövetségi államokban, azonban a kulturális területen ők is stagnálást, csekély növekedést prognosztizálnak, az önkéntes munka és a szerződéses (megbízásos) foglalkoztatás a legjellemzőbb.

A Johns Hopkins Egyetem által végzett foglalkoztatást vizsgáló kutatás (Nonprofit Employment Data /NED/ Project) során folyamatosan adatgyűjtést és elemzést végeznek, hogy átfogó képet kaphassanak az amerikai nonprofit szervezetekre ható folyamatokról, mint például a nonprofit foglalkoztatás megoszlásának változása, növekedése, a nonprofit és for-profit szektor közötti verseny, a nonprofit területen dolgozók bérének változása nemzeti, államonkénti és helyi szinten. Együttműködve állami nonprofit szervezetekkel a kutatás számos állam nonprofit foglalkoztatásáról jelentést ad ki, amely bizonyítja a nonprofit szektor jelentős gazdasági szerepét országszerte. A jelentések széles körben ismertetve növelik a nonprofit szektor láthatóságát, ismertségét és felvilágosítják a döntéshozókat, a sajtót és a közvéleményt a nonprofit szervezetek gazdasági szerepéről. A

kutatás során számos országos jelentés készült, amely hozzájárult a tévhitek eloszlatásához a nonprofit foglalkoztatás, és a nonprofit és for-profit szektor szerepvállalásával kapcsolatban.

A nonprofit szektor *tevékenységére vonatkozó alapinformációk feltárása, a szektor országok közötti összehasonlítása* a 80-as évek végétől kezdődően meghatározó téma a nemzetközi szakirodalomban. A következőkben a legjelentősebb összehasonlító kutatások ismertetését kíséreljük meg, az áttekintések nem lehetnek teljes körűek, a kutatások lényegesebb megállapításaira helyezzük a hangsúlyt.

A nonprofit szektor méretéről és szerkezetéről alapvető ismeretek megszerzését kitűző, 1991-ben indult a Johns Hopkins Egyetem által megvalósított nemzetközi összehasonlító vizsgálat (Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Projekt) kezdetben nyolc országot vizsgált, jelenleg a kutatás negyven országra terjed ki (*A vizsgálat módszertana, és a vizsgálatban részt vevő országok a 2-3. számú mellékletben*). A kutatási program céljai egyrészt leíróak, a nonprofit szektor méretének, felépítésének, finanszírozásának és szerepének feltárása a különböző földrajzi elhelyezkedésű, kulturális és történelmi hagyományokkal rendelkező, és eltérő fejlettségű vizsgált országokban. Másrészt a kutatók magyarázatot keresnek arra, hogy mi az oka annak, hogy a nonprofit szektor különböző méretű, összetételű és szerepű egyes országokban. Azonosítani próbálják azokat a tényezőket, amelyek segítik, vagy akadályozzák a szektor fejlődését, beleértve a különböző történelmi, vallási, kulturális hagyományokat, jogi szabályozást, társadalmi-gazdasági háttérrel és kormányzati politikát. A következőkben a kutatás második szakaszának legfontosabb megállapításait elemezzük, az 1999-ben és 2003-ban megjelent kutatási összefoglalókra (Salamon – Anheier, 1995; Salamon – Anheier, 1999; Salamon – Sokolowski – List, 2003; Salamon – Sokolowski et al., 2004) támaszkodva, azokra a területekre helyezve a hangsúlyt, amelyek a saját, kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett vizsgálatunk szempontjából is meghatározóak.

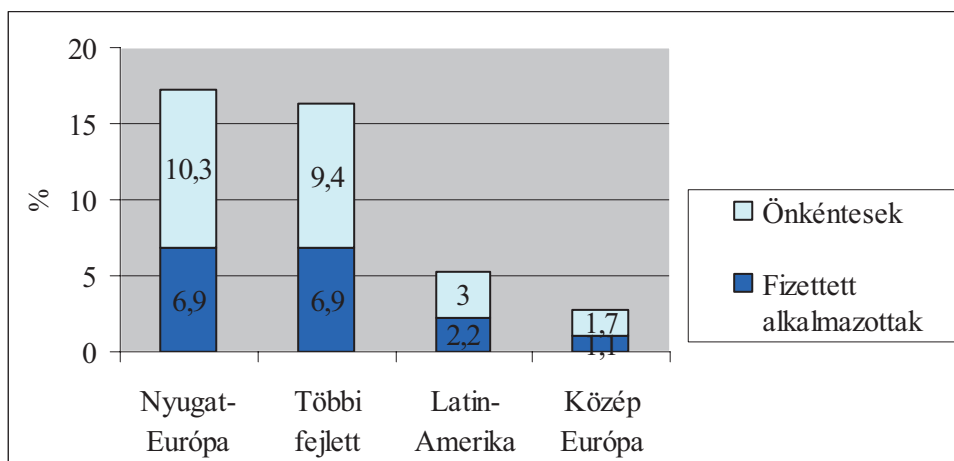
A nonprofit szektor – társadalmi és politikai fontossága mellett jelentős gazdasági tényező is, a nemzeti kiadásokból való részesedése és a foglalkoztatottság alapján egyaránt. Ezeket a megállapításokat a következő adatokkal illusztrálják a kutatók, a 35 vizsgált országra⁶ vonatkozóan. A szervezeteknek 1,3 ezer milliárd USD kiadása van, a

⁶ A kutatás II. B. szakasza (1998-as adatok). A 35 vizsgálatba bevont ország: Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Cseh Köztársaság, Dél-Afrika, Dél-Korea, Egyesült Államok, Egyiptom, Finnország, Franciaország, Fülöp szigetek, Hollandia, Írország, Izrael, Japán, Kenya, Kolumbia, Lengyelország, Magyarország, Marokkó, Mexikó, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Pakisztán, Peru, Románia, Spanyolország Svédország, Szlovákia, Tanzánia, Uganda.

GDP-hez viszonyítva ez 5,1 %. A szektor 39,5 millió munkaerőt foglalkoztat (köztük 21,8 millió számított főállású, és 12,6 millió számított önkéntesként foglalkoztatott⁷), ez a gazdaságilag aktív népesség 4,4 %, az állami szektorban foglalkoztatottakhoz viszonyítva 46%, ezen országokban a kommunális szolgáltatásokban és a textiliparban foglalkoztatottak számának 10-szerese. 190 millió önkéntes tevékenykedik, 1000 felnőtt lakosra 221 önkéntes jut (Salamon – Sokolowski – List, 2003:14).

A szektor mérete különbözik országonként és régióként. A fejlett országok nonprofit szektora relatíve nagyobb, mint a latin-amerikai és közép-európai országoké. A szektor méretének meghatározására a teljes munkaidős foglalkoztatottak aránya a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottak arányában mutatót használták. A régiók közötti különbséget szemlélteti a 1. ábra (A 4. melléklet ábrája az országonkénti különbségeket mutatja be).

1. ábra A nonprofit szektorban foglalkoztatottak aránya régióként, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon – Anheier, 1999; Salamon – Sokolowski et al., 2004)

⁷ A számított főállású foglalkoztatottak: az összes foglalkoztatott számának az együttes munkaidejük alapján főállású, teljes munkaidősre való átszámítása során kapott érték. Számított önkéntesként foglalkoztatottak: az önkéntesek számának az általuk végzett összes munka ideje alapján főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottra átszámítása során kapott érték.

A nonprofit szektor tevékenység szerinti összetétele is, akárcsak a méret, régióként eltéréseket mutat.

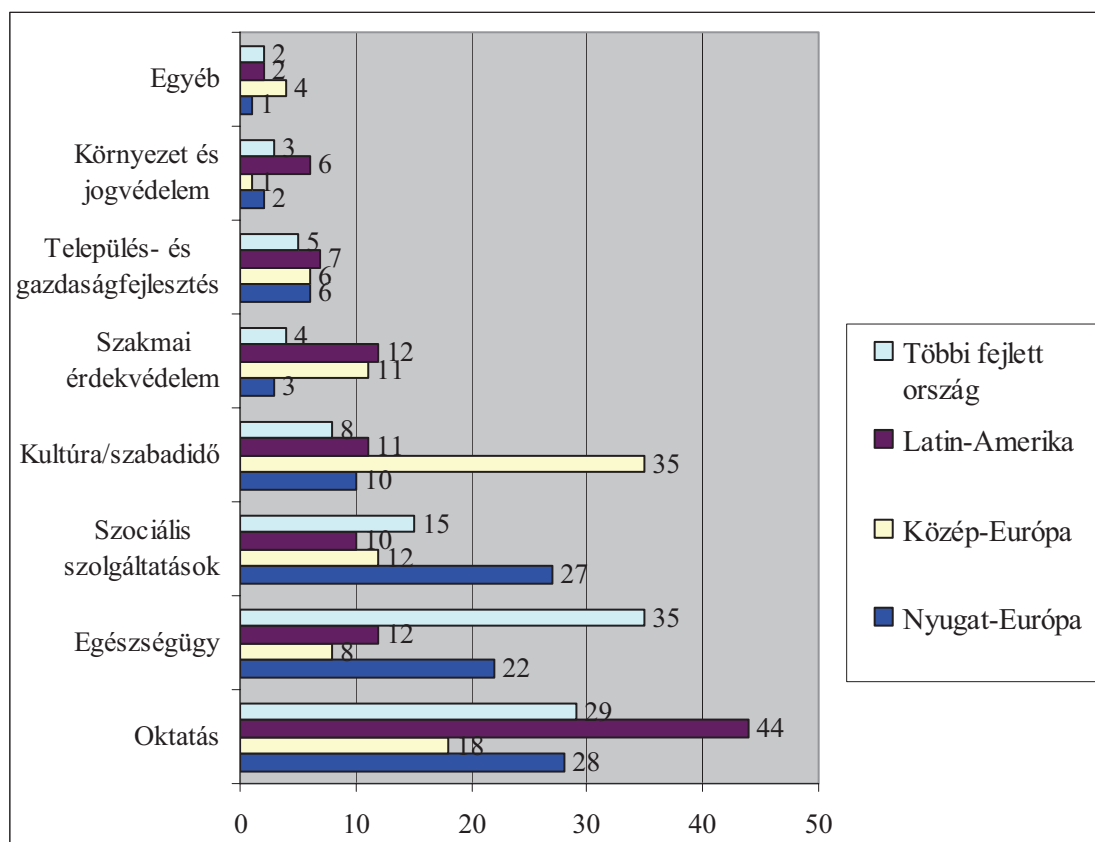
Nyugat Európában a szociális szolgáltatások, oktatás és egészségügy dominanciája figyelhető meg. Salamonék ezt a katolikus és a protestáns egyházak évszázados történelmi szerepének tulajdonítják. Németországban, Hollandiában és Belgiumban, valamint kisebb mértékben Ausztriában és Spanyolországban a nonprofit szervezetek alkotják az elsődleges védelmi vonalat a szociális, jóléti problémák megoldásában, és esetlegesen az állami beavatkozás is velük együttműködve történik.

Közép-Európában a szabadidő és a kultúra a domináns terület, ennek oka, hogy a sport-, és szabadidős egyesületek működése az államszocialista időszakban is engedélyezett volt, és a rendszerváltás után ezek a szervezetek már képzett, kapcsolatokkal rendelkező szakemberekkel, és infrastruktúrával rendelkeztek, másrészt a kulturális szférában a rendszerváltás kezdetén nagy alapítványokat hoztak létre. Az üzleti, munkavállalói és szakmai érdekképviselők a teljes nonprofit foglalkoztatás 11 százalékát teszik ki, amely szintén jelentős. Ez részben szintén a múltra vezethető vissza, a szocialista időszakban az állam nagymértékben támogatta a szakmai szervezeteket. Lassú szerkezeti változás megfigyelhető az oktatási és a gazdaság- és településfejlesztési terület erősödésével.

Latin-Amerikában a nonprofit foglalkoztatottak jelentős része az oktatás területén dolgozik, a jóléti szolgáltatások egyéb területein csak jóval kisebb arányban tevékenykednek. Ez a katolikus egyháznak az oktatásban betöltött kiemelkedő szerepét tükrözi, s ugyanakkor azt is, hogy a felső- és középosztály elsősorban a régió nonprofit szektorának legitímizációs szervezetei felé orientálódik, hiszen a magánoktatásban való részvétel a magas költségek miatt csupán a számukra érhető el. Az üzleti-szakmai érdekképviselők szokatlanul magas részarányát is a fenti okok magyarázzák. Mindez a régióban egy duális nonprofit szektor létrejöttére enged következtetni, ahol egy szervezett, intézményesült rész a középosztály igényeit elégíti ki, egy kisebb, informálisabb pedig a szegények támogatását tekinti feladatának.

A vizsgálatban *többi fejlett országgént* megnevezett (Egyesült Államok, Japán, Ausztrália, Izrael) országokban a nonprofit foglalkoztatottak legnagyobb része (átlagosan 35 százaléka) az egészségügyben dolgozik, ezt követi az oktatás 29 százalékkal. Ez az eredmény jórészt az Egyesült Államokban és a Japánban tapasztaltaknak köszönhető, a nonprofit tevékenység döntő többsége mindkét országban az egészségügy és a felsőoktatás területén zajlik (2. ábra).

2. ábra A nonprofit szektorban foglalkoztatottak megoszlása tevékenységenként régiók szerint, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon – Sokolowski, 1999; Salamon – Sokolowski et al., 2004)

Ha nem régióként, hanem országonként tekintjük a nonprofit szektort, tevékenységszerkezetét tekintve öt típus figyelhető meg (1. táblázat)

1. táblázat A nonprofit szektorok típusai domináns terület alapján, országonként, 1995

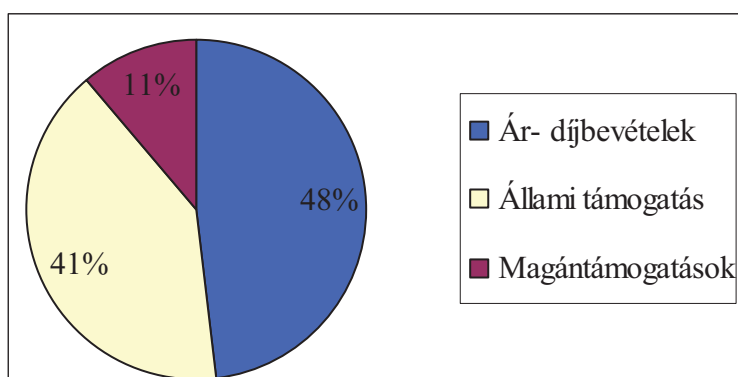
A domináns terület alapján meghatározott típus*	Ország
Oktatás	Argentína, Belgium, Brazília, Írország, Mexikó, Izrael, Peru, Nagy Britannia
Egészségügy	USA, Japán, Hollandia
Szociális szolgáltatások	Ausztria, Franciaország, Németország, Spanyolország
Kultúra/Rekreáció	Cseh Köztársaság, Magyarország, Románia, Szlovákia
Egyensúlyi	Ausztrália, Kolumbia, Finnország

* A fizetett alkalmazottak száma alapján

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon – Sokolowski, 1999; Salamon – Sokolowski et al., 2004)

A vizsgált országok nonprofit szektora nem csak tevékenységszerkezetükben mutat eltérést, hanem a bevételi szerkezetük szempontjából is. Az alábbiakból kiderül, hogy a bevételek szerkezete a közvélekedéssel ellentétesen alakul. A nonprofit szektor számára nem a magántámogatások jelentik a legfontosabb bevételi forrást. Amint azt a 3. ábra is mutatja, a magánszemélyektől, vállalatoktól és alapítványoktól származó adományok a nonprofit bevételeknek (összefoglalóan ár- és díjbevételek) átlagosan csupán 11 százalékát adják. A nonprofit szektor legjelentősebb bevételei díjakból és állami támogatásból származnak.

3. ábra A nonprofit szektor bevételei források szerint, 1995 (21 ország átlaga)

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon – Sokolowski, 1999; Salamon – Sokolowski et al., 2004)

Az országok két csoportba oszthatók a bevételszerkezet szempontjából, vagy az állami támogatás, vagy az ár- és díjbevételek dominálnak. Az állami támogatás dominanciája elsősorban a nyugat-európai országok sajátja, ennek háttérében az állam jóléti szolgáltatások finanszírozásában betöltött szerepe áll és az a tény, hogy a szolgáltatások többségének ellátását nonprofit szervezetekre bízta. Az ár- és díjbevételek a latin-amerikai és kelet-közép-európai valamint az Európán kívül fejlett országok (Ausztrália, Japán, Egyesült Államok) bevételszerkezetében hangsúlyosak.

A különbségek oka, hogy a források tevékenységi területenként eltérnek, az egyes országokban pedig más és más területek dominálnak. A legfontosabb bevételi forrást a tíz közül hat tevékenységi csoportban a saját tevékenységből származó díjbevételek jelentik. Ez az üzleti, szakmai és munkavállalói érdekképviseltek, valamint a kultúra és rekreáció esetében tökéletesen érthető. A terület- és gazdaságfejlesztési szervezetek esetében a magyarázat az e kategóriába sorolt lakásellátási szervezetek nagy számában keresendő. Ami az alapítványokat illeti, bevételeik fő forrását az alaptőke befektetéséből származó

jövedelmek jelentik. A környezetvédelmi szervezetek a magas tagdíjaknak köszönhetően sorolhatók ebbe a csoportba. Végül a jogvédelem területén működő szervezetek is valamivel több bevételhez jutnak díjakból (pl. a jogi szolgáltatások díjaiból vagy a tagsági díjakból), mint állami támogatásból. Ez magyarázza latin-amerikai és kelet-közép-európai országok magas ár- és díjbevételeit, hiszen ezekben az országokban a fenti tevékenységi területek kiemelten jelennek meg a nonprofit szektorban. A tíz vizsgált tevékenységi terület közül háromban az egészségügy, az oktatás és a szociális ellátás területén a bevételek legjelentősebb forrása az állami támogatás. Ez a nyugat-európai országok állami támogatás dominanciájára ad magyarázatot, azonban az amerikai és japán nonprofit szektor egészségügyi és oktatási terület dominanciája ellenére, az ár- díjbevételek a hangsúlyosak, ami eltérő állami szerepvállalásra enged következtetni, különösen a jóléti területen, állam nem avatkozik, be csak ha szükséges, nagy szerepet szán a magánjótékonyágnak.

A Berliini Társadalomtudományi Kutatóintézet és a Münsteri Egyetem összehasonlító kutatása a *visegrádi országok, valamint Ausztria és Németország nonprofit szektorát vizsgálta*, beavatkozás-mentes vizsgálatok, empirikus adatok másodelemzése révén. A cél a vizsgált országok nonprofit szektorának történeti áttekintése, szabályozási környezetének összehasonlító elemzése, az egyes országok nonprofit szektorának jellemzése (Zimmer, 2004).

Az említettekhez hasonlóan a *nonprofit szektor megismerését, országok közötti különbségeit célzó kérdőíves vizsgálatot* folytatott le 1993-ban az Európai Bizottság által megbízott kutatócsoport 2300 szervezet bevonásával az Európai Unió akkor 12 országában (Communication..., 1997). A vizsgálat célja az európai uniós országok nonprofit szektorának feltárása, valamint a nonprofit szervezetek működésének (a szervezetek munkáját segítő tagok, a foglalkoztatási szerep, önkéntesek, anyagi háttér, tevékenységi területek, hatókör és célcsoportok, a szervezetek által tapasztalt problémák) vizsgálata.

A szervezeteknél alkalmazásban állók száma jelentős eltéréseket mutatott, a skála a foglalkoztatott nélkül működő szervezettől a több tíz foglalkoztatottig terjed. Átlagban azonban a szervezetek néhány embert alkalmaznak. A foglalkoztatás mértéke nem országanként, hanem tevékenységi területenként mutatott eltérést, az egészségügyi vagy a szociális szolgáltatások területén működő szervezetek jellemzően több embert foglalkoztattak, mint az emberi jogokért küzdő szervezetek. A mintában szereplő szervezetek 81%-a alkalmazott önkéntes munkaerőt. Az önkénteseket alkalmazó szervezetek száma tagországanként nem mutatott jelentős eltérést, a fizetett alkalmazottak

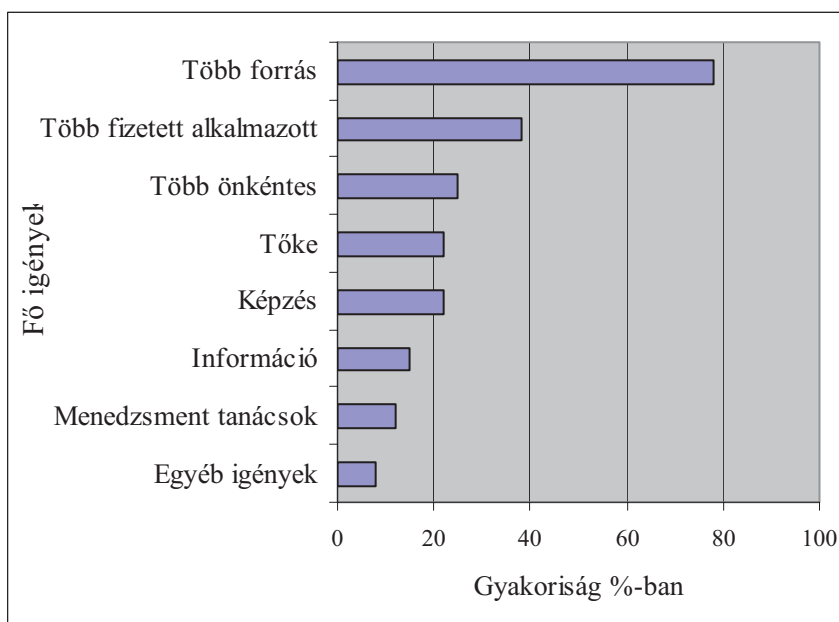
és az önkéntesek aránya azonban országonként jelentős különbségeket mutatott, a skála 1:1 aránytól az 1:8 arányig terjedt. Sem a tagország mérete, sem a fejlettsége nem mutatott összefüggést ezekkel az eltérésekkel. Az eltéréseket a változó hagyományoknak, az önkéntes munka szervezetlenségének tulajdonítják. Az önkéntesek száma különbözött a tevékenységi területek szerint, a kultúra és szabadidő vagy az emberi jogok területén tevékenykedők nagyobb mértékben támaszkodtak önkéntesek munkájára, mint az egészségügyben, az oktatásban és a szociális szolgáltatás területein.

A szervezetek eszközállományát vizsgálva az országok között jelentős eltéréseket tapasztaltak. A várakozásnak megfelelően a gazdagabb tagországokban található az átlagosan nagyobb eszközállománnyal rendelkező szervezeteket, bár a szóródás még ezekben az országokban is legalább olyan mértékű, mint bárhol máshol, amely a nonprofit szektor szervezeti méret szerinti heterogenitását mutatja.

A tevékenységi kört vizsgálva megállapították, hogy egy szervezet egy fő tevékenységi terület mellett több területen is tevékenykedik. Az országok közötti eltérések nem voltak számottevőek a szociális terület dominanciáját figyelték meg, emellett, a kultúra és szabadidő, valamint az egészségügy területe volt leggyakrabban említett terület. A szociális szolgáltatást végzők egy-egy alterületre specializálódnak: családgondozás, fiatalok foglalkoztatása, illetve idős és csökkent képességű emberekkel való foglalkozás. Mindez az mutatja, hogy a kormányok leggyakrabban ezekre a csoportokra irányuló szolgáltatások esetében fordulnak nonprofit szervezetekhez. A kutatók a szervezetek multifunkcionalitását azzal magyarázzák, hogy a nonprofit szervezetek a saját működési területükön élő emberek problémáira koncentrálnak, igyekeznek kielégíteni az információs és tanácsadási igényeket és akár egyéb, korábban nem végzett feladatokat is felvállalnak.

A célcsoportot tekintve a fiatalok voltak a leginkább említett csoport. A szükségleteket tekintve, a pluszforrások és a több fizetett alkalmazott iránt megfogalmazott igény a meghatározó (4. ábra).

4. ábra Az Európa Unió országaiban működő egyesületek és alapítványok fontosabb igényei, 1993

Forrás: (Communication..., 1997:25)

A fizetett alkalmazottak számának növelésének igénye inkább az idősebb szervezetekre jellemző (1945 és 1950 között alapított szervezetek), a fiatalabb szervezetek ellenben inkább információkra és menedzsment tanácsokra tartanak igényt.

A 12 uniós ország nonprofit szektorát vizsgálva egyértelmű fejlődést tapasztaltak a kutatók, amelynek hátterében a II. világháborút követő növekedő általános jólétet, a bővülő szabadidőt; Európa legtöbb gazdaságában a '80-as években a szolgáltatások felé való elmozdulást; a közösségi preferenciák megváltozását; újabb szükségletek megjelenését (pl. a környezet és bioszféra védelme, a volt gyarmatok függetlenedését követő segélyezés gyakorlata a '60-as években); a késő '70-es és '80-as években jelentkező foglalkoztatási krízis nyomán az nonprofit szervezetek bevonásával beinduló foglalkoztatási programokat; a változóban lévő európai demográfiai struktúrát nevezték meg (Communication..., 1997).

2.4. Nemzetközi viszonyok

Az Európai Unió politikájában megjelenik a nonprofit szektorral való együttműködés, amely megnyilvánul a közös fórumok kialakításában, az európai unió jogi szabályozásában, támogatott kutatási programokban. Az európai kormányzás, a társadalmi párbeszéd, az európai állampolgárság erősítése mentén számítanak a nonprofit szervezetek

közösségszervező erejére és fordítanak figyelmet, támogatást a szektorra (Laville et al, 1999; Kendall, 2003). Az Európai Bizottság által támogatott – CISONET, European Civil Society Network – európai kutatók hálózata. Célja elősegíteni többféle tudományág kutatóinak együttműködését, és több országon átívelő kutatási programokat. Az esettanulmányok, empirikus kutatások, kutató műhelyek, négy kutatási területtel foglalkoznak: az európai civil társadalom nyelve, az európai civil társadalom dinamikája és erőforrásai, a civil társadalom, kormányzás és európai politika, a civil társadalom és gazdaság.

A Londoni Közgazdasági és Politológiai Egyetem Globális Kormányzás Tanulmányozásának Központja és a Civil Társadalmi Központ együttműködésében a *globális civil társadalom kutatásokban* arra keresik a választ, hogyha nem az állam, hanem a civil társadalom alapozza meg az állampolgárságot, ily módon alapvető szerepet játszva a nyitott közsféra fenntartásában, hogy érhető el ez a nemzetállam hatáskörén kívül? Ha a civil társadalomnak fontos szerepe van a piacok és a kormányok hatalmának korlátozásában, ha sem a piacgazdaság, sem a demokratikus állam nem működhet hatékonyan a civil szerveződések civilizáló hatása nélkül, akkor hogyan érhető el globális szinten ez a kiegyensúlyozó szerep? A globális civil társadalom kutató interdiszciplináris megközelítésben felhasználják az európai társadalomtudomány hagyományában elfogadott fogalmakat, szellemtörténeti megközelítést, emellett alkalmazzák az amerikai szociológia és politológia empirikus módszereit (Giddens, 2001).

Elemzik, fogalmilag és empirikusan meghatározzák, hogy mit jelent, jelenthet a globális civil társadalom, milyen intézményi kört foglal magában, milyen szerepeket tölthet be, és milyen aktivitással vesznek részt/kapcsolódnak be egyes országok.

A globális civil társadalom fogalma értelmezésükben az eszméknek, értékeknek, szervezeteknek, hálózatoknak és egyéneknek az a társadalmi köre, amely a család, a piac és az állam intézményrendszerein kívül helyezkedik el, és nem sorolható be a nemzeti társadalmak, politikák és gazdaságok keretei közé (Anheier – Glasius – Kaldor, 2001:17).

Megkísérik a globális civil társadalom indikátorainak kidolgozását, a globális civil társadalmi index kialakítását, amely lehetővé teszi a különböző országok részvételének összehasonlítását a globális civil társadalomhoz való hozzájárulásukat tekintve.

A globális civil társadalom infrastruktúrájának feltárására törekszenek (az internet és a csúcstalálkozók szerepe), valamint a globális civil társadalom szervezeteinek anyagi hátterét vizsgálják.

Összefoglalva a nemzetközi szakirodalom témái a fogalomtörténet kivételével a szektor különböző szerepeinek vizsgálatára összpontosítanak. A nonprofit elméletek a szervezetek alakításának motivációira, a szektor alakulására próbálnak választ találni különböző társadalmi környezetben. Az országok közötti hasonlóság és okainak vizsgálata annak a háttérben jelenik meg, hogy az állami visszavonulás révén egyre kiterjedtebb nonprofit szektor fejlődésének, egyes területeken való térnyerésének milyen okai lehetnek, milyen feladatokat vállalnak át a szervezetek. A gazdasági és társadalompolitikai szerep meghatározása, funkcionális megközelítés arra az okra vezethető vissza, hogy a nonprofit szektor nagyon sokszínű, különböző célú, háttérű, motivációjú, szándékú szervezetet foglal magában. A nemzetközi viszonyok előtérbe kerülése, a globális civil társadalom vizsgálata esetében a civil társadalom kontroll szerepe jelenik meg.

3. Nonprofit elméletek

A jóléti állam válságának megoldási kísérletei kapcsán kerültek előtérbe – társadalmi, gazdasági, politikai és tudományos területen – a civil társadalom gazdaságilag, társadalmilag egyre meghatározóbb szerepű nonprofit szervezetei. A nonprofit elméletek részben versengve, részben egymást kiegészítve a nonprofit szektor létrejöttének okaira, szerepének, viselkedésének magyarázatára kísérelnek meg választ adni.

Az elméletek csoportosításának rendező elve dolgozatunkban elsősorban a tudományos megközelítés (közgazdasági, interdiszciplináris), másodsorban az alapproblémák (a nonprofit szektor létrejöttének oka, eredete, szerepe, viselkedése), ez a csoportosítás megjelenik hazai és külföldi szakirodalomban is (Barbetta, 1991; Salamon – Anheier, 1996a; Kondorosi, 1998; Bartal, 1999; Pavluska, 1999). Találhatunk a szakirodalomban másfajta megközelítéseket is, DiMaggio és Anheier (1990) a szakirodalmat két alapkérdés a nonprofit szervezetek léte és szervezeti magatartása szempontjából vizsgálva szervezeti, ágazati és társadalmi szintű elemzéseket különít el, azokra a szociológiai, politológiai, közgazdasági, történeti vizsgálatokra összpontosítva, amelyek középpontjában a nonprofit jelleg áll. Frič (2004) tudományágakat tekintve gazdasági és a szociológiai elméleteket különít el, megközelítése szerint a gazdasági elméletek a nonprofit szervezeteket, mint szolgáltató szervezeteket, a szociológiai elméletek, mint érdekvédő szervezeteket vizsgálják.

3.1. Közgazdasági elméletek

Közgazdasági megközelítéseket két csoportra oszthatjuk, egyrészt a ***szervezetek gazdasági jelentőségét, szerepét vizsgáló elméletek***, amelyek a szervezetek létrejöttének okát, a gazdasági szerepüket vizsgálják; másrészt a ***viselkedéseméletek***, amelyek a szervezetek hatékonyságát, működését vizsgálják (Barbetta, 1991).

A ***közjavak biztosításának elmélete*** vagy más néven ***heterogenitáselmélet*** (nevezik piac és állam kudarca elméletnek is) (Weisbrod, 1977, 1986, 1988) alapkérdése, hogy miért a kormányzattól független nonprofit szektor gondoskodik bizonyos a közjavak körébe tartozó kollektív fogyasztási javak biztosításáról. Célja, nem valamennyi nonprofit szervezet létének magyarázata, hanem azoké a szervezeteké, amelyek közjavakat biztosítanak kormányzati kereteken kívül. A kiindulópont, hogy mind a piaci, mind az

állami szektor kudarcot vall a kollektív javak iránti tényleges társadalmi kereslet kielégítésében.

A piac kudarcának oka, hogy a piaczgazdaság a közjavakból nem tud az igényeknek megfelelő mennyiséget előállítani, mert ezek a javak mindenki számára elérhetőek attól függetlenül, hogy fizetett érték vagy sem, a potyautasként viselkedő fogyasztók nem támasztanak elegendő fizetőképes keresletet ahhoz, hogy a profitelvű vállalkozásoknak érdemes legyen a közjavak termelésével foglalkozniuk. A piac kudarcának további oka, hogy sokan nem képesek a piacon megvásárolni olyan termékeket és szolgáltatásokat, amelyek magánjavaknak minősülnek, de általános fogyasztásuk a társadalom számára fontos (pl. egészségügyi ellátás).

Az állami kudarc alapja pedig, hogy a kormányzat nehezen tudja megítélni, hogy a közjavak biztosítása milyen minőségű, és mennyiségű legyen; a kormányzat a többségi vélemény alapján állítja elő a közjavakat. Minél nagyobb a kereslet heterogenitása, annál nagyobb azoknak a fogyasztóknak a száma, akik nem elégedettek a kínálattal, erre válaszul az elégedetlen fogyasztók többféle reakciója lehetséges: elköltöznek egy közjaval jobban ellátott térségbe; alacsonyabb szintű kormányzatokat hoznak létre, mely biztosítja igényeik kielégítését, vagy magánjavakkal helyettesítik az általuk hiányolt közjavakat, öntevékeny szervezeteket hoznak létre. Weisbrod szerint a nonprofit szervezetek által nyújtott megoldás valódi alternatíva, mivel a nonprofit szervezetek képesek a közjavak kínálatát növelni, és így csökkenteni az igényektől elmaradó állami kínálat hátrányos hatásait.

Az állami, piaci és nonprofit szektor közötti munkamegosztást elemezve Weisbrod arra a következtetésre jut, hogy az állami szektor által biztosított javaknak az irántuk megnyilvánuló kereslet teljes kielégítéséhez hiányzó mennyiséget vagy a piaci vagy a nonprofit szektor nyújtja attól függően, hogy egyéni vagy kollektív fogyasztási javakról van-e szó. Az állami szektor relatív nagyságát megmagyarázó modellnek egyik fontos változója az adott javak iránti kereslet heterogenitása, minél kisebb a heterogenitás, annál kisebb a kormányzati kívüli szektor.

Hansmann bírálta Weisbrod elméletét, mivel a heterogenitáselmélet csak azokat a szervezeteket vizsgálta, amelyek közjavakat állítanak elő, nem magyarázza meg, hogy miért foglalkoznak szervezetek magánjavak nyújtásával. Bírálataán túl egy új elméletet dolgozott ki a **szereződéses kapcsolatok kudarcá vagy bizalomelmélet** néven, támaszkodva Nelson és Krashinsky kutatásaira (Nelson – Krashinsky, 1973; Hansmann, 1987), arra keresve a választ, hogy miért vállalnak szerepet a nonprofit szervezetek a magánjavak

előállításában is. Nelson és Krashinsky (1973) amerikai gyermekjóléti intézmények vizsgálva kimutatta, hogy azért gyakoriak nonprofit formában működő bölcsődék és óvodák, mert a szülők nehezen tudják megítélni az ellátás minőségét, így inkább a nonprofit formát választják, mivel tartanak a profitorientáltak minőségrontásától. A nonprofit szervezeteknek az az előnyük, hogy nem oszthatják fel profitjukat, így vezetőik nem húzhatnak hasznát a minőség csökkentésével, kevésbé érdekelték a fogyasztók megkárosításában. Hansmann (1987) továbbfejlesztve és általánosítva megállapította, hogy a nonprofit szervezetek azokban a helyzetekben jelennek meg, amikor a fogyasztók (akár a szolgáltatás jellegénél fogva, akár a vásárlásával kapcsolatok körülmények folytán, például a vásárló és a fogyasztó nem ugyanaz a személy vagy szervezet) nem érzik képesnek magukat a kapott szolgáltatás megítélésére. A szerződéses kapcsolatok kudarca nem más, mint a piac kudarcának egy speciális esete, amely akkor áll elő, ha a vásárlók nem rendelkeznek teljes körű információkkal fogyasztói döntéseik meghozatalához.

A *fogyasztói ellenőrzés elmélete* (Ben-Ner, 1986, 1993; Hansmann, 1987) azoknak a nonprofit szervezeteknek a létrejöttét igyekszik megmagyarázni, amelyek léte nem vezethető vissza a szerződéses kapcsolatok kudarcának elméletére. Ilyenek, például a különböző társadalmi csoportok klubjai. Ezekben a szervezetekben a tagok jól meg tudják ítélni a szolgáltatások minőségét, mégis a nonprofit formát választják. Az elmélet kidolgozói azzal magyarázzák, hogy a klub tagjai ellenőrzésük alatt akarják tartani az intézményt, nehogy egy esetleges tulajdonos a monopolhelyzetével visszaélve az indokoltnál magasabb árat fizettessen velük. A monopolhelyzet ezeknél a társadalmi kluboknál abból adódik, hogy a klubtagság válogatott személyekből áll. Tagnak lenni annyit jelent, mint rendszeresen kapcsolatba kerülni magas társadalmi állású, vonzó társaságot jelentő emberekkel. Ha egy ilyen klub for-profit vállalkozásként működne, akkor tulajdonosa számára igen nagy lenne a csábítás, hogy ne csak a tényleges költségeket fizettesse meg a klubtagokkal, hanem a klubtagságból származó társadalmi előnyök egy részét is.

A *Kínálati oldal elmélete* más néven *történeti elmélet* (James, 1987) a keresleti megközelítés mellett kínálati oldalról is vizsgálja a nonprofit szervezetek létrejöttének okait, méretének országonkénti különbözőségét. James elismeri, hogy Weisbrod és Hansmann modelljei alkalmasak a nonprofit szervezetek ágazatok közötti megoszlásának előrejelzésére, de az országok közötti különbségek nem magyarázhatók általuk. A korábbi elméleti megközelítések figyelmen kívül hagyják, hogy a nonprofit szervezetek által előállított kollektív javak kvázi-közjavaknak tekinthetők, mivel egyszerre elégítenek ki

közfogyasztási és magánfogyasztási igényeket, így a nonprofit szervezetek igazából nem is a piaci szektorral, hanem az állammal állnak versenyben, valamint, hogy a nonprofit szervezeteket elsősorban egyházak vagy más ideológiai szervezetek hozzák létre. James szerint (1987) a többletkereslet helyett inkább a kereslet heterogenitása magyarázza a magánszektor részvételét a közjavak és kvázi-közjavak előállításában⁸, azonban arra keresi a választ, hogy az ilyen szerepre vállalkozók miért választják a nonprofit szervezeti formát.

A nonprofit szervezetek alapítóinak motivációit vizsgálva megállapítja, hogy a profitmotívum; státuszteremtés, politikai befolyás érvényesítése; és az ideológiai indíték az alapítás leggyakoribb indoka. A rejtett profitmotívum, mint indíték esetén, a szervezet álcázott for-profit, a nonprofit szervezetek számára járó szabályozási előnyöket használják ki. A státuszteremtés, politikai befolyás növelése is gyakori ok az alapításra. Az alapítóknak komoly érdekük, hogy személyüket vagy intézményüket jó ügyekkel összefüggésben emlegessék. Az iskolalapítók jutalma számos országban (pl. Japán, India) az, hogy a helyi közösségben komoly politikai befolyáshoz jutnak. A legerősebb motívum az ideológiai indíték James szerint, a nonprofit szervezetek többségét nem egyéni előnyök megszerzésére törekvő magánszemélyek hozzák létre, hanem inkább csoportok (egyházak, politikai csoportok, szakszervezetek). A weberi terminológia szerint tehát inkább érték-, mint célracionálisak.

A szolgáltatásokat nyújtó nonprofit szervezetek között jelentős alapítók az egyházak. A nonprofit szervezetek alapítóiként az egyházak versenyben vannak egymással, illetve más ideológiai csoportokkal. A nonprofit szektor kiterjedtebb azokban az országokban, ahol sok egymással versengő, saját ideológiájának terjesztésére törekvő vallási, politikai vagy egyéb ideológiai szervezet van, mint azokban, amelyek vallási és politikai szempontból viszonylag egységesek. Ezt a feltevést James és Levin (1986)

⁸ James Weisbrod modelljét tovább finomítva nemzetközi összehasonlításban vizsgálja a nonprofit szektor (azon belül az oktatás területén működő nonprofit szervezetek) méretét és jellemzőit. A fejlődő országokban se a hagyományos mezőgazdaságban, se az alacsony technikai fejlettségű ágazatokban dolgozó munkaerő nem igényli az oktatást. Ráadásul a mezőgazdasági népességtől rendkívül nehezen lehet adókat beszedni, a gazdagok pedig kifejezetten ellenzik az állami szektor bővítését. Következésképpen igen kevés forrás áll rendelkezésre az állami oktatás finanszírozására. Különösen igaz ez a középfokú oktatásra. Az alapfokú oktatásban ezt egyaránt érzékelik szegények és gazdagok, városiak és vidékiek. A leggazdagabbak annak sincsenek ellene, hogy a felsőoktatás fejlesztése (és így nagyobb hozzáférhetősége) érdekében magasabb adóterheket vállaljanak, de a középfokú oktatás senkinek se igazán fontos. Amikor azonban beindul a városfejlődés, és a szolgáltató szektor bővülése is megkezdődik, akkor hirtelen nagy mennyiségű szakképzett munkaerőre van szükség, s ez jelentősen megnöveli az új városi és vidéki középosztály középfokú oktatás iránti keresletét. Erre a többletkeresletre elsőként a nonprofit szervezetek reagálnak a kínálat megteremtésével. Emellett néhány fejlett országban, például Svájcban, Belgiumban és Hollandiában a lakosság heterogenitása magyarázza, hogy nagy az ellenállás a központosított állami oktatási rendszerrel szemben, s nagy a magániskolák aránya (Barbetta, 1991:14).

nemzetközi összehasonlító empirikus kutatásában, magániskolákat vizsgálva megerősítette, a vallási tényezők hatása szignifikánsnak bizonyult a magániskolák arányának alakulására.

A kormány a szolgáltatások nyújtásában versenytársa ugyan a nonprofit szervezeteknek, de a finanszírozás szempontjából inkább kiegészítő szerep és együttműködés jellemző, nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján megállapítható, hogy az állami támogatás a nonprofitok legfontosabb forrása (különösen azokban az országokban, ahol a nonprofit szektor kifejezetten nagy), felmerül a kérdés, hogy kormányokat mi indítja a nonprofit szervezetek finanszírozására. Három okot talál James (1987), a kormányzat így kívánja elérni bizonyos társadalmi csoportok támogatását; gyakran kisebbek az államot terhelő költségek, ha a szolgáltatást nem állami intézmények végzik; a nonprofit szervezetek munkaerőköltségei alacsonyabbak, az önkéntes munkából kifolyólag.

James megközelítése azért újszerű, mert vallási, politikai, kulturális tényezőket von be az elemzésbe, amelyeket a korábbi közgazdasági elméletek elhanyagolnak, pedig fontosak a nonprofit szektor kialakulásának magyarázatában.

A *szervezetek viselkedésével foglalkozó elméletek* két csoportra oszthatók, az optimalizációs és hatékonysági modellekre. Ezeknek a modelleknek a közös jellemzője, hogy a nonprofit szervezetek költséghatékonyságát, tevékenységük hatékonyságát vizsgálják.

Az *optimalizációs modellek* esetében problémát okoz a célfüggvény megválasztása. A for-profit szervezeteknél egyszerű a helyzet, hisz azok a maximális profitra törekednek. A nonprofit szervezeteknél a leggyakrabban alkalmazott feltevés, hogy céljuk a szolgáltatásaik mennyiségének és/vagy minőségének emelése, a szervezet költségvetésének növelése (Hansmann, 1987).

A *hatékonysági modellek* alapfeltevése, hogy a nonprofit szervezetek hatékonysága – törekedjenek bár maximális mennyiségre vagy minőségre – mindenképpen alacsony, mivel hiányoznak a profitérdekelt tulajdonosok, akik ezt kikényszerítenék. Mivel az esetleges profit nem osztható szét, a vezetőik legfeljebb a költségek csökkentésében érdekeltek, mert így nő a szervezet kibocsátása, s így személyes presztízsük is. A hatékonysági modellek kidolgozói szerint a nonprofit szervezetek alacsony hatékonysággal működnek, ez magyarázza azt, hogy csak azokban az ágazatokban vannak jelen, ahol a piac nem működik tökéletesen, a szerződéses kapcsolatok kudarca rontja a for-profit vállalkozások hatékonyságát is, s így szükségessé és lehetségessé teszi a nonprofit forma megjelenését (Hansmann, 1987). A hatékonysági elméletek eredménye, hogy rámutatnak a

nonprofit szolgáltatások magasabb hatékonyságának ellentmondásaira, nem eleve hatékonyabbak az állami szolgáltatóknál.

3.2. Interdiszciplináris elméletek

A nonprofit szektorral foglalkozó elméletek második generációja interdiszciplináris megközelítésű, a politológia, a szociológia, a szociálpolitika, a közgazdaságtan elemzési szempontjait is alkalmazzák. Az interdiszciplináris szemléletű elméletek a jóléti állam válsága kapcsán próbálnak meg válaszokat találni a nonprofit szektor léte, társadalmi-gazdasági szerepére.

Salamon (1987) *interdependencia-elmélete, más néven öntevékenység kudarca elmélet* (partneri viszony elméletének is nevezik) intézményi oldalról kiindulva a kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolatokat vizsgálja. Az alapfeltevése, amellyel eltér a legtöbb szociológiai és közgazdasági elemzéstől, hogy a kormányzat és a nonprofit szektor között nem szembenállás, verseny, hanem partneri viszony van. A nonprofit szektor Salamon szerint nem a kormány vagy a szerződéses piac kudarcára reagálva jön létre, hanem mint elsődleges válasz a társadalmi problémákra. A kormány csak másodlagos megoldást nyújtja, az öntevékenység kudarcára reagálva veszi át azokat a funkciókat, amelyek betöltésére a nonprofit szektor nem alkalmas. A legfőbb érv, amely az új megközelítés mellett szól, az, hogy a kollektív javak hiányára való kormányzati reagálás "tranzakciós költségei" sokkal magasabbak, mint az öntevékeny akciók megszervezésének költségei. Ahhoz, hogy a kormány cselekedni kezdjen, a társadalom jelentős csoportjainak fel kell figyelniük a problémára, tájékoztatniuk kell a döntéshozókat, a megoldást sürgető politikai többségnek az ügy mellé kell állni, törvényeknek kell készülniük, programokat kell kidolgozni, és beindítani. A problémákra adott öntevékeny válaszhoz ezzel szemben elegendő annyi, hogy az egyének egy kis csoportja a saját erejéből vagy külső forrásokra is támaszkodva megpróbáljon egy programot kidolgozni és elindítani.

Az öntevékenység kudarca hátterében Salamon szerint több tényező megfigyelhető: *alacsony hatékonyság, partikularizmus, paternalizmus, amatőrizmus*. Az öntevékenységen alapuló rendszer legnagyobb gyengesége az, hogy nem képes annyi és olyan megbízható forráshoz hozzájutni, amennyi elegendő lenne a fejlett társadalmakban jelentkező összes jóléti szolgáltatási probléma megoldásához, a kollektív javak iránti kereslet kielégítéséhez. Ennek részben a "potyautas probléma" az oka, mivel a gondoskodó társadalomban a szükségét szenvedők valamennyien részesülnek a számukra szükséges ellátásban,

függetlenül attól, hogy fizetnek-e érte vagy sem, az emberek hajlanak rá, hogy inkább másokra hagyják ennek az ellátásnak a finanszírozását. A nonprofit szervezetek nem rendelkeznek hatósági jogkörrel és anyagi eszközökkel, hogy a potyautasként viselkedő polgárokat hozzájárulásra kötelezzék.

A nonprofit szervezetek partikularizmusa azt jelenti, hogy a szervezetek csak bizonyos társadalmi csoportok problémáival foglalkoznak. Salamon szerint ez egyszerre előny és hátrány. Előny, mert ezáltal adnak alkalmat arra, hogy a társadalom különböző, például etnikai, vallási, lakóhelyi vagy érdekcsoportjai megszerveződjenek, és erőiket közös célok érdekében egyesítsék. Néhány elméletben (heterogenitáselmélet, kínálati oldal elmélete) éppen ez a partikularizmus adja a nonprofit szektor létének értelmét és magyarázatát. A partikularizmus ugyanakkor hátrány is, ha ez az alapja az emberi szükségletekre adott társadalmi válasz kialakításának. Fennáll annak a veszélye, hogy bizonyos társadalmi csoportok nincsenek kellően reprezentálva az öntevékeny szervezetek között⁹. Az öntevékeny szervezetek létrehozását és a jótékonyági akciókat nemcsak a társadalmi szükségletek felismerése motiválja, hanem az egyéni vagy közösségi összefogás is. Minden társadalmi csoport azt akarja, hogy saját szervezetei legyenek, s az embereket gyakran, mint vallási, etnikai csoportok tagjait hívják fel adományozásra. Az eredmény az, hogy az öntevékeny szervezetek száma messze meghaladhatja a gazdaságosság által indokolt szintet, csökkentve ezzel a rendszer hatékonyságát, és növelve a költségeket.

A közösségi feladatok öntevékeny szervezetek segítségével történő megoldásának harmadik problémája az, hogy ez a rendszer elkerülhetetlenül azokra bízza a közösségi szükségletek definiálását, akiknek a kezében a pénz van. Amíg az öntevékeny szektor jelentős forrását az egyéni jótékonyosság képezi, addig a jótékonykodók határozzák meg, hogy a szektor pontosan mivel foglalkozzon, és kiket szolgáljon. Nem a közösség egészének akarata határozza tehát meg a nonprofit szektor jellegét, tevékenységét, hanem a közösség vagyonos tagjainak preferenciái.

Az öntevékeny szervezeteken alapuló rendszer utolsó gyengesége az, hogy amatőrök segítségével, amatőr megközelítésben próbál megbirkózni az emberi problémákkal. A szegénység és a nyomor problémáját igen hosszú ideig a szegények

⁹ New York városában működő nonprofit szervezetek megfigyelése kapcsán Beck megállapította, hogy a gyerekeknek szánt szolgáltatások oroszlánrészét egészen a hatvanas évek elejéig a katolikus és a zsidó szervezetek biztosították. Mivel pedig a második világháborút követően a városba bevándorolt szegény feketék zömükben protestánsok voltak, az ő gyerekeik számára nem volt hely a szociális ellátás kialakult nonprofit rendszerében (Salamon, 1987).

erkölcsi gyengeségének tulajdonították, a szegényekkel, elmebetegekkel való törődést olyan amatőrökre bízta, akiknek a rászorulóknak erkölcsi meggyőzése, vallásos nevelése, nem pedig orvosi ellátása vagy szakmai képzése volt a feladatuk.

Összefoglalva Salamon megközelítése szerint a kormány és a nonprofit szektor jól kiegészítik egymást, a kormány megbízhatóbban képes a lakosság szükségleteit kielégítő szolgáltatások forrásainak előteremtésére, a szolgáltatási kínálat demokratikus döntési folyamatként alakul ki általa, az ellátások állampolgári jogok alapján nyújtásának biztosítója, ellenőrző szerepet tölt be a szolgáltatások minőségének betartásában. A nonprofit szervezetek alkalmasak a szolgáltatások személyesebbé tételére, versenyhelyzet teremtésére a szolgáltatások piacán, alkalmasabbak a kereslethez való rugalmas alkalmazkodásra.

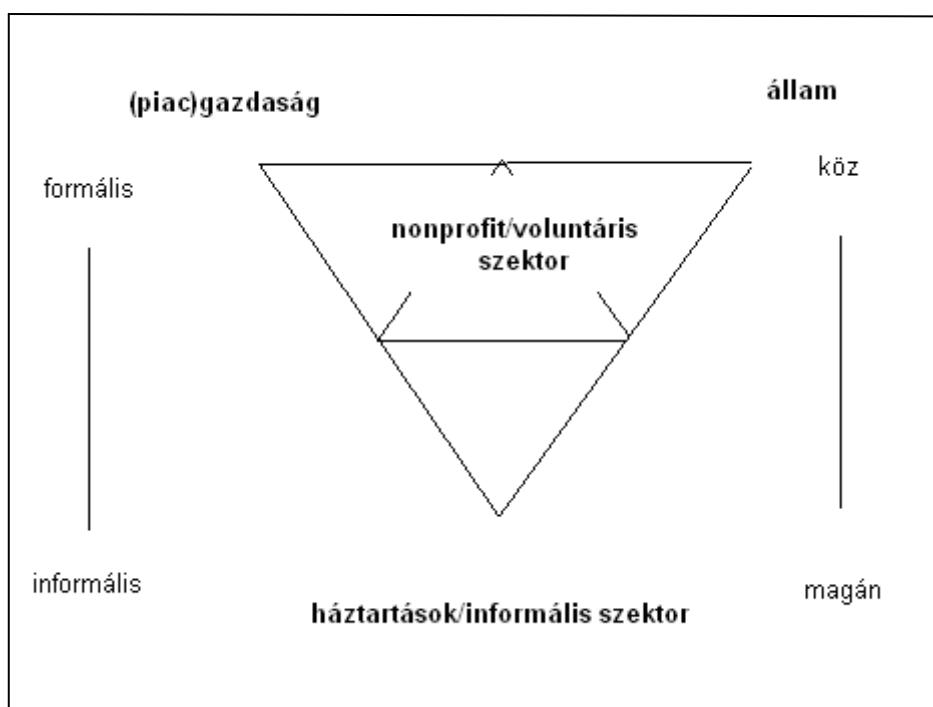
Az összefoglaló néven *jóléti elméletek*nek nevezett elméletek a nyolcvanas években a jóléti állam válságának időszakában jelennek meg, az állam jóléti szolgáltatások területén betöltött egyre szélesedő szerepére összpontosítanak. Noha az elméletek középpontjában nem a nonprofit szervezetek eredetének a tisztázása áll, a társadalomtudósok szemléletét jelentősen formálták a nonprofit szervezetek társadalomban betöltött szerepét illetően. Az elméletek egyes képviselői (Offe, 1985) problémaként vetik fel a nonprofit szervezetek létét, a jóléti állam stabilitásának fenntartása érdekében egyre több funkciót ad át a magánszektorba tartozó és a félállami szervezeteknek, ennek következtében szuverenitása csökken, irányítási lehetőségei szűkülnek. Mások a nonprofit szervezeteket, a társadalmi problémákra adott premodern válaszokként értelmezik, az iparosodás és az állami jóléti politika kialakulásával a nonprofit szervezetek jelentőségének csökkenését regisztrálják (Quadagno, 1987). Más történeti munkák az állami expanziót a gazdasági fejlődés automatikus „melléktermékeként” értelmezik. Rámutatnak arra, hogy a jóléti államok azért nem tudták a jóléti biztosítékok gazdasági fejlettségüknek megfelelő szintjét kialakítani, mert a társadalmi problémákra adott premodern piaci és nonprofit megoldásokat megtartották. (Flora – Alber, 1981). Flora (1986:515) későbbi művében megváltoztatja ezt az álláspontját, felismerve, hogy a reziduális jóléti modell elhanyagolja a középszintű struktúrák sokféleségét, amelyeknek jelentős jóléti funkciójuk van, vagyis a nem közszolgálati és félig közszolgálati támogatott jótékonyági formákat.

Ennek a folyamatnak az elméleti modellálását tükrözi a *jóléti mix*, a *jóléti háromszög modell* és a *jóléti pluralizmus koncepciója*. A *jóléti mix* koncepciója (Rose, 1985) már az államot, a piacot és a háztartásokat egyaránt jóléti szolgáltatóknak tekinti. A *jóléti háromszög modell* (Evers, 1988), amelyben a háztartás, piac, állam viszonylatai által

működik a jóléti rendszer, kiegészül az önkéntes szervezetekkel, önszerveződő csoportokkal.

A *jóléti pluralizmus* koncepcióban (Evers, 1995, Laville et al., 1999), a 90-es években, továbbfejlesztve a háromszektoros modellt a jóléti háromszög modelljéhez kapcsolódóan az önkéntes szervezetek önálló szektorként jelennek meg, így *négyszektoros modell* alakul ki. A szektorok közötti együttműködésre helyezték a hangsúlyt, felhasználva az öntevékenység kudarca elméletet, valamint a közgazdasági megközelítésű nonprofit elméletek keresleti és kínálati elemeit is, igyekeznek ezeket beépíteni a jólét pluralizmus koncepciójába.

5. ábra A jóléti pluralizmus koncepciójának szereplői

Forrás: (Evers, 1995) (saját szerkesztés)

A jóléti állam elméletek megközelítése a kezdeti a nonprofit szervezeteket a jóléti állam válságjelenségeként, a társadalmi problémákra adott premodern válaszokként való értelmezésétől a szervezeteket önálló jóléti szolgáltatásokat nyújtó szereplőkként való megjelenítéséig terjed. A jóléti állam elméletek a nonprofit szervezeteknek kiegészítő, korrigáló szerepet tulajdonítanak.

A *társadalmi eredet elmélet* (Salamon – Anheier, 1996a) válaszokat keres a nonprofit szektor nemzetenként eltérő kialakulási és fejlődési folyamatára, illetve az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködés jellegzetes típusait igyekszik meghatározni.

Az elmélet alapfeltevése, hogy a közszolgáltatások igénybevételekor az egyes szektorok közötti választás nem a fogyasztók egyéni döntésétől függ, hanem valószínű, hogy a választásokat a történelmi hagyományok, történeti fejlődés előzményei, a legfontosabb szereplők (s ebbe az állampolgárok és közösségeik mellett a kormányzati, sőt, a gazdasági szervezetek is beleértendő) kulturális háttere, értékrendje, ideológiai, erkölcsi és politikai elkötelezettsége, játékonysági, problémamegoldási, konfliktuskezelési kultúrája befolyásolják. Minden társadalomnak megvannak a maga szerveződési mintái, azok a hagyományai, amelyek a társadalmi és a gazdasági élet szervezeti felépítését befolyásolják. A nonprofit szektor szerepének teljes megértéséhez éppen ezért a szervezeti és vallási hagyományok átfogó ismeretére is szükség van. A nonprofit szervezetek beágyazottak a társadalmi, gazdasági struktúrába, ez a beágyazottság nemzetenként eltérő.

Titmuss (1958) illetve Esping-Andersen (1991) jóléti állam tipológiáját felhasználva az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködést vizsgálva, a kormányzati jóléti kiadások mértékét és a nonprofit szektor méretét alapul véve, lehetséges nonprofit modelleket alakítottak ki Salamonék, megkülönböztetve liberális, szociáldemokrata, korporatista és államhatalmi típust (Salamon – Anheier, 1996a:31). Esping-Andersen néhány fogalmát használják, az állam-nonprofit kapcsolat különböző típusai besorolására, míg Esping-Andersen jóléti és nyugdíjpolitika különböző típusaira tette. A *liberális* nonprofit modell jellemzője: relatíve alacsony az állami, kormányzati kiadások mértéke, és relatíve nagy a nonprofit szektor. Ez a modell ott épült ki, ahol a társadalmi-gazdasági fejlődés a széles középosztályra alapozódott. A liberális modellben a kormányzat és a nonprofit szektor alternatív mechanizmusokban kap teret. Ez a modell jól kimutatható az USA-ban, ám Angliát már a liberális és a korporatista modell keverékeként lehet jellemezni. A *szociáldemokrata* modellben az univerzális állami szolgáltatások mellett kis szerepe van a nonprofit szektornak (pl. Svédország). A *korporatista* nonprofit modellben a magas jóléti kiadások mellett egy meglehetősen nagy súlyú nonprofit szektor található. A nonprofit szektor bevételi forrásai közül a kormányzati források a döntőek. Az állam a társadalmi fejlődésben lezajlott, karakterisztikus folyamatok miatt (munkásmozgalmi erők és a középosztály) a nonprofit szervezetekkel való együttműködésre kényszerült (Németország, Olaszország). A 19. században az állam konfrontálódott az alulról jövő radikális igényekkel, és szövetséget hozott létre a meghatározó egyházakkal. Ezért az állam által finanszírozott, jóléti gondoskodásban a nagyrészt vallásilag elkötelezett nonprofit szervezetek, mint szolgáltatók, máig fontos szerepet játszanak. Az *államhatalmi* terminussal jelölt nonprofit modellben a korlátozott

kormányzati szociális, jóléti védelem mellett korlátozott nonprofit szektor található. Az állam saját részére, vagy a gazdasági és az üzleti élet javára őrzi meg ellenőrző szerepét a szociálpolitikai ellátások felett (szemben a szociáldemokrata modellel, ahol mindez a munkavállalók javára történik). A szektor bevételi forrásai az üzleti életből származnak, és sem a magánfilantrópia, sem az állami szerepvállalás nem játszik jelentős szerepet (Japán).

A modell alkotói is elismerik (Salamon – Anheier, 1996a; Salamon – Sokolowski – Anheier, 2000) vizsgálatuk ellentmondásait. A vizsgált összetett modellek néhány jellemzőjét tudták csak megragadni, és további mutatók bevonásával lehet igazolni feltételezéseiket. Emellett az állami és magán szektor definíciója és a köztük lévő munkamegosztás nem stabil, nem formalizált, idővel szükségképpen változik. A társadalmi eredet elméletet értékelők azonban, kiemelik az elmélet erényeként, hogy a nonprofit elméletek közül a legösszetettebb módon törekszik a nonprofit szektor létének és kiterjedtségének magyarázatára, igyekszik összekötni a gazdasági elméletek modelljeit a történeti elemzések eredményeivel.

3.3. A nonprofit elméletek összehasonlító elemzései

A nonprofit elméletek összehasonlító elemzésére, továbbfejlesztésére, egységes elméleti keret kidolgozására is történnek kísérletek.

Salamonék (Salamon – Anheier, 1996a) összehasonlító elemzése hat nonprofit elmélet jellemzőit foglalja össze (2. táblázat), a fontosabb hipotéziseken és az elméletek bizonyítási terepének áttekintésén túl, az elméletek hipotéziseinek tesztelését is megkísérlik, a vizsgálatuk első szakaszában nyolc, második szakaszában huszonkét országra kiterjedően *(részletesen a 9-10. számú melléklet táblázatai, ábrái)*.

2. táblázat Nonprofit elméletek áttekintő bemutatása

Elmélet	Összegzés	Fő hipotézisek		
		Méret	Vizsgált terület	Nonprofit pénzügyek
Heterogenitás-elmélet	Köz és kvázi-közjavak kielégítlensége a heterogén kereslet helyzetében a nonprofit ellátások növekedéséhez vezet.	A nonprofit szektor mérete különböző a kereslet heterogenitásának mértékétől függően.	oktatás	A heterogén kereslet nagyobb bizalommal van a magánadományok felé a bevételekben, mint relatíve más források iránt.
Kínálat oldal elmélete	A kereslet heterogenitása magyarázza a magánszektor részvételét.	A vallási, ideológiai verseny magas szintje nagyobb nonprofit szektort eredményez.	oktatás	Minél magasabb a vallási/ideológiai verseny szintje, annál nagyobb a magán adományozás iránti bizalom a bevételekben a nonprofit szervezeteknél, mint más bevételi források iránt.
Bizalomelmélet	A nonprofit szervezeteket megbízhatóbbak az információs asszimetria (a fogyasztó nem tudja ellenőrizni az igénybe vett szolgáltatás minőségét) feltételei mellett a piaci szervezeteknél.	Ha a bizalom a piac iránt és a társadalom iránt magasabb szintű, akkor a nonprofit szektor kisebb.	egészségügy, szociális szolgáltatások	Minél alacsonyabb a társadalomban az üzleti/piaci szféra iránti bizalom szintje, annál nagyobb fontosságúak a nonprofit szektor bevételeiben a saját bevételek.
Jóléti állam elméletek	Az iparosodás a jóléti állam kialakulásához vezetett, amelyben kiszorultak a nonprofit ellátók	A nonprofit szektor fordítottan arányos az emberek egy főre jutó jövedelmével.	egészségügy, szociális szolgáltatások	Az elmélet nem foglal magába specifikus pénzügyi hipotézist.
Interdependencia elmélet	A kezdeti alacsonyabb tranzakciós költségek miatt a nonprofit szervezetek megelőzik a kormányt a közjavak előállításában, de az öntevékenység kudarca következtében együttműködő kapcsolat alakul ki a kormányzati szektorral hosszabb távon	A kormányzati jóléti szektor jóléti kiadásai és a nonprofit szektor mérete összefügg.	oktatás, egészségügy, szociális szolgáltatások	Minél nagyobb a kormányzat szociális jóléti kiadása, annál nagyobb a nonprofit bevételeken belül a kormányzati támogatások aránya.
Társadalmi eredet elmélet	A nonprofit szektor mérete és szerkezete a társadalmi-gazdasági viszonyoktól függ	A kormányzati kiadások és a nonprofit szektor közötti kapcsolat függ a jóléti állam típusától.	szociális szolgáltatások, oktatás, kultúra és rekreáció	A nonprofit szektor bevételeinek mintázata függ a jóléti rendszer típusától

Forrás: (Salamon –Anheier, 1996a:23)

Az elméletek összehasonlítása egy egységes értelmezési keret kialakítását célozza, azonban a legjelentősebb elméletek sajátosságainak feltárásánál tovább nem jutnak. Későbbi munkájukban (Salamon – Sokolowski Anheier, 2000) három elméletet emelnek ki, amelyek a nonprofit szektor kiterjedtségének és fejlődésének különbözőségeit leginkább magyarázhatják, a heterogenitáselméletet, az interdependencia-elméletet és saját társadalmi eredet elméletüket.

Több elmélet kidolgozója továbbfejlesztve korábbi elképzeléseit megpróbálja összehangolni, a nonprofit elméleteket. Fentebb kifejtettük, hogy James saját kínálati oldal elméletét keresleti oldalra vonatkozó elméleteket kiegészítendő alakította, elismerve azok értékeit. Weisbrod saját heterogenitáselméletét a szerződéses kapcsolatok kudarcának elméletével ötvözi. Rámutat arra, hogy a két elmélet nincs ellentmondásban, csak a fogyasztói választások más-más problémájára helyezi a hangsúlyt. A fogyasztói választások két szakasza különíthető el, elsőként a vásárló az információs asszimetria veszélyeit mérlegelve olyan szervezetekhez fordul, amelyek nem osztják szét nyereségüket (állami, nonprofit), így kevésbé érdekeltek a visszaélésekben, ez a szerződéses kapcsolatok kudarca elméletnek az alapfeltevését igazolja. A második szakaszban a fogyasztó arról dönt, hogy állami vagy nonprofit szervezet szolgáltatásait vegye-e igénybe, s ennek a döntésnek a háttérében a fogyasztói kereslet heterogenitása és a kormányzat által nyújtott közjavak mennyisége és minősége áll, így saját elméletét is igazoltnak tekinti.

A közgazdasági elméletek a piaccal vagy az állammal versengő nonprofit szektort vetítenek elénk, megmaradva a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan keretein belül, magyarázataikat mindenekelőtt gazdasági kategóriákra alapozva. A gazdasági szempontokon, a nonprofit szervezetek szolgáltató szerepén túllépés, egy-két kivételtől (James kínálati oldal elmélete) eltekintve nem jellemző.

Az interdiszciplináris elméletek előnye, hogy rámutatnak arra, hogy a nonprofit szervezetek létrejötte és magatartása nemcsak az ösztönzőrendszerekkel és haszonfüggvényekkel függ össze, amelyekre a közgazdászok helyezik a hangsúlyt, hanem az intézményi struktúrákkal és az állam politikájával is (DiMaggio – Anheier, 1990). Az állami, piaci és nonprofit szektor kapcsolatrendszerének magyarázatára helyezik a hangsúlyt, komplexebben, a gazdasági tényezőkön túl nehezebben mérhető, megfogható tényezőket (a legfontosabb szereplők értékrendje, kulturális háttere, történelmi hagyományok) is bevonnak elemzéseikbe.

A nonprofit elméleteket összefoglalására törekvő kutatók (Barbetta, 1991; Salamon – Anheier, 1996a; Kuti, 1998a; Bartal, 1999, 2004) mindannyian rámutatnak arra a tényre,

hogy az elméletek jelentős segítséget nyújtanak a nonprofit szektor létrejöttének, társadalmi-gazdasági szerepének megértéséhez, az elméletek átfogó értelmezésére (Salamon – Anheier, 1996a; Salamon – Sokolowski – Anheier, 2000) is történtek már kísérletek, de ezek egyelőre nem álltak össze olyan elméletté, amely teljes értelmezési keretet adna a nonprofit szektor fejlődésének vizsgálatához.

Kramer (2000) az elméleteket összefoglalva három csoportot különít el, az első a hatvanas években a nonprofit szektor erősödéséhez – „globális egyesületi forradalom” (Salamon – Anheier, 1995) – szervezeteinek elterjedéséhez köthető, leginkább a szektor gazdasági szerepét vizsgáló keresleti és kínálati elméletek; a második a ’80-as években a nonprofit szektor kudarcaival, állammal való viszonyával foglalkozó elméletek (pl. öntevékenység kudarca elmélet); a harmadik a jóléti államok fejlődése kapcsán kialakuló jóléti mix, jóléti háromszög, jóléti pluralizmus koncepciók, amelyek a szektorok közötti együttműködésre helyezik a hangsúlyt.

4. A hazai szakirodalom áttekintése

A hazai kutatások öt nagy témakör köré csoportosíthatók. Egyrészt a fogalom meghatározásával, történetével, másrészt a nonprofit szektor kialakulásának vizsgálatával foglalkozó munkák. Harmadrészt a nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, környezetének vizsgálata, amely jogi-gazdasági szabályozás vizsgálatán túl, kiterjed az állam és a nonprofit szektor viszonyának vizsgálatára, a nonprofit szektor társadalmi-gazdasági szerepének vizsgálatára, a szervezetek tevékenységi területenkénti elemzésére (oktatás, szociális ellátás, kultúra). Negyedrészt a nonprofit szektor szervezeteinek működését vizsgáló kutatások, amelyek lehetnek finanszírozási, működtetési, vezetési szempontokat szem előtt tartók. Ötödrészt a hazai nonprofit szektor helyzetét, fejlődését meghatározó Európai Unióspolitikája feltárása és a globális civil társadalomhoz való kapcsolódás feltérképezése.

A hazai kutatásokat összegző, elemző „Gyakorlat és kutatás”¹⁰ vizsgálat hasonló kutatási témákat különít el (Kuti, 2003a) nem említve a történeti kutatásokat, részletezve a működés (nonprofit szektor finanszírozási problémáinak elemzése, a nonprofit szervezetek menedzsmentjének vizsgálata) területét.

4.1. Fogalomértelmezések

A civil társadalom *fogalmának értelmezése*, a fogalomtörténet feltárása a hazai szerzők részéről leginkább a nemzetközi szakirodalomra reflektálva (Hankiss, 1986; Márkus, 1992; Miszlivetz, 2000) vagy kutatások fogalmi tisztázásának céljából történt. A negyven évnyi államszocializmusból kibontakozó magyar társadalom számára az önkéntes szerveződés, az állampolgári kezdeményezések visszaszerzett joga emocionálisan is nagyon fontossá vált. A nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján egyre többen, egyre többet és egyre nagyobb érzelmi azonosulással beszéltek a civil társadalomról (Fricz, 1990).

¹⁰ A Nonprofit Kutatócsoport Egyesület 2001-ben indított programja, amelynek céljai: a nonprofit kutatások alapján megfogalmazható, gyakorlati szempontból is fontos tanulságok levonása; a tudományos elemzések iránti szükségletek feltárása, a felhasználók szempontjait előtérbe helyező kutatási irányok felvázolása; a gyakorlati szakemberek és kutatók közötti kommunikáció és együttműködés javítása, a kutatási eredmények alkalmazásának megkönnyítése. (Harsányi, 2003; Kuti, 2003)

A bevezetésben a fogalmi háttér felvázolásakor és a nemzetközi szakirodalmi áttekintés kapcsán részletesen foglalkoztunk a fogalom értelmezésének és történetének irodalmával, így a hazai szakirodalomból néhány meghatározó jelentőségű megközelítést emelnénk ki.

A civil társadalom fogalma, mint a témával foglalkozó több szerző (Bozóki, 1992; Molnár, 1993, 1995, 1996) is hangsúlyozza, meglehetősen általános, sok értelmezési lehetőséget kínál. Gyűjtőfogalomként olyan elemeket is magában foglal, mint alkotmányosság, állampolgárság vagy demokrácia.

A civil társadalom szűk, a társadalom önszerveződésre korlátozott értelmezése szervezetek és egyesületek egy meghatározott csoportját sorolja a civil társadalmi szervezetek közé. Hankiss (1989:185) a társadalmi mozgalmak és a civil társadalmi szervezetek között a különbséget abban határozza meg, hogy az utóbbiak sajátos hangsúlyt helyeznek a mikrohálózatok lassú és informális regenerálódásra, a civil társadalom sejtjeinek fokozatos kiépülésére, az emberi méltóság és autonómia lassú megerősödésére.

A civil társadalom eszméje az autonóm kezdeményező személyiségen alapszik, az állampolgári ethoszon. E vállalkozói mentalitás megnyilatkozhat a személy gazdasági tevékenységében (bourgeois) vagy társadalmi, közösségi tevékenységében (citoyen). Az állampolgári szabad cselekvés társadalmi megnyilvánulása, a számunkra még kissé idegenül hangzó közösségi vállalkozók tevékenysége az alapja a nem kormányzati, azaz magán /civil/ kezdeményezésű nonprofit szervezetek működésének is. A nyolcvanas években a civil társadalom fogalma radikális politikai töltettel bírt. Lázadást testesített meg a monolitikus, központosító, a szabad kezdeményezéseket letörő politikai rendszerek ellen. Uralom-ellenességet, részvételi alapú bázis-demokráciát sugallt, valamifajta harmadik utasságot fémjelzett. A kilencvenes évek azonban gyorsan sterilizálták a civil társadalom fogalmát. A politikai átmenet során rövid idő alatt világossá vált, hogy a magyarországi és a többi közép-kelet-európai új demokráciák nem széles társadalmi részvételen alapuló, kifinomult társadalmi koordinációs eljárásokra és intézményrendszerre építik a politikai rendszert, hanem a parlamentarizmust a politikacsinálás parlamenti monopóliumaként értelmezik /lásd: "lebegő politikai pártok" /. Így válhatott a civil társadalom fogalma, politikai tartalmát veszítve, a nonprofit szektor legújabb kori szinonimájává. A civil társadalom, azonban, nem azonos a nonprofit szektorral, mint ahogy a civil társadalom részét képező civil /nem kormányzati/ szervezet sem feltétlenül azonos a nonprofit szervezettel – mivel léteznek kormányzati alapítású és/vagy kormányzati ellenőrzés alatt működő nonprofit szervezetek is (Györffy, 1995:51).

A hazai kutatások a bevezetőben ismertetett elemző tudományos/statisztikai definíciót alkalmazzák leggyakrabban, amely a nonprofit szektor szervezeteinek azokat a szervezeteket tekinti, amelyek intézményesültek, a kormányzattól függetlenek, nem osztják fel profitjukat, közcélúak, önkéntes munka és önkéntes tevékenység megjelenik a munkájukban.

4.2. Történeti munkák

A *történeti munkák* egyes korszakokra vonatkozóan, s egyes szervezeti típusokra összpontosítva vizsgálják a magyar nonprofit szektor történetét. Bölöny (1993) a magyar főváros klubéletét vizsgálja 1827 és 1944 között, Kovalcsik (1986) a XVIII. századtól kezdődően vizsgálja az egyesületek társadalomfejlesztő, kulturális életben betöltött szerepét. Pajkossy (1993) történeti dokumentumok alapján utólag próbálta rekonstruálni a reformkor egyesületi életét, megállapította, hogy elsősorban városokhoz kötődően jöttek létre és a magyarsághoz és németiséghez, Erdélyben a szászokhoz kötődtek. A történeti munkák közé sorolhatók még egyháztörténeti munkák, amelyek az egyház által alapított szervezetek tevékenységéről adnak teljesebb képet (Karner, 1931; Karácsonyi, 1985; Balogh, 1993).

Balázs (1991) az *alapítványi élet kibontakozásának társadalmi hátterét* (alapítványt tevők köre, céljaik) vizsgálja, az 1800-as évektől kezdődően 1934-ig statisztikai adatokra, az államháztartás kiadásait és bevételeit tartalmazó számításokra, alapítványok és alapítványszerű juttatások jegyzékére (Schuler, 1935) támaszkodva. 1867-1945-ig az iskolák, valamint a kulturális, társadalmi és szociális intézmények legnagyobb részét felekezetek, községek, városok vagy magánemberek tulajdonában voltak, működésükhöz az 1800-as évek végétől valamely országos hatókörű szerv (Belügyminisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) jóváhagyása vagy ellenőrzése volt szükséges, amelyeknél lévő alapítólevelek forrásul szolgálhatnak. A vizsgálat fővárosi jótékonyági, oktatási és egészségügyi alapítványokra terjed ki, amelynek oka, hogy az alapítványok működéséhez hiába kellett országos közigazgatási szerv jóváhagyása a levéltári anyagok nagy része a háborúban megsemmisült vagy zárolták. A XIX. század közepén, második harmadában az alapítványt tevők között szinte egyforma mértékben szerepeltek grófok, bárók, gazdag nemesek, a királyi család tagjai és a gazdagabb polgárság képviselői. A hagyományos társadalom elitje tehát még elég jelentősen képviseltette magát. Az akkori társadalmi konvenciók szerint ettől a rétegtől elvárt volt a jótékonyág, ez a társadalmi

hierarchiában elfoglalt presztízs részét képezte. Később az alapítványt tevők között túlsúlyba kerültek a főváros német, görög, macedón és zsidó származású polgárai, ahogy az alapítványi forma és az általa létrehozott illetve támogatott intézmények egyre inkább a polgári korszak igényeinek feleltek meg, úgy változott, módosult az alapítványt tevők köre is. Az alapítvány tevőket kezdetben az alapítóleveleket vizsgálva a maradandót alkotás, a halhatatlanság törekvése vezette; emellett a lokálpatriotizmus; a rászorultság mint szempont is megjelenik.

Az alapítványi jogi szabályozás történeti áttekintésére Kecskés (1988) vállalkozik. Rámutat arra, hogy már az államalapítással egyidőben megjelentek az alapítványnak megfeleltethető szervezetek, vagyonátengedés formájában. Géza fejedelem és István király a lázadó pogány vezetőktől elkobzott birtokok nagy részét a magyarországi szerzetesrendeknek adományozta. Működésük ellenére csak a XVIII. század első évtizedében foglalkoznak törvényi szinten az ún. kegyes alapítványokkal, létrejöttükhöz nem volt szükséges az alapítólevél előzetes bemutatása, s ezzel a kormányhatóság jóváhagyása. További részletesebb törvényi szabályozás már a felvilágosult abszolútizmus idején jött létre. Az egyházi alapítványok mellett a világi alapítványok is megjelentek, melyeket az 1800-as évek végétől bejelentési kötelezettség terhelte. A világi alapítványok felett a felügyeleti jogot a király gyakorolta. A dualizmus idején 1883. évi XXX. törvény, valamint az 1900-ban hozott rendelet ismét szabályozta az alapítványokat, az előbbi a felügyeleti jogot, utóbbi az alapítólevél kormányhatósági jóváhagyását rendelte el az alapítvány működésének feltételeként. Az első világháború után alkotott 1920. évi XXXIV. törvénycikk a mai értelemben vett nonprofit tevékenységet állami szinten legitimálta. További fejlődést jelentett az 1931. évi XXII. törvény, amelynek „Jogi személyek” című alfejezete rendelkezett az alapítványok létrejöttéről, felügyeletéről, megszűnéséről és esetleges felszámolásáról.

Az alapítványok jogi szabályozásának eddigi főbb állomásait áttekintve látható, hogy az alapítványok szabályozása jelentős szabadságot nyújtott a szervezeteknek. Az 1940-es években az alapítványok létrehozását ugyancsak kevés megkötés kísérte. A rendeletek az alapítványi cél, a szolgálatba állított vagyon és kezelője kijelölését írták elő, hogy a vagyon az alapítványt, mint önálló személyt illesse. A közalapítványokat, melyeket közhatóságok létesítettek, külön jogforrás szabályozta. Az 1949. évi 2 törvényerejű rendelet még nyíltan nem szüntette meg az alapítvány jogintézményét, de megszüntetésükkel részletesebben foglalkozott, mint alapításuk lehetőségeivel. Az 1959-ben életbe lépett új Polgári Törvénykönyv az alapítvány jogintézményét nem is

tartalmazta, helyette a „közérdekű célt szolgáló kötelezettségvállalást” jelölte ki. A szigorítás hátterében állhat az a feltevés, amelyet Tsyboul (1991), a franciaországi nonprofit szektor történetét elemezve igazolt, kimutatta, hogy a központi hatalom szemszögéből az alapítvány veszélyt jelent, hiszen elkülönített vagyona befolyást biztosít számára, mégpedig éppen azokon a területeken (oktatásban, kultúrában, település- és gazdaságfejlesztésben), amelyeket az állam ellenőrzése alatt szeretne tartani. Az alapítvány jogintézmény 1987-ben kerül újra vissza a Polgári Törvénykönyvbe.

Papházi (1996) *az egyesületi és alapítványi pénzgazdálkodást vizsgálja* a reformkortól a második világháború végéig, szociális és egészségügyi területen budapesti szervezetek körében. Általános következtetéseiben az egyesülési jog törvényi rendezésének hiánya, a rendeleti jogalkotás garanciális elemeinek és a jogorvoslati lehetőségek terén fennálló hiányosságoknak az eredményeképpen az egyesületek nagyfokú kiszolgáltatottságát állapította meg. A két világháború közötti időszakban az egyesületek vállalkozási, piaci tevékenységekből jövedelmüknek általában csak kis részét tudták megszerezni, mivel legtöbbjük vagyona pénzben jelentkezett, tevékenységükhöz elengedhetetlen volt a stabil, inflációmentes környezet. Az egyesületi vagyon ingatlanba fektetésére csak viszonylag kevés szervezetnek volt lehetősége. Az egyesületi „szegénységi küszöb” évi 2500 pengős bevétel volt, amely csaknem minden második egyesület számára áthághatatlan akadállyal bizonyult. A budapesti egyesületeknek a vizsgált időszakban gyakorlatilag a fele szegény volt. Papházi összegezve megállapítja, hogy a társadalmilag rendelkezésre álló tőkemennyiség behatárolja az egyesületek hatékonyságát és elterjedését. Az egyesületek vagyoni egyenlőtlenségei megközelítőleg visszatükrözik a társadalmi egyenlőtlenségeket, nagy anyagi inkonzisztenciával rendelkező társadalomban az egyesületek anyagi helyzet is hasonló eloszlást mutat.

Az egyesületi szektor fejlődését feltáró hazai szakirodalom (Reisz, 1988; Bocz, 1992, Kuti, 1998a, Bartal, 1999) is jelentős. Az elemzések alapját a Magyarországon 1862-től időszakosan készített hivatalos statisztikák és elemzések (Hunfalvy, 1862; Vargha, 1880; Dobrovits, 1935; Jobb, 1972) képezik. Az egyesületi szektor változásai segítenek megérteni a társadalmi – gazdasági – kulturális folyamatokat.

1862-ben Magyarország területén 579 egyletet regisztráltak, ebből a mai ország területén 350. Az akkori tevékenységi besorolás szerint¹¹ az egyletek között a legnagyobb

¹¹ 1862-ben az egyesületek tevékenység szerinti csoportjai: tudományos-, ipari- és kereskedelmi-, takarékpénz- és magtári, jótékonyági-, gazdasági-, társalgási-, egyéb egyletek (Hunfalvy, 1862).

arányban a társalgási (45,6%), majd a jótékonyági egyletek (26,9) szerepeltek. Buda és Pest városokban az egyletek 17%-a működött (Hunfalvy, 1862).

Az 1878-as felvétel adatai szerint (Vargha, 1880) Magyarországon 3995 egyesület létezett, s ebből 2000 a jelenlegi országterületen. Az egyleteket 16 tevékenységi csoportba¹² sorolták, és további alcsoportokat is meghatároztak. Az egyesületek között a legnagyobb arányban az ipartársulatok szerepeltek (31,9%), őket követik a társas egyesületek (24,1%) és az önszegélyező egyesületek (13,3%). Az egyesületi tagok számát tekintve a legjelentősebbek az önszegélyező egyletek (36,0%) voltak, majd a társas egyletek (13,3%) és az ipartársulatok (10,3%). Budapesten a szervezetek 7%-a működött. Az egyesületi fogalom tisztázatlansága miatt, még az elsődlegesen gazdasági tevékenységet végző termelészövetkezetek, betegségelező egyletek is bekerültek a szervezetek közé.

1932-ben végrehajtott egyesületi statisztikai felvétel módszertanilag és feldolgozottságát tekintve a legrészletesebb (Bocz, 1992). A felvétel kettős célja az egyesületek nyilvántartásának megteremtése és az egyesületek céljainak, működésének, személyi és anyagi feltételeinek feltárása volt. 14365 egyesületet regisztráltak, a tevékenységi területeket¹³ tekintve az önszegélyező- (26,37%), az érdekképviseleti- (20,16) és a társasköri (15,89) szervezetek aránya kiemelkedő.

1947 után már nem szerepeltek egyesületekre vonatkozó adatközlések 1970-ig. 1970-ben a Központi Statisztikai Hivatal az országos és helyi jellegű egyesületeket, a különféle egyesületi szövetségeket, valamint ezek helyi csoportjait, ha azok önálló jogi személyként működtek az őket felügyelő szervek segítségével vonta be a vizsgálatba. Nem tartoztak a vizsgálandók körébe a szövetkezetek, egyházi szervezetek és a különböző társadalmi szervezetek. 8886 egyesületet regisztráltak, a tevékenységi területüket¹⁴ vizsgálva, a sportegyesületek (51,4%), a tűzoltó-egyesületek (15,0%) illetve a biztosító és önszegélyező egyesületek (14,9%) voltak legnagyobb arányban. Ha a tagságot tekintjük, akkor is a sportegyesületek (52,9%) emellett a biztosító- önszegélyező szervezetek (15,9%)a meghatározóak, a bevételeket tekintve a sport- (51,9%) vadász- (15,7%), majd a tudományos egyesületek (11,1%) a jelentősek. Az egyesületek 12,5 %-a működött Budapesten (Jobb, 1972).

¹² Az 1878-as adatfelvétel tevékenységi csoportjai: jótékony-, gazdasági-, társas-, tűzoltó-önszegélyező-, művészeti-, gyakorló-, vallásos-, ipartársulatok-, nevelő-oktató-, termelészövetkezet, fogyasztási szövetkezet, kereskedelmi-, vízszabályozó-, vegyes- egyletek (Vargha, 1880).

¹³ Az 1932-es felvétel tevékenységi területei: hazafias-, vallásos-, bajtársi-, kultúr-, művészeti-, tudományos-, sport-, jótékony-, önszegélyező-, társaskör-, érdekképviseleti-, egyéb- egyesületek (Dobrovits, 1935).

¹⁴ Az 1971-es vizsgálat tevékenységi körei: vadász-, horgász-, állattenyésztő és állatvédő-, tűzoltó-, biztosító önszegélyező-, művészeti- kultúr- városvédő, port- és egyéb egyesületek (Jobb, 1972).

Az 1982-es felmérés¹⁵, annak ellenére, hogy a szervezetek száma 6570-re csökkent az 1971-es helyzethez hasonló arányokat mutatott, a taglétszámot és a bevételeket tekintve. A tevékenységeket vizsgálva sem sok változás történt, a sportegyesületek (45,8%), majd a tűzoltó-egyesületek (22,5%) és a vadászegyesületek (11,2%) a meghatározóak.

Az 1989-es felmérés, az 1970-es és 1982-es felvételhez hasonló módszertannal az egyesülési törvény elfogadása után történt. 8514 egyesület létezett, még mindig bár csökkenő arányban a sportegyesületek (36%), majd a tűzoltó-egyesületek (15,9%), valamint az egyéb kategóriába (15,75) (az egyéb kategóriába a gazdasági szakmai érdekképviselések tartoznak) a meghatározóak a tevékenység szempontjából. Tagságot tekintve az egyéb kategóriába sorolt szervezetek (40,5%) átveszik a vezető szerepet a sportegyesületektől (18,2%), majd a biztosító-önsegélyező egyesületek (15,5%) következnek.

Már 1870-től egyes egyesületekre vonatkozó alapadatok, elemzések megjelennek a fővárosi statisztikai évkönyvekben, a Magyar Tudományos Akadémiáról 1870-től, a Mentőegyesületről 1887-től, a Vöröskereszt Egyletéről 1897-től kezdődően. Az ipartestületekre, majd a szabad érdekképviselésekre is kiterjedő statisztikai adatfeldolgozás 1896-tól ötévente bővítve, a sportegyesületekről 1931. és az 1941. között, valamint egyes szakszervezeti egyesülésekről időszakosan közölt statisztikai összeírások kutathatók.

Egy adott város egyesületeire, vagy adott tevékenységi kört ellátó egyesületekre vonatkozóan már a '30-as években végeztek vizsgálatokat (Miskolc 1930. Eger 1933. Győr 1934. Kecskemét 1935. Budapest 1936.), hiteles képet nyújtva az egyes városok társadalmi életéről és a változások irányáról (Bocz, 1992).

Bocz (1992) egyesületi statisztikáról szóló munkájában 1848-tól az *egyesületi jog fejlődésének áttekintésével* rámutat az egyesületi jog fejlődésének korszakonként változó jellegére, az állam beavatkozó vagy megengedő szerepére. Az egyesületek jogi szabályozása mind hazai, mind nemzetközi tekintetben összefügg az egyesülési jog szabályozásának történetével. 1848 előtt az egyesületek működésének engedélyezése az uralkodó kizárólagos jogát képezte, e jogkörét 1848-ig a helytartótanács, majd az abszolutizmus idején a Belügyminisztérium útján látta el. 1867 után az egyesületek felügyelete, s így az alapszabályok láttamozása a magyar belügyminiszter hatáskörébe került. Egy 1873-ban keletkezett belügyminiszteri rendelet szerint az egyesületek hatósági

¹⁵ Az 1982-es és 1989-es vizsgálatok abban különböznek az 1971-esétől, hogy kiegészítették a kultúr- és művészeti- egyesületek csoportját a városvédőkkel.

felügyeletének feladatköre csupán az államérdek megóvására és a visszaélések megakadályozására irányult.

A dualizmus korszakára az egyesületi jog kodifikátlansága, a szokásjogra alapozott állami felügyelet a jellemző. A különféle kormányrendeletek a politikai és munkásegyesületek, valamint a nemzetiségi egyesületek kivételével elég tág teret engedtek az egyesületek szervezésének, működésének. Ezt a megengedő felfogást 1912-től az egyesületi életbe történő erőteljes állami beavatkozás váltja fel. Az első világháború kezdetét követően két miniszterelnöki rendelet megtiltotta új egyesületek alakítását, 1916-tól megengedték a hadviseléssel és a hadi jótékonyossággal kapcsolatos célok megvalósítására egyesületek létrehozását. A világháború után, a Károlyi-kormány idején született meg a magyar egyesületi jog első általános jellegű és egyben legliberálisabb törvényi szabályozása az egyesülés és gyülekezés szabadságáról szóló 1919. évi III. Néptörvény, amely szinte teljesen szabaddá tette az egyesületi életet. A Tanácsköztársaság alkotmánya szintén biztosította az egyesülési és szervezkedési jogot, de csak munkások és földművesek részére. 1919. évi szeptemberi törvény hatályon kívül helyezte a forradalmi időszak rendelkezéseit. 1922. évi XI. törvény a katonai célú tevékenységet megtiltotta, elrendelte az egyesületi alapszabály belügyminiszter, illetve az illetékes szakminiszter által történő láttamozását, általános előírásokat fogalmazott meg az egyesületi alapszabály tartalmi követelményeiről. 1938-tól ismét az államhatalom korlátozó jellege válik meghatározóvá.

1945 után az egyesületek törvényi szabályozása háttérbe szorult, és bár az egyesülési jogot az 1946. évi I. törvény, majd az 1949. évi népköztársasági alkotmány is biztosítja a hatalom általi elfogadottság alapfeltétel. 1959-ben elfogadott polgári törvénykönyv az egyesületeket céljaik szempontjából definiálta. Megfogalmazása szerint az egyesületek a dolgozók társadalmi és, kulturális és egyéb tevékenységének fejlesztése érdekében jönnek létre 1970-ben, majd később 1981-ben kiadott törvényerejű rendeletek az állami felügyelet szigorodását jelzik, az említett időszakban bejelentési kötelezettség terheli az egyesület alapítását célul kitűző szervezőmunkát is, már a szervezést is betilthatták. 1983. évi 27. törvényerejű rendelet némileg csökkentette a közvetlen állami beavatkozás lehetőségét a felügyeleti jogkörök átcsoportosításával, lehetővé tette, hogy országos egyesület vagy annak helyi csoportja feletti felügyeletet társadalmi szervezet is elláthasson, vagy egyesületek felügyeletét országos egyesület vagy egyesületek szövetsége is gyakorolhassa. Az egyesületi jog demokratikus normákon alapuló általános törvényi

szabályozására 1989-ben került sor az egyesülési törvény elfogadásával, valamint a polgári törvénykönyv módosításával.

A *magyarországi nonprofit szektor történeti összefoglalásában* Kuti (1998a) négy szakaszt különít el: jótékonyági intézmények és önkéntes szervezetek a török hódoltság előtt; a felvilágosodás és a reformkor öntevékeny szervezetei; a jótékonyág és önkéntes szerveződések az önkényuralom kezdetétől a II. világháború végéig; az egyesületek és társadalmi szervezetek a Rákosi korban és az államszocializmus időszakában.

A részletes történeti áttekintésen túl Kuti vizsgálja az állam és a nonprofit szektor viszonyának alakulását a történelem folyamán, rámutat arra, hogy az együttműködés első példáit már a középkori dokumentumokban megtaláljuk. Nemcsak magának a jelenségnek a gyökerei nyúlnak vissza a középkorig, hanem a mai együttműködési formák, technikák legtöbbje is majdnem egy évezredes múltra tekinthet vissza. Mai szóhasználattal élve azt mondhatjuk, hogy az állam és a nonprofit szektor közötti együttműködésnek már a történelmi időkben is négy igen fontos területe volt, nevezetesen a szociálpolitika kidolgozása, a jóléti szolgáltatások finanszírozása, a tényleges szolgáltató tevékenység és a szabályozási keretek kialakítása. Az állam soha nem volt abban a helyzetben, hogy a társadalompolitikát egyedül alakíthatta volna, bár többször tett kísérletet ennek a szerepnek a kisajátítására. Az első évszázadokban a szociális és az oktatási szolgáltatások fejlődésének irányait a legfontosabb szolgáltatók és finanszírozók határozták meg, így az egyháznak, a királyoknak, s valamivel később már a városi magisztrátusoknak és a céheknek is megvolt a maguk befolyása. Mivel a kormányzat pozíciói a későbbi századok során fokozatosan erősödtek, a társadalmi beleszólás technikáinak is fejlődniük kellett. Megnőtt a ma lobbitevékenységnek nevezett közbenjárás szerepe, s lassan az új, innovatív szolgáltatások jótékonyági alapú beindításának is fontos módszerévé vált (Kuti, 1998a:57).

Bartal (1999) a *nonprofit szektor történeti szakaszait* a középkortól 1989-ig tekinti át a magyar társadalomtörténettel összefüggésben. A középkor, az abszolutizmustól a reformkorig, a dualizmus kora, a két világháború közötti időszak és a második világháború után és az államszocializmus idején szakaszokat különbözteti meg. Magyar nonprofit szektor történeti fejlődésének ciklikusságára hívja fel a figyelmet. A XVI. századig hasonló fejlődési úttal, mint a nyugat-európai országok nonprofit szektora az első virágkorát élte, amelyet csak a reformkorban követett egy második és a két világháború közötti időszak a harmadik teljesebb időszak. Három kényszerű szünet, a XVI. század

közepétől a török hódoltság idején, a második az 1848-as szabadságharc leverése után, harmadik az államszocializmus idején.

4.3. A nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, környezetének vizsgálata

A nonprofit szektor társadalmi-gazdasági beágyazottságának, környezetének vizsgálata kiterjed a szervezetek társadalmi és gazdasági szerepének értelmezésén túl, a jogi-gazdasági szabályozás és az állam és a nonprofit szektor viszonyának vizsgálatára.

Az alapítványok és egyesületek a társadalom önszerveződésének megnyilvánulásaként egyének és csoportok érdekeinek, értékeinek kifejezésére, ezek képviselőit, valamilyen közös cél, tevékenység megvalósítására szerveződnek. Létrejöttük és működésük elemzése a társadalmi-gazdasági folyamatok, a társadalmi fejlődés, az állam és a társadalom viszonya, a társadalom szellemi és anyagi ereje tekintetében nyújt hasznos ismereteket (Bocz, 1992).

A szervezetek tevékenységük összehatásaként társadalmi-gazdasági funkciókat látnak el. A magyar szakirodalomban több szerző is hangsúlyt helyez a nonprofit jelenség megértésére és társadalmi összefüggésekben elhelyezésére, a nonprofit szervezetek ***társadalmi-gazdasági szerepének az összefoglalására.***

Csanády (1999) a fejlett országokban a piaci viszonyok és a kormányzati tevékenység hiányzó láncszemeinek pótlását, valamint a két szektor szolgáltatásainak kiegyensúlyozását, mint *gazdasági szerepet* határozza meg. A nonprofit szervezeteknek ezen kívül még alapvetően *politikai* természetű területen játszott fontos *szerepét* emeli ki. Az állampolgári részvétel szervezeti kereteinek biztosítása területén elsődlegesen politikai, érdekképviselői, jogérvényesítési, vallási, kulturális, tudományos és szakmai célokat szolgáló közcélú szervezetek tevékenykednek. Ezek egyrészt az állami intézmények tevékenységének állampolgári ellenőrzését végzik, másrészt céljaik megvalósítása vagy népszerűsítése érdekében szolgáltató tevékenységet folytatnak.

Az egyesületek, társulatok, vallási gyülekezetek *politikai szerepének* tulajdonítható, hogy mint a helyi társadalom terepei lehetőséget nyújtanak a közéletben való részvételre (Kozma, 1999).

Kuti (1998a) a nonprofit szervezeteket, *mint a civil társadalom intézményeit* említi, amelyek közvetítenek az állam és polgárai, valamint a gazdasági hatalom és az állampolgárok között, s ezáltal igen fontos szerepet töltenek be a társadalom életében. A

társadalompolitika formálásában töltnek be szerepet, a döntéshozók és a politika formálásában jelentős hatásuk van befolyásolási technikáik (kikényszerítés stratégiája, kezdeményező jellegű nyílt érdekérvényesítés, védekező jellegű nyílt érdekérvényesítés, a beépülés stratégiája) révén. Emellett rámutat a nonprofit szervezetek *gazdasági-, jótékonyág- és jövedelem-újraelosztásban játszott szerepére*, valamint a *társadalomlélektani szerepre*.

Pavluska (1999:94) *társadalmi-, szociális-, gazdasági-, politikai, ideológiai-, morális szerepeket* különböztet meg. Társadalmi szerepkörükben a nonprofit szervezetek a demokrácia fontos intézményei, megjelenítik a szabadság alapvető jogát, hozzájárulnak a társadalom formálásához, a társadalmi integrációs folyamatok megvalósulásához, a harmonikus társadalmi élet megteremtéséhez, a társadalom testi-lelki egészségéhez. Szociális szerepkörükben hozzájárulnak a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez. Gazdasági szerepkörükben gazdasági teljesítmény előállítói, foglalkoztatók és az újraelosztás fontos intézményei. Politikai, ideológiai szerepkörükben a hatalmi döntések aktorai és befolyásolói, nézetek terjesztői. Morális szerepkörükben értékrendformáló hatásúak a szolidaritás, az önzetlenség, a másokért való felelősségvállalás, az önkéntesség jellemzők mentén, melyek a kezdeti idők óta jellemzik a civil kezdeményezéseket.

Az öntevékeny csoportokban való tevékenykedés információt nyújt a helyi társadalomról, régióról; értékeket közvetít; gazdasági-jogi ismereteket nyújt; vezetési és szervezési ismereteket alakít ki; a demokratikus jogok gyakorlatát fejleszti; a csoport tagjainak érdekérvényesítési képességeit fejleszti (Sári, 1990).

A szektor jól megkülönböztethető a profitorientált piaci, illetve az állami szektortól, azonban rendkívül heterogén: alapítványok, egyesületek, klubok, körök, önszervező csoportok, szakmai és gazdasági érdekképviselések, közhasznú társaságok, köztestületek alkotják. Ezt a szektor vizsgálatakor, a megállapításaink érvényességének megítélésakor szem előtt kell tartani. A kutatók *formális ismérvek és a funkcionális megközelítések* mentén próbálnak homogén *csoportokat kialakítani*, amelyek megbízhatóbban vizsgálhatóak.

A statisztikai elemzések formális ismérvek (jogi forma, tevékenység, hatókör, településtípus, bevétel nagyság – részletesen az 5. számú mellékletben) mentén jól megkülönböztethető csoportokat különítenek el, de ezeken a csoportokon belül még jelentősen különböző motivációjú, eltérően működő szervezetek lehetnek.

A szervezetek *elsődleges funkciók, domináns tevékenységek szerinti csoportosítása* is lehetővé teszi a heterogén szektor strukturálását.

A domináns tevékenységük szerint Kuti (1998a:142) a nonprofit szervezetek következő típusait különbözteti meg: adományosztó, adománygyűjtő, szolgáltatásokat nyújtó, érdekvédelmi, felhalmozási célú, önszegélyező jellegű; a társadalmi érintkezést szolgáló, klubjellegű szervezetek és a korábbi állami, államigazgatási tevékenységet átvállaló köztestületek.

Az *elsődlegesen adományosztó és az elsődlegesen adománygyűjtő* szervezetek általában alapítványi formában működnek. Az adománygyűjtő alapítványok célja legtöbb esetben egy-egy konkrét intézmény vagy ügy támogatása, valamely konkrét cél elérése. Mind az adományosztók, mind az adománygyűjtők között számottevő az állami szektorhoz szorosan kapcsolódó szervezetek aránya. A nagy adományosztó, részben már közalapítvánnyá alakított, részben továbbra is magánalapítványi formában működő szervezetek jelentős hányadának valójában az állami támogatások társadalmiasított elosztása a feladata. Ezeknek a támogatásoknak értelemszerűen csak egy része marad meg a nonprofit szektorban, jelentős hányada az elosztás során a lakossághoz és a piaci szektor szereplőihöz áramlik, vagy a közintézmények programjainak támogatásán keresztül visszakerül az állami szektorba. Nagyon sok kisebb-nagyobb magánalapítvány ugyanakkor kifejezetten a közintézmények (iskolák, kórházak, múzeumok, könyvtárak stb.) támogatására jött létre, tehát lényegében az a funkciója, hogy a lakosságtól és a piaci szektorból származó adományokat a közszolgáltatások finanszírozásában hasznosítsa.

Az *elsődlegesen szolgáltatásokat nyújtó szervezetek* alapítványi, egyesületi, közhasznú társasági formában egyaránt működnek. Tevékenységeik között fontos helyet foglal el az államtól átvállalt közfeladatok ellátása (például alap- és középfokú oktatás, közbiztonság védelme stb.) és a társadalmi problémák (munkanélküliség, alkoholizmus, drogfogyasztás stb.) kezelése. Sok olyan szolgáltatást is nyújtanak ugyanakkor (például modern eszközökkel végzett egészségügyi beavatkozások, természetgyógyászati kezelés, rekreációs szolgáltatások stb.), amelyek közvetlenül főleg speciális rétegigények kielégítését szolgálják.

Az *érdekvédelmi, az önszegélyező és a társadalmi érintkezést szolgáló, klubjellegű szervezetek* leginkább egyesületi formában, elsődlegesen a saját tagjaik érdekeivel és céljaival összhangban tevékenykednek, de ugyanakkor igen fontos társadalmi integrációs és jelző szerepet is betöltenek. A magyar nonprofit szektornak közel felét ezek a szervezetek teszik ki.

Végül erősen vitatott a nonprofit szektorhoz tartozása két meglehetősen speciális szervezettípusnak, a *köztestületnek és az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárnak*. A

közttestületek alapításukkor hatósági jogköröket kapnak a kormányzattól. Ez nemcsak jogi státusukat teszi vitatottá, hanem – a nonprofit oldalról – komoly legitimációs kérdéseket is felvet, a kormányzat szemszögéből nézve, pedig az ellenőrizhetőség válik problematikusává. A gondot – nagyon leegyszerűsítve – az okozza, hogy a hatósági jogkörrel felruházott köztestületek nem állnak a tagjaik ellenőrzése alatt, mint a többi civil szervezet, hiszen ezekkel a tagokkal szemben hatóságként viselkednek, ugyanakkor nonprofit státusuk folytán közvetlen kormányzati ellenőrzés alatt sem állnak. Az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak és a hozzájuk hasonlóan működő biztosító egyesületek (korai elődeik a bányatársulások, temetkezési egyletek, önszegélyező egyletek évszázadokon át az egyesületek körébe tartoztak) valójában sokkal jobban hasonlítanak a biztosítási tevékenységet folytató pénzintézetekre, mint a valódi nonprofit szervezetekre. Ezen még az sem változtat, hogy kedvezményrendszerük az utóbbiakkal rokonítja őket. Ha a nonprofit definíció kulcselemét, a profit szétoztásának tilalmát vesszük alapul, akkor ezeket a biztosítási intézményeket nyilvánvalóan nem tekinthetjük a nonprofit szektor részének.

Sebestény (2001:337) a szektorban eddig alkalmazott csoportosítási szempontok felhasználásával, azokat kiegészítve több dimenzió (alapítók, tevékenység jellege, célcsoport, eszközök, célok – részletezve a 6. számú mellékletben) mentén alakított ki egy osztályozási rendszert, amely alkalmas arra, hogy a szektor szereplői *tényleges működésük alapján* viszonylag homogén csoportokba sorolhatók legyenek. A dimenziók mentén kialakított ideáltípusok, amelyekkel a szervezetek többsége leírható, az önkiszolgáló, csoportkiszolgáló, közkiszolgáló, céltámogató, többcélú adományozó, közkiszolgáló-adományozó, üzleti szervezetek.

Az *önkiszolgáló* szervezeteket azonos érdeklődési körrel, szándékkal, céllal rendelkező személyek hozzák létre – döntően egyesületi formában működnek – akik felismerik, hogy ilyen irányú szükségleteik kielégítése leghatékonyabban egy ilyen szervezet keretei között valósulhat meg. A tevékenységek, szolgáltatások ilyenkor döntően a szervezethez valamilyen módon kötődő személyek felé irányulnak. A szervezetek a szükséges forrásokat jórészt maguk teremtik elő, tagdíjon, szolgáltatási díjon, önkéntes munkán keresztül, de nem kizárt a különböző külső támogatások gyűjtése sem. Ebbe a csoportba tartozik például a legtöbb sport-, hobbi- és szabadidőklub (vadásztársaságok, galambászegyesületek, nyugdíjas- és öregdiákkörök stb.), és több kulturális szervezet (olvasóköri, film- és táncklubok, kábeltévé társaságok stb.).

Csoportkiszolgáló szervezeteknek tekinthetjük azokat a főleg társas nonprofit formában működő szervezeteket, amelyek nemcsak saját tagjaik, de környezetük, a

társadalom hasonló helyzetben levő csoportjainak igényeit is kielégítik, érdekeit képviselik. Működésük költségeit nemcsak a tagok, közvetlenül érdekelt támogatók hozzájárulásából származik, hanem társadalmi fontosságukra hivatkozva már külső – főként magán, de sok esetben állami – támogatásra is számot tartanak. Tevékenységük főleg az érdekképviselőre, közfeladatok ellátására, vagy a csoportismérv szerinti sokaság ellátására, problémáinak enyhítésére terjed ki, döntően valamilyen szolgáltatás nyújtása által. Ide sorolhatóak a különböző szakmai, munkaadói, termelői munkavállalói érdekképviselőket, polgárőrségek, tűzoltó-egyesületek, az egészségkárosodottak szervezetei, város- és faluvédő szervezetek, tudományos társaságok, egyéb képviselőket (autóklub), egyházak stb.

Az előzőtől némiképp eltér a *közkiszolgáló* szervezeteknek elnevezett csoport. Bár sok szempontból hasonló a csoportkiszolgálóhoz, a jelentős különbség az, hogy ezek a szervezetek általános, az állam, önkormányzat feladatkörébe tartozó társadalmi problémákkal foglalkoznak, rendszeres szolgáltatást nyújtanak, alapítóik, tagjaik nem feltétlenül érintettek közvetlenül az adott kérdésben, és sokszor éppen az állam vagy az önkormányzat, illetőleg más nonprofit szervezet, egyház – önállóan vagy aktív részvétellel – hozza őket létre. Tevékenységük főként a szociális, egészségügyi, oktatási, környezetvédelmi területeket érinti. Jellemző rájuk a társadalmi szolidaritás, az önkéntesség aktivizálása, működésük elengedhetetlen feltétele az önkéntes munka, az adományok gyűjtése, sok esetben az állammal, önkormányzattal való aktív – szerződéses – együttműködés. Itt található a legtöbb szociális, egészségügyi, oktatási intézmény, munkanélküliség- és egyéb válságkezelő központ, telefonos lelkeségyszolgálat stb.

A *céltámogató* szervezetek körébe, általában alapítványok tartoznak, melyek kifejezetten egy intézmény (iskola, óvoda, kórház, templom, színház, zenekar, állatmenhely), vagy egy speciális cél (ösztöndíj, műtét elvégzése, emlékműállítás, sportág fejlesztés) anyagi támogatására jöttek létre, az érdekeltek, vagy maga az intézmény kezdeményezésére. Rendszerint az intézményhez kötődők, vagy a cél elérésében érdekeltek támogatására számíthatnak, de megpróbálnak kívülállókat is megnyerni, illetve pályázatok segítségével is pótlólagos forrásokhoz jutni. Az érdekeltek önkéntes munkája jórészt az adományok felkutatására, összegyűjtésére, illetve pénzügyi befektetésekre terjed ki. A felhalmozott adományok automatikusan – sokszor a támogatott intézmény közvetlen részvételével – az előre megjelölt cél érdekében kerülnek felhasználásra. Egyéb tevékenységet ritkán folytatnak, ha mégis, többnyire az is adománygyűjtési célokat szolgál.

Intézményesültségük jórészt formális, egy részük csak a gazdasági kényszer hatására született.

A *többcélű adományozó* szervezetek olyan, többnyire nagyobb és általában alapítványként működő nonprofitok, melyek célja anyagi ösztönzéssel a társadalom tagjait, csoportjait, intézményeit bizonyos közcélok előmozdítására, nagyobb fejlesztések, beruházások, kutatások elindítására bírni. Alapítói lehetnek – nemcsak hazai – magánszemélyek, állami és önkormányzati szervek, intézmények. Az alapítók kilététől függően e szervezeteket az erőteljes állami vagy magántámogatás jellemzi. Általában tőkeerősek, ebből adódóan pénzügyi befektetéseket végeznek. Támogatásaikat jórészt programokon, pályázatokon keresztül nyújtják, az ehhez szükséges adminisztráció nem nélkülözheti a főállású munkaerőt. Intézményesültségük magas fokú, rendszeres kapcsolatban állnak mind az állami, önkormányzati szervekkel, mind a piaci résztvevőkkel, valamint a nonprofit szektor és a lakosság – mint a pályázatok és programok aktív részesei – jelentős részével. Ilyen típusú szervezetek a különböző (kulturális, tudományos, gazdaság- és településfejlesztési stb.) céllal létrejött állami, minisztériumi, önkormányzati közalapítványok.

Közkiszolgáló-adományozó szervezeteknek tekintjük a közkiszolgáló szervezetekhez sok szempontból hasonlatos szervezetcsoportot, mely szolgáltató tevékenysége mellett rendszeres adománygyűjtést és -osztást is végez, és ez utóbbi jelentősége legalább akkora, ha nem nagyobb, mint a szolgáltatásnyújtásé. Az ide tartozó nonprofitok tevékenysége szerteágazó, adománygyűjtő kampányokat szerveznek, önkénteseket mozgósítanak, sokszor foglalkoztatottakat is alkalmaznak. Adománygyűjtő és -osztó mivoltukból következően, pénzügyi befektetőként is megjelenhetnek. Működhetnek kis és nagy településen, helyi és országos hatókörrel. Jellemző rájuk az egyidejűleg végzett többféle probléma- és válságkezelés, akció-orientáltság. Ilyen típusú szervezet a Vöröskereszt és más szeretetszolgálatok, az egy települést átfogó univerzális alapítványok, egyesületek, némely nagyobb nonprofit szövetség.

Az *üzleti* szervezetek inkább csak jogi formájukban nonprofit szervezeteket, melyek kifejezetten termelési, piaci szolgáltatási vagy pénzügyi tevékenység végzésére jöttek létre. Általában nagyméretűek, komoly intézményi háttérrel, sok foglalkoztatottal rendelkeznek, tőkeerősek és gyakran haszonérdekeltek. Rendszeresen vállalkoznak, pénzügyi befektetéseket eszközölnek. Viselkedésük sokban hasonlít a piaci szektor résztvevőéhez. Találhatunk azonban közöttük a legkülönbözőbb tevékenységi területen működő, piaci áron szolgáltató szervezeteket is (sport-, szabadidő klubok, hagyományos és

természetgyógyász, oktatási, képzési vagy éppen környezetvédelmi szervezeteket, bentlakásos intézményeket). Nem jellemző rájuk sem az önkéntes munka, sem az adománygyűjtés és -osztás. A nonprofit ismérvek közül egyedül a profit szétosztás tilalma érvényes rájuk. Ennek ellenére sokszor nagyon hasznos társadalmi feladatokat látnak el.

A funkcionális csoportokat négy ismerv (az aktivitás, a mozgósító képesség, a függetlenség, a közhasznúság) – amelyet a szakmai megközelítés a nonprofit szektor lényegi elemeiként tart számon – kialakított lineáris tengely mentén helyezte el Sebestény, amely azt mutatja, hogy az eltérő jellegű csoportok más-más szinten felelnek meg ismérveknek, így a velük szemben támasztott alapvető elvárásoknak (7. számú melléklet).

A funkcionális és strukturális megközelítések előnyeit ötvözve Bartal (2004) a nonprofit szektor statisztikailag egy jól körülhatárolt szegmensének, a magyar nonprofit szektor elitjének (5 millió forint éves bevétel feletti szervezetek, tartósan működő és közszolgáltató szervezetek) a vizsgálatát tűzte ki célul, a következő területeken: milyen szerepeket vesznek fel a szervezetek az érdekérvényesítés és a nonprofit szektor problémáit illetően. Ennek alapján kategorizálta főbb jellemzőiket és feltárta miért, milyen célok és érdekek mentén jöttek létre ezek a szervezetek; elemezte, hogy feladatvállalásaik során az eliten belül lehatárolható csoportok milyen kapcsolatokat alakítanak ki a többi szektorral, valamint milyen szerepeket vállálnak fel és töltenek be a magyar nonprofit szektorban. Rámutatott arra, hogy egy funkcionális csoporton belül a szervezetek különböző szerepeket vehetnek fel az érdekérvényesítés területén és a szektor problémáit illetően.

Bartal (2004:32) szerint a leíró jellegű, szektorspecifikus tevékenységek és funkciók szerinti csoportosítások *előnye*, hogy nagyon fontos, árnyalt információkat nyújtanak a nonprofit szervezetek társadalomban, gazdaságban, a kultúrában és nem utolsósorban magában a szektorban elfoglalt szerepéről, jelentőségéről. A funkcionális csoportosítások alkalmazásának az a *hátránya*, hogy a csoportba sorolás kritériumai statisztikailag nehezen megragadhatók, a típusok közötti határok elmosódóak és erősen támaszkodnak a kutató szektorismeretére és tapasztalataira. Ebből következően a funkcionális elemzések mindaddig „hátrányban lesznek” – a gyakorlati alkalmazás terén – a formális elemzésekkel szemben, míg két lényeges problémára választ nem adnak. Ez a két probléma *a verifikálhatóság és az operacionalizálás*, azaz, hogy milyen módszereket használunk a csoportok megalkotásakor, illetve milyen kritériumok alapján végezzük el a csoportosításokat, valamint ezt követően statisztikailag mi jellemzi az egyes csoportokat.

A nonprofit szektor társadalmi-gazdasági szerepe vizsgálatának fontos részét képezi, a szektor tevékenységi szerkezetének vizsgálata és ***egyes tevékenységi területekenkénti vizsgálata***, amely gyakran egy régióra vagy településekre összpontosít.

A '90-es évek elejétől kezdve a Központi Statisztikai Hivatal Magyarországon évente végez *nonprofit szervezeti adatgyűjtést és helyzetelemzést a nonprofit szektorról*, amely elsősorban a szervezetek alap működési és gazdasági jellemzőinek feltárására irányul, így alapadatokat tekintve idősoros adatok is rendelkezésre állnak a szektor egészéről (saját, évente aktualizált adatbázis alapján). A magyarországi nonprofit szektor helyzete című fejezet elemzései ezekre a vizsgálatokra épülnek. Az éves adatgyűjtés alapkérdőíve mellett 1994-től egy-egy tevékenységi területre (szociális 1994, oktatási és tudományos 1996, kulturális 1997, környezetvédelmi 1998, egészségügyi 1999, településfejlesztési 2000, szociális 2002) kiterjedő vizsgálatot is végeznek, az adott területen működő szervezetek működéséről, szolgáltatási és támogatási tevékenységükről.

1997-ben a *kulturális célú szervezetek vizsgálata* (N=4656), részletes helyzetfeltárás a szervezetek működéséről, szolgáltatásaikról (Kuti, 1999), azt mutatja, hogy a nonprofit szervezetek a kilencvenes évek második felére – mind adományosztó, mind szolgáltatási teljesítményeiket tekintve – a kulturális szféra fontos szereplőivé váltak. Támogatóként, finanszírozóként jelentős mértékben hozzájárultak a kulturális intézményhálózat fenntartásához, működtetéséhez, esetenként a munka színvonalának emeléséhez. Emellett szolgáltatóként is jelentős súllyal jelentek meg a kulturális piacon, részben betöltve azt az űrt, amely a gazdasági átalakulással járó intézmény megszűnések és finanszírozási nehézségek nyomán keletkezett. A nagy, gazdaságilag megalapozott szervezetek alacsony aránya az átalakulási folyamat nehézségeire utal.

2000-ben *411 budapesti kulturális célú nonprofit szervezetre kiterjedő kérdőíves vizsgálat* (Harsányi – Kovács, 2002) célja a szervezetek működési jellemzőinek, szolgáltató szerepének feltárása volt. A kutatás során az alapítási motivációkra, fontosabb jellemzőkre alapozva a szervezeteknek négy markánsan elkülönülő csoportját mutatták ki. Ezek között elképzelhetőek bizonyos átmenetek, és sok, ilyen markánsan meg nem fogható szervezet is működhet. Az első ilyen csoportot az *egy-egy konkrét célra létrejött civil kezdeményeződések* alkotják, amelyeket magánszemélyek hoznak létre. Ezek olyan gyakorlatias szerveződések, mint egy színjátszó kör, dalárda, stb. E szervezetek adják ki a kulturális nonprofit szervezetek jelentős hányadát. Kevés pénzből gazdálkodnak, és ezen belül is kevés közösségi (állami, önkormányzati) támogatásra számíthatnak. E szerveződések szempontjából fontos forrásnak számít a szerveződés működtetőinek

közvetlen hozzájárulása. A szervezetek tipikus formája az egyesület és az alapítvány. Ezek jó értelemben vett „önző” szervezetek, amelyek elsősorban a tagjaik szórakozását szolgálják, rajtuk kívül legfeljebb egy kis kört érnek el. Ők az amatőrök. Egy másik típusa lehet a szervezeteknek az, amelyet *a kulturális élet neves személyiségei* hoznak létre. E személyiségek a vizsgált szervezetek alapításának közel háromötödében részt vettek. Ezek is klasszikus értelemben vett civil szerveződések. Bár előfordulhat, hogy gyakorlatias célokat is követnek, e szervezetek mögött általában „nemes célok”, „filozófia” húzódik meg. E szervezetek is kevés pénzből gazdálkodnak, bár jobbak az esélyeik a külső forrásokhoz való hozzájutáshoz, mint az előző csoportnak. Itt olyan szervezetekre kell gondolni, mint pl. a fiatal művészek támogatására létrejött alapítványok. A vizsgálatban szereplő szervezetek összességéhez viszonyítva már közepesen nagy szervezeteknek számítanak azok, amelyek *egy-egy kulturális intézmény árnyék szervezeteként* működnek. E szervezetek képezik a harmadik csoportot. Legfontosabb feladatuk az anyaszervezet kiszolgálása, feltételeinek javítása. E szervezetek jellemzően magánadományokból élnek, kevés állami támogatáshoz jutnak. Ilyen szervezetek például a valamely kulturális intézmény támogatására létrejött alapítványok. A negyedik csoport *a „mamutszervezeteké”*. Idetartoznak az állami és önkormányzati (köz)alapítványok és kht-k. Ezek az állami, önkormányzati kulturális feladatok ellátását, szervezését, ellenőrzését, stb. vállalják át az adott közösségi szervezettől. Döntően közösségi, költségvetési pénzekből élnek, és ezeket egészítik ki alap- és kiegészítő-tevékenységük ár- és díjbevételeiből (Harsányi – Kovács, 2002:11).

A kulturális szervezetek problémáinak, kihívásainak a feltárását nyújtotta a 2000-es vizsgálat, amelyben a KSH 1997-es kulturális szervezeti vizsgálatának másodelemzése után fókuszcsoporthoz tartozó interjúkat végeztek a kulturális szektor különböző területein dolgozó civil szervezetek képviselőivel. A másodelemzés célja, a kulturális célú szervezetek társadalmi, gazdasági környezetét meghatározó tényezők feltárása, az elmúlt másfél évtized makroszintű folyamatainak elemzése, valamint, a szervezetek szektorszintű jellemzőinek összegzése volt. A fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során a szervezetek tevékenységéből adódó speciális problémákra összpontosítottak. A másodelemzés és a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések alapján megállapították, hogy a nonprofit szervezet kulturális területen komoly szolgáltató szerepet töltenek be, de súlyos problémáik vannak; a szolgáltatásaik színvonalának emelése; szervezetek működésének fejlesztése a nyújtott szolgáltatással összhangban; a környezetüket meghatározó viszonyok elemzése, és az

ahhoz való alkalmazkodás; a közönség bevonása, mozgósítása; valamint az együttműködő partnerekkel való viszony kiépítése, illetve a meglévő kapcsolatok ápolása.

A kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről (határon túli szervezetek) 2003-ban *végzett átfogó vizsgálat* (N=2642) (Mandel, 2004), amely a kultúra egész területét egységes – ugyanakkor a szakmai területek sajátosságait is figyelembe vevő – kérdőíves módszerrel vizsgálta, vannak a civil szférát érintő megállapításai, amelyek további kutatásokat is megalapozhatnak. A kulturális intézményi adatbázis létrejöttének elsődleges célja volt, hogy lehetőleg teljes és átfogó képet nyújtson a kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről, azok személyi és működési feltételeiről, szakmai tevékenységéről. A kutatás további céljai, hogy – a kulturális intézmények adatait (elérhetőségét, szakmai tevékenységük jellemzőit) egy egységes és átlátható, mindenki számára hozzáférhető rendszerbe foglalva – lehetővé váljanak az adatbázisra alapozott összehasonlító vizsgálatok és regionális elemzések, valamint egy-egy szakmai terület részletes feltérképezése.

A vizsgálati eredmények arról tanúskodnak, hogy a magyar kisebbség kulturális intézményrendszere évről évre egyre több lábon álló hálózatot jelent, amelyben az egyes intézményi szereplők különböző keretek között és eltérő tulajdonosi-működtetési struktúrában tevékenykednek. Az utóbbi másfél évtized egyik legfontosabb jelensége, hogy folyamatosan nő a civil kezdeményezések, az állami szférától független finanszírozású és irányítású intézmények, és főleg szervezetek szerepe. A szervezetek közel 70%-a alapítványi és egyesületi formában működik. (Fábri, 2004: 101). A működési formák előfordulásait az intézménytípusok szerinti bontásban vizsgálva (3. táblázat) a közgyűjtemények körében a költségvetési intézmények vannak kimagasló arányban (67,0%). A társadalmi szervezeteknek is magas az aránya (26,2%), amely azonban a többi főbb intézménytípushoz mérten még mindig a legkisebbnek számít. Itt nem valamiféle speciális könyvtárakról, egyéb közgyűjteményekről van szó, hanem elsősorban arról, hogy sok társadalmi szervezet, egyesület saját könyvgyűjteménnyel rendelkezik, amelyet mások is kölcsönözhetnek, megtekinthetnek, és így ezek a civil szervezetek olykor kifejezetten könyvtári közgyűjteményi tevékenységet folytatnak. A művészeti intézmények, szervezetek esetében éppen az egyesületi és egyéb szervezeti forma a legjellemzőbb (76,7%), mint ahogy a komplex kulturális tevékenységet folytató intézmények között is. Utóbbiaknál azonban mindenképp meg kell említeni az alapítványok magas arányát: közel egyötödük (17,6%) ebben a formában működik. Végül a kiadók és a különböző nyomtatott és elektronikus média intézményeire hívnánk fel a figyelmet, hiszen kiugróan itt a

legmagasabb a gazdasági szervezetek aránya (33,6%). Ebből látszik, hogy a könyvkiadás és a média a kisebbségi kulturális intézményrendszer leginkább piacosodott, profitorientált – még ha olykor csupán szerény „profitot” is termelő – területe (Fábri, 2004:103).

3. táblázat *A működési forma és intézménytípus összefüggése*

A főbb intézménytípus szerinti megoszlás (%)					
	Költségvetési	Alapítványi	Társadalmi szervezet, egyesület	Gazdasági szervezet	Összesen
Közgyűjtemények	67,0	5,9	26,2	0,9	100,0
Kiadók, média	20,8	8,2	37,4	33,6	100,0
Művészeti szervezetek, intézmények	13,4	9,1	76,7	0,8	100,0
Komplex kulturális intézmények, szervezetek	19,4	17,6	62,1	0,8	100,0
Összesen	25,6	11,7	57,4	5,4	100,0

N=2642 Forrás: (Fábri, 2004:103)

A magyarországi *oktatási célú szervezetek vizsgálata* (N=5105) 1996-ban, feltárta, hogy a nonprofit szektor e szervezeteinek jelentős csoportja már túl van az intézményesülés kezdeti fokán, bár anyagi hátterük meglehetősen bizonytalan. Erősen függenek az állami és magántámogatásoktól. Céljaik, feladataik megvalósításához az önkormányzatokkal való intenzívebb együttműködésre lenne szükségük. Jelentős részben alapítványok, 80%-uk egy oktatási intézmény támogatására jött létre (Sebestény, 1997; Kuti, 1998b).

A *szociális célú szervezetek* általános jellemzőinek feltárása 1994-ben és 2002-ben is sor került (Bocz, 1997; Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003), az akkor talált arányok a szervezeti formákat tekintve, alapítványok magas aránya, és a legjellemzőbb szociális tevékenységek, többcélú és egyéb szociális tevékenység, és a legjellemzőbb célcsoportok (idősek és gyermekek) nem változtak 2002-re sem.

2000-ben *szociális célú nonprofit szervezeteket vizsgáló kutatás* (Széman – Harsányi, 2000) Magyarország különböző régióiban elhelyezkedő városaiban kívánta összehasonlítani a szociális célú szervezetek működését, az állami, piaci és nonprofit szektor együttműködési mintáit kérdőíves felmérés és mélyinterjúk révén. A társadalmi és szociális feszültségek enyhítésében nagy szerep jut a nonprofit szervezeteknek, különösen

a helyi társadalmakban. Az is egyértelmű, hogy régióként, területenként, de akár városonként is jelentős eltérések találhatók a nonprofit szervezetek feladatvállalásaiban. Magyarországi mértékkel mérve négy közepes nagyságú, 20–30 ezer lakosú, eltérő fejlődésű, gazdasági, társadalmi és kulturális hagyományokkal rendelkező várost választottak ki az ország négy igen eltérő régiójában. Nyugat-Magyarországon, az osztrák határhoz közel fekvő, polgári tradíciókkal rendelkező Sárvárt; Délnyugat-Magyarországon a korábban virágzó bányászvárosnak számító, de a rendszerváltás után súlyos gazdasági és szociális gondokkal küzdő Komlót; Magyarország egyik leghátrányosabb régiójában található, az ország északkeleti határvidékén fekvő korábbi megyeszékhelyet, Sátoraljaújhelyt és az egyik szintén igen hátrányos helyzetű délkeleti megyében lévő Békés városát. A négy különböző régióban fekvő, eltérő gazdasági helyzetű kisvárosban végzett vizsgálat megerősítette, hogy az önkormányzatok és a nonprofit szervezet a helyi közösség életében különböző, egymást csak kis részben helyettesítő feladatokat töltenek be. A különbségek markánsak még akkor is, ha a nonprofit szervezetek hajlandók, hogy bizonyos feladatokat átvállaljanak az önkormányzattól. A vizsgálat összességében (Széman – Harsányi, 2000:169) egy több szektoron alapuló jóléti modellt tárt fel a kisvárosokban, olyan modellt, amelyben az egyes szereplők folyamatos kapcsolatban álltak egymással, állandóan változtak, szerződtek, együttműködtek a többi szereplővel. A kapcsolat intenzitása azokban a kisvárosokban volt a legerőteljesebb, ahol a gazdasági és szociális problémák a város erejét meghaladták. Az is kiderült, hogy a nagyon rossz gazdasági helyzet megakadályozhatja a háromszektorú modell kialakulását, megerősödését, s az ilyen településen egy erős kétoldalú kapcsolat jön létre.

Szociális területen végzett kutatás 2001-ben a magyarországi gyermekvédelemmel, gyermekek és fiatalok szociális ellátásával foglalkozó nonprofit szervezeteket vizsgálta. A vizsgálat kétszáz szervezetre terjedt ki, célja a szervezetek működésének, gazdálkodási jellemzőinek, önkormányzattal való kapcsolatának, szakmai kapcsolatainak vizsgálata. A kutatás eredményei a nonprofit szektorral való együttműködés fejlődését tükrözik. Az önkormányzatok stratégiai változóban vannak és nyitottabbá váltak – a szolgáltatási piacon jelen lévő szervezetekkel – megosztani feladataik elvégzését. A legfontosabb értékelhető eredményei a kutatásnak, a szolgáltatások területi fejlesztésére vonatkozó megállapítások, valamint, hogy átláthatóvá vált a gyermekvédelem nonprofit rendszerének területi elhelyezkedése, helyzete, problémái (Zám – Nagy, 2001).

A *nonprofit szervezetek foglalkoztatási szerepét elemző kutatások* (Gyekiczky, 1994; Frey, 1997, 2001, Zám – Lux, 2001) háttérében az egész Európában megjelenő foglalkoztatási problémák állnak.

A tartós munkanélküliség csökkentéséhez az első gazdaság szereplőitől nem várható hathatós segítség, egy lehetséges alternatíva, a munkaerőpiac főáramlatán kívüli munkahelyteremtés, amely olyan helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket jelent, amelyek személyi szolgáltatások, illetve egy kisebb közösség számára hasznos tevékenységek ellátására irányulnak. Olyan új szolgáltatások, illetve munkák, amelyek speciális foglalkoztatás nélkül nem jöhetnének létre. Ezek a társadalmi összetartó erő fontos közegei és közvetítői, egyrészt azért, mert munkalehetőséget biztosítanak a munkaerőpiac hátrányos helyzetű csoportjainak, másfelől a létrehozott munkahelyek társadalmilag, illetve szociális értelemben is hasznosak (Frey, 1997:2).

Nemzetközi kitekintésben a munkahelyteremtő kezdeményezések két fő típusa ismert, a német második munkaerőpiac és a francia szociális gazdaság modellje. A második munkaerőpiac lényege, hogy intézményrendszerre szövi a hagyományos közhasznú foglalkoztatás szervezőit, és ebből új minőséget hoz létre, a szocio-ökológiai szektort, ami válasz a munkanélküliség jellegének megváltoztatására. A szociális piacgazdaság koncepciójának lényege a háztartások és egyének által igénybe vehető helyi szolgáltatásoknak a piaccá szerveződése, amitől három millió új munkahelyet remélnek. A foglalkoztatáspolitikában is ennek megvalósulását segítő, új megoldások keresése van napirenden, amelyek munkahelyteremtésre ösztönöznek, a munkaintenzív és nemzetközi versenytől védett szolgáltató szektorban, ezek szakítanak a hagyományos célcsoport megközelítéssel, a tevékenységeket célozzák meg, amelyekből munkahelyek születhetnek (Frey, 2001:5). Frey a hazai helyzetet vizsgálva a *nonprofit szektor munkáltató szerepét, a munkaerőpiaci orientációjú nonprofit szervezeteket*, a megyei munkaügy központok által támogatott helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket vizsgálta, 31 esettanulmányt készítettek foglalkoztatási célú nonprofit szervezetek körében, amelyek eddigi működésük sikereit és kudarcait, fejlesztési lehetőségeiket, elvárásaikat foglalta össze.

Önkéntesség, önkéntes munka vizsgálata a társadalomban betöltött szerepe és a gazdasági szerepe megközelítésében kerül a vizsgálatok középpontjába. Az önkéntes munka definíciójának meghatározása nem egyszerű feladat, az adott társadalmi-kulturális környezet meghatározó. Leginkább elfogadott a következő három jellemző megléte esetén beszélhetünk önkéntességről, önkéntes munkáról: elsősorban nem anyagi ellenszolgáltatásért végzik, de a kiadások megtérítése, vagy jelképes fizetség

megengedhető; a tevékenység önkéntes; az önkéntesség más személy vagy a társadalom hasznára irányul (az önkéntesség jelentős haszonnal jár az önkéntes személyére nézve is).

Az elmúlt évek hazai kutatásai az önkéntesség mértékét, szerkezetét, motivációit, foglalkoztatás élénkítő funkcióját vizsgálták (Czakó et al., 1995; Czike, 2001, 2003; Czike – Bartal, 2004). A foglalkoztatási színvonal növelésének lehetőségeként merül fel a foglalkoztatáspolitikában az alternatív foglalkoztatási modellek alkalmazása. Czike és Bartal (2004:11) szerint az önkéntesség társadalmi elismerésének növelése, az Önkéntes törvény megszületése egyfelől jelentős mobilizáló erőként hathat az alternatív foglalkoztatási formák elterjedéséhez, másfelől növelheti a nonprofit szervezetek ma még viszonylag alacsonynak mondható foglalkoztatási potenciálját is (A magyar önkéntes törvény 2005. októberi elfogadása révén hamarosan értékelhetővé válnak a fenti előfeltevések).

A *jogi és gazdasági szabályozás* jelentősen meghatározza a nonprofit szektor fejlődésének kereteit és legfontosabb feltételeit, több vizsgálat a hazai szabályozás alakulásának és hatásainak feltárására irányul. A történeti munkák körében elemezzük a jogtörténeti áttekintéseket, a következőkben a 80-as évektől kezdődő időszakra vonatkozó munkákat tekintjük át.

Az 1987-től 1998-ig terjedő időszakban a nonprofit szektor jogi és gazdasági szabályozási folyamatának öt szakaszát különíti el Kuti (1998a:64), amely korszakolás képet ad a nonprofit szektort hol támogató, hol korlátozó kormányzati szemléletről. A „nyitás időszaka” 1987 és 1990 között a legliberálisabb szabályozás a magyar nonprofit szektor történetében. A második szakasz 1991 és 1994 között, amelyet az adókedvezmények általános csökkentése és új nonprofit formák megjelenése jellemez. Az 1995 és 1996 közötti időszakot az adókedvezmények szelektív csökkentése, az államhoz közeli nonprofit szervezetek megkülönböztetett kedvezményezése jellemezte, *negyedik szakaszaként az 1997-es évben a közvetett állami támogatás szelektív növelése*, az 1996. évi CXXVI. 1%-os törvény hatásaként, *ötödik szakaszában az 1998-as paradigmaváltás a közhasznúság válik az adókedvezmények legfontosabb feltételévé*, az 1997. évi CLVI. Közhasznú szervezetekről szóló törvény révén (a nonprofit szervezeteket érintő jogi szabályozás összefoglalása a 8. mellékletben).

Kuti korszakolását kiegészíthetjük egy új szakasszal, azáltal, hogy 2003-ban elfogadták a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló törvényt, amely a civil szervezetek működésére a központi költségvetés támogatásával létrehozta a Nemzeti Civil Alapprogramot, és szabályozza a törvényben biztosított forrásoknak az Alapprogram

szervezetén keresztül történő felhasználását. Már megjelentek az első vizsgálatok a Nemzeti Civil Alapprogram hatásának értékelésére (Kuti, 2004a; Kuti, 2005; Borovitz et al., 2005.).

A Bíró (2002) által vezetett 2000-2001-ben folytatott vizsgálat – a nonprofit szervezetek jogi helyzete témában –, célja a civil szektor, nonprofit szervezetek, közhasznúság tárgyköreiben *feltárni a szakmai elmélet és a jogalkalmazási gyakorlat által jelzett jogérvényesülési problémákat és ellentmondásokat*, szabályozási hiányokat és hibás szabályozásokat. Egy, a magyar nonprofit szektor elitjét (5 millió éves bevétel feletti, tartósan működő és közszolgáltató szervezetek) reprezentáló minta megkérdezésével – az elmúlt tíz év jogi, gazdálkodási szabályozásának hatásairól, megítéléséről. A vizsgálat végén a meglévő szabályozás módosítására tettek javaslatokat, amelyek a szervezetek működését segítenék elő.

Az *állam és a nonprofit szektor kapcsolatának vizsgálata* leginkább az állam szabályozó, finanszírozó szerepének vizsgálatára és az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolatok feltárására irányul. Az önkormányzatokkal való együttműködések vizsgálata kezdetben a kapcsolatok mennyiségi jellemzőit helyezte előtérbe, később a tevékenységek minősége (közfeladat ellátás, alternatív szolgáltatás nyújtása, érdekérvényesítés) és az egyes ágazatokban lehetséges közös feladatellátás, új szolgáltatások fejlesztése kerül a középpontba.

Kuti (1998a) a *szektorral kapcsolatos kormányzati politikában bekövetkezett változások elemzését* az 1994-es és 1998-as kormányprogramok összehasonlítása révén vizsgálta. Tartalomelemzés alapján a két kormányprogram összehasonlítása során a nonprofit szektor szerepével, jogi és gazdaságpolitikai kezelésével kapcsolatos kérdések tekintetében hangsúlyeltolódást mutat ki, amely a szektor 4 év alatti fejlődésével is magyarázható, egy fejlettebb nonprofit szektorral másfajta együttműködésre van szükség, mint egy gyenge, fejlesztésre szorulóval. Mindkét program esetében együttműködés orientált, pozitív szemlélet jelenik meg a nonprofit szektorral kapcsolatban. A '90-es évek közepéig egységes politika hiánya azonban egymással versengő, egymást keresztező részpolitikák hatását erősítette fel. Az állam támogató szerepével kapcsolatban kimutatták, hogy az állami támogatások nemcsak összegüket, de formáikat tekintve is sokat változtak a '90-es években. Az általános működési támogatás helyébe a célokhoz kötött programtámogatás lépett, amely a döntési kompetenciák különböző kormányzati és politikai intézmények közötti megoszlását hozta magával.

A nonprofit szervezetek állami finanszírozásának gyakorlatát vizsgáló kutatás célja

az állami erőforrások felhasználásának átláthatóságát vizsgálni, az állami finanszírozás ismérveit és gyakorlatát áttekinteni. Az állam a nonprofit szervezetekhez való viszonyában egyszerre több szerepben is megnyilvánul, s ez elkerülhetetlenül szerepzavarhoz vezet, e szerepek négy alapkategóriába oszthatók: a szektort szabályozó és ellenőrző, felügyelő szerep; támogatói, finanszírozói szerep; tulajdonosi, alapítói funkció; szerződő fél. Leginkább a finanszírozó szerepet vizsgálták állami intézmények és közalapítványok vezetőivel készített interjúk alapján. A központi finanszírozó szervezetek nem teszik hozzáférhetőbbé, átláthatóbbá az állami finanszírozási eszközökhöz való hozzáférést. Néhány kivételtől eltekintve az állami szervezetek vagy a nonprofit szervezetek közül egyik sem kereste aktívan a másikkal a partneri kapcsolatot. A társadalmi ellenőrzés, az átláthatóság növelésével, és az állami feladatok átvállalásával lehetőségek nyílnak a partneri kapcsolatokra és az állami finanszírozás új struktúráinak kialakítására (szerződéses kapcsolatok) (Bullain – Simon, 1997).

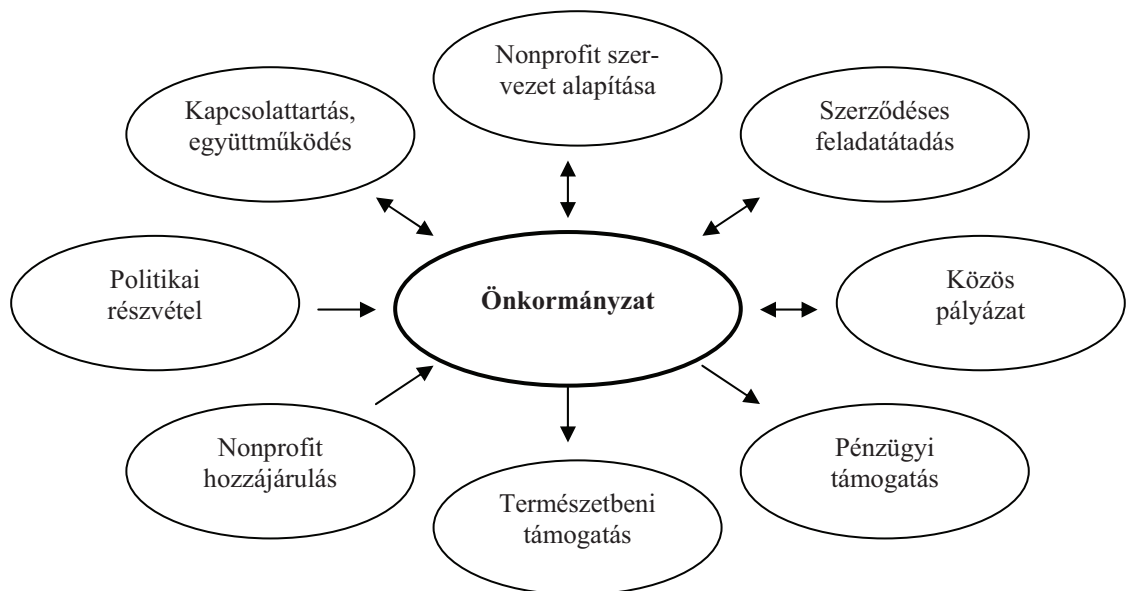
Krémer (1996a, 1996b) a közszolgáltatások privatizációja kapcsán vizsgálja a *nonprofit szervezetek állammal való együttműködésének előnyeit, hátrányait*. Kiemeli a szociálpolitika területén a nem állami szervezetek szerepét (a diszkriminációs hatások enyhítése; szociális és foglalkoztatási rehabilitáció, reintegráció; meglévő intézmények társadalmasítása; szakmai innovációs programok; önkormányzati társulások).

1995-ben 200 önkormányzat körében strukturált kérdőívvel végzett *országos reprezentatív vizsgálat célja az önkormányzatok civil szervezetekkel való kapcsolatrendszerének feltárása* volt. 1993-ban az önkormányzatok 61%-a, 1995-ben már 71,5%-a állt kapcsolatban valamilyen nonprofit szervezettel. A nonprofit szervezetek között kiemelkedett a korábban is létező három szereplő a Magyar Vöröskereszt, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat és a Soros Alapítvány. Az önkormányzatok 12%-a említette, hogy kapcsolatban áll valamilyen egyházzal vagy annak karitatív szervezetével. A kapcsolatot tekintve összességében az önkormányzatok 24%-a említett olyan civil szervezetet, amely valamilyen szociális vagy egészségügyi problémára koncentrált (idősek, mozgássérültek, nagycsaládosok, veszélyeztetett családok segítése, illetve krízishelyzet kezelése). Emellett még a kultúra, oktatás, sport és szabadidő területén működő szervezetekkel való kapcsolat volt jelentős. A támogatás tekintetében az önkormányzatok leginkább a kultúra és sport területén működő szervezeteknek nyújtott pénzügyi vagy természetbeni támogatást, második helyen a szociális ellátás, harmadik helyen az oktatás állt (Széman, 1997).

A Központi Statisztikai Hivatal az *önkormányzatok és nonprofit szervezetek közötti együttműködést vizsgálta* 1996-ban és 2000-ben (Sebestény, 1998; Balogh –Mészáros –

Sebestény, 2003), abból az alapfeltevésből kiindulva, hogy a nonprofit szervezetek által ellátott feladatok átfedésben vannak a települési önkormányzatok által végzett tevékenységgel. Az önkormányzatokra háruló terhek, valamint a szűkös költségvetés adta nehézségek enyhítésében fontos szerep jutott a rugalmasabb és kisebb apparátussal dolgozó alternatív szolgáltató szervezeteknek. Az alábbi az általánosnak tekinthető együttműködési formákat vizsgálták mennyiségi ismérvek alapján.

6. ábra Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolati formák és a közvetlen haszonáramlás iránya

Forrás: (Balogh –Mészáros – Sebestény, 2003)

Egy településen kialakult kooperáció foka és milyensége számos olyan tényezőtől – a lakosság összetétele, a helyi civil társadalom fejlettsége, a térség földrajzi, természeti, gazdasági adottságai stb. – is függ, melyeket a leíró statisztika nem minden esetben és nem mindig a kellő hangsúllyal tud figyelembe venni. A kapcsolati formák legfontosabb mutatóinak és eredményeinek bemutatására törekedtek. Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolatok vizsgálatának eredményei alapján megállapítható, hogy a magyar települések többségében intenzív és sokrétű kooperáció zajlott, és 1996 és 2000 között a kapcsolatok száma nőtt. Ugyanakkor a kapcsolatokkal nem rendelkező

önkormányzatok (2000-re vonatkozó adatfelvétel során a 3158 magyar települési önkormányzathoz már csak 654, vagyis minden ötödik állította azt, hogy semmilyen kapcsolata nincs nonprofit szervezettel. 1996-ban ez az arány még megközelítette a 30 százalékot.) magas aránya, illetve a különböző együttműködési formák alternatív és korántsem teljes körű elterjedése jelzi, hogy ez a fejlődési folyamat még nem zárult le, a jövőben mind a mennyiségi, mind a minőségi vonatkozásokra számítani lehet (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003:23).

2000-ben kérdőíves vizsgálat (N=159, 72,3%-os visszaküldési arány), települési dokumentumok tartalomelemzése és interjúkészítés módszerével vizsgálták a *városi önkormányzatok és a civil szervezetek közötti főbb kapcsolat kérdéseit*, civilek a döntéshozatalba való bevonását, az önkormányzatok és a civil szervezetek pénzügyi kapcsolatát, valamint a civil referensi munkakör előnyeit és hátrányait. A kutatás szerint az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata ellentmondásos. Egyfelől az önkormányzatok szervezeti tagsága és alapítói tevékenysége tekintetében erősödő aktivitás tapasztalható, másfelől a nonprofit szervezetek és az önkormányzatok együttműködése, részvétele a helyi ügyek megoldásában továbbra is esetleges. Összességében nem jelentős az önkormányzatok által nyújtott támogatás, mégis a civil szervezetek számára az önkormányzat jelenti a legbiztosabb támogatót. A megyei jogú városok elsősorban a közhasznú társaságokat és a közalapítványokat támogatják, míg az egyéb városok közhasznú társaságok mellett az egyesületeket részesítik előnyben. A városok típusa és lélekszáma jelentős befolyással bír a nonprofit szervezetek és az önkormányzatok gyakorlatára, a település lélekszámának csökkenésével egyre jellemzőbb személyes jellegű kapcsolat (Csegény – Kákai, 2001:143).

Hajdú-Bihar megyei civil szervezetek kérdőíves vizsgálata 2005-ben 160 szervezet, 36 önkormányzat és 67 közösségi intézmény megkérdezésével (263 kérdőív valamint 45 interjú) a civil szervezetek tevékenységének, működésének leírására, önkormányzatokkal való és egyéb közösségi szereplővel való együttműködésének feltérképezésére vállalkozott, valamint az önkormányzatok civilekhez való viszonyát vizsgálta (Murányi, 2005:109).

Az *ifjúsági és környezetvédelmi nonprofit ágazatok államhoz és önkormányzatokhoz való viszonyát vizsgálva* jelentős eltéréseket tapasztaltak a Nonprofit Szektor Analízis vizsgálat keretében (Bíró, 2002:80). A regionális *ifjúsági* kormányzati tevékenység nagy hangsúlyt kapott a '90-es évek második felében, mivel a kormányzat létrehozta az úgynevezett Regionális Ifjúsági Tanácsok és a Regionális Ifjúsági Szolgáltató

Irodák hálózatát. A Tanács tagjai nem regionális civil szervezetek, hanem egyházak és bizonyos országos szervezetek (pl. Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája, Nagycsaládosok Országos Egyesülete). A Regionális Ifjúsági Tanácsoknak nincs igazi döntési lehetőségük, nincs jogszabály által garantált döntési kompetenciájuk, pusztán egy közreműködői szerepbe kényszerülnek. Funkcióját tekintve a rendszer azonban nem nonprofit jellegű, állami elosztást valósít meg valójában változatlanul központosított döntéshozatal útján. Maga a szervezet létrehozása és az intézményrendszer kialakítása azonban fontos az ifjúsági nonprofit ágazat struktúrája számára, ha a belső működés tartalma a területi önkormányzatiság, a testületek autonómiája, a civil szervezetek esélyegyenlősége, a központi befolyás és elosztás kizárása irányába mutat. A civil szervezetek és önkormányzatok által készített közös pályázatok témái között a kulturális után az ifjúsági terület a második leggyakoribb (22%-kal). Az ifjúsági (és a szociális) témakörben született pályázatok a civil referensekkel rendelkező és a legnagyobb városokra jellemzők, illetőleg azokra a településekre, ahol a csekély a költségvetési támogatás, illetve deficites a költségvetés. Fontos összefüggésnek tűnik, hogy az ifjúsági terület olyan komplex és összetett, hogy a rétegszinten való gondolkodáshoz és cselekvéshez független státus szükséges mind önkormányzati, mind kormányzati szinteken. Ahol ugyanis az oktatási, kulturális, sport, szociális, egészségügyi ágazat részeként működtetnek ifjúsági célú intézményeket vagy programokat, ott óhatatlanul háttérbe szorul az ágazatközi, ágazatokat átívelő gondolkodás és döntéshozatal. A *környezetvédelmi ágazatban* a nagy szakmai szervezetek ma már inkább konzultánsok, mint ellenfelek a közigazgatás számára. Az önkormányzatokhoz való viszonyban az együttműködő és a konfrontatív modellre is lehet példát találni. Több utalás történt a kutatás során arra, hogy az EU-csatlakozás napirendre kerülése óta az önkormányzatokkal több és jobb az együttműködés, valószínűleg az egymásrautaltság és a civil kapcsolatok arculatjavító jellegének kihasználása miatt. Az önkormányzatok mindennapi munkájának részét képezi a környezettel való foglalkozás, akár a köztisztaságot, akár a településcsatornázást vesszük alapul; így jobban rá vannak utalva egy-egy szakmailag hozzáértő civil szervezetre, mint a központi közigazgatás szereplőire.

Amikor az *állam és a nonprofit szervezetek viszonyát* tekintjük egyre inkább megjelenik az a probléma, hogy az utóbbi évtizedben megnőtt az állami szektor alapítói és döntéshozói, működtetői jelenléte a nonprofit szektorban, a közalapítványok és a közhasznú társaságok formájában. A fentebb említett vizsgálat (Bíró, 2002) a statisztikai adatok, a szakirodalmi áttekintés és a saját felmérése alapján regisztrálta ezt a folyamatot.

Kialakult egy második (másik) nonprofit szféra: az állami és önkormányzati gazdálkodás-működés célszervezetei formájában. Ezek lényegüket tekintve nem civil szervezetek (nem magánszemélyek egyesülései) és nem is a magánvagyonot működtetik, hanem a közvagyonot. Különböző számviteli, költségvetési, adózási, szervezeti okok miatt egyre népszerűbb a közvagyonnak, közfeladatok ellátása érdekében történő nonprofit szervezeti formában működtetése. E második nonprofit szféra kialakulása és az elsődleges civilekkel történő jogi egyként kezelése a valódi nonprofit szektor autonómiáját és jövőjét fenyegető súlyos veszélynek tűnik. Már ma is a statisztikai adatokban kimutatott, nonprofit szektorba áramló „közpénzek és támogatások” egyes becslések szerinti 60%-a ilyen burkolt állami és önkormányzati önfinanszírozás, s az adókedvezmények zöme is tulajdonképpen magánál a feladatellátó költségvetési szervnél jelent megtakarítást. Ez a helyzet pedig rontja a valóban civil forrásokat mobilizáló szervezetek esélyeit a forráshoz jutásban, megítélésben egyaránt. A sajátos állami részvétel miatt, amely alapján az állam (az önkormányzat) maga is létrehozhat nonprofit intézményeket, duális helyzet jött létre a nonprofit szektorban. Egyrészt számbeli többségében, de erőforrásait tekintve kisebbségben megmarad, sőt tovább fejlődik a nonprofit szektor civil része, az egyesületek és a magánalapítványok világa. Másrészt kialakult egy néhány száz szervezetből álló és erősen az államhoz (önkormányzathoz) kötődő, az állam és az önkormányzatok által létrehozott és részben az állam által továbbra is támogatott vagy szerződésekben magához kötött és így jelentős pénzeszközökkel rendelkező közalapítványi és közhasznú társasági (nonprofit szolgáltató) intézményrendszer. A nonprofit szektornak e megkettőződését robbanásszerűen erősítheti fel, pontosabban a már ma is jellemző arányokat tovább erősítheti a jövőben egy olyan folyamat, amelyben a kórházak többsége közhasznú társasággá alakul át, ennek nyomán szinte megduplázza a nonprofit szektor bevételeit. Ezekre a folyamatokra a jogszabályi háttér módosításával lehetne megoldást találni, a szektorban elkülönítve a magánszemélyek által és az állami intézmények által létrehozott szervezeteket (Bíró, 2002:84).

4.4. A nonprofit szervezetek működésére vonatkozó irodalom

A nonprofit szervezetek működtetésének, finanszírozási jellemzőinek vizsgálata is egyre gyakrabban megjelenik a hazai szakirodalomban.

A nonprofit szervezetek *működtetésének, irányításának* egyedi jellemzőit, a piaci szektorban alkalmazott vezetési módszerek adaptálási lehetőségeit vizsgálják a kutatók.

Bullain (1995) azt vizsgálja, hogy milyen összetevői vannak egy nonprofit szervezetnek, melyek a *hatékony belső működéshez szükséges feltételek*, és melyek a legfontosabb szerepek, funkciók, amelyeket egy szervezet hatékony működéséhez szükségesek.

Lantos (2001) a *nonprofit szervezetek tervezési sajátosságait* vizsgálva, megállapítja, hogy céljaik szerint alapvető különbség van a nonprofit és a profitorientált szervezetek között. A profit-orientált szervezet egyetlen végső célja a pénzszerzés. A pénz pedig rendelkezik a mérhetőséggel, a megszámlálhatósággal, így nemcsak a cél, de a szervezet eredményessége is könnyen (szinte mechanikusan) meghatározható. A nonprofit szervezet számára a pénz csak eszköz, feltétel a nagyon sok lehetséges cél elérése érdekében, így a tervezésnél a cél meghatározására tett erőfeszítések kikerülhetetlenek. A szervezet életképességét jelentős mértékben meghatározza az, hogy milyen mértékben képes harmonikus viszonyt kialakítani a környezetével (mennyire adaptív az irányítása). Az egész világon, de különösen az átalakulás alatt álló országokban a szervezetek rendkívül változó környezetben kénytelenek fennmaradni és működni: a környezet nagyon szövevényessé vált, változása fölgyorsult, áttekinthetetlen, kiszámíthatatlan lett. Sok esetben a szervezet belső tulajdonságai is hasonlóak, hiszen itt óhatatlanul leképeződik a társadalmi környezet. Ilyen körülmények között az állandó megújulási képesség nagy előnyt jelent. A nonprofit szervezetnek nagyon kicsi esélye van arra, hogy a saját vállalkozói bevételeiből finanszírozza céljainak elérését. Elkerülhetetlen, hogy közpénzeket, támogatásokat használjon föl, amelyekkel viszont el kell számolnia. Az esetleges törvényi kötelezettségektől függetlenül mindenképpen etikus és célszerű (pl. további adományok szerzése, vagy a lakosság megnyerése érdekében) a teljes – és nemcsak pénzügyi – elszámoltathatósága. Mind az adományok szerzése, mind az elszámoltathatóság viszont csak akkor lehetséges, ha megfelelő terv áll rendelkezésre, amelyhez képest a szervezet tevékenységét értékelni lehet. A nonprofit szervezetek rendkívül sokfélék céljaikat, tevékenységüket, szervezeti struktúrájukat, méreteiket stb. tekintve, így alig lehet az egész szektort átfogóan beszélni a tervezésükről.

Pavluska (2001:5) szerint '90-es évtized végén a kutatásban megkezdődött az egyes nonprofit menedzsment részterületek specifikus, tudományosan megalapozott modelljeinek kidolgozása. A gyakorlati eredmények még kevésbé manifestálódtak, ami éppen azzal a szervezeti habitussal, kultúrával és feltételrendszerrel függ össze, amely a nonprofit szervezetek természete, és ami miatt ez a folyamat minden bizonnyal lassabban megy végbe. Ezt a folyamatot elősegítendő *vizsgálja a marketing szerepét a nonprofit*

szervezetek működésében. Az amerikai szakirodalom elemzésével tárja fel a nonprofit marketing sajátosságait, megjelenésének és gyors elfogadottságának okait, amelyeket a következő folyamatok a következő folyamatok erősítenek fel véleménye szerint. A nonprofit szervezetek egyre gyakrabban néztek szembe a forráshiány és a verseny vészes hatásaival is. A nonprofit marketing hatékonysága és alkalmazhatósága a gyakorlatban is bebizonyosodott. A változások egyszerre új kihívások elé állították a nonprofit szervezeteket, ugyanakkor kitágították a működés terét is: a megváltozott politikai rendszer számos országban – köztük hazánkban is – a közszolgáltatások felé terelte a nonprofit szektort. A marketingnek széles alkalmazási lehetőségei vannak a nonprofit szektorban. Ezek egyes esetekben alig különböznek a vállalkozások stratégiájától és taktikájától, hiszen sok szervezet primer tevékenységként terméket vagy szolgáltatást ad el a jövedelem megszerzése érdekében. Az alapítványi iskolák tandíjat, a múzeumok, a színházak belépődíjat, a közhasznú társaságok szolgáltatási díjat kérnek, az egyesületek tagdíjat szednek. Vannak olyan szervezetek is, amelyek az értékesítést kiegészítő jelleggel folytatják. A profit és nonprofit marketing éles elhatárolása ezért néha igen nehéz. A szervezetek sajátos természete és a cserék sajátos jellege azonban számos sajátos karakterjeggyel ruházta fel a nonprofit marketinget, amelyeket nem árt szem előtt tartani a marketing stratégia és a marketing programok kialakításakor (Pavluska, 2001:14)

Lantos (1999) *közepes méretű nonprofit szervezetek* számára tartott képzésekre alapozva tárja fel és *elemzi* a szervezetek *problémáit* (az adományozó elvárásai, az adományozott céljai és a kedvezményezettek igényei közötti eltérés; erőforráshiány; eredménytelenség; a formalizálódás kényszere) és megoldási lehetőségeket javasol az adományozó részéről és a nonprofit szektor részéről kiindulva.

A működési biztonság, a *pénzügyi háttér*, a *nonprofit szervezetek bevételeinek alakulása*, a *pályázati rendszer hatékonysága* is kiemelt terület a szervezetek működésére vonatkozó szakirodalomban.

A szervezetek bevételszerző tevékenységének több csatornáját vizsgálják a kutatók. A finanszírozási keretek kutatásakor megjelenik az *állami támogatások szerepének* (Horváth – Péteri, 1993; Harsányi et al., 2000; Szabó, 2000; Kuti, 2003b); a *pályázati rendszer* hatékonyságának (legyen az állami vagy magán szervezetek által meghirdetett pályázat) (Gombár, 1997; Kuti, 2003b; Nizák, 2004; Béres, 2005) vizsgálata. Emellett az adózó állampolgárok személyi jövedelemadójának 1%-os felajánlását is egyre többen (Vajda – Kuti, 2000; Bódi, 2001; Gerencsér, 2005; Török, 2005a) helyezik vizsgálódásuk középpontjába.

Az utóbbi években a *vállalati adományozás* területén, az adományozás modelljei nemzetközi összehasonlításban, a magyarországi vállalatok társadalmi felelősségvállalása, a nagyvállalkozók az ezredfordulón, a vállalati adományozás a hazai gyakorlatban témákban zajlottak kutatások (Kuti, 2003b; Kuti, 2004b; Harsányi – Révész, 2005; Laki, 2005; Török, 2005b). A téma iránti érdeklődés háttérében a piaci és a nonprofit szervezetek átalakuló kapcsolata áll, a vállalati jótékonyág mellett a nonprofit szervezetekkel kialakított stratégiai együttműködés is megjelenik; valamint az a tény, hogy a civil szféra hazai támogatási forrásai között a vállalati adományoknak fontos szerepe van.

4.5. Nemzetközi viszonyok

A hazai szakirodalom elsősorban a politológiai, jogi megközelítésben foglalkozik a *civil társadalom szerepével az európai átmenetben, a globális civil társadalom kérdéseivel*. Az európai civil társadalom kialakulásának, az európai nyilvános szféra megteremtésének lehetőségét vizsgálja.

A problémafelvetést Mislivetz (2001:28) a következőképpen foglalja össze. A nem-kormányzati szervezetek működésének kereteit 1989 után alapvető változáson mentek keresztül. A modern nemzetállamok klasszikus korszakában (1789-1989) a társadalmi elemzések és összehasonlítások természetes és megkérdőjelezhetetlen egysége a nemzetállam volt. A skót felvilágosodás idején, amikor a civil társadalom fogalma megszületett, létezésének alapja egyik természetes előfeltétel az individuum volt, aki szabad akaratából szövetkezett másokkal a közjó érdekében vagy a társadalmi rossz ellen. Ez az individuum közpolgár (citizen) volt, akit közpolgári státusza – jogainak és kötelességeinek rendszere – egy adott nemzetállamhoz kötött. Az elemzés egysége ma már kevésbé egyértelmű. Az elmúlt évtizedben különös módon felerősödött globalizáció számos területen jelentősen csökkentette a nemzetállam ellenőrzési és önálló döntéshozatali képességét. Az Európában végbemenő integráció szintén csak a nemzetállam önkorlátozásával, az abszolút szuverenitásról való lemondással lehetséges. Ezzel a civil társadalom és intézményei új értelmezési tartományba kerültek; új, váratlan kihívásokkal kell szembenézniük, miközben játéktérük kibővült, és az együttműködés és koalícióalkotás új lehetőségei nyíltak meg számukra. Az új európai térben lehet valaki nemzetállam nélkül is citizen. Ebből azonban még nem következik automatikusan, hogy jogosultak vagyunk „európai civil társadalomról”-ról vagy „globális civil társadalom”-ról beszélni. Az új eddig nagyrészt kihasználatlan vagy felfedezetlen transznacionális

együttműködési lehetőségekről azonban beszélhetünk. A nemzetek feletti civil társadalom nyomvonalai és elemei a táguló európai térben azonosíthatók. Az Amnesty International, a Greenpeace, a Helsinki Citizen's Assembly mintáit követő civil szervezetek, együttműködő városi önkormányzatok, iskolák, egyetemek, szakmai egyesületek, regionális hálózatok, Európa-házak egyre-másra népesítik be a nemzetek feletti civil társadalmi tereket.

Szabó (2000) által vezetett kutatás interjúk és esettanulmányok révén igyekeznek feltárni a *magyar civil társadalom fejlesztésében szerepet játszó nemzetközi és külföldi kormányzati, párt és nem-kormányzati szereplők*, a magyar civil szférának szánt támogatások elosztásával foglalkozó magyar szervezetek *működését*.

Szabó (2004) összefoglaló munkájában az *európai vitákban jellemző globalizáció, európaizálódás és regionalizmus kérdéskörét kapcsolja össze a civil társadalommal*. E témák trendjeinek keletkezésével, céljainak, fejlődésének témájában folytatott nemzetközi társadalomtudományi viták elemzésével foglalkozik, kiemelve a nem kormányzati szervezetek és a civil hálózatok problémáit. A globális, regionális tendenciák érvényesülését vizsgálja a magyarországi civil szektor fejlődésében.

Sipos (2001) az *európai szintű kormányzás reformja kapcsán* – amelyet az EU, a civil társadalom szélesebb körű bevonásával kíván megvalósítani – *civil szervezetekkel kapcsolatos politikáját* vizsgálja a 90-es évek dokumentumait felhasználva. Áttekinti a különböző dokumentumokban használt fogalmakat, amelyek nem egységesek (pl. az Európai Bizottság és a Gazdasági és Szociális Bizottság civil társadalom fogalma; de a nem-kormányzati szervezetek értelmezésében sincs konszenzus a Bizottság 2000. évi vitaanyaga és a Gazdasági és Szociális Bizottság meghatározását illetően). Az Európai Unió különböző szerveinek civil szervezetekkel való kapcsolatát tekinti át, valamint néhány nagyobb európai civil hálózatot mutat be. Az EU civil szervezeteknek juttatott támogatásait vizsgálva megállapítja, hogy a támogatások jelentős részét a fejlesztési együttműködésre, az emberi jogok, a demokráciát építő programokra és humanitárius segélyekre fordítja. További fontos terület a szociális ügyek, az oktatás és a környezetvédelem az Unión belül.

Rendkívül sokszínű, heterogén szervezeti kör a nonprofit szervezetek köre, de egységes fogalomhasználat nélkül kétséges, hogy eredményes együttműködés alakítható ki európai szinten (nem a kutatók fogalomhasználatát értve ezalatt, mert az összehasonlító kutatások révén kialakult egy egységes módszertani háttér, fogalmi megközelítés, hanem a döntéshozók, közigazgatási szakemberek, média szakemberei ismereteit a szervezetekről).

A másik fontos kérdés a nonprofit szervezetek hálózatainak, konzultációs tanácsainak európai szintű reprezentativitása.

Összegezve a hazai nonprofit szektor rendszerváltás utáni történetét, a szektor fejlődését, helyzetét, hatékonyságát, problémáit elemző, leíró kutatások száma folyamatosan gyarapodott. A hazai kutatások elmúlt tizenöt évét tekintve fontos megemlíteni, hogy a nemzetközi kutatásokban való részvétel révén és a Központi Statisztikai Hivatal által rendszeresen készített leíró vizsgálatok által megteremtett egységes módszertan és az eredmények rendszeres publikálása folyamatos lehetőséget nyújt a nonprofit szektor fejlődésének nyomon követésére.

Megfigyelhető makro- és mezoszinten megjelenő problémákkal való foglalkozás, a nemzetközi viszonylatok, szektorok közötti viszony, állam szerepe, jogi szabályozás vizsgálata mellett, a helyi szinten a szervezetek hatékonyságát, működését vizsgáló egy földrajzi területen belüli együttműködés feltárását megcélzó – amely az ott élők számára szolgál hasznos következtetésekkel – vizsgálatok növekedése. A kutatók tudatosságát mutatja az a törekvés, amely egy összefoglaló kutatás keretében, amit a fejezet bevezetőjében említettünk (Gyakorlat és kutatás – Kuti, 2003a), azt tűzik célul, hogy a nonprofit kutatások alapján megfogalmazható, gyakorlati szempontból is fontos tanulságokat levonják; a tudományos elemzések iránti szükségletet feltárják, a felhasználók szempontjait előtérbe helyező kutatási irányokat felvázolják.

5. A nonprofit szektor fejlődése Európában és az Egyesült Államokban

A nemzetközi szakirodalmi áttekintés során említést tettünk az országok közötti összehasonlító vizsgálatokról, mint a nemzetközi kutatások egyik témájáról, kiemelve legfontosabb általános megállapításait. Ebben a fejezetben egyes európai országok és az Egyesült Államok nonprofit szektorának részletesebb elemzésére törekszünk. Ennek oka, hogy ezek részben különböző, részben hasonló történelmi fejlődéssel, jogi hagyományokkal, kormányzati szerkezettel rendelkező országok, így eltérő jellemzőkkel bír a nonprofit szektoruk. Vizsgáljuk, hogy a nonprofit szektoruk milyen közös jellemzőkkel bír, mennyiben képviselnek azonos vagy különböző modelleket az egyes országok, és ennek mi áll a háttérében. Az összehasonlító elemzés legfontosabb elemzési szempontjaink: a történelmi háttér, jogi szabályozás, szektor jellemzői (helyzete, finanszírozása), kihívások. Az elemzési szempontok megválasztásánál azokat a nonprofit szektor méretét és szerkezetét befolyásoló tényezőket vettük alapul, amelyeket az utóbbi években a nonprofit szektor eredetének, társadalmi-gazdasági szerepének vizsgálatakor a nonprofit elméletek kapcsán megfogalmaztak.

A közhiedelem szerint a nonprofit szektort az különbözteti meg az állami és a piaci szektortól, hogy bevételei elsősorban magánadományokból és nem állami támogatásból vagy üzleti tevékenységből származnak. A nonprofit szervezetek működésében a magánadományok szerepe a meghatározó. Ez a feltevés még az ENSZ nemzetgazdasági számlarendszerébe is beépült, mivel az ott alkalmazott definíció szerint az az intézmény tekinthető nonprofit szervezetnek, amely bevételeinek legalább a felét nem állami forrásokból és nem termékei értékesítéséből, hanem jótékony adományokból szerzi. Ennek a definíciónak az a feltevés az alapja, hogy a különböző szektorok között éles választóvonalak húzódnak, s a szektorok közötti együttműködés elhanyagolható mértékű (Salamon – Anheier, 1995:84).

Az Egyesült Államokat az önkéntes társulások, szerveződések „hazájaként” a legkiterjedtebb nonprofit szektorral rendelkezik. A nonprofit szektor nagyságát befolyásolja, az országok jogrendszere. Úgy tűnik, hogy az angolszász esetjog kedvezőbb környezetet teremt a nonprofit szervezetek számára, mint a római jogon alapuló kontinentális jogrendszerek. Ez azzal magyarázható, hogy az esetjog elemi jognak tekinti az állampolgárok tetszés szerinti intézményi formákban való szerveződését, míg a római jogon alapuló rendszerekben hivatalosan elismert szervezeteket csak a jogszabályokban

meghatározott intézményi formákban lehet létrehozni, mi több, a szervezetek működését gyakran hatósági engedélyhez kötik (Salamon – Anheier, 1995:33).

Seibel (1991) a politikai és irányítási kultúrát fontos magyarázó tényezőnek találja az állam és a nonprofit szektor közötti kapcsolatok nemzetközi különbségeinek és a nonprofit szektor fejlettségének tekintetében.

5.1. Nyugat-európai országok és az Egyesült Államok nonprofit szektora

A következőkben nyugat-európai országok és az Egyesült Államok nonprofit szektorát jellemezzük a fenti elemzési szempontok alapján.

Bartal (1999) az *angol nonprofit szektor* helyzetét befolyásoló történeti előzmények közül három momentumot emel ki. 1601-ben Erzsébet királynő törvényt hozott, amely rendelkezett az állami feladatvállalás szerepéről és mértékéről a szegénygondozásban. A törvény szerint a szegények érdemes részét (betegeket, öregeket) illette meg közösségi gondoskodás, az ép, egészséges, de munkanélküli szegények ellátása magánjótékonyok révén valósult meg.

A reformot az 1834-ben hozott úgynevezett második szegénytörvény jelentette, amely az 1795-ben bevezetett „megélhetéshez való jog” garantálását is eltörölte. Az állami szabályozás, szegénypolitika hiányosságait enyhítendő jöttek létre az első jótékony szervezetek, mint például a Népbarátok Társasága Angliában, amelyet Európa szerte hasonló szervezetek követtek.

A jótékony szervezetek mellett az angol nonprofit szektor fontos szereplői a munkásmozgalmi szervezetek, szakszervezetek, amelyek a XIX. század második felében jöttek létre, és jelentős szerepük volt a társadalmi, politikai érdekérvényesítés kifejezésében.

Az angol társadalombiztosítás II. világháború utáni rendszere gyakorolt jelentős hatást a nonprofit szektor szerkezetére az állam által garantált jóléti szolgáltatás jegyében a nonprofit kórházak jelentős részét államosították, így az egészségügy nonprofit szervezetek száma jelentősen csökkent.

A '70-es évektől kezdődően a brit nonprofit szektornak a különböző kormányoktól kapott közvetett és közvetlen támogatások révén nőtt a társadalmi szerepe, gazdasági súlya.

Az angol jog (amely Angliában és Walesben érvényes, a skót és észak-írországi jogrendszertől eltér) megkülönböztet jótékonyági (charities) és egyéb nonprofit

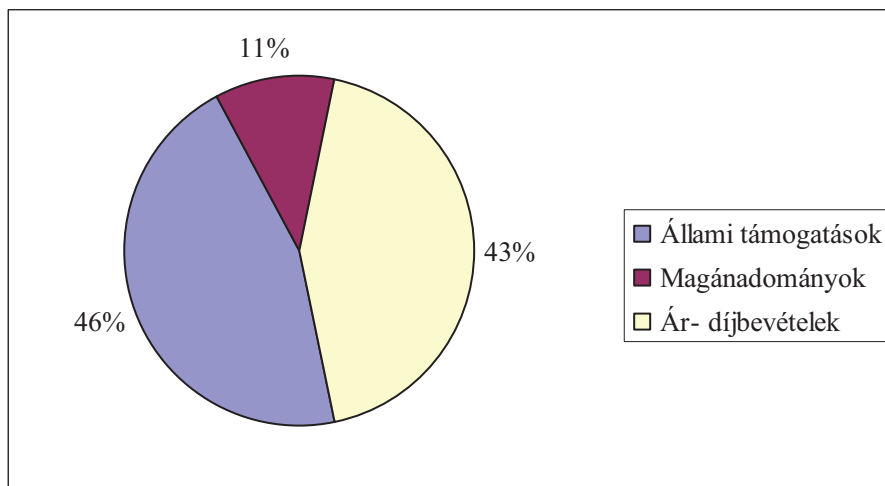
szervezeteket. A megkülönböztetés meghatározza az öntevékeny csoportok alkotmányos státusát és adópolitikai kezelését. A jótékonyági szervezetként nem bejegyzett öntevékeny csoportok is élvezhetnek bizonyos kedvezményeket, de ezek nem olyan széleskörűek és automatikusak, mint a jótékonyági szervezetek számára. Az öntevékeny szervezetek besorolását nehezíti, hogy nincs törvényben rögzítve milyen tevékenységek esetén lehet egy szervezetet jótékonyásának minősíteni, a bírók nemzedékei által hozott precedens értékű döntéseit veszik figyelembe egy-egy új szervezet besorolásakor. A jótékony célok jelenleg leginkább használt a híres 1601-es katalógust felváltó listája még 1891-ből származik, ez a célok négy csoportját határozza meg: a szegénység enyhítését, az oktatás elősegítését, az egyházi élet fejlesztését és egyéb a közösség egészének javát szolgáló célokat. A nonprofit szektorral kapcsolatos jogalkotás Angliában korrekciós jellegű, a cél leginkább a megfelelő jogi keretek biztosítása a magánvagyonok közcélú felhasználásához. Az 1960-ban létrehozott Charity Commission, mint független intézmény feladata a közjót szolgáló jótékonyági szervezetek tevékenységének ellenőrzése, regisztrálása. A regisztráláskor mérlegelik, hogy az adott szervezet tevékenysége ténylegesen szolgálja-e a közösség érdekeit, nem korlátozódik-e csak a létrehozó csoport szolgálatára. A bejegyzett jótékonyági szervezetek (ezek a szervezetek nem kizárólag jótékonyági tevékenységet folytatnak, hanem elismerten közjót szolgáló öntevékeny szervezetek) számos előnnyel rendelkeznek: nagyobb társadalmi elismertség; más jótékonyági szervezetektől pénzügyi támogatás elfogadására jogosultak; adókedvezményeket vehetnek igénybe; társasági jövedelemadót nem kell fizetniük, ha bevételeiket közcélú tevékenységük költségeinek fedezésére fordítják; adómentesek a számukra nyújtott adományok (Knapp – Kendall, 1990; Kondorosi, 1998).

Angliában a nonprofit szektor kiemelkedő szerepet tölt be az oktatás, a szociális ellátások és a kultúra területén. A nonprofit szervezetek egyre több közfeladat ellátására szerződést kötnek az állammal.

A bevételszerkezetben azonos súllyal jelennek meg az állami támogatások és a saját bevételek (7. ábra). A piaci bevételek között a leggyakoribb az öntevékeny szervezetek által nyújtott szolgáltatások díjai (mivel nem mindig ingyenesek, előfordul, hogy a szolgáltatásaik ellenében a szervezetek díjbevételekre tesznek szert); valamint a vállalkozási tevékenység bevételei (a nonprofit szervezetek is végeznek gazdasági tevékenységet, azonban a keletkezett nyereséget közcélokat szolgáló tevékenységükre fordítják). Az állami támogatások formái: közvetlen, feltétel nélküli vagy szerződéses jogviszonyban nyújtott támogatások; közvetett, a nonprofit szolgáltatásokat igénybe vevők

számára nyújtott kedvezmények formájában megvalósuló támogatások; rejtett, adókedvezmények vagy természetbeni juttatások formájában megvalósuló támogatások.

7. ábra A brit nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

A szektort érintő kihívások között az állam és a nonprofit szektor kapcsolatainak erősödése révén, az állami támogatások növekedésével a függés erősödése; az adópolitikára való érzékenység; a szektor szervezeteinek tevékenységük és jövedelemforrásaik változatosabbá tétele a legjelentősebbek (Knapp – Saxon-Harrold, 1991:46).

Németországban az egyesületi élet kezdeteit a XVIII. században kifejezetten a korporációellenesség jellemezte, azzal a céllal, hogy az egyesületekben különböző társadalmi állású emberek találkozzanak egymással.

A XIX. század végére azonban már egy erősen strukturált egyesületi szektor alakult ki, különböző célokat követő, különböző politikai magatartású szervezetekkel. Számos olyan területen, ahol a feudális állam érdekei egybeestek a polgárság érdekeivel, igen hamar együttműködés alakult ki az állam és az egyesületek között. Mindemellert az egyesületek egy része a politikai ellenállás kezdeményezőjeként is fellépett. (Seibel, 1991). Az állam a társadalmi fejlődésben lezajlott, karakterisztikus folyamatok miatt (munkásmozgalmi erők és a középosztály) a nonprofit szervezetekkel való együttműködésre kényszerült. A XIX. században az állam konfrontálódott az alulról jövő radikális igényekkel, és szövetséget hozott létre a meghatározó egyházakkal. Ezért az állam által finanszírozott, jóléti gondoskodásban a nagyrészt vallásilag elkötelezett nonprofit szervezetek, mint szolgáltatók, máig fontos szerepet játszanak (Széman –

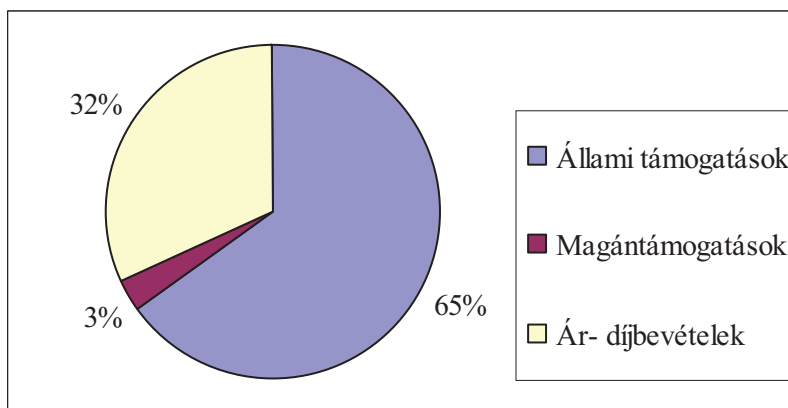
Harsányi, 1999). A relatíve nagy német nonprofit szektor az elmúlt 200 év történelmét tekintve döntően három alapelve vezethető vissza, a szubszidiaritás (szubszidiaritás erősen érvényesülő, katolikus gyökerű hagyománya kedvező klímát biztosít a nonprofit szektor fejlődéséhez), az önkormányzatiság és a közösségi gazdálkodás elveire.

A német jogi szabályozás alapja a polgári törvénykönyv és az egyesülési jog, a nonprofit szektor részének a közcélokat szolgáló szervezeteket tekinti, lehetnek közcéluak az alapítványokon és egyesületeken kívül a korlátolt felelősségű társaságok, részvénytársaságok, testületek, társulatok, gyakorlatilag bármely jogi személy. A leggyakoribb szervezeti forma az egyesület, az egyesület létrehozásának feltételei, a demokratikus alapszabály, a belépés önkéntességének biztosítása, az önkéntes vezetés, a tagok függetlensége, 1997-ben 350. 000 nyilvántartott egyesület volt (Agricola, 1997). Az egyesítés után az öt új szövetségi államban, 1990-ben megalkotott alapítványi törvény tette lehetővé újra alapítványok létrehozását. Az alapítványnak létezik közjogi és magánjogi megfelelője. A közjogi alapítványokat szövetségi vagy tartományi szintű törvény hozhat létre, vagyonuk állami vagyonból származik, vezetőségükben állami és politikai szervezetek képviselői egyaránt nagy számban jelen vannak, számvevőszéki felügyelet alatt állnak. A magánjogi alapítványokat magánszemély vagy vállalat hozhatja létre, alaptőkéjük magánvagyonból származik, kuratóriumukat az alapító jelöli ki, a magánjogi alapítványok felügyeletét az önkormányzatok látják el. Az önkormányzati felügyelet csak a jogi személyiségként bejegyzett alapítványokra vonatkozik, a jogi személyiséggel nem rendelkező alapítványokra (az alapítványok fele jogi személyiség nélkül működik) nem, ezeknek találniuk kell megbízható jogi képviselőt (önkormányzat, egyház, tudományos-, kulturális szövetségek, alapítványi szövetség). A német alapítványi- és egyesületi szféra működésének szabályozása tartományi szintű, az adójogi szabályozás azonban szövetségi szinten érvényesül. Németországban a közhasznú státusz megszerzésével jelentős adókedvezményeket kaphatnak a szervezetek, a közhasznúság feltétele hasonlóan az angol jótékonyági státuszhoz, közcélú tevékenység (karitatív, egyházi, szociális, oktatási, tudományos, egészségvédelmi, kulturális és környezetvédelmi), általánosság, nyitottság, széles haszonélvezői kör (Schindler, 1990).

A németországi nonprofit szektorban a szociális ellátás és az egészségügy dominanciája figyelhető meg, ennek hátterében az áll, hogy az állam a nonprofit szervezetekkel együttműködve nyújtja a jóléti szolgáltatásokat.

A bevételszerkezetben az állami támogatás hangsúlyos ez az állam feladatátadásra vezethető vissza, a szervezetek piacosodása figyelhető meg az ár- és díjbevételek magas arányában, meglepően alacsony a magántámogatások aránya (8. ábra).

8. ábra A német nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítottak ki. Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet mintára szervezeti egységek jöttek létre, anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba. Anheierék (Anheier – Priller – Zimmer, 2000) szerint a szubszidiaritás elve, segíthet megérteni ezeket az egymással szembeni értelmezéseket, a szubszidiaritás által generált tendenciákat eredményezték a nonprofit szektor kétrétűvé válását, különbözőek méretben, hatókörben és pénzügyi helyzetüket illetően. Az egyik része a nonprofit szektornak biztos anyagi alapokon áll és jelentős állami támogatásban részesül, a másik része kis szervezetekből áll, amelyek tagságorientáltak. Ez a két típus megfelel Ploeg (1990) cél szerinti öntevékeny szervezet tipológiájának, ő megkülönbözteti az instrumentális szervezeteket, és a tagjaik számára önmegvalósítást nyújtó csoportokat. Az újraegyesítés felerősítette ezeket a folyamatokat, a költségvetés takarékosági intézkedései visszahatottak a nonprofit szektor támogatási rendszerére is.

Ez nem egyedülálló folyamat Kelet-Németország harmadik szektorának fejlődésében más kelet-közép-európai országokkal összehasonlítva, mert más okokra visszavezethetően, de a magyar nonprofit szektor is igen erős koncentrációt mutat. A

nonprofit szervezetek 45 százaléka még 2002-ben is 500 ezer forintnál kevesebb pénzből gazdálkodott, és csak 5 százalékuk rendelkezett 30 millió forintnál több bevétellel. Az előbbieket együttesen a szektor teljes bevételének csupán fél, az utóbbiak viszont 85 százaléka felett rendelkezhetnek (Bocz et al., 2004:14).

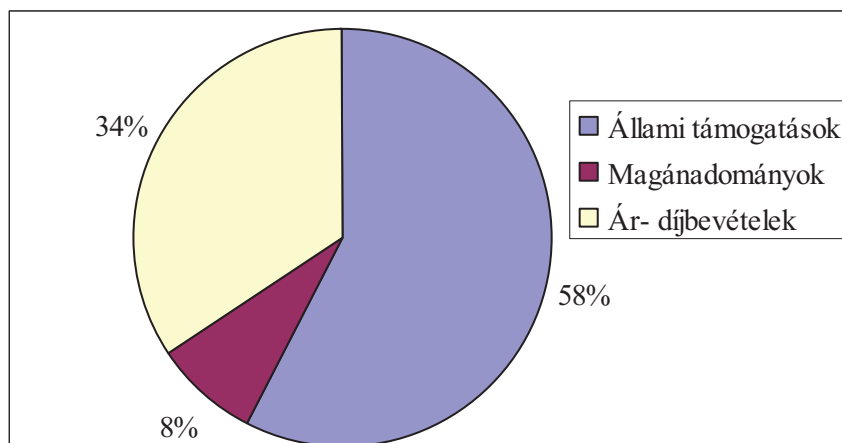
Franciaországban az 1789-es forradalom óta minden közvetítő jellegű, érdekérvényesítésre alkalmas szervezet a támadások kereszttüzeiben áll. Tocqueville szerint a francia forradalom felszámolta a nemesség és a papság korporációs rendjét, amely az abszolutizmus időszakában kialakult. Az 1791-ben törvénybe iktatott híres Loi Le Chapelier és az 1810-ben elfogadott Code Pénal megtiltotta, hogy az állam és polgára közé bármilyen közvetítő szervezet ékelődjön, a központosított állam a meghatározó. Az egyesülési jogot, Franciaországban 1901 óta biztosítja törvény, de a törvény elfogadása után is ellentmondásos maradt az egyesületek politikai megítélése (Seibel, 1991). A 60-as 70-es években növekedett a francia nonprofit szektor a jóléti állam ellátó szerepével összefüggésben. Az 1982 és 83-ban elfogadott decentralizációs törvények újraértékelték a központi és helyi kormányzatok hagyományos szerepét az állami és magán humánszolgáltató szervezetek vonatkozásában, amely a nonprofit szektor további növekedéséhez vezetett (Archambault et al., 1999:82).

Az egyesületek és az alapítványok a jogi szabályozást tekintve külön elbírálás alá esnek. Az egyesületek jogi szabályozását az 1958-as alkotmányból vezették le. Az egyesületek közhasznú státuszt kezdeményezhetnek, a megítélés kritériuma, hogy közszolgáltatást kell nyújtania a szervezetnek, legalább három éve működni, minimum 200 taggal kell rendelkezniük, és meg kell felelniük az Állam Tanács által előírtaknak. Az alapítványoknak két csoportja különböztethető meg 1990 óta, a közalapítványok és az üzleti alapítványok. A közalapítványokat a belügyminiszter engedélyezi, majd az Állam Tanács hagyja jóvá. A létrehozás feltétele a közhasznúság, a tagok nevesítése, és három szereplő, magánszemélyek, helyi és állami közigazgatási képviselő alapító tagként való részvétele. Az üzleti célú alapítványoknak nem kötelező a közhasznú tevékenység igazolása, de működési engedélyüket öt évre kapják, amelyet később megújíthatnak, és a helyi önkormányzatok hagyják jóvá működési szabályzatukat (Bartal, 1999).

A francia kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolat színterei főként a helyi önkormányzatok, alakulásukban fontos szerepet kapnak a személyes kapcsolatok. A társadalom „egyesületi szövete” számottevő hatást gyakorol a helyi politikára (Seibel, 1991:54).

A francia nonprofit szektorban a szociális ellátás a domináns terület. Az állam jelentős arányban támogatja a nonprofit szervezeteket, ha a szektor bevételszerkezetét nézzük hasonló a források eloszlása, mint Németországban (9. ábra).

9. ábra A francia nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

Ha függetlenek és autonómok akarnak maradni a szervezetek, az állami támogatásoktól való erős függést kell csökkenteniük a magánadományok- vagy az ár- és díjbevételeik növelésével.

Hollandiában a nonprofit szervezetek megjelenése abban a történelmi periódusban következett be, amikor a kormányzattól és az egyháztól független gazdasági hatalom növekedni kezdett, a kereskedelem fejlődésével összefüggésben, ez a fejlődési folyamat a XIV. században indult meg és a XVII. századra érte el csúcspontját. A francia forradalmat megelőző időkben a holland nonprofit szektort a szegényekről való gondoskodást és az egészségügyi ellátást biztosító egyházi szervezetek és magánalapítványok, valamint az egyházi oktatási intézmények alkották. A magánszervezeteket a XV-XVIII. században a település gazdag polgárai hozták létre, ezek nem voltak állami intézmények, de irányításuk az alapítók halála után a helyi kormányzatokra maradtak. Az egyház és a nonprofit szektor által folytatott szegényellátást már a XIII. századtól az állam szabályozta és ellenőrizte (Kondorosi, 1998).

A nonprofit szervezetek tömeges megjelenése a XIX. század második felétől figyelhető meg a társadalmi változások, politikai átrendeződések következtében. Az 1848-as évben új alkotmány lépett életbe, ennek értelmében Hollandia modern demokrácia lett. A nonprofit szervezetek létrehozása alkotmányos jog, amelynek gyakorlását az 1855-ben

létrejött egyesületi törvény szabályozza. A törvény elfogadása után előbb lassú, majd gyors növekedésnek indult, tevékenységi köre is egyre bővült, s így a nonprofit szektor egyre színesebbé és sokrétűbbé vált. A holland állam mindig inkább koordináló testület volt, mint központi hatóság. A nonprofit szervezetek és a kormányzat között már a XIX. század második felében szoros kapcsolatok alakultak ki, különösen a jóléti szolgáltatások területén. Hollandiában már a XIX. század óta négy fontosabb politikai áramlat létezik, a nonprofit szektornak mindegyik felfogás nagy jelentőséget tulajdonít. A római katolikus doktrína szerint az állam és az öntevékeny szektor kiegészíti egymást, az államnak csak akkor kell szerepet vállalnia, ha az egyházi és egyéb nonprofit szervezetek nem képesek a probléma megoldására. A kálvinista szemlélet szerint a szuverenitás elve szféránként változik, az állam nem felelős mindenért egyformán, a felelősség mértéke a szféra természetétől függ. A szocialista elmélet szerint funkcionális decentralizációra van szükség; az állam elvben mindenért felelős ugyan, de a feladatok nagy részét az alacsonyabb szinten hatékonyabban lehet megoldani. A liberális elmélet alapelve, hogy a társadalom számára a hatalom megosztása, az egymást ellenőrző erők egyensúlya a legelőnyösebb (Ploeg, 1990).

A második világháború után a különböző társadalmi erők által létrehozott nonprofit szervezetek szigorú elkülönülését, az egymás és a kormány iránti nagyobb nyitottság váltotta fel. A nonprofit szervezetek gyengülő identitásának első jele, hogy a bennük foglalkoztatottak könnyedén változtattak helyet, mentek át egyik szervezettől a másikhoz, vagy akár állami intézményhez. Egy olyan társadalomban, amely nagy jelentőséget tulajdonít a csoport-hovatartozásnak és a saját csoporthoz való hűségnek, ez a jelenség nagy jelentőségű. Az állami befolyás növekedése, a nonprofit szervezetek nyitottabbá válása, az ügyfelek és a foglalkoztatottak szervezetek közötti szabadabb áramlása, az egyház szerepének csökkenése a társadalom lassú átalakulását jelzi. Az ügyfelek ma már a szemmel láthatóan kevésbé igénylik az ideológiai körítéssel kapott szolgáltatásokat. Sok szervezetnél már csak a kuratóriumok őrzik az eredeti identitást, alkalmazottak semleges szolgáltatóként viselkednek. Ez azért is van így, mert a támogatás nagyobb része ma már az államtól érkezik, amely inkább a szolgáltatások mennyiségével és minőségével kapcsolatban támaszt igényeket, így a nonprofit szervezetek kevésbé érdekeltek az ideológiai orientáció fenntartásában. (Ploeg, 1990).

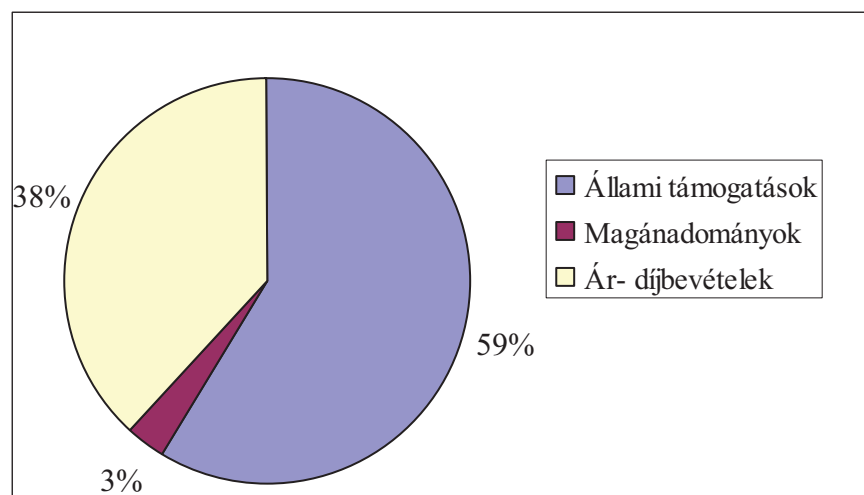
A szektor fejlődése során szervezeti formánként strukturálódott. Alapítványi formában már a középkorban is működtek szervezetek. 1838-ban került sor az alapítványok önálló jogi személyiségként való elismerésére, az alapítványok átfogó

szabályozására 1956-ban került sor. Az egyesületi törvény 1855-ben tette lehetővé a szervezetek létrehozását, az ekkor megalkotott szabályozás 1976-ig volt hatályban. A holland törvényi előírások nem tartalmazzák az egyesületek, illetve alapítványok céljait, tevékenységi körét érintő korlátozásokat, speciális követelményeket.

A kormány és a nonprofit szervezetek kapcsolata sokrétű. Bizonyos területeken, oktatásban, tömegkommunikációban a kormány részben a nonprofit szervezetekre bízta a törvények végrehajtását. A törvények előkészítéséhez és a politika kidolgozásához a kormányzat kéri a nonprofit szervezetek tanácsát és segítségét. Számos esetben a meglévő nonprofit szervezetekkel együttműködve maga a kormány hoz létre magánjogi intézményeket. A kormányzat az általa fontosnak tartott egyesületeket és alapítványokat pénzügyi támogatásban részesíti, a tervek készítése során sok területen eleve számol ezekkel a szervezetekkel.

Hollandiában az egészségügy és az oktatás a domináns területe a nonprofit szektornak. A bevételekben az állami támogatások a meghatározóak, valamint az ár- és díj bevételek, a magántámogatások aránya csekély (10. ábra).

10. ábra A holland nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

A holland nonprofit szektor történeti fejlődésének, szerkezetének és jogi szabályozásának áttekintése rámutat a szektor nélkülözhetetlen szerepére a társadalmi feladatok ellátásában, de ezt nem az állami szektorral versenyezve, hanem a kormányzat támogatásával teszi, az együttműködésük és munkamegosztásuk a holland jóléti állam egyik legfontosabb jellemzője.

Az *Egyesült Államok* nonprofit szektorának történeti előzményeit tekintve Bartal (1999), négy időszakot emel ki. A XIX. század közepére az amerikai társadalomban az egyesülés, társulás komoly hagyományokkal rendelkezett, ennek szemléletes leírását Tocqueville-nél¹⁶ olvashatjuk. A nonprofit szektor eredetét vizsgálva az amerikai társadalomban az állammal szembeni bizalmatlanság¹⁷ és a hagyományos individualizmus a XIX. századig visszavezethető.

A polgárháború utóhatásaként a XIX. század utolsó két évtizedét Amerikában a szegények, a munkások, a munkanélküliek szervezkedései, összefogási mozgalmak jellemezték, melyek fenyegetést jelentettek a fennálló politikai, állami és gazdasági rendszerre nézve. A munkaügyi harcokat és felkeléseket csak nehezen, a szövetségi fegyveres erők bevetésével tudták leverni. Ebben a feszült társadalmi és szociális helyzetben jött létre az egyik legjelentősebb jótékonyági szervezet, a Charity Organization Society 1877-ben, amely rövid időn belül országos hatókörre tett szert, többek között a közsegélyek takarékosabb és hatékonyabb kezelését, az egészségügyi és szociális intézmények szolgáltatásainak összehangolását, az alkalmazott filantrópia oktatásának szükségességét tűzte ki célul. A fokozódó társadalmi problémák a jótékonyág megszervezését és szervezeti kiépítését tették szükségessé. A jótékonyág és az önkéntes munka társadalmi megítélésében is változás történt, a 20. század elejére, az amerikai társadalomban a jótékonyág bizonyos magasabb társadalmi státuszok kötelező velejárójává vált.

Az amerikai nonprofit szektor fejlődésében újabb periódus a második világháborút követő gazdasági és társadalmi fejlődés időszaka. A gazdasági jólét a középosztály számára is megteremtette az adományozás és az önkéntes munka presztízsét. A nonprofit

¹⁶ Az amerikaiak körében folyvást társulnak a legkülönbözőbb korú, létfeltételű, szellemű emberek. Nemcsak kereskedelmi és ipari társulásaik vannak, melyekben mindenki részt vesz, hanem ezernyi más is: vallási, erkölcsi, komoly és jelentéktelen, általános érdekű és nagyon partikuláris, hatalmas és egészen kicsi; társulnak az amerikaiak, hogy ünnepeket üljenek, neveldeket alapítsanak, fogadókat építsenek, templomokat emeljenek, könyveket terjesszenek, misszionáriusokat küldjenek isten háta mögötti vidékekre; így építenek föl kórházakat, börtönöket, iskolákat. Végül, lett légyen szó akár egy igazság elfogadtatásáról, vagy valamely nagy tett nyomán egy érzelem kibontakozásáról, vagy valamely nagy tett nyomán egy érzelem kibontakozásáról: társulnak. Bárhol indul is el egy új vállalkozás, annak élén Franciaországban a kormányt látjuk, Angliában egy főurat, az Egyesült Államokban pedig egy társulást (Tocqueville, 1993:721).

¹⁷ Ezt illusztrálja Tocqueville (1993:273) idézete – „Az Egyesült Államok lakója születésétől fogva tanulja, hogy az élet gondjai és bajai elleni harcában csak saját magára számíthat; a társadalmi hatalmat bizalmatlanul és nyugtalanul szemléli, s csak akkor hívja segítségül, ha nem tehet másként. Ezt már az iskolában is megfigyelhetjük, ahol a gyerekek még játékaikban is a saját maguk által kialakított szabályoknak vetik alá magukat, és maguk büntetik a saját maguk által meghatározott vétéseket. Ugyanez a szellem érvényesül a társadalmi élet minden aktusában. Akadály támad egy közúton, nem lehet továbbmenni, leáll a forgalom; a környékbeli azonnal tanácskozó testületet alakítanak; e rögtönzött egyesülésből létrejön egy végrehajtó hatalom, amely orvosolja a bajt, és senkinek se jut eszébe, hogy egy már létező hatósághoz forduljon.”

szervezetek újabb fellendülése a 60-as évekre tehető emberi jogi, környezetvédelmi, fogyasztóvédelmi, etnikai, nővédelmi kezdeményezések formájában.

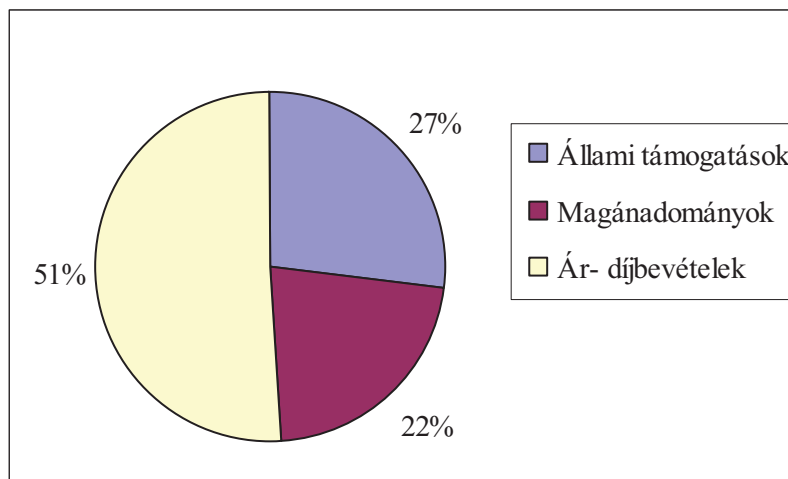
A 80-as évek óta az amerikai nonprofit szektor fejlődésére leginkább ható folyamat az állam által garantált jólét újrafogalmazása, az állam és nonprofit szektor kapcsolatának ártértelese.

A nonprofit szervezetek szabályozása az esetjog alapján ítéli meg a szervezetek működését. Az Egyesült Államok adójogi szabályozása az adókedvezményre jogosult szervezeteket 26 különböző csoportba sorolja. A közérdeket szolgáló, s ennek elismeréseképpen a legnagyobb adókedvezményre jogosult szervezetek, az oktatási, vallási, jótékonyági és a művészeti/kulturális tevékenységet végzők közül kerül ki. A legnagyobb kedvezményben részesülő szervezetekre rendkívül szigorú szabályozások vonatkoznak: 20%-nál nagyobb arányban nem válhatnak üzleti vállalkozás tulajdonosává; gazdasági kapcsolat nem lehet támogatóikkal; minden évben alaptőkéjük legalább 5%-át jótékony célra kell fordítaniuk; egyoldalú befektetésekkel tilos kockáztatniuk alaptőkéjüket, egyéni tanulmányutakat csak korlátozott mértékben támogathatnak; a támogatás terhére teljesített kiadások közcélúságáért felelősséggel tartoznak, visszaélés esetén nemcsak a szervezet adójogi felelőssége, hanem a szabálysértést elkövető személyek büntetőjogi felelősségre vonására is sor kerül (O'Connel – Hodgkinson, 1991).

A nonprofit szféra tevékenységét illetően tiltott területeket is megállapít az amerikai szabályozás, e szervezetek választási kampányban nem vehetnek részt, a törvényhozás munkájában kizárólag a bizottságok írásos felkérésére vehetnek részt, csak pártatlan, objektív álláspontot képviselhetnek.

Az amerikai nonprofit szektorban az egészségügy és az oktatás a domináns terület. A bevételszerkezet a nonprofit szektor piaci orientáltságát mutatja, a bevételek fele ár- és díjbevételekből származik, a magánadományok aránya is magas összehasonlítva a fentebb vizsgált európai országokkal (11. ábra).

11. ábra Az amerikai nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995

.....
Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

O'Connel és Hodgkinson (1991) alapján az amerikai nonprofit szektor problémái és ezekre a lehetséges válaszok a következők. A nonprofit szervezeteknek járó adókedvezményeket mind szövetségi, mind egyes állami szinteken csökkenteni próbálják. Egyre több állam és helyi kormányzat hoz intézkedéseket az adománygyűjtő tevékenység szabályozására és korlátozására, például Illinois államban kötelezővé tették az adománygyűjtésről való adatszolgáltatást, az államnak legalább 38 városában csak az erre engedélyt kapó szervezetek gyűjthetnek adományokat. Az egyre bővülő szabályozásnak az elsődleges célja, hogy megvédje a csalóktól és a zaklatásoktól a lakosságot, azonban a túlzott szabályozás, felügyelet hatalmat ad a hatóságoknak, s ezzel veszélyezteti a nonprofit szektor szabadságát és függetlenségét. Az öntevékenység gondolatát nemcsak a kormányzati oldalról érik támadások, hanem a piaci szektorból is. Az adópolitikai szigorítások, az adományokból származó bevételek korlátozottsága és a kormányzati támogatások csökkenése a piaci magatartás felé irányítják a nonprofit szervezeteket, a profitelvű vállalatok a versenysemlegesség elvét számon kérve nehezményezik a nonprofitok terjeszkedését. A legutóbbi években készült elemzések azonban rámutatnak arra a tendenciára, hogy a társadalmi problémák felismerése nyomán, bizonyos területeken (például az alkoholizmus kezelésében) megnöttek az állami megrendelések és az állami támogatások, a lehetőségeket felismerve azonnal megjelentek a piaci cégek. A támadások háttérében a visszaélések miatt a szervezetek iránti bizalom meggyengülése; a nonprofit szervezetekkel kapcsolatos ismeretek (működő szervezetek teljesítményei) hiánya, a közszolgáltató szervezetek iránti bizalom csökkenése állhat. A közgondolkodás a nonprofit

szervezeteket egyszerűen szolgáltató intézményként kezeli, és mint ilyeneket hasonlítja össze az állami és piaci szektor szolgáltató szervezeteivel.

5.2. A kelet-közép-európai országok nonprofit szektora

A kelet-közép-európai országok áttekintését a saját vizsgálatunk országokénti résztanulmányaira (Lakis, 2000; Prawelska-Skrzypek, 2000; Prudký – Borecký, 2000; Csoba et al., 2000), és összefoglaló tanulmányára (Ostermann et al., 2000b), valamint főként a kelet-közép-európai országok nonprofit szektorának áttekintő elemzését célzó munkákra alapozzuk (Kuti, 1998; Harsányi – Széman, 1999; Polyák, 2001). A saját vizsgálatunkban szereplő országokon túl a szlovák nonprofit szektort is bevontuk áttekintésünkbe.

A *Cseh Köztársaságban* az első jótékonyági szervezetek a katolikus egyház működése révén jöttek létre. A reformációval a katolikus egyház vezető szerepe visszaszorult, a XV. századtól a református egyház tett szert vezető pozícióra, különösen a városokban. 1621-től a Habsburgok uralma alatt az erőszakos rekatolizáció konzerválta a katolikus egyház vezető szerepét, ami jelentős befolyást ért el az oktatás terén. A XIX. században a nemzeti feléledésnek is nevezett időszak a különféle egyletek és alapítványok virágzásának korszaka, különösen a kultúra, a hazafias eszmék vagy a nők esélyegyenlősége területein, de számos alapítvány tevékenykedett az egészségügy, a szociális ellátás területén, az oktatásban, a tudományban és a sportban is. A náci megszállás, majd a világháborút követő diktatúra ellehetetlenítette a civil szektort. 1951-től az egyház tevékenységét a hitéletre korlátozták, az oktatás, szociális ellátás és egészségügy tevékenység kizárólag állami fennhatóság alá került. A '60-as években az állampolgárok érdeklődése a közügyekben való részvételre nő, amelyet a '68-as prágai tavasz eseményei visszavetettek. A '80-as években oktatási, tudományos és környezetvédelmi területeken alakultak szervezetek. A jelenlegi szervezetek jelentős része a '80-as években alakult és jelentős szerepet vállalt a '89-es események szervezésében, a '90-es évek elején akárcsak a többi kelet-közép-európai országban a nonprofit szektor fejlődésnek indult, annak ellenére, hogy a politikai környezet, nem volt mindig támogató. A '90-es évek elején Vaclav Klaus első cseh miniszterelnökként kétségbe vonta a nonprofit szektor szükségességét. Emellett hamisan bejegyzett, valójában gazdasági tevékenységet folytató nonprofit szervezetek visszaélései kerültek napvilágra, illetve olyan alapítványok botrányai, amelyek forrásait nem a megfelelő célra használták (Polyák, 2001).

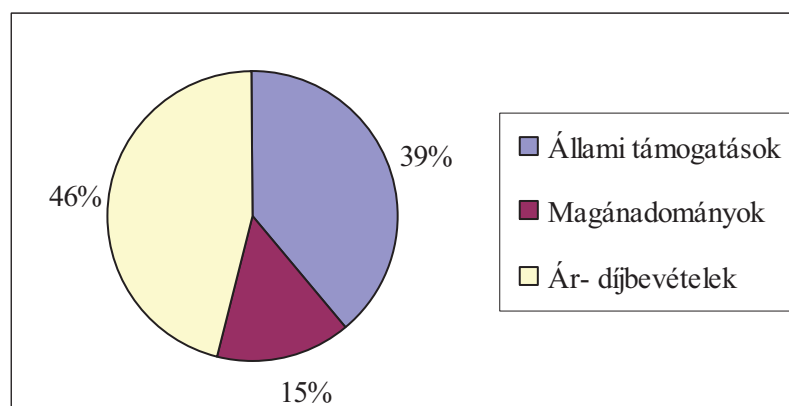
A szektor körüli problémák ösztönzőleg hatottak a jogi és pénzügyi keretek világosabb körvonalazására. Az egyesülési jog gyakorlását egyrészt az Alkotmány, másrészt az 1990-ben életbe lépett az Egyesülési jogról szóló törvény szabályozzák. Alapításuk történhet a tagok érdekeinek és szükségleteinek kielégítése céljából, illetve valamely közhasznú cél szolgálatából is. Az alapításhoz csak néhány formális feltételt kell teljesíteni, mint például mindössze három alapító tag, ellentétben a hét német, tíz magyar alapító taggal. Az alapítványok létrehozását az 1992-es Polgári Törvénykönyv módosítás tette lehetővé, az 1997-es Alapítványokról szóló törvény tovább pontosította az alapítványok létrehozásának, működésének szabályozását. A Cseh Köztársaságban az alapítványok kétféle formában alapíthatók, magánalapítvány, meghatározott közhasznú célra rendelt vagyonként; valamint a közjogi alapítvány, amelyet valamely közhasznú cél érdekében hoznak létre, de a bevételeit a magánalapítványokkal szemben előre meghatározott, konkrét célra kell fordítani. Az egyesületek és az alapítványok a meghatározó szervezeti formák, de emellett közhasznú társaságok is alapíthatók 1995 óta, közhasznú szolgáltatások ellátására.

A jelenlegi szabályozás a különböző szervezeti formáknak különböző lehetőségeket kínál a bevételhez jutás, illetőleg a gazdasági tevékenység terén. Például az egyesületek juthatnak a legkönnyebben bevételhez, az alapítványoknál a szabályok szigorúbbak, csak a törvény által kifejezetten felsorolt tevékenységi körben (például eszközök bérbeadásával, kulturális- és sportesemények szervezésével) lehetséges. A vállalkozási tevékenységek megszorításával kapcsolatos törvényi rendelkezés hiányában az egyesületi formát gyakran csak azért választják, mert ez a státus kedvezőbb feltételeket kínál (Bíró, 2002:9).

Adómentesség illeti meg a nonprofit szervezeteket, alapvetően csak a gazdasági tevékenységből származó nyereséget adóztatják meg, adómentesek a telekadó, az örökösödési adó és az ajándékozási adó alól is.

A cseh nonprofit szektorban a kultúra és szabadidő területe domináns. A szektor bevételeinek megoszlását tekintve az állami források kelet-közép-európai viszonylatban magas aránya figyelemreméltó (12. ábra).

12. ábra A cseh nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

A cseh nonprofit szektor egyik legnagyobb gondja a kilencvenes évek második felében az volt, hogy nem voltak elég világosak a közhasznú, a nonprofit, karitatív tevékenység fogalmak, amelyek így a szociális és az egészségügyi tevékenységek vonatkozásában is tisztázatlanok maradtak. A nonprofit szektor további kihívása a szektor rendelkezésére álló források növelése, valamint az, hogy az állami szektor a jogi és gazdasági szabályozás eszközével ösztönözze a magánszférát (mind a vállalkozásokat, mind a magánszemélyeket) a nonprofit szervezetek támogatására (Pajas, 1997).

A **lengyel** nonprofit szektor közel ezer évnyi múlttal rendelkezik. Egyházak által alapított kórházak már a XII-XIII. században léteztek, a XIV. század második felében szerzetesrendek által létrehozott első alapítványok leginkább a kultúra, az oktatás területén tevékenykedtek. Legfőbb támogatóik a katolikus egyház, a szabad, önkormányzattal rendelkező városok és az arisztokrácia soraiból kerültek ki. Szerepük különösen felértékelődött az 1795-1918-as évek alatt, amikor az ország közel 150 évre elvesztette a szuverenitását, Lengyelországot a szomszédos nagyhatalmak felosztották egymás között, és szabályaik hatályát kiterjesztették az országra. Ez alatt az időszak alatt a bejegyzett és a betiltott önkéntes szervezetek látták el az államigazgatási szervek feladatait, fontos szerepet játszottak a lengyel identitás, kultúra megőrzésében. A legjelentősebb függetlenségi mozgalmat a római katolikus egyház szervezte a 19. század elején, a világi alapon szerveződött nonprofit szervezetekkel szövetkezve, akik a hatalomtól való függetlenségüket mindvégig megőrizték. A II. világháború előtt a civil szervezetek már jelentős tevékenységet fejtettek ki a szociális ellátás, az egészségügy és az oktatás területén. A náci megszállás alatt a második világháború idején, és utána is rendszeresen megsértették az egyesülési jog és a véleménynyilvánítás szabadságát, betiltották az

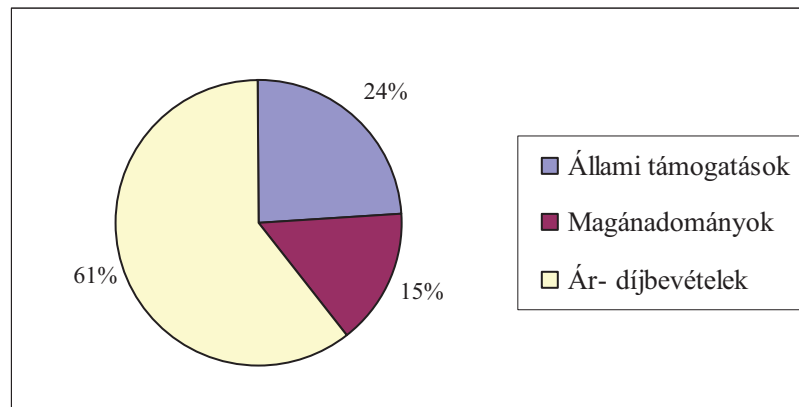
önkéntes alapon szervezett egyesületeket Lengyelországban. 1952-ben született egy rendelet, amely minden működő alapítványt betiltott és a vagyonukat államosította (Harsányi – Széman, 1999; Polyák, 2001).

A világi és egyházi szervezetek formális és informális hálózatának összefogása, a keresztény egyház tradíciói, és a mindvégig élő függetlenségi törekvések, a Szolidaritás mozgalom a '80-as évek második felére a berlini fal leomlásával és a kommunista rendszer összeomlásával egy egységes rendszer kialakulásához vezetett. A politikai és gazdasági szabadságjogok újra deklarálásával a szektor egy igen szilárd bázison kezdhette meg működését.

A lengyel nonprofit szabályozásban az alapítványokról szóló törvény 1984-ben született és 1991-ben módosították. Az egyesületekről szóló törvényt 1989-ben fogadták el. Az egyházi szervezetek tevékenységét külön törvények szabályozzák (ilyen például az 1989 május 17-én a Lengyel Köztársaság és a Katolikus Egyház között létrejött megállapodás). Számos szabályozási kérdés még megoldásra vár. A lengyel törvényi definíció szerint az egyesület egy olyan önkéntes, önkormányzattal rendelkező és tartós célra létrehozott nonprofit szervezet, amely önállóan határozza meg céljait, hozza létre szervezetét, határozza meg tevékenységi körét. Az egyesületen belül 2 formát különít el, amely egyedülálló Európában: az egyszerű egyesületet és az egyesületet. Egyszerű egyesületet legalább 3 természetes személy hozhat létre, nem igényel nyilvántartásba vételt, nincs jogi személyisége, nem gazdálkodhat, nem léphet szövetségre, nem létesíthet helyi fióktelepeket, nem fogadhat el adományokat, nem rendelkezhet bankszámlával sem, a bevételei a tagok hozzájárulásaiból jönnek létre. Az egyesületet 15 természetes személy hozhatja létre (a jogi személyek ki vannak zárva a lehetséges alapítók közül) és bíróság által vezetett nyilvántartásba vétellel jön létre. Az alapítványt közhasznú célra lehet létrehozni. A közcélokról szóló lista általánosságban az egészség védelmét, a gazdasági fejlődést, a tudományt, az oktatást, a kultúrát és a művészeteket, a szociális jólét, környezetvédelem és műemlékvédelem érdekében kifejtett tevékenységet, illetve ezek védelmét említi.

A lengyel nonprofit szektor hangsúlyos területe a kultúra és rekreáció, valamint az oktatás. A legnagyobb bevételi forrást, 61 százalékot, az ár- és díjbevételek jelentik (lakossági és vállalati pénzbeli és természetbeli adományok, tagdíjak), az állami szektortól kapott támogatás viszonylag alacsony (13. ábra).

13. ábra A lengyel nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1997

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

A nonprofit szektort érintő vizsgálatok (Leś, 1994, 1997; Juros et al.; 2004) megállapítják, hogy a szektor hatásköre és szerkezete még mindig a rendszerváltás előtti időket idézi, fejlődése ellentmondásokkal terhelt és befejezetlennek mondható. Annak ellenére, hogy a nonprofit szektor szerepének jelentősége a demokratikus fejlődésben elismert, sem az önkormányzatok, sem a kormány nem tekintik egyenrangú félnek, partnernek a szektor szereplőit a közszolgáltatások nyújtása terén.

A szektortudat hiánya is probléma, a legtöbb nonprofit szervezet nem tartja magát a harmadik szektor részének, és nem érzi az önszerveződés fontosságát és szükségességét, ami pedig elengedhetetlen a további fejlődéshez. Ennek megoldása az önkéntes tevékenységek megerősítése és a hatékony együttműködésének kialakítása lehet.

A Szovjetunió orosz és ázsiai részeiben a cári időkből fennmaradt amúgy is gyenge civil társadalom maradványai majdnem elpusztultak, de **Lettországban** ez nem érvényesült ilyen erősen. A Baltikum területén, ahol végleges szovjetizáció csak negyed századdal az októberi forradalom után következett be, így a lett szocialista szovjet köztársaságban is egyrészt kollektív emlékek maradtak fenn a lett és a balti németektől, másrészt a nemzetállamiságról is maradtak emlékek a két világháború közötti időkből. A népművészetnek és énekművészetnek lényeges szimbolikus funkciója volt a nemzeti érzés ébren tartásában, újraélesztésében a '80-as években, lényeges szerepet játszott a lakosság mobilizálásában, ezért a Baltikum rendszerváltását „éneklő forradalomnak” is nevezik. A balti művészeti és kulturális terület a '70-es évek után egyre növekvő szabadságot vívott ki magának. A nyolcvanas évek második felében nő az ellenállás a szovjet befolyással szemben, amelyben nagy szerepet játszottak a nonprofit szervezetek. 1987 februárjában megalakult Rigában a környezetvédő egyesület, mint az első balti nem kormányzati

szervezet; megalakult az átalakulásban fontos szerepet játszó „Helsinki 86” elnevezésű csoport Lettországbán, amely az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia 1975-ben aláírt záróokmányára és az ebben lefektetett polgári szabadságjogokra hivatkozott, az első kulturális egyesületeket 1988-ban alapították a nemzeti kisebbségek (Ostermann et al., 2000b).

1992-ben lépett életbe a nyilvános szervezetekről és azok egyesületeiről szóló törvény. Az első lett köztársaság idején a II. világháború előtt érvényben lévő Polgári Törvénykönyv megújítása is megtörtént 1992-ben. A '90-es évek közepére Lettországbán több mint 500 nonprofit szervezet létezett, egyesületek és alapítványok egyaránt. Az alapítványok munkáját a Nyilvános szervezetekről és azok egyesületeiről szóló törvény két paragrafusa szabályozza. 1995-ben törvény-kiegészítésben rendelkeztek a nonprofit szervezeteknek állami és városi támogatásairól, amennyiben az állami kultúrpolitika céljait támogatják, a közhasznúság státusz speciális módjaként működhetett volna ez, ha általánossá válik.

Az adókedvezményeket a lett kulturális-, gyermek- és ifjúsági és sport- alapítvány számára a jövedelemadóról szóló törvény tartalmazza. Az adományozó adókedvezményeket kap, ha az adományokat költségvetési intézményeknek, egyesületeknek, alapítványoknak adja.

A lett nonprofit szektor különbözik a többi kelet-közép-európai országtól, egyrészt még sok a szovjet szervezetekből átalakult szervezet, másrészt a külföldi szervezetek relatíve befolyásosak.

Lettországban még nem teljesen kidolgozott a törvényi háttér, amelyek a nonprofit szervezetek hatékonyabb működését szabályoznák. Az adókedvezmények hatása nem érzékelhető a várt mértékben, mert az adózási morál rossz, a feketepiac még igen erős. Ezen kívül a nonprofit szektor és az állami szervezetek kapcsolata ellentmondásos, vannak állami szervek, amelyek igen elutasítóak. A magánadományozás csak egyes esetekben játszik jelentős szerepet, pl. lett cégek és sok privát adományozó tette lehetővé a lett Nemzeti Opera rekonstrukcióját. Tekintettel a lett állam korlátozott anyagi lehetőségeire a külföldi szervezetek (dán kultúrintézet, a Goethe Intézet, az északi információs iroda és a British Council, Soros Alapítvány) támogatásai rendkívül fontosak. A Soros Alapítványon kívül a nonprofit szektoron belül csak a Kultúra Alapítvány és az Alkotó Kreativitás Alapítvány nyújt releváns hozzájárulást támogatások formájában a kulturális tevékenységekhez (Lakis, 2000).

Magyarországon a nonprofit szervezetek gyökerei mind az egyházon belül, mint pedig a városi polgárság körében a középkorig nyúlnak vissza. A világi hatalom, az egyházi szervezetek és a magánadományozók már kezdetől fogva együttesen, bár korántsem azonos arányban vállaltak szerepet a szociális problémák kezelésében. Jótékonyági tevékenységet számos lovagrend is folytatott. Bár e kor egyesületei többnyire vallási megfontolásból jöttek létre, gyakorlati tevékenységük nagyon is hasonlított a mai egyesületek működéséhez. A szociális ellátás világi összetevőinek fontossága a következő évszázadok során fokozatosan növekedett. Létrejöttek ezek mellett iparos-szervezetek is, amelyek vallási jellegük ellenére a későbbi céhek elődjéivé váltak (Harsányi – Széman, 1999; Polyák, 2001).

Kezdetben Magyarországon a katolikus egyház játszotta a főszerepet, de túlzott hatalmi törekvéseik miatt a világi hatalom egyre inkább kiterjesztette ellenőrzését az általuk létrehozott jótékonyági intézményekre. A szabad királyi városok alakulásával e városok elnyerték a jogot olyan jótékonyági intézmények alapítására, amelyek már nem tartoztak az egyház uralma alá. A protestantizmus terjedésével a katolikus egyház veszíteni látszott az érdeklődéséből a szegényügy és az egészségügy iránt, figyelmét inkább az oktatásra összpontosította. A protestánsok is elkezdtek kiépíteni iskolahálózatukat, de a Habsburg uralom idején ezeket mind bezárták, s a katolicizmust tették államvallássá.

A török hódoltság, valamint az ország több részre szakítása visszavetette a társadalom önszerveződését. Ugyanebben az időben a Habsburg-ház jelentős adományozó és alapítványtevő volt, ami azonban együtt járt az alapítványok szigorú felügyeletével. A XIX. század első felében, a magyar reformkor idején az állampolgári önkéntes szerveződések új lendületet kaptak. Ebben szinte az összes jelentősebb társadalmi csoport szerepet vállalt. A magyar szabadságharc bukása után az egyesületek létrehozásának dinamikája megtorpant és csak a kiegyezést követően, a XIX. század utolsó évtizedeiben kapott új lendületet. Bár az egyesületek és alapítványok, mint önálló szervezetek súlya mennyiségi értelemben nem volt meghatározó, a társadalmi problémák kezelésében, a szociális ellátás fejlesztésében minőségi és innovációs szempontból mégis kulcsszerepet játszottak. Az első óvodák, felnőttoktatási és nőnevelési intézmények, múzeumok, könyvtárak, kiállítótermek, gyerekkórházak, árvaházak, szanatóriumok és munkaerő-közvetítő irodák létrehozása mind-mind az ő nevükhöz fűződött. Ezeknek az úttörő jelentőségű intézményeknek a megalapítása számos esetben nem egyszerű jótékonyági akció volt, hanem egyúttal a nyomásgyakorlás eszköze is. Az egyesületek szerepköre a kiegyezést követő időszakban folyamatosan bővült, nemcsak a csoportidentitás erősítését

szolgálták, hanem egy sor érdekvédelmi, szociális, kulturális és szabadidős szervezet mellett sorra jöttek létre a munkások, a kézművesek, a falusi lakosság egyesületei. Ezek a szerveződések a két világháború között már valódi tömegszerveződéseké váltak (Kuti, 1998: 38).

A fasizálódás és a világháború erőteljesen korlátozta az egyesülési szabadságot és megszüntette a korábban létrejött civil szervezetek egy részét is. A világháború az öntevékeny szervezeteknek is sok kárt okozott. Az ország elvesztette az aktív korú férfiak, s ezzel az egyesületek tagságának, vezetőségének nagy részét. A meglévő szervezeteket feloszlatták, a betiltásokat túlélő szervezeteket pedig teljes párt- és állami ellenőrzés alá vonták. Az új öntevékeny szervezetek létrejöttét hatalmi eszközökkel akadályozták, helyettük inkább felülről irányított társadalmi szervezeteket hoztak létre. Az 1949-es politikai fordulat, az államszocialista működési forma gyorsuló kiépítése együtt járt az alapítványok megszűnésével. Az egyesületek szabad működését sorozatos jogszabályok korlátozták már 1946-tól. A politikailag veszélytelennek minősített társadalmi szervezetek tovább élhettek a szocializmus évtizedeiben, elsősorban a Hazafias Népfront irányításában (Kuti, 1998a; Harsányi – Széman, 1999).

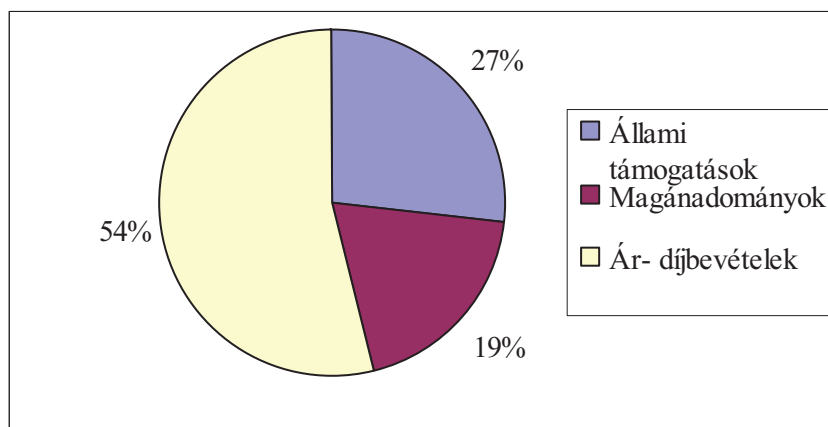
1987-ben a Polgári Törvénykönyv (továbbiakban Ptk.) módosítása lehetőséget teremt alapítványok létrehozására, az 1989-ben született egyesülési jogról szóló törvény visszaállította az egyesülés teljes szabadságát. 1993-ban a Ptk. módosítása a nonprofit szervezetek három új formáját hozza létre: közalapítvány, közhasznú társaság és köztestület. A nonprofit szektor fejlődése szempontjából rendkívül jelentős az 1988-tól kialakított korszerű adórendszer is, amely lehetővé tette az alapítványok közvetlen támogatását is. Az egyesületek közvetlen támogatását valójában csupán az 1996-tól érvényes 1%-os törvény (e törvény kiszélesítette az állampolgárok beleszólását a civil szervezetek állami támogatásával kapcsolatos döntésekbe, miszerint éves jövedelmük 1% felajánlhatják az általuk preferált közhasznú szervezet részére). Ezzel az új típusú elosztással a támogatotti körbe bekerültek az egyesületek is, amelyek az adótörvényekből kimaradtak. Az 1997-es közhasznú szervezetekről szóló törvény 1998-tól való hatályba lépése paradigmaváltás a szabályozásban, nem a jogi forma, hanem a tevékenység valódi társadalmi hatásai szerint tesz különbséget a szervezetek között. Három új fogalom – a kiemelkedően közhasznú tevékenység, a közhasznú tevékenység és a nem közhasznú tevékenység jelenik meg. A közhasznú minősítések szigorúbb beszámolási és nyilvántartási kötelezettséggel járnak, azonban a szervezetek számos adó-, illeték- és vámkedvezményben, a szervezeteket támogatók adókedvezményben részesülnek. Az 1%-

os felajánlás is legalább közhasznú minősítéssel rendelkező szervezetek számára ajánlható fel. A törvény életbelépésével a szektor rendkívül differenciálttá vált. Az 1997-es törvény nem teremt egységes, átlátható, jól strukturált, mindenki számára könnyen követhető szabályrendszert, de mégis hosszútávra meghatározó és alakítható szabályokat tartalmaz (Kondorosi, 1998; Harsányi – Széman, 1999; Polyák, 2001).

A hagyományok és a jogszabályi háttér kialakítása egyaránt hozzájárult a magyar nonprofit szektor rendkívüli fejlődéséhez a '90-es években. A magyar nonprofit szektor domináns területe a kultúra és rekreáció, emellett szakmai és gazdasági érdekképviseltek szerepe kiemelkedő, de az oktatás és szociális ellátás is kezd felzárkózni, mind az oktatási, mind a szociális ellátás területén a szervezetek száma 2002-re 1993-hoz képest megduplázódott vagy közel megduplázódott (oktatás 1993 – 3311; 2002 – 7348, szociális ellátás 1993 – 2759; 2002 – 4008) (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003; Bocz et al., 2004).

A nonprofit szektor bevételi forrásai között az ár- és díjbevételek a meghatározóak, az állami támogatás hasonlóan a többi kelet-közép-európai országhoz a 90-es évek közepén alacsonynak mondható (14. ábra).

14. ábra A magyar nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

A növekedés az állammal való ellentmondásos viszony ellenére – a 90-es évek első felében folyamatosan szigorodó szabályozás, az állami pénzforrásoknak a nyugat-európaiktól elmaradó, 20-22 százalékos arányában – valósult meg. A magyar civil szektor fejlődésében a külföldi pénzforrások sem játszottak meghatározó szerepet. E források aránya ebben az évtizedben 8 százalék körüli volt. A külföldi segítség igazi jelentőségét nem is a pénzbeli adományok jelentik, hanem az, hogy miként tették lehetővé ezeknek a

szervezeteknek a modellépítést, az innovációs tevékenységet, a hazai civil szektornak nyújtott természetbeni támogatások révén (Harsányi – Széman, 1999).

Szlovákiában az önkéntes szerveződések hosszú múltra tekintenek vissza. Az első nonprofit szervezetek megalakulása egyházi indíttatásra, illetve a városi polgárság kezdeményezéseire vezethetők vissza. A XIX. és XX. században a civil szerveződések számos formája létezett, amelyek gyökerei a középkorig nyúltak vissza. A fejlődés először 1939-ben szakadt meg, s 1945-től kezdődően a szektor működését egyre szigorúbb korlátok közé szorítva ellehetetlenítették. Az államszocializmus évtizedei alatt a civil szervezetek száma nem ért el a százat. A megtűrt egyesületeket a politikai pártokkal összevontan a Nemzeti Front szervezetébe tömörítették. Az 1989-es rendszerváltás nemcsak a politikai rendszer változását jelentette, hanem az újjáéledő polgári kezdeményezések révén a nonprofit szektor intenzív fejlődését is elindította (Polyák, 2001:18).

A kilencvenes évek elején igen bonyolult és tisztázatlan volt a nonprofit szektor jogi szabályozása Szlovákiában. Az egyesülési jog gyakorlását egyrészt az Alkotmány, másrészt a polgárok egyesülési jogáról szóló 1990-ben hozott törvény szabályozták, ugyanebben az évben született meg az egyházakról és vallási közösségekről szóló törvény, a Polgári Törvénykönyv módosításával lehetővé vált alapítvány tenni. 1996-ban született meg az alapítványokról szóló külön törvény, ennek háttérében az alaptevékenységre vonatkozó szigorítás állt. 1997-ben a közhasznú társaságokról szóló törvénnyel és a nem-befektetési céllal alapított alapítványok (non-investment funds) létrehozásával a nonprofit szektor 2 új szervezeti formával egészült ki.

A két legjellemzőbb szervezeti forma az egyesület és az alapítvány. Az egyesülési jog gyakorlására az egyesületi formát használják leggyakrabban, az egyesület jogi személy, melynek működésébe, szervezetének kialakításába az állam csak a törvényben szabályozott esetekben avatkozhat be. Az egyesület, kivéve, ha erre külön törvény kötelezi, nem gyakorolhatja az állami szerv feladatát, és nem irányíthat állami szerveket. Az alapítványnak két formája alapítható; az alapítvány, amely alapvetően magánjogi jogintézmény, közhasznú célra rendelt vagyon, nyilvántartásba vétellel jön létre, és nem élvezi a központi költségvetés támogatását; kivéve a közjogi alapítvány (non-investment-funds), amelyet külön törvényi rendelkezés hozhat létre a központi költségvetés támogatásával, általános közhasznú célokra. Közhasznú célnak tekinthető: a szellemi értékek fejlesztése és védelme, az emberi jogok védelme, a környezet fejlesztése és

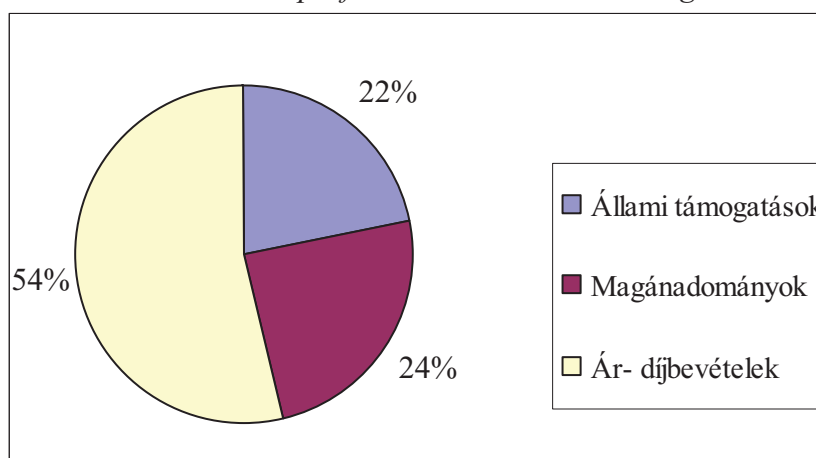
védelme, a természeti és emberi alkotások megőrzése, az egészség és a sport támogatása, a jóléti ellátások fejlesztése.

Bár a rendszerváltás utáni szlovák kormányok – mint például a Mečiar kormány – fenntartották továbbra is a szoros állami felügyeletet, mégsem sikerült a nonprofit szektor fejlődését visszavetniük, sőt a civil kezdeményezések lettek a demokratikus intézményrendszer kialakításának letéteményesei.

Az állami és a nonprofit szektor közötti együttműködés nem volt működőképes, az állam a nonprofit szervezeteket kezdetben nem fogadta el egyenrangú félként. A szektor minimális támogatással és gyenge együttműködéssel is dinamikusan fejlődött, ami az alkalmazkodó-készségét, jó érdekérvényesítő képességét és egységességét mutatja. A nonprofit szektor kulturális területe a legmeghatározóbb, emellett az oktatás, a szociális ellátás területén legaktívabbak a nonprofit szervezetek.

A nonprofit szervezeteknek sikerült jó kapcsolatokat kiépíteniük az üzleti világgal, ami a források rendszeressé tétele, a szervezetek folyamatos, fenntartható működése szempontjából meghatározó volt. Ebbe a folyamatba 1998-ra nemcsak nyugati cégeket, de szlovákiai vállalkozókat is be tudták vonni. A lakosság támogatása nemcsak a pénzbeni és természetbeni adományokban nyilvánul meg, hanem az önkéntes munkában is, Szlovákiában nagy figyelmet fordítanak az önkéntes munkára, annak forrásbővítő szerepére. A szlovák civil szektor fejlődésére jellemző, hogy együttműködésüket erősíteni tudták a piaci szereplőkkel, miközben az állami szektorral felemás viszony alakult ki (Harsányi – Széman, 1999:24). A szlovák nonprofit szektor bevételeinek megoszlása tükrözi is ezeket a folyamatokat, a magánadományok 24%-os aránya a legmagasabb az eddig vizsgált országokkal összehasonlítva (15. ábra).

15. ábra A szlovák nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1996

Forrás: Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt (Salamon et al., 2004)

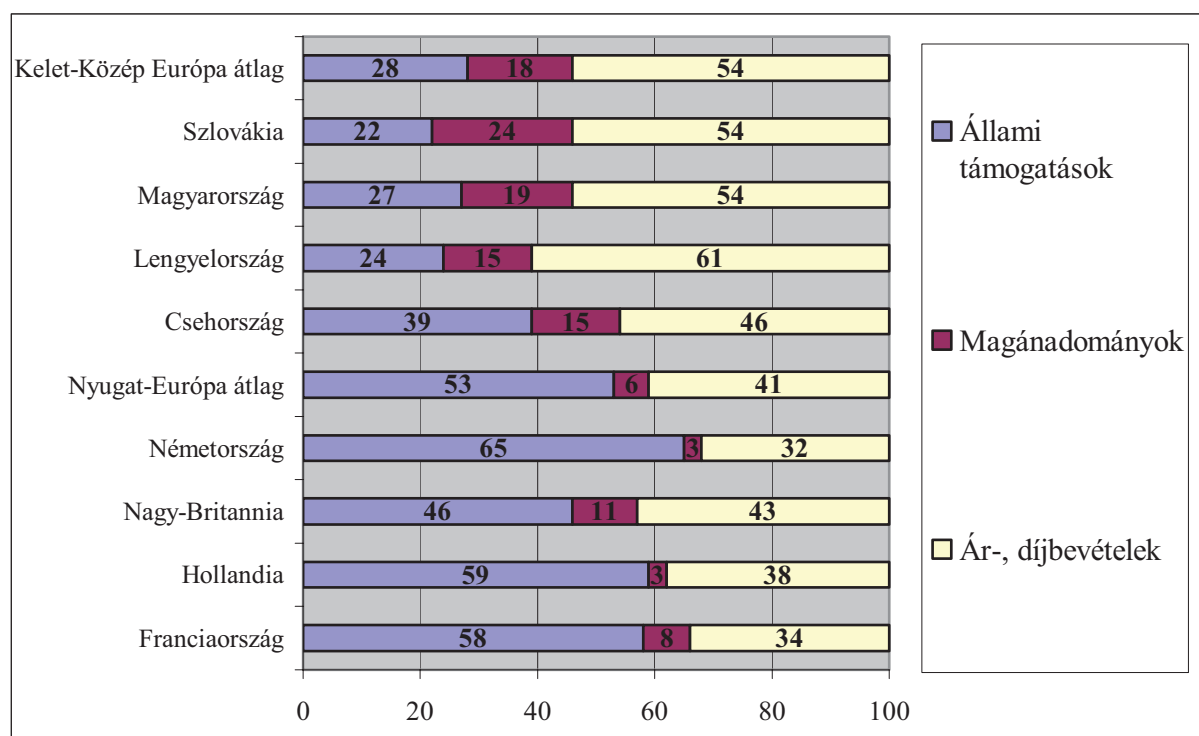
1995-ben a nonprofit szervezeteknek juttatott központi állami támogatások jelentősen lecsökkentek. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy egy adott településen a civil szervezetek nem építhettek ki jó viszonyt a helyi önkormányzattal. A nonprofit szervezetek kapcsolata a kormányzati szektorral az '90-es években ellentmondásos volt, a nonprofit szervezetek gyakran nem értettek egyet a kormány törekvéseivel, az állami vezetés gyakran kritizálta a szervezeteket, s ez visszahatott a két szektor kapcsolatára. A szektor helyzete ennek ellenére pozitívan értékelendő.

5.3. Közös vonások és eltérések

Összehasonlítva az áttekintett országok¹⁸ nonprofit szektorát (16. ábra), bevételeikben a magánadományok mértéke messze nem éri el azt a szintet, amit feltételeztek, akár az ENSZ számlarendszerébe beépült definíció alapján (az az intézmény tekinthető nonprofit szervezetnek, amely bevételeinek legalább a felét nem állami forrásokból és nem termékei értékesítéséből, hanem jótékony adományokból szerzi); a nyugat-európai országokban az állami támogatások dominanciája figyelhető meg. Az állami támogatások az összehasonlításban szereplő országok közül négyben, Hollandiában, Nagy-Britanniában, Német- és Franciaországban a nonprofit szektor legfontosabb bevételi forrását jelentik, ami az állam és a nonprofit szektor közötti igen szoros együttműködésre utal. A kelet-közép-európai országokban az ár- és díjbevételek a legjelentősebb bevételi források a 90-es években.

¹⁸ Kivéve Lettországot, mert a lettek nem kapcsolódtak be a forrásul szolgáló összehasonlító kutatásba.

16. ábra A nonprofit szektor bevételeinek megoszlása európai országokban, 1995*

Forrás: (Salamon – Sokolowski, 1999; Salamon – Sokolowski et al., 2004)

Lett adatok a vizsgált időszakban nem hozzáférhetőek.

A nonprofit szektor fejlettségének mértékét (a foglalkoztatotti létszámot a gazdaságilag aktív népesség arányában valamint a kiadások mértékét alapul véve) mutatja következő összefoglaló táblázat (4. táblázat)¹⁹. A nyugat-európai országok közül Hollandia szektora relatíve nagyobb, a többi nyugat-európai ország hasonló fejlettségű nonprofit szektorral rendelkezik a fenti mutatók alapján, mint az Egyesült Államok. Ez azt mutatja, hogy az Egyesült Államok nonprofit szektorának fejlettségére vonatkozó feltevés nem érvényes.

¹⁹ Az önkénteseket hozzászámítva valamelyest változik a kép, a szektor egyes tevékenységeit tekintve jelentős különbségek vannak az országok között. Az önkénteseket összefoglaló és az egyes tevékenységi területenkénti megoszlását mutatja a 11-13. melléklet.

4. táblázat A nonprofit szektorban foglalkoztatottak száma és %-os aránya a gazdaságilag aktív népesség %-ban, a nonprofit szektor kiadásainak aránya a GDP %-ban, 1995

Régió	Ország	A nonprofit szektorban foglalkoztatottak		Kiadások
		száma (fő *)	aránya a gazdaságilag aktív népesség %-ában	a GDP arányában
Nyugat-Európa	Franciaország	974.867	3,8	3,8
	Hollandia	669.122	9,3	15,5
	Nagy-Britannia	1.473.443	5,0	6,8
	Németország	1.480.850	3,6	4,0
Közép-Európa	Cseh Köztársaság	78.200	1,8	1
	Lengyelország**	122.944	0,6	1,3
	Magyarország	45.101	0,9	2,8
	Szlovákia***	18.888	0,7	1,4
	Egyesült Államok	8.555.980	6,3	7,5

* számított főállású foglalkoztatott – A számított főállású foglalkoztatottak: az összes foglalkoztatott számának az együttes munkaidejük alapján főállású, teljes munkaidősre való átszámítása során kapott érték.

**1997-es adatok

***1996-os adatok (saját szerkesztés)

Lett adatok a vizsgált időszakban nem hozzáférhetőek

(Salamon – Sokolowski – List, 2003; Salamon – Sokolowski et al., 2004; Comparative...,2004)

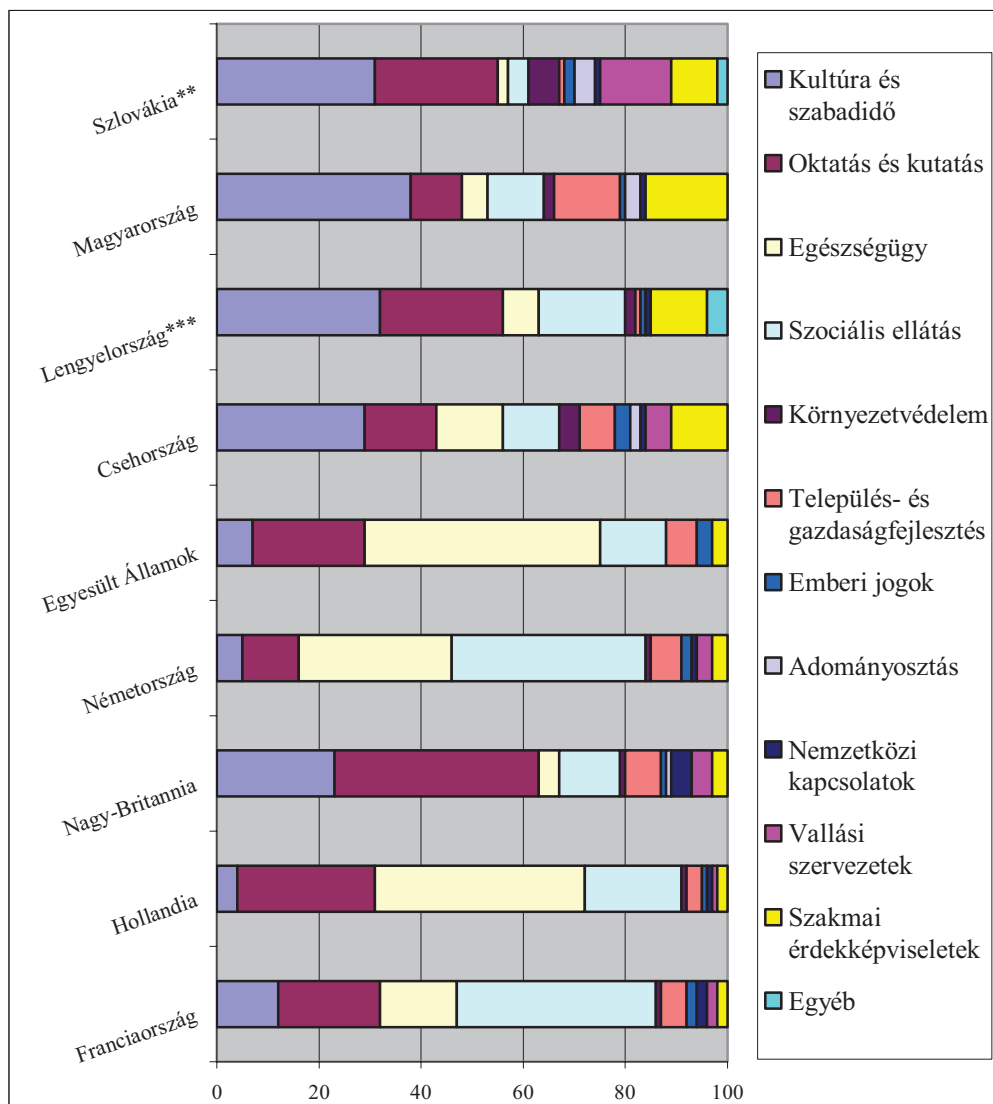
A nonprofit szektor azon értelmezése, hogy az angolszász jogrendszer kedvezőbb feltételeket teremt a nonprofit szektor számára nem igazolható, hisz Hollandia, Németország, Franciaország nonprofit szektora is közepesnek vagy nagyknak tekinthető. Azonban a jogi és gazdasági szabályozás hatása nem vonható kétségbe, a szektor feltételrendszerének alakításával hatással van a nonprofit szektoron belüli mozgásokra, ez a kelet-közép-európai országok esetében megjelenik²⁰. A cseh, magyar és szlovák egyértelmű szabályozás, kedvezőbb feltételeket teremtett, mint a lett és lengyel. Magyarországon a kedvező adójogi szabályozás a '90-es évek elején az alapítványok alapítására ösztönzött, gyakran akkor is ezt a szervezeti formát választották a szervezetet létrehozni kívánók, amikor a szervezet céljainak nem ez felelt meg.

A jelentősen különböző jogi tradíciók, kormányzati szerkezetek és állami szerepvállalás ellenére a fentebb áttekintett nyugat-európai országok és az Egyesült Államok nonprofit szektora hasonló méretű, tevékenységszerkezetű és mint láttuk a bevételszerkezetű. A tevékenységeket tekintve az oktatás és egészségügy, szociális ellátás és egészségügy dominanciája figyelhető meg²¹ a nyugat-európai országokban (17. ábra).

²⁰ Az egyesületek fejlődésére a jogi szabályozás meghatározó hatását mutatja ki Pajkossy (1993). A kiegyezés után az immár alkotmányos államhatalom, bár biztosította magának a politikai, munkás- és nemzeti egyesületek esetében a beavatkozási lehetőségeket, általában nem állított akadályokat az egyesületalapítás elé. Ennek következtében tizenegy év alatt (1867-1878) az egyesületek száma Magyarországon csaknem megkétszereződött.

²¹ A szektor tevékenységi területenkénti megoszlását a foglalkoztatottak arányát és a kiadásokat tekintve méri, az 17. ábra a foglalkoztatottak arányában mutatja, ha a kiadásokat nézzük nagyon hasonló képet kapunk (14. melléklet.)

17. ábra A nonprofit szektorban foglalkoztatottak* %-os aránya tevékenységi területenként, 1995

* számított főállású foglalkoztatott – A számított főállású foglalkoztatottak: az összes foglalkoztatott számának az együttes munkaidőjük alapján főállású, teljes munkaidősre való átszámítása során kapott érték.

**1996-es adatok

***1997-es adatok

Lett adatok a vizsgált időszakban nem hozzáférhetőek

Forrás: (Salamon - Sokolowski, 1999; Salamon – Sokolowski et al., 2004; Comparative...,2004)

Részleges magyarázatot nyújtanak DiMaggio és Anheier (1990) érvei, akik a vallási és politikai tényezők hatására hívják fel a figyelmet, az olyan politikai rendszerekben, mint a holland verzuiling, a francia étatisme, a német Subsidiarität más – más elvek alapján, vagy maga az állam, vagy a politikai elittel szövetkező egyház fejlesztették a nonprofit szektort.

A jóléti állam kiépítése és '80-as évekbeli válsága, újraértékelése, mint közös háttér megjelenik ezekben az országokban, a különböző történelmi hagyományokra építve a jóléti

szolgáltatások feladatainak átadása is magyarázatul szolgálhat a nonprofit szektor hasonló fejlődésére.

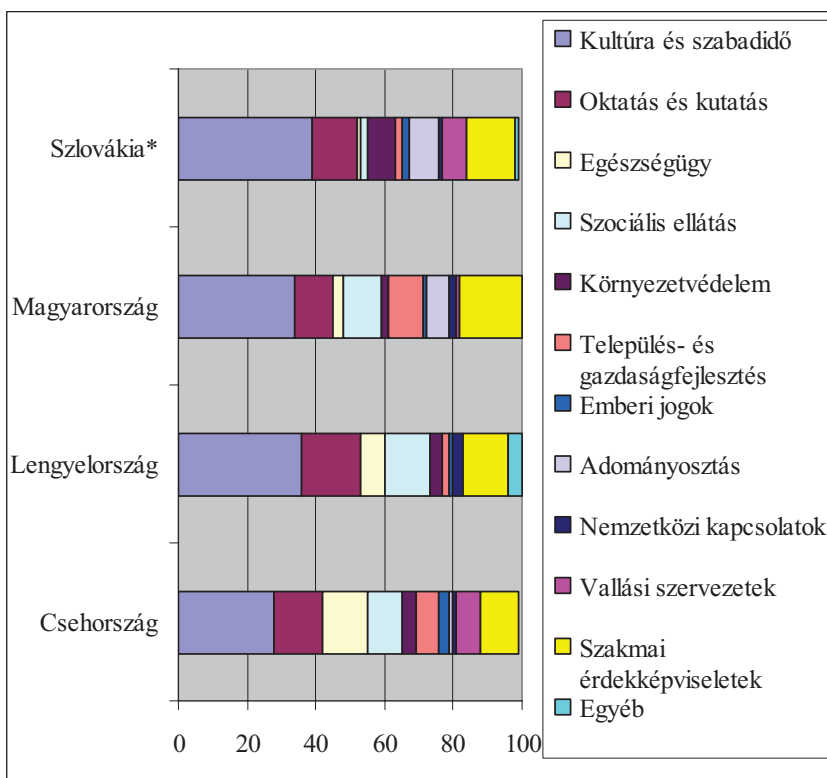
A kelet-közép-európai hasonlóságok (16. ábra, 17. ábra, 4. táblázat) háttérében is állhat a történelmi fejlődés azonossága. Hivatkozhatunk többek között a Szűcs (1986:533) által megfogalmazott megkésett fejlődésünkre, Nyugat-Európában a társadalomszerkezeti elemek több fázisú, időben mélyen tagolt fejlődésképletben, mintegy fél évezred folyamán (IX-XIII.sz.) épültek organikusan egymásra (mindig le is bontva valamit az előzőből, és minden fázisban ártrendezve a súlypontokat), a keleti sávban, Magyarországon is, tagolatlan összevontsággal, alig másfél évszázad folyamán és egymással párhuzamosan vázolódtak fel.

A középkorban számos egyházi és világi jótékonyági szervezet alakul; aztán hosszú időszak következik, amelyben nem tudnak az önkéntes szervezetek fejlődni²²; Csehországban, Magyarországon és Lengyelország galíciai részében a Habsburg uralom ellenében, Lettországon az elroszósítás ellen a XIX. századi nemzeti mozgalmak keretein belül kialakuló erős civil társadalom létrejött, a kulturális szervezetek növekvő szerepével az egységes társadalmi és szellemi gyökerei a nonprofit szektornak. A két világháború közötti időszakban még jobban kibontakozhatott a nonprofit szektor /Magyarországon 1878-as adatfelvétel szerint 3995 egyesület létezett, ebből körülbelül 2000 a jelenlegi ország területén (Vargha, 1880), 1932-es egyesületi statisztika 14365 szervezetet tartott nyilván (Dobrovits, 1935)/. Minden vizsgált kelet-közép-európai ország rövidebb-hosszabb ideig közvetlen vagy közvetett náci uralom alá került, majd a második világháború után 1944 és 1948 között megalakultak a Népköztársaságok, illetve integrálódni kényszerültek a szovjet államszövetség kommunista totalitárius rendszerébe. A nonprofit szektor az államszocializmus időszakában szétesik és egy államosított szektorrá alakul, kulturális-, sport-, szabadidős- és szakmai érdekvédelmi szervezetek létezhetnek szigorú ellenőrzés alatt, elsősorban a Nemzeti Front Szlovákiában, vagy Magyarországon a Hazafias Népfront felügyelete alatt. A kelet-közép-európai országok nonprofit szektorának közös tradíciója a '80-as években a demokratikus átmenetben vállalt szerep is.

²² Bibó (1986/2. kötet: 493) a kelet-európai társadalomfejlődés zsákutcájának nevezi ezt az időszakot, amely teljesen ellehetetlenítette a társadalom önszerveződését, az öntevékeny szervezetek normális működését. A középkor végétől s az újkor elejétől kezdve egész Kelet-Európában kialakult az a világ, mely a kasztszerűen zárt földesúri nemességből, ridegen uniformizált a földesúri önkénynek kiszolgáltatott kelet-európai jobbágyságból, ezzel párhuzamosan szűk körre szorított, politikai öntudatra nem ébredő polgárságból és a hatalommal szemben merőben szolgáló beállítottságú értelmiségből áll. Míg tehát a nyugati fejlődés a társadalmi erőviszonyok szüntelen mozgása, előrehaladása, a kelet-európai társadalmakat a társadalmi erőviszonyok mozdulatlan megmerevedése jellemezte.

A '90-es években is hasonló fejlődést tapasztalhatunk, törekvés a jogszabályi környezet megteremtésére komoly viták árán, folyamatos módosítások közepette; a legtöbb vizsgált országban az állammal való feszült, ellentmondásos viszony.

18. ábra A nonprofit szektor kiadásainak aránya tevékenységi területenként, 1995

*1996-os adatok

Forrás: (Salamon – Sokolowski, 1999; Salamon – Sokolowski et al., 2004)

A nonprofit szektoron belül meghatározó a kulturális és szabadidős és a szakmai érdekképviselő terület (a tevékenységi területek súlyát a foglalkoztatottak vagy kiadások mértéke alapján határozzák meg), ezt a szektort vizsgálók a közös államszocialista múltnak tulajdonítják, mert megtűrten, szigorú ellenőrzés alatt működhetek sport-, szabadidős egyesületek, és szakmai érdekképviselők, különösen az utóbbiak még támogatva is voltak (18. ábra). A rendszerváltás után az állami szerepvállalás csökkenésével a fentebb említett szervezetek, valamint a művelődési intézményekhez kötődő jelentős számú öntevékeny csoport fennmaradása érdekében igyekezett formalizálni helyzetét, önálló jogi személyiségként bejegyeztetni magát. Ezt tette lehetővé e szervezetek számára a pályázatok által, illetve köz- és magánadományok gyűjtéséből a fennmaradást.

6. A magyarországi nonprofit szektor helyzete

A magyarországi nonprofit szektor helyzetét 1989 és 2002-ig terjedő időszakban tekintjük át, a jogi szabályozás változásaira, a szektor fejlődésére, szerkezeti jellemzőinek alakulására és pénzügyi hátterére, működési jellemzőire összpontosítva. A fejezet végén a kulturális célú nonprofit szervezetek fejlődésére is kitérünk. A fejezet elemzéseéhez a KSH adatait használtuk (az adatfelvétel módszertana a 15. számú mellékletben).

6.1. A nonprofit szektor jogi szabályozása

A jogi és gazdasági szabályozás jelentősen meghatározza a nonprofit szektor fejlődésének kereteit és legfontosabb feltételeit, épp ezért fontos áttekinteni a szabályozási változásokat, a jogi szabályozás történetét a hazai szakirodalmi áttekintés történeti kutatások alfejezetében részletesen kifejtettük, így itt a közelmúltra térünk csak ki.

Az 1987-től 1998-ig terjedő időszakban a nonprofit szektor jogi és gazdasági szabályozási folyamatának (tényleges szabályozási intézkedések összefoglalása az (8. számú mellékletben) Kuti öt szakaszát különíti el (1998:64). A korszakolás képet ad a nonprofit szektort hol támogató, hol korlátozó kormányzati szemléletről.

A *"nyitás időszakában"*, 1987 és 1990 között az alapítvány jogintézménye visszakerült a magyar magánjog rendszerébe (1987-ben), az 1989. évi II. törvény pedig az egyesülési jogról rendelkezett. Az egyesülési törvény megteremtette a polgári önszerveződés és a demokratikus átalakulás jogi kereteit, nem egy zárt szervezettípust hozott létre, hanem egy gyűjtőkategóriát, a társadalmi szervezetet, ez a gyűjtőkategória az idők folyamán differenciálódott, és keretei között mára számos altípus intézményesült. A Polgári Törvénykönyv (továbbiakban Ptk.) egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1990. évi I. törvény megváltoztatta a Ptk. alapítványokra vonatkozó előírásait, megszüntette azt a korábbi korlátozást, amelynek értelmében alapítványt csak a tevékenysége szerinti illetékes állami hatóság engedélyével lehet létrehozni. Az 1990. január elsejével hatályba lépő adótörvények garantálták a nonprofit szervezetek tevékenységének adómentességét. Az alapítványoknak nyújtott egyéni adományok, illetve vállalati támogatások teljes összege leírható lett az adóalapból, adómentessé váltak az alapítványok által fizetett ösztöndíjak is. Az így kialakult közvetett támogatási rendszer rendkívül kedvező feltételeket teremtett a nonprofit szektor fejlődéséhez. Ebben az

időszakban a magyar nonprofit szektor egész eddigi történetének legliberálisabb szabályozását hozták létre.

Az 1991-1994-ig *terjedő időszakot* az új nonprofit szervezeti formák megjelenése, és az adókedvezmények általános csökkentése jellemezte. Az 1993. évi XCII. törvény az addigi két (alapítvány és egyesület) jogi forma mellé három új nonprofit szervezeti formát hozott létre: a közalapítványt, köztestületet és közhasznú társaságot. A liberális szabályozás és a minden korlátozás nélkül adott kedvezmények nem csak a nonprofit szektor bővüléséhez teremtettek ideális feltételeket, de a visszaélések számára is. 1991-ben a számviteli törvény (XVIII/1991) szüntette meg a természetbeni adományok adókedvezményét. 1991-ben a társasági adóról és személyi jövedelemadóról rendelkező törvények módosításával további korlátozásokat léptettek életbe. A társasági adóról szóló törvény értelmében 1992-től kezdve már csak azok a nonprofit szervezetek mentesültek az adó megfizetése alól, amelyek vállalkozási tevékenységből származó bevétele nem haladta meg az adóévben elért összes bevétel 10 százalékát, de legfeljebb 10 millió Ft-ot. Az adományok adókedvezménye is változott, az adóalapból való leírást feltételekhez kötötték (bizonyos, az adótörvényben felsorolt tevékenységeket végző szervezetek kaphatták meg a hozzájárulást). Az 1993-as 1994-ben hatályba lépő adótörvények további korlátozásokat jelentettek a nonprofit szervezetek számára, korlátozták az alapítványoknak nyújtott állampolgári és vállalati támogatások adóalapból való levonhatóságát.

Az 1995 és 1996 közötti időszakot az adókedvezmények szelektív csökkentése, az államközeli nonprofit szervezetek megkülönböztetett kedvezményezése jellemezte. Az 1995-ös adózási szabályokat meghatározó (LXXXII/1994. és LXXXIII/1994.) adótörvények jelentősen átalakították az adókedvezmények rendszerét. A közalapítványok – törvényben definiált közfeladatok ellátására létrejövő szervezetek – magasabb adókedvezményeket élvezhettek, mint a magánalapítványok. Az új szabályozás az egyéni és vállalati adományok esetében más módon határozta meg az igénybe vehető kedvezmények jellegét és mértékét. A nagyobb változás az egyéni adományozókat érintette, számukra megszűnt az adományok adóalapból való leírhatósága, és helyette maga az adó vált csökkenthetővé a támogatási összeg 30 százalékával.

A jogi és gazdasági szabályozás folyamatának negyedik szakaszaként az 1997-es évben pozitív fejleményként az 1996. évi CXXVI. törvény jogot adott az adófizetőknek arra, hogy az általuk befizetett adó 1 százalékát átengedjék egy olyan közcélú szervezetnek, amely megfelel a törvényben rögzített követelményeknek. Az új támogatási formának a jelentőségét azon kívül, hogy már az első évben több mint másfél milliárd

forint pótlólagos bevételhez jutatta a nonprofit szervezeteket az adta, hogy addig nem látott mértékben lehetőséget nyújtott az állampolgároknak, hogy beleszólhassanak a civil szféra állami támogatásával kapcsolatos döntésekbe. Az "1 százalékos törvény" előnye a potenciális kedvezményezettek körének megválasztásában is megnyilvánult. Ellentétben a korábbi adótörvényekkel, amelyek az alapítványi formához kötötték az adományozók által igénybe vehető kedvezményeket, az 1 százalék esetében az egyesületek is támogathatókká váltak.

A jogi és gazdasági szabályozás folyamatának *ötödik szakaszában a Közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI. törvény* bír meghatározó jelentőséggel, amely új körülményeket teremtett a nonprofit szektor számára. Bővültek a szektor forrásai. A közhasznú státuszt elnyerő szervezetek támogatói szervezettípustól függetlenül vehetik igénybe a kedvezményeket (olyanokat is, amelyek eddig csak az alapítványok, közalapítványok, közérdekű kötelezettségvállalások támogatóit illették meg). Elismeri a jogszabály a nem pénzbeni támogatásokat is (dologi adományok, szellemi értékek, szolgáltatások). Az anyagi lehetőségeket szélesíti a közhasznú szervezeteket megillető kedvezmények felsorolása, amely az adókedvezményeken túl vonatkozik az illeték-, vám- és egyéb kedvezményekre is. A támogatottság növekedésével egyidejűleg azonban szigorodtak a nyilvánosság és az ellenőrzés követelményei. A normatív támogatáson túl, írásbeli szerződés megkötése esetén részesülhetnek a közhasznú szervezetek az államháztartás alrendszerétől. Minden szervezet maga határozhatja el, hogy bejelentkezik-e közhasznú szervezatként, azonban valószínűsíthető, hogy a támogatások odaítélésénél, a közhasznú szerződések megkötésénél, az állami, önkormányzati kihelyezésnél megbízhatóbb partnereknek tekintik az ilyen státuszú szervezeteket.

A 2003. évi L. törvény a Nemzeti Civil Alapprogramról megjelenése révén Kuti korszakolását egy *új szakasszal* bővíthetjük. A törvény a civil szervezetek működésének elősegítése érdekében a központi költségvetés támogatásával létrehozta a Nemzeti Civil Alapprogramot. A törvény célja a társadalmi részvétel és együttműködés elvének figyelembe vételével, az állam civil kapcsolatainak erősítése érdekében a civil társadalom erősítése, a civil szervezetek társadalmi szerepvállalásának segítése, a kormányzat és a civil társadalom közötti partneri viszony és munkamegosztás előmozdítása (az állami, önkormányzati közfeladatok hatékonyabb ellátása érdekében). Az Alapprogram forrást biztosít a civil szervezetek cél szerinti működésének támogatásához és konkrét rendezvényekhez, feladatokhoz. Ez a szervezetek fenntartható, folyamatos működésének professzionalizációjának lehet elősegítője.

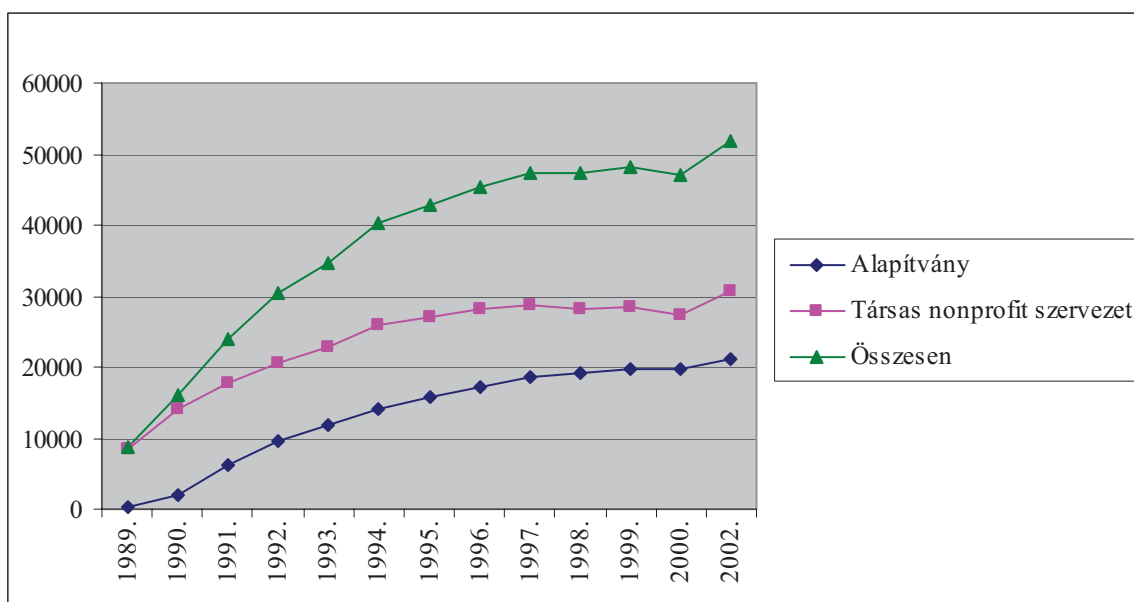
A Nemzeti Civil Alapprogram működésének első évét Kuti (2004) sikeresnek értékeli. Közreműködésével több mint 5 milliárd Ft jutott el a civil szférába. Ennek területi eloszlása lényegesen egyenletesebb volt, mint általában a központi költségvetési támogatásoké. Olyan kisebb településeken működő szervezetek is nagy számban jutottak állami támogatáshoz, amelyek azt a hagyományos úton nem tudták volna megszerezni. Viszonylag magas összegekhez jutottak a hátrányos helyzetű rétegeket segítő és a kulturális, oktatási, környezetvédelmi célokat szolgáló szervezetek, valamint a civil szféra egészének szakmai fejlődéséért, érdekérvényesítő képességének növeléséért dolgozó civil szolgáltató központok és nonprofit szövetségek.

6.2. A nonprofit szektor fejlődése, szerkezeti jellemzői

A jelentős történelmi hagyományokra visszatekintő egyesületi élet a negyven esztendősen kényszerű szünet után az 1980-as években éledt újjá Magyarországon. Ezt megelőzően csak a sport, a szabadidős és a tudományos célú szervezetek működhettek, valamint az állam által teremtett mozgalmak, amelyek saját politikai céljait szolgálták. Az egyházak, a szakszervezetek és a nemzeti kisebbségek szövetségei szigorú felügyelet alatt éltek át ezt az időszakot.

A hazai nonprofit szektor a '90-es években, néhány év alatt rendkívül gyors fejlődésnek indult. Különösen az alapítványok, amelyek 1987-ben kerültek vissza, mint jogintézmény a Polgári Törvénykönyvbe, hiszen alapítványt 1959-től nem lehetett alapítani, helyette a közérdekű kötelezettségvállalás került az új Polgári Törvénykönyvbe, azonban ezek döntő többségükben nem alapítványszerűen működtek. Az 1990-es évek elején létrejött liberális szabályozást követően a fejlődés rendkívüli volt. 1991-ben napi átlagban közel 12, 1992-ben 9 alapítványt hoztak létre. A növekedési ütem ezt követően csökkent ugyan, de az alapítások egy napra jutó száma még 1996-ban is elérte a négyet. Nem ilyen nagy mértékű fejlődés tapasztalható az egyesületi szféra esetében, de az egyesületek száma is 1990 és 1997 között megduplázódott, azóta viszont stagnálás, 2000-től pedig kis mértékű növekedés tapasztalható (19. ábra).

19. ábra A nonprofit szervezetek száma, 1989-2002

Forrás: (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003; Bocz et al., 2004)

A rendkívüli fejlődés lehetséges okai Kuti (1996) szerint: a visszatérés a trendhez, a megtört történelmi fejlődéshez való igazodás; a társadalmi és a politikai struktúra átalakulása, a rendszerváltással együtt járó változások hatásai; a jóléti szolgáltatások hiánya, az államszocialista korszakbeli hiányt felváltó állampolgári igények kielégítése; az áthárított felelősség és szerkezetváltás; a kormányzat erőteljes részvétele a szektor létrehozásában és pénzforrásainak megteremtésében; a túlélésért folytatott harc, a válság különböző szereplői így is harcolnak a túlélésért.

A szervezetek jelentős része mikroszervezet, 2002-ben a szervezetek 60%-a másfél millió forint alatt bevétellel rendelkezett, és megfigyelhető a nagy tőkeerős szervezetek fővárosi koncentrációja (5. táblázat).

5. táblázat A fővárosi és vidéki nonprofit szervezetek számának megoszlása a bevétel nagyság-csoportok szerint, 2002 (%)

A bevétel nagysága szerint csoport, ezer Ft	Főváros	Vidék	Összesen
-150	19,2	27,1	25,1
151-500	13,5	22,6	20,3
501-1500	19,5	22,1	21,4
1501-4000	16,5	13,1	14,0
4001-10000	11,4	7,0	8,1
10001-30000	9,7	4,9	6,1
30000-felett	10,2	3,2	5,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: (Balogh– Mészáros – Sebestény, 2003)

A nonprofit szektor bizonyos értelemben olyan sokszobás háznak tekinthető, amelynek az alaprajza, szobabeosztása országról országra igen különböző lehet, bár maga a ház alapterülete nagyjából hasonlóknak tűnik (Salamon – Anheier, 1995:67). A szektor szerkezete, amely 1990-ben még feltűnően különbözött a fejlett országokban tapasztalható tevékenység megoszlástól, az elmúlt években jelentős változásokon ment keresztül, bár még mindig egy sajátos Közép-Európában megfigyelhető modell észlelhető a kultúra, szabadidő és sport, illetve a szakmai és üzleti és szakmai érdekképviselések túlsúlya. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a sportegyesületek, rekreációs egyesületek az államszocialista időszakban is működtek, és rendkívül komoly állami támogatást kaptak, majd a rendszerváltás idején ezek az egyesületek komparatív előnnyel rendelkeztek, sok esetben a korábbi állami tulajdont is sikerült megszerezniük; másrészt azzal, hogy a kulturális szférában a rendszerváltás után nagy alapítványok egész sorát hozták létre. Kelet-közép-európai jellegzetesség az üzleti, munkavállalói és szakmai érdekképviselések jelentős aránya, ez részben ugyancsak a múlt öröksége, azé az időszaké, amikor az állam nagymértékben támogatta az írószövetséget, a mérnöki kamarát és még sok más szakmai szervezetet.

Ha a '90-es évek változásait nézzük, csökkent a kulturális és rekreációs szervezetek súlya, érzékelhetően megnőtt ugyanakkor a nonprofit szervezetek szerepe az oktatás, valamint a település- és gazdaságfejlesztés területén, ez a nyugati minták irányába való elmozdulást mutat (6. táblázat). Az arányok változása nem jelentős a szektor egyéb területein, de összességében megállapítható, hogy a növekedés mellett fontos szerkezeti átrendeződések is végbementek. A szektor meghatározó tevékenységtípusai között az egészségügyi szervezetek térnyerése is megfigyelhető, de társadalmi jelentőségükhöz mérten még mindig alulreprezentáltak. A tevékenységszerkezet változásait vizsgálva szem előtt kell tartanunk, hogy a nonprofit szektor növekedésének ütemét és összetételét nemcsak a támogatók irányultsága határozza meg, hanem az adott ország gazdasági fejlettsége, jogi szabályozás változásai, történelmi és vallási hagyományai, valamint a helyi igények és körülmények (Kuti, 1999).

6. táblázat A nonprofit szektor összetétele, a tevékenységi csoportok százalékos megoszlása Magyarországon 1993, 1995, 1998, 2000, 2002

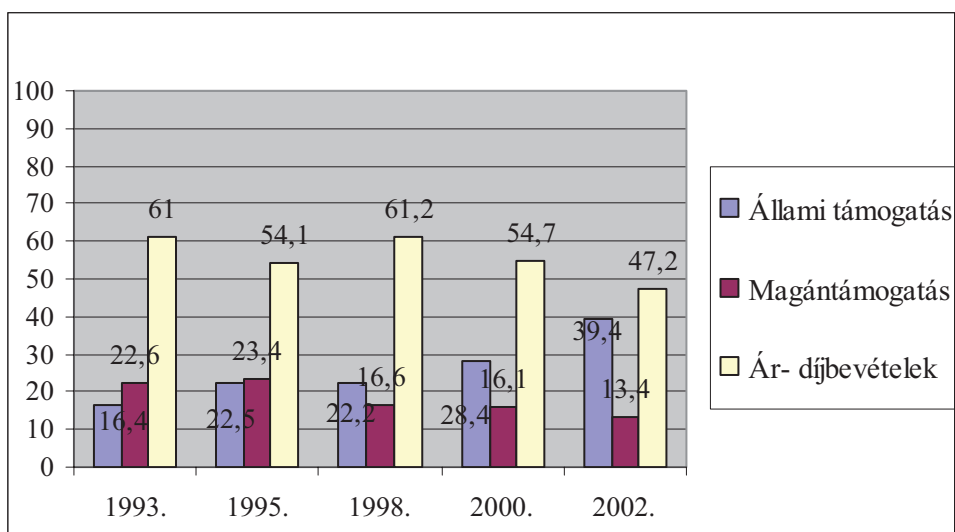
	1993	1995	1998	2000	2002
Kultúra	10,2	10,1	10,2	10,5	10,7
Vallás	1,5	2,3	2,6	2,7	2,8
Sport	21,8	16,6	14,3	13,7	13,6
Szabadidő, hobbi	12,7	16,5	16,4	15,4	15,8
Oktatás	9,6	10,8	13,2	14,6	14,7
Kutatás	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2
Egészségügy	3,7	4,1	4,4	4,5	4,7
Szociális ellátás	8,0	7,4	8,6	8,8	7,7
Polgárvédelem, tűzoltás	3,6	2,7	2,1	1,9	1,7
Környezetvédelem	2,1	2,1	2,1	2,2	2,3
Településfejlesztés	3,1	3,5	4,3	5,1	5,7
Gazdaságfejlesztés	1,8	1,3	1,6	1,9	1,8
Jogvédelem	1,5	1,2	1,2	1,2	1,3
Közbiztonság védelme	2,2	2,5	2,9	3,0	3,1
Többcélú adományoztatás, nonprofit szövetségek	1,1	1,6	1,5	1,5	1,4
Nemzetközi kapcsolatok	1,1	1,4	1,4	1,4	1,4
Szakmai, gazdasági érdekképviselő	12,1	12,7	10,1	8,7	8,2
Politika	0,9	1,1	0,9	0,7	0,9
Egyéb, ismeretlen	0,5	-	-	-	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003; Bocz et al., 2004)

6.3. A nonprofit szektor pénzügyi háttere, működési feltételei

A magyar nonprofit szektor bevételi szerkezete egészen lassú változások közepette közelít a fejlett országok bevételszerkezetéhez (nyugat-európai átlag szerint az állami támogatások dominálnak 50-70%), 2000-től kezdődően tapasztalható az állami támogatások növekedése (20. ábra).

20. ábra A nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1993, 1995, 1998, 2000, 2002

Forrás: (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003; Bocz et al., 2004)

A különféle állami források ellenére Magyarországon a nonprofit szervezetek állami támogatottsága még alacsonyabb, mint Nyugat-Európában. Azonban az állami támogatások növekedését a hazai kutatók annak tulajdonítják, hogy az 1990-es években erősödött a nonprofit szervezetek szolgáltatási funkciója és növekedett azon feladataik köre, amelyek ellátásáról eredetileg az állam gondoskodott. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a magyar nonprofit szektor a szubszidiaritási elvre épülő nyugat-európai modell felé közeledik (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003, Bartal – Czike, 2003).

Ha a források eloszlását tekintjük, a szektorral foglalkozó statisztikai kutatások megállapítják, hogy a magyar nonprofit szektort – bevételi forrásainak tekintetében – igen nagy polarizáltság jellemzi. Az a tendencia, hogy a szektor bevételeinek több mint 90%-a a szervezetek kevesebb, mint egyharmada között oszlik meg, az elmúlt években szinte általánossá vált. Az összes nonprofit szervezet 30 százalékát jegyezték be a fővárosba, de ide áramlott a nonprofit szektor összes bevételeinek közel kétharmada – derül ki a Központi Statisztikai Hivatal 1994-es adataiból, ez az arány 2000-ben is 62,8%-os volt. A megyeszékhelyekre általában a helyi népességnek megfelelő arányú pénz jutott, a kisebb városok és községek nonprofit szervezetei az összes bevétel mindössze 14 százaléka fölött rendelkeztek (7. táblázat).

7. táblázat A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása településtípus szerint, 1993–2000 (%)

Településtípus	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Főváros	71,1	68,3	65,5	67,2	61,8	64,7	64,9	62,8
Megyeszékhely	13,9	17,2	18,3	18,4	22,2	19,8	19,4	19,4
Többi város	9,5	8,7	9,2	8,7	9,8	9,7	9,6	11,4
Község	5,5	5,8	7,0	5,7	6,2	5,8	6,1	6,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003)

A szektor gazdasági szerepének hangsúlyozásakor a foglalkoztatásban betöltött szerepét, foglalkoztatás élénkítő szerepét emelik ki. Magyarországon a nonprofit szektorban a foglalkoztatás – önmagához mérten – jelentősen növekedett, de az elmúlt tíz évben nem jelenik meg jelentős foglalkoztatóként a szektor, bár lassú növekedés érzékelhető a foglalkoztatottakat illetően. A szektor legjelentősebb foglalkoztatói az egyesületek és a közhasznú társaságok, illetve az öt millió forint vagy annál több bevétellel rendelkező szervezetek (8. táblázat).

8. táblázat A nonprofit szervezetek által foglalkoztatottak száma, 1993–2000

Foglalkoztatottak	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2002
Főállású, teljes munkaidős	30 234	33 393	41 289	45 378	47 709	50 723	51 530	56004	62018
Főállású, nem teljes munkaidős	1 564	2335	3 363	3 948	5 770	6 059	6 166	10100	10926
Nem főállású	16 327	13 149	25 037	21 020	22 344	21 582	23 277	14676	17229
Összes foglalkoztatott	48 125	48 877	69 689	70 346	75 823	78 364	80 973	80780	90173
Számított főállású foglalkoztatott*	32 649	35 876	45 475	49 454	52 828	55 911	56 941	62522	69205

* A számított főállású foglalkoztatotti létszám meghatározásának módja: a főállású teljes munkaidős alkalmazottak száma, hozzáadva a főállású részmunkaidősök számának felét és a nem főállású foglalkoztatottak számának egytizedét.

Forrás: (Balogh – Mészáros – Sebestény, 2003; Bocz et al., 2004)

Ha a foglalkoztatottakat tevékenységi területenként tekintjük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy annak ellenére, hogy a nonprofit szektorban a kultúra és szabadidős terület a dominánsak, növekvő oktatási és település- és gazdaságfejlesztési szervezetek arányával, a foglalkoztatás területén 2002-ben a kultúra, szabadidős terület és a település- és gazdaságfejlesztési mellett a szociális ellátás területén működő szervezetek foglalkoztatási szerepe is kiemelkedő.

A nonprofit szektor újraelosztási funkciójának egyik sajátos területe az önkéntes munka. Magyarországon a lakossági öntevékenység nemcsak erkölcsi, hanem anyagi szempontból is számottevő mértékű. Míg 1995-ben még a szervezetek valamivel több mint egyharmada vette igénybe az önkéntesek munkáját, 2000-ben már a szervezetek közel kétharmada számíthatott önkéntesek segítségére. A nonprofit szervezeteket önkéntes munkával segítők száma körülbelül 400 ezer főre tehető, az általuk teljesített munkaórák száma 2000-ben mintegy 35 millió órára becsülhető (Bartal – Czike, 2003:15).

Összefoglalva, a nonprofit szektorban rendkívüli gyors fejlődés ment végbe, azonban a szervezetek helyzetének alakulása háttérüktől, támogatóiktól, tényleges tevékenységeiktől függően különbözően alakult. Kialakult egy rendkívül bonyolult, sokszínű, sokféle feladatot felvállaló nonprofit szektor.

6.4. Kulturális célú nonprofit szervezetek

A nonprofit szektor egészére kiterjedő éves adatgyűjtés alapkérdőíve mellett, 1997-ben kiegészítő adatlapot adtak a kulturális szervezeteknek, azzal a céllal, hogy részletesebb információkat adjanak a működésükről, szolgáltatásaikról, támogatási tevékenységükről. A következőkben ennek az 1997-es adatfelvételnek (Kuti, 1999) és a rendszeres KSH nonprofit szervezeti adatgyűjtésnek az adatait felhasználva a kulturális célú szervezetek '90-es évekbeli fejlődését tekintjük át.

A kulturális szféra szervezeti és gazdasági átalakulása már a 80-as években elkezdődött. Majdnem két évtizeden keresztül lassú átalakulás volt tapasztalható a kultúra területén, amely a rendszerváltás után a művelődési intézményrendszer átalakulásához, a kulturális célú nonprofit szervezetek számának, szerepének megerősödéséhez vezetett. A kultúra területén is érzékelhetővé váltak a válságjelenségek. A művelődési intézmények tartósan hátrányos gazdasági helyzete az államszocializmus évtizedei alatt olyan alkalmazkodási képességet alakított ki, amely lehetővé tette, hogy a kulturális szakmai képviselői az elsők között reagáljanak a nonprofit szervezeti formák kínálta lehetőségekre. A pénzügyi nehézségekkel küzdő intézmények szakmai és gazdasági vezetői rákényszerültek, hogy minden tevékenységhez megkeressék a legkedvezőbb szervezeti formát (Kuti, 1999:5).

A kulturális nonprofit szervezeteket nézve 1970-ben csak 14 kulturális egyesületet tartottak nyilván, létesítésük bonyolult engedélyezési eljárásokhoz volt kötött. A nyolcvanas években aztán mind a kibontakozó ellenzék, mind a közművelődési reformerek

egyik fő törekvése volt az egyesületi mozgalom feltámasztása. 1989-ben 327 egyesület működött, 1990-ben 1183, 1994-ben 1708. Kulturális területen 1990-ben már 1954, 1994-ben pedig már 2452 alapítvány működött (Vitányi et al., 1997:56). Létük azonban jobbra költségvetéshez kötődött. A kilencvenes évek első felében a kulturális célú nonprofit szervezetek viharos gyorsasággal fejlődtek, 1994 után jóval kisebb ütemben. A növekedés 1997-ben megállt, még enyhe csökkenés is tapasztalható (9. táblázat).

9. táblázat A kulturális célú nonprofit szervezetek számának alakulása, 1970-1997

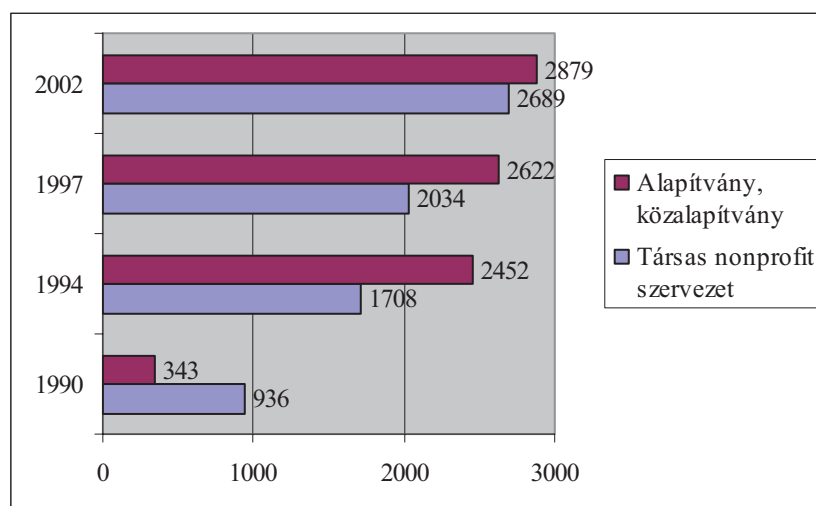
Év	Alapítvány, közalapítvány	Társas nonprofit szervezet	Összesen
1970	-	14	14
1982	-	90	90
1989	*	327	..*
1990	343	936	1279
1992	1954	1183	3137
1993	2139	1399	3538
1994	2452	1708	4160
1995	2471	1856	4327
1996	2666	2014	4680
1997	2622	2034	4656

* Megjegyzés: nincs adat

Források: (Kuti, 1999)

A fejlődés leginkább az alapítványi szférát érintette. 1990 és 1994 között a kulturális egyesületek száma közel kétszeresére, az alapítványoké hétszeresére nőtt (21. ábra). A kulturális szervezetek szervezeti formáit tekintve így jelentős változás történt, a kilencvenes évek végére már közel azonos arányban jelennek meg az egyesületek és alapítványok.

21. ábra A kulturális célú nonprofit szervezetek száma 1990, 1994, 1997, 2002

(Forrás: Bocz et al., 1999, 2004)

A területi megoszlást tekintve a kulturális alapítványok jelentős része 50 ezernél magasabb lakosságszámú településekre koncentrálódnak, ezen belül 1073 alapítvány Budapesten működött (10. táblázat). Az egyesületek kevésbé koncentráltak.

10. táblázat A települések és a kulturális célú nonprofit szervezetek száma a népességszám nagysága szerint, 1997

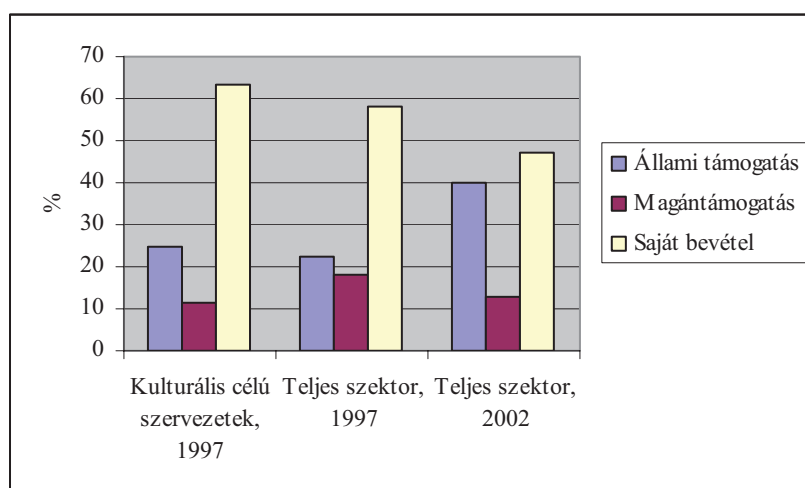
Népességnagyság-csoport	A települések száma	Alapítványok és közalapítványok száma	Társas nonprofit szervezetek száma	Nonprofit szervezetek száma összesen
- 999	1714	79	112	191
1000-1999	651	88	113	201
2000-4999	493	138	190	328
5000-9999	133	87	113	200
10000-49999	116	545	425	970
50000- (Budapest nélkül)	19	612	550	1162
Budapest	1	1073	531	1604
Összesen	3127	2622	2034	4656

Forrás: (Kuti, 1999)

A kulturális célú nonprofit szervezetek alapítói között kiemelkedő helyet foglalnak el a magánszemélyek (az alapítók 77%-a), második legfontosabb alapítóként az önkormányzatok, harmadikként a vállalatok, negyedikként pedig a nonprofit szervezetek jelennek meg.

A kulturális területen működő alapítványok és egyesületek bevételi struktúrája 1997-ben jelentősen eltér a többi nonprofit szervezetétől (22. ábra). Az eltérés a saját bevételek és az állami támogatások tekintetében figyelhető meg, a kulturális célú nonprofit szervezetek esetében mindkét bevételi forrás magasabb arányt mutat, mint a szektor egészét tekintve. A saját bevételek viszonylag nagy súlya részben valószínűleg azért alakult ki, mivel a kulturális célú nonprofit szervezetek jelentős hányada folytat valamilyen termelő vagy szolgáltató tevékenységet. Az állami támogatások magasabb arányának egyik lehetséges oka az, hogy az önkormányzati támogatások a kulturális szférában jóval nagyobbak, mint a nonprofit szektor egyéb területein.

22. ábra A nonprofit szervezetek bevételei források és tevékenységi terület szerint, 1997, 2002

Forrás: (Kuti, 1999; Bocz et al., 2004)

A bevételek a szervezetek méretei szerint rendkívül erős, még a nonprofit szektorra általában jellemző mértéket is meghaladó koncentrációt mutatnak (11. táblázat). Az 5 millió forintnál nagyobb összeggel gazdálkodó alig több mint félezer szervezet mondhatta magáénak a bevételek 91 százalékát (Kuti, 1999:9).

11. táblázat A kulturális célú nonprofit szervezetek száma és bevételei bevételnagyság szerint, 1997

Bevételnagyság, ezer Ft	A szervezetek		A bevételek	
	száma	megoszlása %	összege millió Ft	megoszlása %
- 50	1006	21,6	11,7	0,0
51 – 500	1662	35,7	364,6	1,2
501 – 5000	1452	31,2	2364,6	7,8
5001 -	536	11,5	27620,6	91,0
Összesen	4656	100,0	30361,5	100,0

Forrás: (Kuti, 1999)

A kulturális célú nonprofit szervezetek éves kiadásai valamelyest meghaladják a folyó bevételeket (1997-ben 30,4 milliárd forint), az előző évi pénzmaradvány (3,7 milliárd forint) egy része is felhasználásra került. A nonprofit szektorban elköltött 30,4 milliárd forint a költségvetés kulturális kiadásaival összevetve (12. táblázat) azt mutatja, hogy a nonprofit szervezetek már a 90-es évek második felében a kultúrafinanszírozásban meghatározó szerepet töltenek be.

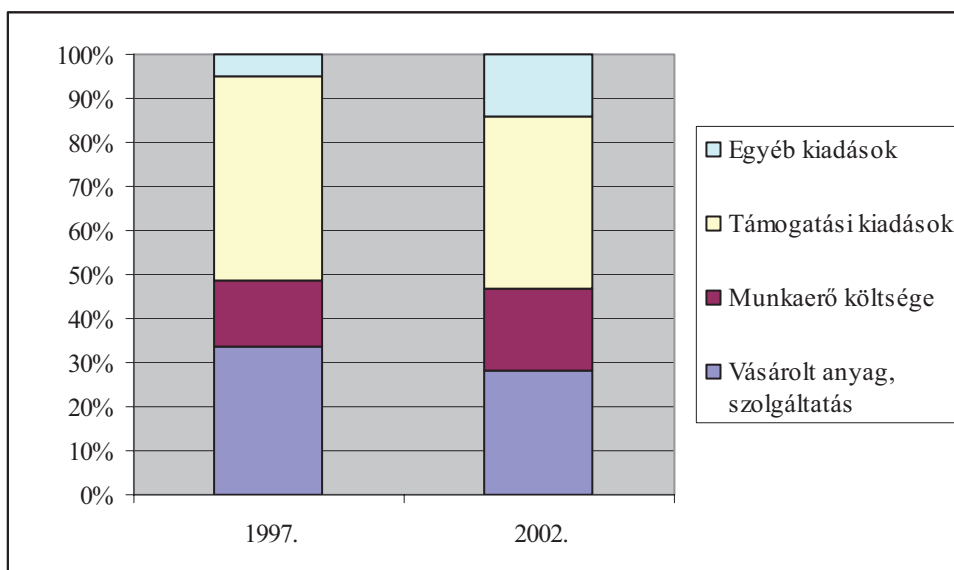
12. táblázat A költségvetés és a nonprofit szektor kulturális kiadásai tevékenységi csoportok szerint, millió Ft

Tevékenységi csoport	A költségvetés	A nonprofit szektor	A nonprofit szektor állami támogatása
	kulturális kiadásai		
Könyv- és lapkiadás	726	1 416	309
Tömegkommunikáció	2 617	12 792	1 430
Művészet	16 965	7 969	3 448
Közművelődés	33 141	3 801	1 542
Egyéb kulturális tevékenység	7 289	4 518	821
Összesen	60 738	30 496	7 550

Forrás: (Kuti, 1999:14)

5 év alatt több, mint kétszeresére nőttek a kulturális célú nonprofit szervezetek kiadásai. 2002-re elérték a 82 milliárd forintot (Bocz et al., 2004), amely a nonprofit szektor kiadásainak 12%-a (a költségvetés kulturális kiadásai 2002-ben 148,1 milliárd forint (Bárdosi – Lakatos – Varga, 2004). A kiadások arányai azonban a nagy mértékű növekedés ellenére sem változtak jelentősen (23. ábra). A kulturális költségvetési kiadások részletezve a 16. számú mellékletben.

23. ábra A kulturális célú nonprofit szervezetek főbb becsült kiadásainak megoszlása, 1997, 2002

(Forrás: Bocz et al. 1999, 2004)

Az aktív szervezetek több mint fele számolt be valamilyen szolgáltatótevékenységről (13. táblázat). Gyakori tevékenységi forma még az adományoztó és a közösségi művelődési feladatok ellátása. Jellemző, hogy a szervezetek többféle tevékenységet is folytatnak egyidőben.

13. táblázat A ténylegesen működő kulturális célú szervezetek száma és megoszlása tevékenységi jellemzők szerint, 1997

Domináns tevékenység	A szervezetek	
	száma	megoszlása, %
Kulturális szolgáltatás	856	21,3
Közösségi művelődési tevékenység	567	14,1
Közösségi művelődési és kulturális szolgáltatás	963	24,0
Egyetlen intézmény támogatása	592	14,8
Általános adományoztatás	500	12,5
Határozott célú adománygyűjtés	197	4,9
Érdekképviselési tevékenység	33	0,8
Vegyes tevékenységi szerkezet	305	7,6
Összesen	4013	100,0

Forrás: (Kuti, 1999)

Különösen gyakori a kulturális szolgáltatás, valamint a közösségi művelődés összekapcsolódása. A szervezetek közel egynegyedét a tevékenységeknek ez a kombinációja jellemezte. Az amatőr művészeti csoportok, de a kulturális örökség ápolására

vállalkozó egyesületek jelentős része is úgy próbálta tagjait összefogni, hogy nemcsak időtöltést, hanem tartalmas együttlétet is kínált nekik, tevékenységüket valamilyen konkrét cél, szolgáltatási teljesítmény (például koncertek, színi előadások, alkotótáborok, ünnepek, szórakoztató rendezvények, falunapok, a népi iparművészet termékeit bemutató kiállítások létrehozása, helyi lapok, kalendáriumok, helytörténeti monográfiák kiadása stb.) érdekében szervezte meg. A kulturális intézmények (múzeumok, könyvtárak, színházak) mellett működő baráti körök és alapítványok sem okvetlenül foglalkoztak az anyaintézmény támogatásával, gyakran inkább annak közművelődési tevékenységét szervezték, vagy bizonyos szakmai programjainak lebonyolítását vállalták át. Az összes kulturális célú nonprofit szervezet együttese kifejezetten szolgáltatásra szakosodott, 15 százaléka pedig a közösségi művelődési (például olvasóköri, nyelvművelő) tevékenységet tekintette legfőbb feladatának (Kuti, 1999:15).

A kulturális szférában működő nonprofit szervezetek tevékenységének eredményeit tekintve, a szervezetek 1997-ben 663 könyvet adtak ki és 358 lapot, folyóiratot jelentettek meg, több mint 30 ezer rendezvényt szerveztek (14. táblázat).

14. táblázat A kulturális célú nonprofit szervezetek szolgáltatási teljesítménye országos összehasonlításban, 1997

Megnevezés	Szektorok összesen	Nonprofit szektor
Kiadott könyvek száma	8 911	663
Kölcsönzött könyvtári egység, ezer	38 742	496
Előadóművészeti és szórakoztató rendezvények száma	37 918	21 094
Kiállítások száma	4 490	1 854
Művelődési intézmények ismeretterjesztő előadásainak száma	46 024	8 837
Művelődési intézmények tanfolyamainak száma	6 891	2 095

Forrás: (Kuti, 1999:16)

Összegezve, a kulturális célú nonprofit szervezetek intézményi formáikat, területi elhelyezkedésüket, alapítóikat, kedvezményezetteiket tekintve igen sokszínűek, ami céljaik és tevékenységeik sokrétűségével függ össze. A kulturális nonprofit szektor tevékenységének, működési jellemzőinek áttekintése alapján megállapítható, hogy a kilencvenes évek végére a szervezeteknek már a szolgáltató szerepe is hangsúlyos.

7. Kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett vizsgálat eredményei

A dolgozat második része kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett vizsgálat eredményeinek összefoglalása. Ebben a fejezetben a vizsgált országok kulturális szektorának helyzetét, kultúrpolitikai elképzeléseit tekintjük át, a Compendium – Kultúrpolitikák Európában: alapvető tények és trendek rövid összefoglalása²³ – nemzetközi program országtanulmányai (Cultural..., 2002) alapján, a kérdőíves vizsgálatunk évéig 2000-ig terjedően, kivéve a cseh szektort, amelyet egyéb forrásokra²⁴ támaszkodva vizsgálunk. Emellett a fejezet a kutatás céljainak, módszertanának bemutatása mellett a kérdőíves felmérés eredményeit ismertető alfejezetekből áll.

7.1. A vizsgált országok kulturális szektora

Áttekintésünk a kulturális szektor általános jellemzőit, a jogszabályi háttérrel, a kultúra területén a foglalkoztatás helyzetét, az amatőr művészek támogatását és a nonprofit szervezetekkel való együttműködést helyezi a középpontba. A helyzetelemzésnél alapvető vizsgálati szempont volt, hogy megjelenik-e, és ha igen milyen formában az országok kultúrpolitikájában nonprofit szektor ösztönzése, támogatása, a kulturális szektorban léteznek-e együttműködési programok az állami és a nonprofit szervezetek között.

7.1.1. Lengyelország

Az utóbbi 50 év lengyel kultúrpolitikája két szakaszra bontható, az első szakaszt – a szocializmus időszakát – az egypártrendszer, a korlátozott szuverenitás és a tervgazdálkodás jellemezte. A második periódusban – a demokratikus intézményrendszer kialakítása és a piacgazdaság időszakában – az ország visszanyerte függetlenségét, kiépült a parlamentáris demokrácia rendszere, megteremtődtek a korszerű piacgazdaság feltételei.

²³ A Compendium program – Kultúrpolitikák Európában: alapvető tények és trendek rövid összefoglalása – az Európa Tanács Kulturális Bizottsága és titkársága vezetésével 1998 óta zajlik a European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts) együttműködésével.

²⁴ *Cultural Policy and Administration in Europe: 42 outlines.* (1996), Vienna, Österreichische Kulturdocumentation, Internationales Archiv für Kulturanalysen. 43-46. *Cultural Policy* (2001) Prague, Ministry of Culture

1989 előtt a bürokratikus intézményrendszer, a centralizált irányítás, valamint az állami tulajdon túlsúlya a kulturális életre is jelentős befolyást gyakorolt. A kultúra döntéshozóit többnyire politikai szándékok vezérelték, számos művészeti ágban (politikai) cenzúrát alkalmaztak. A korszak kultúrpolitikai irányelveit a Művelődési Minisztérium és a Lengyel Kommunista Párt Központi Bizottságának Kulturális Tagozata dolgozta ki. Mivel a kultúrára fordított kiadások a GDP-nél nagyobb arányban növekedtek, az állam válaszlépések megtételére kényszerült. 1982-ben létrehozták a kultúra fejlesztését elősegítő „Kulturális Alapot”. Míg 1982-ben, az éves költségvetés 1,25%-át fordították csupán kultúrára, addig 1989-ben ez az arány már elérte az 1,81%-ot. Ez a viszonylag magas összeg lehetővé tette, hogy a kulturális termékek és szolgáltatások a lakosság szélesebb rétegeihez is eljussanak, illetve, hogy – az állami támogatás rendszerének kiépítésével – javítsanak, ha csak látszólag is, a művészek munkakörülményein.

1989 után Lengyelország politikai és gazdasági átalakuláson ment keresztül, az állam vezetői – a társadalmi problémák megoldására is törekvő – új irányelveket dolgoztak ki, melyeket a lengyel alkotmány bevezető szakasza rögzít. Az alkotmány 73. cikkelye kimondja, hogy mindenkit megillet a művészi kifejezés, az oktatás, a kulturális javak használatának szabadsága (lehetősége), minden lakosnak joga van tudományos kutatásokban való részvételhez és a tudomány eredményeiből való részesüléshez.

A kulturális tevékenységek, programok létrehozásáról és finanszírozásáról szóló új elveket az 1993-as „Az Állami Kultúrpolitika Alapelvei” elnevezésű kormányzati dokumentum tartalmazza. A dokumentum szerint, a lengyel kormány feladatai közé tartozik, hogy ösztönözze a demokratikus folyamatok újjáéledését, segítse a civil társadalom megerősödését; a művészek és az intézmények számára megkönnyítse a piacgazdaságba való átmenetet; védelmezze a legfontosabb nemzeti kulturális javakat, értékeket; megteremtse/megalkossa a (lakosság) kulturális aktivitásának növelését célzó jogszabályokat, jogi formulákat.

A lengyel kultúrpolitika legfontosabb célkitűzései a következők: a feladatkörök átcsoportosítása (decentralizáció): a régiók, helyi önkormányzatok hatáskörének növelésével egy időben csökkenteni kell az állam befolyását; a kiemelt (jelentőségű) kulturális intézményeket, kulturális rendezvényeket állami támogatásban kell részesíteni; segíteni, támogatni kell a civil kezdeményezés révén létrejött kulturális intézményeket, illetve azokat az alternatív megoldásokat, amelyek (mintegy) kiegészíthetik az állami finanszírozás rendszerét. Ezen szándékok összhangban vannak az említett dokumentumban foglalt alapelvekkel. A – globalizáció veszélyeinek ismeretében – a dokumentum készítői

külön hangsúlyozták a kulturális identitás, valamint a nemzeti javak megőrzésének fontosságát.

Lengyelországban mind állami, mind megyei (regionális), mind pedig helyi szinten találhatunk a kultúra irányításáért felelős szerveket, testületeket. A felelős kormányzati szerv határozza meg a kultúrpolitikai irányelveket, dolgozza ki a kultúra finanszírozásának rendszerét. A Művelődési Minisztérium hatáskörébe tartozik a jogszabályi háttér megteremtése, valamint a kultúrafinanszírozás alternatív lehetőségeinek kidolgozása. A minisztérium felügyeli a kultúrpolitikai irányelvek végrehajtását, a rendszer működését. Más szóval a minisztérium legfontosabb feladatai közé tartozik a kultúra fejlesztését elősegítő jogszabályi, pénzügyi háttér és cselekvési keret meghatározása. A minisztérium közvetlenül nem avatkozik a kultúra irányításába, annak ellenére sem, hogy a kiemelt kulturális intézmények számára bizonyos programokat szervez, illetve olykor pénzügyi segítséget nyújt helyi vagy regionális rendezvények lebonyolításához

A Lengyel Köztársaság kétkamarás parlamentjében (a Szejmben és a Szenátusban) működő kulturális bizottságok felelősek a kultúra törvényi szabályozásáért. A bizottságok tagjai: jelölteknek állítanak az állami (kulturális) intézmények, hivatalok megüresedett álláshelyeire; módosítják, véleményezik a különböző, kultúrával kapcsolatos törvényeket, rendeleteket; értelmezik, megvitatják, a Művelődési Minisztérium jelentéseit, sajtónyilatkozatait; elemzik a kultúrával kapcsolatos tevékenységeket, eseményeket; válaszolnak a költségvetéssel összefüggő kérdésekre.

A Szejm Kulturális és Média Bizottsága foglalkozik a kreativitás, a kultúra terjesztése, a kulturális örökség védelme, (írott) sajtó, rádió és televízió, könyvkiadók és könyvterjesztők, a szociokulturális mozgalmak, a nemzetközi kulturális együttműködések problémáival.

A kulturális intézmények működését az 1991-ben elfogadott „Kultúrával összefüggő tevékenységek szervezéséről és lebonyolításáról szóló törvény” szabályozza, a törvény bár megteremtette a kulturális intézmények működéséhez szükséges jogi alapot, a mai napig számos kritika éri. Sokan sérelmezik, hogy olyan – a tervgazdálkodás időszakában is alkalmazott – költségvetési előírásokat kényszeríti rá az intézményekre, amelyek jelentősen megnehezítik a működésüket. A törvény bevezetésével a korlátozott hatáskörrel rendelkező igazgatók vezette intézmények súlyos pénzügyi válságba kerültek. A jogszabály egyik legnagyobb hátránya az, hogy az intézményeket nem ösztönzi kiegészítő (pénzügyi) támogatások igénybevétele.

A kultúrpolitika alakításában a helyi szervek mellett a nonprofit szervezetek is szerephez jutnak, legyen szó akár a központi „utasítások” végrehajtásáról, akár a helyi viszonyokat figyelembe vevő fejlesztési tervek, elképzelések kidolgozásáról. A lengyel kulturális intézményrendszer átalakulóban van. A változás leginkább az eddigi tulajdonosi szerkezetet érinti, de a gyökeres átalakulást a nonprofit szektorban újonnan létrejövő intézmények sora is jelzi.

Az állam csak korlátozott formában, mértékben avatkozik be a kulturális piac működésébe. Egyrészt szabályozza a kulturális javak előállítóinak piacra jutását/lépését, másrészt bizonyos tevékenységformákat közvetlenül is támogat, harmadrészt adókedvezményekkel segíti a kultúra egyes területeinek fejlődését. A könyvkiadás és könyvterjesztés ösztönzésére például bevezette a 0%-os ÁFA kulcsot²⁵.

A magas munkanélküliségi ráta ellenére a döntéshozók ez idáig nem tettek látványos, széleskörű lépéseket az irányba, hogy növeljék a kulturális szektorban foglalkoztatottak arányát. Létezik ugyan néhány – kulturális részvételt ösztönző – kulturális menedzsereknek, önkormányzati alkalmazottaknak, művészeknek, amatőr művészeti tanároknak és kulturális animátoroknak szóló oktatási program. Ezek a programok a Nemzeti Kulturális Központ támogatásával jöttek létre, céljuk pedig az, hogy megfelelő jogi és gazdasági ismeretekkel lássák el, tárgyalási technikákkal, marketinges szemlélettel ismertessék meg a kulturális élet szereplőit.

Az elmúlt években számos példa bizonyította a magánszféra befektetői aktivitásának növekedését. A magánszférából érkező támogatások zöme a filmiparba áramlott. A magántőke részvételi aránya az egyes intézménytípusoknál az alábbiak szerint alakul: múzeumok 15%, zenekarok 18%, színházak 28%, galériák, kiállítóhelyek 29%. 1999-ben az állami múzeumok saját bevétele átlagban 15% körül mozgott. A Varsóban található Nemzeti Múzeum bevételeinek 46%-át saját bevételek tették ki, (ennek 50%-a származott szponzori támogatásból, 30%-a a jegyeladásokból, a fennmaradó 20% pedig egyéb forrásokból). Annak ellenére, hogy az intézmények nagy energiákat fektetnek a szponzorok megnyerésébe, nem minden szponzori együttműködés sikeres.

Az amatőr művészeket tömörítő egyesületek jogi státusza legtöbbször egyesület. törvényben előírt joguknál fogva önálló gazdasági tevékenységet végezhetnek, némelyek például saját galériát, kiállítótermet működtetnek. A kilencvenes években a piacgazdaságra

²⁵ A törvény értelmében minden ISSN és ISBN számmal ellátott könyvet, folyóiratot, Braille írással készült kiadványt 0%-os ÁFA terhel. Az állam minden más sajtóterméket, nyomtatott kiadványt, külföldről származó művet 7%-os ÁFA-val súlyt.

való áttérés, a központi (állami) támogatások elmaradása jelentősen megnehezítette, olykor el is lehetetlenítette a művészeti egyesületek működését. Ám akadtak olyan művészeti egyesületek is amelyek – igazodván az új kihívásokhoz – újrászerveződtek, újraéledtek. A nonprofit szektor működését szabályozó jogi keret kidolgozása már jóval a rendszerváltás megjelenése előtt elkezdődött. A nonprofit szervezetek 24%-a a kultúra valamely területén (kulturális javak megőrzése, nemzeti kisebbségek kultúrájának fejlesztése stb.) tevékenykedik.

7.1.2. Lettország

A XX. században számos lett történelmi esemény közül kiemelkedik a független lett állam 1918-as megalakulása, a második világháború alatti német, majd szovjet megszállás, a háború előtti társadalmi szerkezet felszámolása, illetve a Szovjetuniótól elszakadó, önálló Lett Köztársaság 1991-es kikiáltása.

A közel öt évtizedes szovjet megszállás mélyen beleivódott az emberek emlékezetébe, gondolkodásába, és egyebek mellett a hivatali rendszerre is jelentő hatást gyakorolt. A Szovjetuniótól való elszakadást követően, a kilencvenes évek elején (a demokratikus átmenet időszakában) Lettország alapvető gazdasági, társadalmi és politikai átalakuláson ment keresztül, amely többek közt a gazdaság liberalizációjában, a piaci viszonyok bevezetésében, a szabad versenyben, új, stabil alapokon nyugvó politikai és gazdasági intézményrendszer kiépítésében, jogi és adminisztratív reformok formájában nyilvánult meg. A kilencvenes években bevezetett reformok az alábbi területeket érintették a kultúra területén: a kulturális szereplők (művészek, kulturális szakemberek, nonprofit szervezetek tagjai, semleges szektor képviselői) érdekeinek és (szak)tudásának figyelembe vétele a döntéshozatali folyamatokban; a kulturális alapelvek meghatározása, szakértői testületek felállítása; a különféle kormányzati szereplők felelősségének meghatározása; a kultúrát érintő jogszabályok kidolgozása; a kulturális folyamatok decentralizációja; az intézményi tulajdonviszonyok és a finanszírozás kérdésének rendezése.

A szovjet kultúrpolitika a lett közösségek etnikai gyökerének, identitásának, felszámolására törekedett. A XXI. században a lett állam kiemelten támogatja azokat a kulturális egyesületeket, szervezeteket, amelyek iskolák alapításával, közösségi helyek létrehozásával a hagyományok felélesztését, a közösségi identitás erősítését célozzák.

A Kulturális Minisztérium a Lett Köztársaságban a stratégiai fejlesztésért, a kultúrpolitika és a (kultúrával összefüggő) oktatáspolitikai irányelveinek kidolgozásáért és

megvalósításáért felelős központi közigazgatási szerv. A minisztérium együttműködik a helyi önkormányzatokkal, illetve a nonprofit szervezetekkel (például tanácsadó testületekkel, alapítványokkal). Az önkormányzati és minisztériumi összefogás eredményeként létrejött programok, rendezvények anyagi terheit, valamint az ezekkel járó felelősséget az említett szervek (a minisztérium és az önkormányzatok) közösen vállalják. A minisztériumon belül működő Kultúrpolitikai Intézet 5 osztályból áll. Emellett számos egyéb egység segíti a minisztérium munkáját. Például az ún. állami (kulturális) ellenőrök feladatkörébe tartozik az állami szervek és a helyi önkormányzatok közti kapcsolattartás. A Kulturális Minisztérium hatáskörébe az alábbi területek irányítása tartozik: könyvtárak, múzeumok, képzőművészet, népművészet, színházművészet, irodalom, filmművészet, kulturális nevelés, műemlékvédelem. A minisztérium mindezekén kívül felügyeli ezen a kulturális területeken tevékenykedő intézmények, szervezetek működését is.

Az állam azon kívül, hogy támogatja, fenntartja a kulturális intézményeket (könyvtárakat, művelődési központokat, színházakat, múzeumokat) nem tesz külön, látványos lépéseket azért, hogy növelje a kulturális szektorban foglalkoztatottak arányát.

Az 1991 óta eltelt évtizedben mind a politikusok, mind a kultúra területén dolgozó szakemberek arra törekedtek, hogy a kulturális szektor zavartalan működését elősegítő (egységes) törvényi keretet megteremtsék. Ez a fajta jogalkotási folyamat napjainkban sem zárult le. A kulturális törvénykezés²⁶ folyamatos változtatások közepette próbálja az egységes kereteket, működési feltételeket biztosítani az egyes kulturális területek számára különféle kulturális intézmények feladat- és hatáskörét rögzítik, valamint szabályozzák az állam, mint finanszírozó felelősségét és szerepét.

Az Amatőr Művészetről szóló törvény jelenleg előkészítési szakaszban van, a lett törvényhozók a kultúrpolitika egyik legfontosabb prioritásának a XXI. század társadalmi és gazdasági változásaihoz igazodó, a jelenlegi viszonyokat figyelembe vevő amatőr és a

²⁶ Érvényben lévő jogszabályok: Törvény a szerzői jogokról (2000); Könyvtári törvény (1998; módosítva 2002); Oktatási törvény (1998); Kulturális intézményekről szóló törvény (1998); A nyomdai és egyéb kiadványok kötelező letétbe helyezéséről szóló törvény (1997, 1999); Kulturális Alapítvány (1997, hatályba lépés 1998-ban); Múzeumi törvény (1997); Önkormányzati törvény (1994, módosítva 1995 és 1999); Nyilvános szervezetekről és egyesületeikről szóló törvény (1992; módosítva 1993-1999); Törvény a Lett Nemzeti Könyvtárról (1992); Levéltári törvény (1991, módosítva 1993 és 2000); Műemlékek védelméről szóló törvény (1992, módosítva 1993, 1995 és 2000)

Előkészületben lévő törvények: Filmtörvény; Amatőr művészetről szóló törvény; Művészeti tevékenységet hivatásszerűen folytató személyek és szervezetek/intézmények jogállásáról szóló törvény; Adományozásról/jótevénytörvényről szóló törvény; Társaságokra és egyesületekre/szakszervezetekre vonatkozó törvény; Községi népművészeti csoportoknak jutott állami támogatások és a társadalombiztosítási járulék kötelező fizetéséről rendelkező jogszabály; Közhasznú szervezetekről szóló törvény; Egyesületre és alapítványra vonatkozó törvény; A Nemzeti Könyvtár létrehozásáról szóló törvény ; Törvény a Lett Nemzeti Operáról.

hivatásos művészet megteremtését tekintik. Hangsúlyozzák a hagyományos művészet szélesebb körű társadalmi elismertségének fontosságát, szorgalmazzák a Baltikumban és az északi-régióban tevékenykedő amatőr művészeti csoportok együttműködését, valamint a különféle nemzetközi projekteken, programokban való részvételt. A tradicionális és amatőr művészeti csoportoknak, művészeknek az ország számos pontján megtalálható művelődési házak, kulturális központok adnak otthont.

Lettországban nincsenek olyan átfogó programok, amelyek az állam, az önkormányzatok illetve a magánszektor közti együttműködéseket ösztönöznék, ennek ellenére sikeres egyedi programok léteznek. A köztársaság 1991-es kikiáltása után létrejött alapítványok és művészeti egyesületek – közös támogatási alap létrehozása érdekében – kezdeményezték a kapcsolatfelvételt bizonyos művészeti ágak (vizuális művészetek, zene, színház) képviselőivel.

A köz- és a magánszektor együttműködését a következő példákkal is szemléltethetjük. Az Új Színházi Intézet, a Kortárs Művészeti Központ, a rigai Új Médiakultúra Központ által szervezett programok, a „Noass” elnevezésű művészeti és kulturális projekt mind-mind a magánszektor és a közszféra együttműködésén alapulnak. Az állam, a helyi önkormányzatok és a magánszektor képviselői kisebb-nagyobb összegekkel támogatják a Lett Képzőművészek Egyesülete, a Lett Zeneszerzők Egyesülete, a Lett Fotóművészek Szövetsége, a Lett Újságírók Szervezete, a Színházi (Szak)szervezet, valamint a Lett Formatervezők Társasága által életre hívott projekteket.

7.1.3. Magyarország

A rendszerváltás kezdetén az országnak számtalan többek közt gazdasági nehézséggel kellett szembenéznie. A kulturális élet, a művelődési szolgáltatások átrendeződéséhez (ez a folyamat részben már a 80-as években megindult) jelentős mértékben hozzájárult a 90-es évek gazdasági átalakulása is. A piacgazdaságra történő átmenet a kultúra területén is éreztette hatását. A korábban csak állami működtetésű intézmények és vállalatok körében is megindult a privatizáció, működtetésük többszektörűvé vált, a gazdaságosság vált a fő meghatározó elemé. A kultúra területeit érintő árdotációk, kedvezményes lehetőségek fokozatosan megszűntek, és az igénybevétel egyre nagyobb anyagi ráfordítást igényel.

Az elmúlt évtizedekben számos alkalommal történt változás a kultúra irányításában. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának hatáskörébe tartozik a műemlékek

védelme, a külföldi (magyar) kulturális intézetek felügyelete, valamint az egyházi ügyek intézése. Habár a minisztériumban működik egy Audiovizuális Főosztály, a rádió és televízió testületek működésébe a minisztériumnak nincs közvetlen beleszólása. A művészeti képzés, illetve a helyi önkormányzatok kulturális tevékenységének finanszírozása szintén nem tartozik e kormányzati szerv hatáskörébe. Ezzel szemben a művelődési házak irányítását a minisztérium felelős főosztálya (Közművelődési Főosztály) látja el. A NKÖM felügyelete alá tartozó Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatást nyújt a különféle kulturális projektek, programok megvalósításához. A Magyar Országgyűlés Kulturális és Média Bizottsága, valamint az Oktatási és Tudományos Bizottsága részt vesz a kultúrával, oktatással összefüggő törvények, jogszabályok előkészítésében, a bizottságok tagjai megvitatják, elemzik a kultúrát, oktatást érintő időszerű kérdéseket, javaslatokat tesznek a felmerülő problémák orvoslására, stb.

A megyék szintén ellátnak bizonyos kulturális feladatköröket. A megyei önkormányzatok működtetik többek közt a megyei felügyelet alá tartozó (kulturális) intézményeket (múzeumokat, könyvtárakat, levéltárakat, művelődési házakat).

A települési önkormányzatok feladata az alapvető kulturális közszolgáltatások biztosítása. Az önkormányzatok legfontosabb kulturális feladatát a közművelődési, tudományos, művészeti és sport tevékenység támogatása, valamint a közösségi tér biztosítása képezi, de összefügg a kulturális feladatkörrel az oktatási, ifjúsági feladatokról való gondoskodás és a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól való gondoskodás. Az önkormányzat maga határozza meg a lakosság igényei alapján és az anyagi lehetőségektől függően, hogy a feladatokat milyen mértékben és módon látja el (közművelődési megállapodás keretében lehetséges a feladatellátás átadása nonprofit szervezeteknek). A kötelező feladatokon túl az önkormányzat joga meghatározni, hogy milyen többlettevékenységet folytat.

A kulturális jog is – hasonlóan a jogrendszer más területeihez – folyamatos változáson, átalakuláson megy keresztül. 1989-ben a rendszerváltozás kapcsán hatálytalanították, vagy módosították a kultúrára vonatkozó antidemokratikus jogszabályokat is. A legfontosabb, a kultúra finanszírozását alapjaiban befolyásoló és meghatározó jogszabály, az 1993. évi XXIII. törvény a Nemzeti Kulturális Alapról (NKA). A közművelődési közgyűjteményi területet átfogó törvényen (1997. évi CXL. törvény a

muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről) kívül általában egy-egy kulturális terület önállóan kerül szabályozásra²⁷.

Magyarországon a gazdaságilag aktív népesség 2000-ben 3,86 millió fő, ebből 2,71 millió teljes idejű foglalkoztatott, a 789 ezer állami szektorban foglalkoztatott köztisztviselő és közalkalmazottból 25000 fő dolgozik a kulturális szektorban, amely az állami szektorban foglalkoztatottak 3,2%-a (részletezve a *17. számú mellékletben*). Ezek az adatok csak az állami szektorra vonatkoznak, a munkaerő létszáma kulturális területen valójában jóval magasabb, de a magánszektor (piaci és nonprofit szervezetek) alkalmazottairól nincs pontos adat.

Az amatőr művészeti csoportok leginkább a művelődési házakban működnek, és fontos szerepet töltenek be településük életében. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium adatai szerint 2000-ben az alkotó művelődési közösségek száma 6023 volt, amelyek munkájában 149502 fő vett részt, az egy csoportra jutó létszám átlag 25 fő volt. Ezen belül meghatározó az előadóművészeti közösségek 70%-os aránya. A foglalkozások száma összesen 44658 volt, az egy közösségre jutó foglalkozások száma 7,4 (Összefoglaló..., 2001).

7.1.4. Németország

A legtöbb európai országgal ellentétben Németország évszázadokig nem volt más, mint független feudális államok és szabad városok laza szövetsége. A tartományok és városok önálló kultúrpolitikai elképzelésekkel, kulturális intézményekkel rendelkeztek. Az 1871-ben létrejött Német Birodalmat eltérő kultúrával, hagyományokkal, szokásrendszerrel bíró államok alkották. Miközben a német kultúra külföldi „népszerűsítése”, az egységes kultúrpolitika kidolgozása a birodalmi kormány hatáskörébe tartozott, addig az egyes államok (tartományok) továbbra is megőrizték, megtartották önálló kultúrpolitikai irányelvek kidolgozására vonatkozó jogukat. A tartományok (sajátos) autonómiája kiterjedt a kultúrával kapcsolatos ügyek intézésére is, ezt az emberek kultúra és művészetek iránti elkötelezettsége még inkább alátámasztotta. A Weimari Köztársaság új alkotmánya értelmében a kultúrával és a művészetekkel összefüggő feladat és

²⁷ Az egyes területek szabályozása: 1990 évi LXV. törvény az önkormányzatokról (helyi társadalom, művelődés vonatkozásban II. fejezet 8 § 1., 5. bekezdés), 1993. évi LXII. törvény a frekvenciagazdálkodásról a hírközlés, rádió és televízió frekvenciák szabályozása. Közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény. A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény.

hatáskörök (pl. a finanszírozás) megoszlanak a birodalmi és tartományi kormányzatok, a városok és a helyi hatóságok közt.

A nemzetiszocialisták hatalomra jutásával visszaállt az erőltetett központosítás, a civil kezdeményezések elfojtásának, valamint a kultúra eszközzé válásának évszázados gyakorlata. Ezen előzmények megmagyarázzák, hogy miért is ragaszkodtak, kötődtek olyannyira a Német Szövetségi Köztársaság állampolgárai a későbbiekben a szövetségi államformához, és annak intézményeihez.

A II. világháború után a Német Birodalmat a nyugati hatalmak és szövetségeseik három megszállási övezetre osztották. E három övezetből jött később létre a Német Szövetségi és a Német Demokratikus Köztársaság. Egy rövid időszaktól eltekintve, a két állam külön, egymástól függetlenül alakította ki kulturális elképzeléseit, dolgozta ki kultúrpolitikai irányvonalát. A helyzet csak 1990. október 3-án, a német újraegyesüléskor változott meg.

A Német Demokratikus Köztársaság kultúrpolitikája a klasszikus művészetből táplálkozó „humanista örökséget” valamint a mindennapi tömegkultúra új formáit egyesítő sajátos eszmén, felfogáson alapult. Miközben a hagyományos kulturális intézmények „reneszánszukat élték”, egyre nagyobb számban létesültek új kulturális intézmények is (pl. művelődési házak, ifjúsági klubok). Különös jelentőséggel bírtak a társadalmi és kulturális egyesületek, szakszervezetek által szervezett, nagyvállalatoknál, szigorú állami felügyelet alatt megtartott rendezvények, programok. Az állam mellett ezek a nagyvállalatok voltak az ún. „populáris kultúra” legfontosabb támogatói. Az állam minden egyes szervezet kulturális tevékenységét meghatározta. Az NDK-ban szakítottak – a Németországban 1933-ig uralkodó – kulturális föderalizmus hagyományával. 1952-ben a tartományok intézményét felszámolták, helyette 15 közigazgatási egységet (kerületet) hoztak létre. 1954-től a kultúra irányítása a Művelődési Minisztérium hatáskörébe került.

A kultúrpolitika ezen szakasza 1990. október 3-án, az NDK és az NSZK egyesülésével zárult le végérvényesen. A többségében állami vagy kerületi fenntartású kulturális intézmények felügyeleti jogköre átkerült a tartományokhoz illetve a helyhatóságokhoz. Az állami tulajdonú vállalatok és szakszervezetek által szervezett kulturális rendezvények megszűntek; néhány (egyor állami vagy egyesületi) program, tevékenység megvalósításával pedig nonprofit szervezeteket, önkénteseket bíztak meg. Az 1990 óta eltelt időszakban a keleti tartományok kultúrpolitikai irányelvei igazodtak a nyugati tartományokéihoz.

A II. világháború befejezése után, a nyugati szövetségesek – okulván a történelmi példákból – erőteljesen korlátozták az újonnan alakuló Német Szövetségi Köztársaság kormányának beavatkozási szándékát a kultúra bármely területére. Az egykori kulturális infrastruktúra helyreállítását követően, a kultúrpolitika (hatásköre) nagyrészt a hagyományos művészeti formák és intézmények támogatására korlátozódott. A kultúrpolitika mozgástere csupán a társadalmi modernizációs folyamat lezárulása után vált szélesebbé.

A hetvenes években – a társadalom demokratizálódási folyamatának részeként – születő „Új Kultúrpolitika” kiterjesztette „befolyását” a hétköznapi tevékenységekre is. A művészetet, a művészeti alkotásokat igyekeztek mindenki számára elérhetővé tenni. A kulturális tevékenységek száma ugrásszerűen megnőtt – a növekedéshez olyan hangzatos jelszavak is hozzájárultak, mint például „a kultúra mindenkié”, – a művelődési intézmények rohamos fejlődésnek indultak, a növekvő állami támogatásoknak köszönhetően számos újfajta kezdeményezés, törekvés jelent meg a kultúra területén.

A hetvenes évek reformszemléletű elképzeléseit a nyolcvanas években felváltotta az üzletorientált látásmód, a hangsúly a kultúrára, mint iparágra helyeződött, mely Németország üzleti és ipari vonzerejét hivatott hangsúlyozni, erősíteni.

A német újraegyesítés erőteljesen rányomta bélyegét a kilencvenes évekre. Németország keleti felében a közigazgatási rendszer átalakítása és az új kultúrpolitika bevezetése radikális változásokat, a kulturális szektor szerkezetének módosulását eredményezte.

A német alkotmány értelmében a hatósági jogköröket a tartományok gyakorolják, kivéve, ha arról az alkotmány másként nem rendelkezik. A felelősség megosztás ezen alkotmányos elve a kultúrpolitikára különösképpen érvényes, az állam a kultúra területén korlátozott hatáskörrel rendelkezik. Éppen ezért a kultúra – továbbá a köz- és felsőoktatás – a tartományi autonómia sarkalatos pontját képezik. (Erre utal „a tartomány kulturális szuverenitása” kifejezés is.) Németországban a szövetségi állam illetve a tartományok a kultúrpolitika legfontosabb közszereplői. Az alkotmány szerint a kultúrát érintő ügyekben a helyi hatóságoknak (városok, megyék/járások) is van beleszólásuk. A tartományi alkotmány szabályozza a helyi szervek kultúrával összefüggő feladat- és hatásköreit.

A német kultúrpolitika erősen decentralizált. A helyi hatóságok a kultúra helyi szintű működtetéséért felelősek. A tartományok a regionális hatáskörrel rendelkező intézmények fenntartásáért, régiós jelentőségű projektek megvalósításáért, a szövetségi állam pedig a külhoni kultúrpolitika alakulásáért, a jogszabályi keretek megteremtéséért

felel. Napjainkban a szakemberek heves vitát folytatnak arról, hogy országos vagy nemzetközi jelentőséggel bíró (kulturális) kérdésekben, ügyekben milyen jogkörök illetik meg a szövetségi államot, illetve a tartományokat.

A szövetségi állam, a tartományok és a helyi hatóságok közösen alakítják ki a kultúrpolitika elképzeléseik kidolgozásának folyamatát és megvalósítását végző intézményrendszert. Ezen a rendszeren belül egyrészt a törvényhozó testületek, önkormányzati szervek, (pl. parlamentek) valamint bizottságaik, másrészt a kormányzatok és a különböző hivatalok (pl. minisztériumok) gyakorolják a politikai hatáskört, dolgozzák ki a tartalmi javaslatokat.

A különféle minisztériumok és hivatalok szervezeti felépítése igen eltérő. 1998-ban a szövetségi kormány létrehozta a Kulturális Ügyekért és a Médiaért Felelős Kormányzati Megbízott Hivatalát, melyet (szövetségi szinten) manapság is az egyik legfontosabb kulturális ügyekben illetékes szervnek tekintenek. Ugyanezen időszakban a német törvényhozásban (Bundestag) is megalakult „A Kulturális és Médiaügyi Bizottság”. A pártok képviselői e bizottság keretében vitatják meg a kultúrával kapcsolatos aktuális kérdéseket. A bizottság felügyeli ezen kívül a már említett Kulturális Ügyekért és a Médiaért Felelős Kormányzati Megbízott Hivatalát is. A bizottság továbbá áttanulmányozza, elemzi, esetenként módosítja mindazon jogszabályokat (adó jogszabályok, társasági törvény stb.) melyek érdemben befolyásolhatják a kultúrát. A Kulturális Bizottságon kívül a különféle parlamenti albizottságok is foglalkoznak kultúrát érintő ügyekkel (pl. Civil Kapcsolatok Albizottsága). A külhoni kultúrpolitikát befolyásoló kérdésekben, valamint a kulturális képzés ügyében továbbra is a Szövetségi Külügyi Hivatal az illetékes.

A külkapcsolatok alakulásáért a szövetségi állam felel. A külhoni kultúr- és oktatáspolitikát a német külpolitika integráns részét képezi. Ezért a Szövetségi Külügyi Hivatal egy politikai útmutatót is megjelentetett, melyben vázolja a külhoni oktatási- és kultúrpolitika legfontosabb céljait, irányvonalait. A külhoni kultúrpolitika ügyében a szövetségi állam és a tartományi kormányzatok szorosan együttműködnek. A helyi szervezetek és társadalmi csoportok is aktívan közreműködnek a német kultúra határon túli terjesztésében. A külhoni kultúr- és oktatáspolitikát legfontosabb területeit a határokon átnyúló oktatási és tudományos együttműködések, nemzetközi kulturális párbeszéd, a német nyelv külföldi népszerűsítése, a művészeti, zenei és irodalmi cserekapcsolatok képezik. Ezen kultúrpolitikai irányelvek, célkitűzések tetten érhetők a Szövetségi Külügyi

Hivatal által létrehozott intézetek (pl. Goethe Intézet, Német UNESCO Bizottság) tevékenységében, a különféle ösztöndíjak (pl. DAAD) odaítélésében is.

A szövetségi állam, a tartományi kormányzatok illetve a helyi szervek – törvényben rögzített hatáskörüknél fogva – maguk alakíthatják kulturális politikájukat, meghatározhatják kulturális tevékenységeik formáját, milyenségét, prioritását.

A kulturális szektor munkaerőpiaci szerepe, foglalkoztatás-bővítő hatása évek óta viták kérdése Németországban. Kis hatókörű és költségvetésű államilag támogatott programokat indítottak, hogy elmozdítsák a kulturális szektor foglalkoztatási hatékonyságát – pl. Észak-Rajna-Vesztfáliában kulturális vállalkozásokat tömörítő központok támogatása, speciális figyelmet érdemelnek ebben az összefüggésben az Európai Szociális Alap és az állam által közösen támogatott munkahelyteremtő programok Alsó-Szászország és Brandenburg tartományokban –, azonban átfogó stratégia mai napig nincsen.

A kulturális egyesületek rendkívül heterogén képet mutatnak, a kis helyi szervezetektől az egészen nagy intézményesült szervezetekig. Egy dologban közösek, ideális terepét képezik a civil részvételnek. A kultúra néhány területén domináns szerepet töltenek be az egyesületek, például szociokulturális központok, városvédő, műemlékvédő csoportok. Az állam régóta támogatja ezeket a szervezeteket, a szubszidiaritás alapelvének megfelelően, és az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet fordít e szervezetekre.

Az amatőr művészetek, művészek elsődleges támogatói a kulturális egyesületek. A kulturális szerveződések hagyományos formái az ún. baráti körök, amelyeknek elsődleges célja, hogy pénzt gyűjtsenek a különböző intézményeknek, különösen múzeumok, színházak, galériák számára.

A hivatalos kultúrpolitika és támogatási rendszer mellett létezik számos olyan kulturális kezdeményezés, program, amely magán- és közszolgálati rádió és televízió társaságok, gazdasági vállalkozások, különféle társadalmi csoportok, civil szervezetek, klubok és magánszemélyek adakozásából, közreműködésével valósul meg.

Az utóbbi időben számos példát láthatunk, az állami és a magánszektor együttműködésére, azonban a legtöbb kulturális intézmény, a legnagyobbakat is beleértve, kimondottan még mindig állami fenntartású. Ezek az együttműködések a helyi szintű kisebb intézményeket érintik leginkább, pl. egy helyi vállalkozás és a városi önkormányzat kulturális intézményei között, de ilyen intézményi együttműködésre példa nagyobb szervezetek esetében is van, pl. müncheni modern képtár vagy a düsseldorfi NRW-Forum Kultur und Wirtschaft együttműködése, ahol az állam, a helyi hatóságok és magáncégek

együttesen szponzorálják ezeket az intézményeket. A stratégiai partnerségek az állami és a magán szektor között (PPP – public-private-partnership) akárcsak több európai országban Németországban is egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert.

7.1.5. Cseh Köztársaság

A gazdasági, politikai változások kihatottak a kulturális területre is, a felelős szervek és intézmények szerkezetére. A 90-es évek cseh kultúrpolitikai koncepciójának legfontosabb elemei a kulturális szabadság garantálása az alkotók és művészek számára; a művészeti és kulturális innováció feltételeinek biztosítása, a kreatív munka feltételeinek megteremtése, támogatása. Ezek az alapelvek magukba foglalják az anyagi és nem anyagi kulturális örökség megőrzését és a cseh nemzeti kulturális identitás fejlesztése és védelme feltételeinek a biztosítását (Cultural..., 2001). Emellett még kiemelt célok: előmozdítani az állampolgárok kulturális tevékenységéhez szükséges feltételeket, kiemelten a civil kezdeményezéseket; a kultúra döntéshozatali rendszerének decentralizációja (helyi települések egyéni döntései, biztosítva az anyagi függetlenséget); kulturális javakhoz való egyenlő hozzájutás, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra; az információhoz való hozzájutás az állampolgárok számára és a kulturális intézményrendszer számára; művészeti oktatás támogatása (Cultural..., 1996).

A Cseh Köztársaság Kulturális Minisztériuma a központi irányításért felelős szerv. Hatáskörébe tartozik a kulturális tevékenységek, a művészet, a kulturális örökség, a sajtó, a nem periodikus kiadványok, a filmművészet, a szerzői jogok és az ezekkel összefüggő területek és az egyházi ügyek. A miniszter feladatait törvény határozza meg, munkáját segíti tanácsadó testülete, amelynek tagjait maga jelöli ki. A miniszter szervezi a fentebb felsorolt egyes területek munkáját. A Cseh Parlament erősíti meg a minisztert, a parlament tudományos, oktatási és kulturális bizottsága vizsgálja és vitatja meg a kormányzati program megvalósítását és a kulturális célokat. A Cseh Köztársaság széleskörű kulturális intézményhálózattal rendelkezik. A központi intézményeket a miniszter, míg a helyi és regionális intézményeket a helyi és regionális kormányzatok felügyelik. A legfontosabb központi intézmények: a Nemzeti Galéria, a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Könyvtár, a Nemzeti Színház és a Prágai Városi Galéria.

A egykori csehszlovák jogrendszer egyes elemei fennmaradtak annak ellenére, hogy az új kulturális törvénykezés egyes elemei ennek ellentmondanak. Emellett megkezdődött egy komplex új jogrendszer létrehozása. A törvényalkotás során beépítették

a nemzetközileg érvényben lévő szabályozásokat. Akárcsak a többi vizsgált országban egyes területenként történik a kultúra szabályozása (XX/1987 évi a műemlékek állami védelméről, LXXI/1994 a kulturális javak eladásáról és exportjáról, CXXI/2000 a szerzői jogokról szóló törvény, CXXII/2000 múzeumi és muzeális értékek védelméről szóló törvény és annak kiegészítései).

Az állam legfontosabb feladatának a kulturális intézményrendszer működési feltételeinek megteremtését tekinti, mint általános irányító és támogató jelenik meg, anyagi támogatásokat és adományokat nyújt, nem kizárólag az állami intézményeket érinti ez a szerep, hanem kiterjed a piaci és nonprofit szervezetekre is, sőt ösztönözni kívánja a nonprofit szervezetek kulturális szerepvállalását. A cseh kultúrpolitika törekvése – a kulturális értékek védelme mellett – magánszféra bevonása a kulturális szektorba.

A kultúra állami támogatása egyrészt indirekt módon, adókedvezmények (az új adójogi szabályozás támogatja a magánalapítványok és magánszektor támogatási törekvéseit) és a nonprofit szervezetek támogatásával, másrészt közvetlen módon a kulturális intézmények állami finanszírozásával történik. Közalapítványok létrehozásával segítik az irodalom, a média, a képzőművészet, a zene és a filmművészet területét. Alapítványok, szövetségek, egyesületek gyakran a minisztériummal (vagy más helyi vagy regionális kormányzati szervvel) együttműködve szerveznek nagyrendezvényeket, fesztiválokat.

7.1.6. Hasonlóságok és különbségek

A kulturális helyzetről – hasonlóan más társadalmi jelenségekhez – kvantitatív jellegű vizsgálatokkal, statisztikai módszerekkel csak bizonyos korlátok között kaphatunk információkat, a kultúra befogadása, a kulturális élmény hatása ezekkel az eszközökkel nem vizsgálható. A statisztikai elemzések ezért csak a kulturális eszközök és szolgáltatások kínálatának és a kulturális fogyasztás mennyiségi vonatkozásának feltárására vállalkozhatnak, a szolgáltatást nyújtó intézmények működési adatai, valamint az ehhez a szférához szorosan tartozó, illetve kapcsolódó információk alapján.

A következő tábla (15. táblázat) elsősorban a kulturális fogyasztás változásait foglalja össze.

15. táblázat Kulturális indikátorok országonkénti összehasonlítása

Indikátor	Csehország	Lengyelország	Lettország	Magyarország	Németország
Kulturális tevékenységek					
Napilapok (napi forgalom 1000 főre) 1991	296	140	433	169	313
Kiadott könyvek (100 000 főre 1991-94)	91	28	68	98	86
Közkönyvtár-használók (100 főre) 1989-1994	11	17	..	16	11
Rádiók (1000 főre) 1995	638	454	678	643	944
Televíziók (1000 főre)	482	311	477	433	554
Mozilátogatás évente (fejenként) 1990-95	0,9	0,4	0,4	1,4	1,5
Előállított játékfilmek száma 1990-1995	22	20	2	12	63
Múzeumok látogatottsága évenként 1988-1994	88	41	50	72	115
Mobiltelefon előfizetők (10 000 főre) 1995	47	19	60	259	428
Személyi számítógépek (10 000 főre) 1995	532	285	79	392	1649
Internethozatok (10 000 főre) 1996-97	40	14	12	29	88
Kulturális trendek					
Kiadott könyvek száma (100 000 főre) 1981-1983/ 1991-1994 arányváltozás	..	-4,8	..	2,2	2,9
Napilapok (napi 1000 főre) 1980/1994 arányváltozás	..	-3,4	..	0,0	..
Éves mozilátogatás (fejenként) 1980-83/1990-1995 arányváltozás	..	-7,2	..	-5,0	-4,6
Előállított filmek 1980-83/1990-95 arányváltozás	..	-3,6	..	-4,3	-3,0

.. = nincs adat

Forrás: (Bellavics, 2000) UNESCO, személyi számítógépek ITO Nemzetközi Távközlési Egyesület

Kulturális tevékenységek mutatóinak összehasonlítása makroszinten hasonlóságot mutat, Németország emelkedik ki legtöbb esetben.

A kulturális feladatok decentralizációja minden egyes országban célként szerepel, a megvalósítás azonban eltérően alakul. Az a tény, hogy nincs adat egyes esetekben jelzi, hogy még a kulturális kiadások kormányzati szintenként való nyilvántartása, arányai sem minden országban állnak rendelkezésre. A forráselosztásokat mutatja, a következő 16. táblázat.

16. táblázat Az állami kulturális kiadások arányai kormányzati szintenként, 2000 (%)

Ország	Központi kormányzat	Regionális szint	Települési szint
Csehország	..	..	..
Lengyelország	20,6	47,6	31,8
Lettország	76	24	
Magyarország	43	57	
Németország	8,7	47,5	43,7

.. nincs adat

Forrás: Compendium Kultúrpolitikák Európában: alapvető tények és trendek rövid összefoglalása

Összegezve a vizsgált országok kultúrpolitikájának, kulturális szektor jellemzőinek áttekintését, a nonprofit szervezetekkel kapcsolatos együttműködések, ösztönzésük csak említés szintjén szerepel.

A kulturális törvénykezés a legtöbb országban ágazatonként történik, és még mindig a jogalkotás változásai, új törvények megjelenése figyelhető meg. A nonprofit szervezetek működéséhez szükséges jogszabályi háttér különböző szintű a 90-es években, a lett és a lengyel szabályozás a többi országéhoz képest nem ösztönző jellegű (Lengyelországban a nyilvántartott szervezetek száma 2000-ben 20.000, ekkor Magyarországon 48. 000). A kulturális kormányzatok a magánszektor ösztönzésére leginkább az adókedvezmények eszközét használják. Az adójogi szabályozás adókedvezményeket nyújt a magánszektorból kulturális célokra érkező támogatásokra, ez minden egyes országnál megjelenik, azonban, hogy milyen mértékben érkeznek támogatások, milyen kihasználtságúak ezek a lehetőségek arról nincs adatunk, a lehetőség létezik.

A legsikeresebb együttműködés a magánszférával: Lettországon az előadóművészet, klasszikus zene, nagy fesztiválok; Lengyelországban a kulturális intézményrendszer, művészek, film; Németországban a képzőművészet és a zene;

Magyarországon az előadóművészetek és komolyzene (Csehországból nincs adat) területén figyelhető meg.

Az együttműködések fejlesztése kapcsán példákat hoznak az egyes országok kulturális szektoraiban az állami és nonprofit valamint, piaci szektor együttműködésekre, de ezek egyedi példák, átfogó program, amely ösztönözné a partnerséget, nem jelenik meg. Valamint a makrofolyamatok elemzése nem mutatja meg, hogy milyen a napi gyakorlat, hogy mennyire tekinti partnernek a szervezeteket a kulturális kormányzat legyen az központi, regionális vagy helyi szintű.

7.2. A kérdőíves vizsgálat eredményei

Az elemzés során igyekeztünk a kérdőíves vizsgálat során feltárt információkat bemutatni, kerestük azokat az összefüggéseket, amelyek a feltárt tényeket magyarázhatják. Megállapításaink – a mintából adódóan – elsősorban a kulturális területen működő nonprofit szervezetekre érvényesek a vizsgálatban szereplő városokban, egyes következtetéseink (például a jogi szabályozást, finanszírozást, foglalkoztatást érintően), ennél általánosabb – nem csupán a kulturális célú nonprofit szervezetek körét magában foglaló, hanem egyéb humán területeket átfogó – körben is érvényesek lehetnek.

7.2.1. A kutatás célja, háttere

A rendszerváltás után a kultúra területét érintően is strukturális átalakulás ment végbe, az állami szervezetek mellett megjelentek a piaci és a nonprofit szektor szereplői, sőt az állami szerepvállalás nagy arányú csökkenése mellett a piaci és nonprofit szervezetek váltak hangsúlyossá egyes területeken pl. zene, média.

A többszektoros modell elé a kelet-közép-európai országok nagy várakozásokkal tekintettek, azzal a mítosszal (Kuti, 1998a, Lantos 1999), amelyet a 90-es évek elején a hazai kutatók és a nonprofit szektorban dolgozók kialakítottak, hogy a nonprofit szervezetek hatékonyabbak az állami szervezeteknél, már leszámoltak. A nemzetközi szakirodalomban fellelhető kutatások nem támasztják alá azt a hazai hiedelmet, amely szerint a nonprofit formában nyújtott szolgáltatás eleve hatékonyabb az államinál. Az eddig elvégzett, hazai empirikus vizsgálatok igen változatos eredményeket hoztak. Ezek leginkább abban foglalhatók össze, hogy a jól működő nonprofit szervezetek által elért hatékonyság magasabb a túlbürokratizált állami intézményekénél, míg a rosszul szervezett

nonprofit szolgáltatások – többek között – hatékonyság tekintetében is elmaradnak a jól működő állami szolgáltatások mögött. Még kevesebb hatékonysági előnyt tudtak a kutatók kimutatni a nonprofit szervezetek piaci szolgáltatókkal való összehasonlításában (Kuti, 1998a:154).

A kulturális célú nonprofit szervezetekkel szemben új elvárások jelentek meg, például szolgáltatásban nagyobb szerep vállalása, foglalkoztatás-élénkítő szerep, alternatív foglalkoztatási formák kialakítása. Alkalmasak-e a szervezetek ezeknek az elvárásoknak megfelelni, ha nem, milyen problémáik vannak, milyen akadályai vannak annak, hogy az elvárt szerepeknek megfeleljenek? Van-e különbség a keletnémet városok szervezetei és a többi kelet-közép-európai városban működő vizsgált szervezet között? Kutatásunkban ezekre a kérdésekre kerestük a választ.

A kezdetektől fontos volt az a kérdés számunkra, hogy az említett makrofolyamatok mennyire érvényesülnek kelet-közép európai városok kulturális életében. Célunk a cseh, a lengyel, a lett, a magyar és a német nonprofit szektor vizsgálata; a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetének elemzése kelet-közép-európai városokban; megérteni azokat a tényezőket, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken; a kulturális célú nonprofit szervezetek foglalkoztatási potenciáljának vizsgálata.

Az elemző részfejezetekben először a mintában szereplő összes vizsgált szervezet értékelhető adatainak, majd a debreceni szervezetek adatainak elemzése (a debreceni adatok elemzéséhez a vizsgálat debreceni kutatócsoportjának alapstatisztikai elemzését használjuk (Csoba et al., 2000)) az alábbi témakörök mentén szerveződik:

- A szervezetek létrehozásának motívumai, a működési keretek bemutatása, értékelése.
- A szervezetek céljai, fő tevékenységei, célcsoportja.
- A szervezetek működésének anyagi feltételei.
- A szervezetek foglalkoztatási jellemzői, szerepe, az önkéntes munka arányai.
- A szervezetek saját helyzetének értékelése, a kulturális és gazdasági helyzet értékelése az adott régióban.

7.2.2. Hipotézisek

- A társadalmi eredet elmélet alapfeltevése szerint a közszolgáltatások igénybevételekor az egyes szektorok közötti választás nem egyszerűen az egyén fogyasztók szabad döntésétől függ, valószínű, hogy a választásokat történelmi hagyományok, történeti fejlődés előzményei, a legfontosabb szereplők (s ebbe az állampolgárok és közösségeik mellett a kormányzati, sőt, a gazdasági szervezetek is beleértendőek) kulturális háttere, értékrendje, ideológiai, erkölcsi és politikai elkötelezettsége, jótekonysági, probléma-megoldási, konfliktuskezelési kultúrája befolyásolják (Salamon – Anheier, 1996a:17). A vizsgálatban szereplő cseh, lengyel, lett, magyar és német városok valamennyien példái a rendszerváltás után átalakuló társadalmaknak, amelyek különbözőségeik ellenére (országos és regionális szerepük, lakosság aránya) hasonló intézményi és mentális mintákkal és hagyományokkal rendelkeznek, ezért azt feltételezzük, hogy a városok kulturális célú nonprofit szervezeteinek helyzetében, fejlődésében hasonlóságokat tapasztalhatunk. Amennyiben a német szervezetek fejlődése eltérő (kedvezőbb anyagi, foglalkoztatási helyzet), annak hátterében a nyugati ország rész által támogatott átmenet állhat. A német kutatócsoport feltételezése egyértelműbb volt, ők azt várták, hogy a német szervezetek a mutatók többségében nagyobb fejlettséget mutatnak, mint a cseh, a lengyel, a lett és a magyar szervezetek. A saját hipotézisünk az, hogy 10 év a változások szempontjából rövid idő, nagy eltérésekre nem számíthatunk a kedvezőbb helyzet tekintetében.
- Seifert (1996) feltételezi, hogy a II. világháború előtti szervezeti minták, önkéntes hagyományok már nem jelennek meg markánsan a kulturális szervezetek körében a kelet-közép-európai országokban. Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítanak ki (Anheier – Priller – Zimmer, 2000). Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor

kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet mintára szervezeti egységek jöttek létre, anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba. Ezeknek az előfeltevéseknek a vizsgálatát is megkíséreljük.

- A 80-as évektől kezdődő összehasonlító vizsgálatok azt mutatják, hogy a nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve, mint a nemzetközi kutatások országok közötti összehasonlításánál is láthattuk, ennek hátterében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni, amely alatt azt értik, hogy ezek a szervezetek rendszerváltás előtt is léteztek és ennek köszönhető, a magasabb arány, valamint, hogy a szervezetek infrastruktúrával, képzett, kapcsolatokkal, rendelkező vezetőkkel működnek. Ezt a folytonosságot feltételezzük.
- A jogi feltételek a szervezetek alapítása, szervezetek működése szempontjából meghatározóak, kihatnak a szervezet típusának megválasztására. Azt feltételezzük, hogy a szervezetek közül a magyar kutatásokra²⁸ alapozva a közhasznú minősítést a szervezetek maximum fele kezdeményezett vagy rendelkezik a státusszal, mert megszerzése bonyolult és szigorú beszámolási és nyilvántartási kötelezettségeket von maga után. A szervezet jogi formája meghatároz sok jellemzőt, pl. önkéntesek alkalmazását, a foglalkoztatást.
- A nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986) a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészetben (előadó-, képző-) belül tartják hangsúlyosnak. A hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) is meghatározó szerepűnek találják a művészeti területet a kulturális célú nonprofit szervezeteket tekintve. Azt feltételezzük, hogy a vizsgálatban részt vevő városok szervezetei is a művészeti területről kerülnek ki legnagyobb számban.
- A nonprofit szektor két, egymástól nem mindig tisztán elválasztható állami kezdeményezés mentén is gyarapodik (közhasznú társaságok,

²⁸ 2000-ben budapesti kulturális nonprofit szervezetek felmérése (N=411) eredményei alapján közhasznú nem közhasznú arány 38-62%, 13 %-uk esetében folyamatban van a kérvényezés (Harsányi – Kovács, 2002).

közalapítványok), az egyik oldalon a kezdeményezések felülről jönnek, pl. a privatizálási nyomás állami és település önkormányzati szinten, amely által az intézmények és a feladatkörök magánkézbe (piaci vagy nonprofit) kerülnek. Ez egyben a felelősség átcsoportosítását is jelenti egészen addig a pontig, ahol az állam a kultúra és a kulturális intézmények anyagi támogatásából is kiszáll. Ebben az értelemben a nonprofit szektor mintegy az intézmény bezárásához vezető út első lépcsőfoka. A nonprofit szervezetek létrehozása által az intézmény bezárása vagy a leépítés nem azonnal megy végbe, hanem az anyagi támogatás középtávú kitolásából és mérsékléséből következik. A nonprofit szektor így gyakran az állam kivonulását elkendőző eszköz. A másik esetben a rugalmasabb pénzügyi mozgásokat lehetővé tevő forma a közhasznú társaság állami ellenőrzés elkerülése érdekében hoznak létre.

- A szociális gazdaság koncepció²⁹ keretében építenek a nonprofit szektorra, mint új foglalkoztatási megoldások nyújtójára, elsősorban a házkörüli és személyi, a szociális és környezetvédelmi szolgáltatások, valamint a kultúra, a sport és a média területén tartják a nonprofit szervezeteket alkalmasnak a foglalkoztatás bővítésére. Németországban vizsgálták, hogy a 90-es évek második felében a nonprofit szervezetek milyen foglalkoztatási potenciált képviselnek. Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999:17) 2400 nonprofit szervezetet érintő kérdőíves vizsgálatuk alapján azt állapították meg, hogy a kultúra területén a szerződéses alkalmazás és az önkéntes munka a legjellemzőbb. Olykor legalább középtávon sikerül munkahelyet teremteni. Németországban különböző támogató programokkal ösztönzik a nonprofit szervezeteket a foglalkoztatásra. Az egyesítés után a nyugatról kapott anyagi juttatások, valamint a jogrendszer gyors már meglévő, jól működő minta szerinti átalakítása a keletnémet átmeneti folyamatok számára – más egykor a

²⁹ A szociális gazdaság koncepció - háztartások és egyének által igénybe vehető helyi szolgáltatásoknak a piaccá szervezése, ezáltal új munkahelyek teremtése. (A szociális gazdaság koncepcióját az Európai Unió Fehér Könyve - Növekedés, Versenyképesség, Foglalkoztatás - vázolta fel nagy vonalakban, mint egyikét a XXI. századba vezető fejlődési utaknak.) A tartós munkanélküliség csökkentéséhez az első gazdaság szereplőitől nem várható hathatós segítség, egy lehetséges alternatíva, a munkaerőpiac főáramlatán kívüli munkahelyteremtés, amely olyan helyi foglalkoztatási kezdeményezéseket jelent, amelyek személyi szolgáltatások, illetve egy kisebb közösség számára hasznos tevékenységek ellátására irányulnak (Frey, 1997:2).

szovjet fennhatóság alá tartozó országokkal összehasonlítva – kedvezőbb helyzetet teremtettek, azt feltételezzük, hogy a német városok szervezetei kedvezőbb helyzetben vannak a foglalkoztatást illetően.

7.2.3. A kutatás módszertana

Az első vizsgálati szakaszban a projektpartnerek nem-strukturált interjúkat készítettek szakértőkkel (helyi kulturális szakemberekkel – városi önkormányzattól, kulturális szervezetektől), valamint a városok kultúrpolitikájáról és nonprofit szektoráról készítettek egy résztanulmányt.

A második kutatási szakaszban a projektpartnerekkel rendezett személyes találkozások alkalmával, a kutatási célok, törekvések és ezek kivitelezésének egyeztetésére került sor. A Szászország Kulturális Infrastruktúrájáért Intézete és a Drezdai Egyetem Szociológiai Tanszéke által kidolgozott fogalmi és módszertani háttér, amely tartalmi aspektusokat és módszertani eljárásokat is tartalmazott, megvitatásra került a projektpartnerekkel. A kutatásvezetők a projektpartnerekkel lefolytatott első beszélgetése révén levont tapasztalatok alapján (amely az adott városok nonprofit szektorának szerkezetére és tulajdonságaira irányultak) egy részben standardizált kérdőív létrehozása mellett döntöttek, ezek után a német kérdőíveket rendelkezésünkre bocsátották tájékozódásul. A kérdőív első változatának kidolgozása után előtesztelést végeztek 20 görlitzi kulturális célú nonprofit szervezetnél, az előtesztelés után csak jelentéktelen módosításokat tettek a kérdőíven. A kérdőívet (a *18. számú mellékletben*) az egyes országok adottságaiknak megfelelően átalakították. A kérdőívek elemzésével és az adatok első értelmezésével az adott helység kutatói foglalkoztak. A nonprofit szektor valamennyi szervezetének, amely a kultúra területén működik, eljuttatták a kérdőívet. A kérdőív tartalmi súlypontjai: az alapítás körülményei, működés jellemzői, finanszírozás; tevékenységszerkezet, célcsoport; a szervezetek foglalkoztatási jellemzői; a pénzügyi háttér és a kulturális és gazdasági helyzet értékelése az adott régióban.

A harmadik egyben utolsó vizsgálati szakaszban a második lépésben felállított típusok közül kiválasztott szervezeteket még részletesebb vizsgálata volt a cél, félig strukturált interjú módszerrel. A vezérfonal a legfontosabb témákat érintő kérdésekkel a kérdezőnek csak segítségként ajánlotta fel a beszélgetés folyamán. Az interjúk elemzése nem képezi ennek a dolgozatnak a tárgyát egyrészt terjedelmi korlátok, másrészt az egyes

városok különböző súlypontú, mélységű, számú és kiválasztási szempontú interjúk vizsgálata miatt. A német interjúkban a 80-as évek végi 90-es évek eleji kezdeti nehézségek jelennek meg hangsúlyosan (szinte „hőskorszakként” említve a kezdeti időszakot), míg a cseh, lengyel, lett és magyar interjúk inkább a szervezetek jelenlegi helyzetének, problémáinak feltárását nyújtják.

A kérdőív elemzésével és az adatok első értelmezésével az adott helység kutatói foglalkoztak. A kutatást vezetők szerint nem csak a kivitelezés módjában, hanem az elemzés minőségében és az adatok értelmezésében is variábilisak az eredmények. A lett és a lengyel adatok nem minden területre kiterjedően feleltek meg a kutatás céljainak, így az elemzések nélkülözik ezeken a pontokon az adataikat, amelyekre az elemszám jelölésével, és egyéb módon is felhívjuk a figyelmet. Ez a jelenség egyébként mást is mutat a háttérben, ebben a két országban az országos helyzet felmérésekor sem voltak olyan széleskörű adatok³⁰, mint Csehország, Magyarország és Németország tekintetében.

A kutatásban használt egységes alapfogalmak közül a nonprofit szektor – nonprofit szervezetek fogalmakat a Nonprofit Szervezetek Nemzetközi Osztályozása (ICNPO) során felállított kritériumok alapján kialakított definíció értelmében használtuk. Mely szerint a nonprofit szférához azok a szervezetek tartoznak, amelyek jogilag létező; intézményesült szervezetek³¹; önszerveződésen és öntevékenységen alapulnak, ami megmutatkozik az önkéntes munka gyakorlásában, a tevékenységben és az adományokban is; önálló, kormánytól független vezetésük van; nem elsődlegesen gazdasági céllal alakultak, gazdálkodásuknak eredményét nem osztják fel; közcélúak. A vizsgálatban a kultúra szűkebb fogalmát alkalmazzuk, amely csak egy körülhatárolt területre koncentrál, ennek középpontjában a művészetek, a kulturális örökség, a közművelődés és a média területek állnak. Kulturális célú nonprofit szervezeteknek tekintettük azokat a szervezeteket, amelyeknek az alapszabályában, tevékenységi körében, esetleg nevében bármilyen utalás történt a kulturális tevékenységre.

³⁰ Változást hozhat az ENSZ Statisztikai Hivatalának azon törekvése (2002-es ajánlásban fogalmazták meg - *Handbook on nonprofit institutions in the System of National Accounts. Manuscript submitted for editing and publication* (2002). New York, United Nations Statistical Division), hogy egységesen kialakított fogalmak és módszertan alapján kellene feltérképezni minden hivatalos statisztikai szolgálatnak saját országának nonprofit szektorát.

³¹ A lett szervezetek a város kulturális osztályánál nyilvántartott szervezeteket jelenti, jelentős részük nem intézményesült, bíróságnál nem bejegyzett.

7.2.4. A minta jellemzése

A mintavétel teljes körű, az adatbázisokban talált kulturális célú szervezetek összessége belekerült a mintába, az 1999-es állapotokat alapul véve.

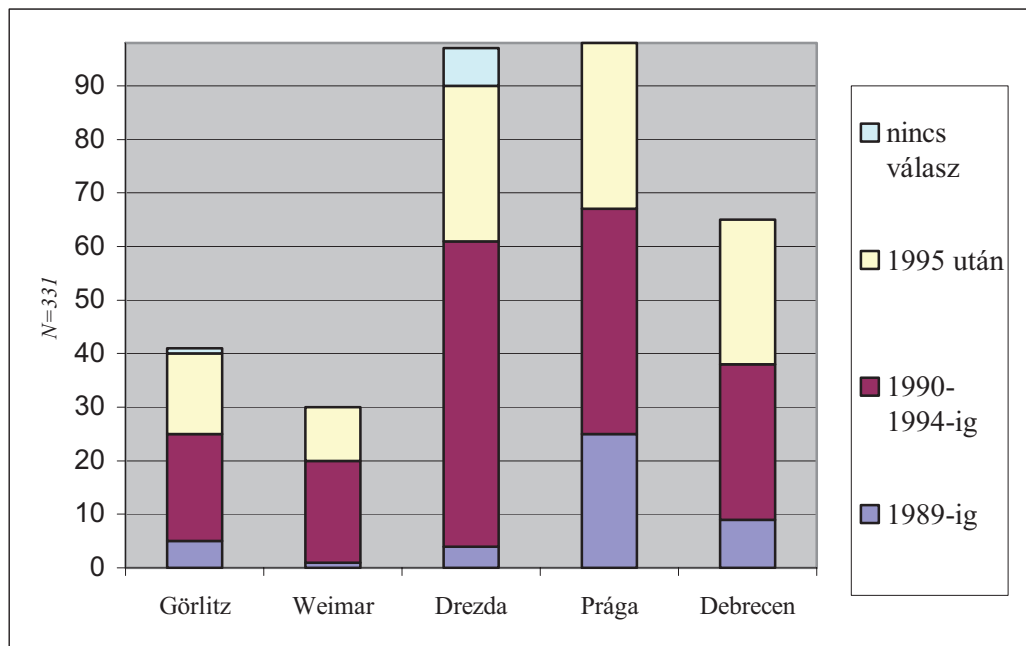
A német vizsgálatok alapjául a bíróságok által nyilvántartott egyesületi és társasági cégjegyzékben, valamint a tartományok alapítványi nyilvántartásában szereplő szervezetek szolgáltak. A cseh projektpartnernél a bírósági jegyzékben, a belügyminisztériumi jegyzékben, a cseh állami hatóságok jegyzékében, és a közhasznú szervezetek által létrehozott módszertani központ jegyzékében felvett szervezetek kerültek a mintába. A magyarországi kutatás szempontjából releváns szervezetek címeit a Központi Statisztikai Hivatal Hajdú-Bihar Megyei Igazgatósága és az illetékes megyei bíróság szolgáltatta. Lettorszában a rigai városi tanács kulturális kormányzatának adataira lehetett támaszkodni, amely Lakis (2000) megítélése szerint a vizsgált szervezetekről reprezentatív képet ad. A krakkói vizsgálatok adatbázisának háttere nem ismeretes, az alacsony elemszám miatt nem került az elemzésbe. Az értékelhető kérdőívek száma 421, az egyes városokra eső szervezetek száma, Prága – 98, Riga – 90, Debrecen – 65, Drezda – 97, Görlitz – 41, Weimar 30.

7.2.5. A szervezetek alapításának körülményei, jogi feltételek

A nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve, mint a nemzetközi kutatások országok közötti összehasonlításánál is láthattuk, ennek hátterében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni, amely alatt azt értik, hogy ezek a szervezetek rendszerváltás előtt is léteztek valamint a 80-as években sorra alakultak és ennek köszönhető, a magasabb arány, emellett, hogy a szervezetek infrastruktúrával, képzett, kapcsolatokkal rendelkező vezetőkkel működnek.

Az előfeltevéseinket a *folytonosságról* részben igazolta a felmérés, a prágai és valamelyest a debreceni szervezeteknél tapasztalhattuk a '89 előtt alapított szervezetek magasabb arányát. Az azonban elmondható, hogy a szervezetek több mint fele 1990 és 1995 között alakult meg, tehát arányaiban a '90-es évek elején a *szervezetalapítás* igen dinamikus volt (24. ábra).

24. ábra A szervezetek alapításának ideje

A 80-as évek elejéig Magyarországon – mint Kelet-Közép-Európa jó néhány országában – a nonprofit szervezetek döntő többsége kulturális, szabadidős és sport területen, valamint a környezetvédelem és az érdekérvényesítés területén fejtette ki tevékenységét. A mai értelemben vett szervezeti függetlenség ismeretlen volt, megtúrtn, szigorú ellenőrzés alatt működhettek a szervezetek, a szakmai érdekképviseltek jelentős támogatást élveztek. A szakmai érdekképviseltek kivéve nem voltak ezek létszámú szervezetek. Már akkor problémaként felmerült az önkéntes társulásokkal, nonprofit szervezetekkel kapcsolatos fogalmak tartalmának tisztázatlansága, valamint a nonprofit szervezetek funkciójának és az állami/önkormányzati intézményekkel való együttműködés formáinak kialakulatlansága. Az 1987-ben az alapítványok működését lehetővé tevő jogi keretek kialakítása, majd az 1989-ben megjelent egyesületi törvény a korábban felmerült kérdések részbeni tisztázását jelentették. Az újonnan megjelent szükségletek széles tevékenységi teret kínáltak a nonprofit szervezetek számára. A Debrecenben működő, kulturális területen tevékenykedő nonprofit szervezeteket – alakulásukat tekintve a fentieknek megfelelően – három nagy csoportra bonthatjuk: az első csoportba tartoznak az 1990-ig alakult szervezetek (vagyis az egyesületi törvény életbe lépését – illetve hatását – megelőző időszakig). A második szakaszt 1994-ig határoztuk meg, amelyre alapvetően az volt a jellemző, hogy az öntevékeny szervezetek többsége alapítványként jegyeztette be

magát, mert ez a szervezeti forma kedvezőbb működési feltételekkel járt. A harmadik csoport az 1995-től a vizsgálat idejéig alakult szervezetek köre.

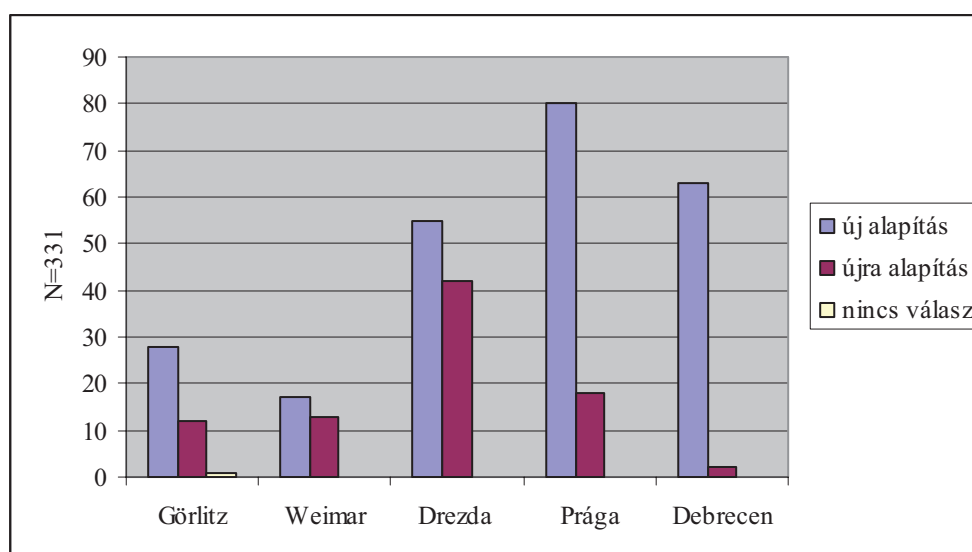
A debreceni szervezetek alakulásának arányai (1989 előtt – 15%, 1990-1994 között – 45%, 1995 után – 40%) megfelelnek a magyarországi kulturális célú nonprofit szervezetek 1997-ban végzett átfogó vizsgálatában (N=4656) (Kuti, 1999), valamint a 2000-ben a budapesti kulturális nonprofit szervezetek (N=411) felmérésében tapasztaltaknak (Harsányi – Kovács, 2002).

Seifert (1996) feltételezte, hogy a II. világháború előtti szervezeti minták, önkéntes hagyományok már nem jelennek meg markánsan a kulturális szervezetek körében a kelet-közép-európai országokban.

Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítottak ki (Anheier – Priller – Zimmer, 2000). Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet mintára szervezeti egységek jöttek létre, anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba.

Mind Seifert feltételezése, mind Anheierék megállapításának második része megdőlt. A vizsgálatunkban a szervezetek *jogelődeinek feltárásával* vizsgáltuk ezt az előfeltevést. Az újraalapított szervezetek száma valóban nem volt magas Debrecenben (a debreceni szervezetek – kettő kivételével – új alapításúak) azonban épp a keletnémet városokban jelentős arányban voltak újraalapított szervezetek, amelyek a korábbi szervezetek hagyományait viszik tovább, és ez épp a társadalmi beágyazottságra enged következtetni, hisz több évtizednyi tiltás sem tudta a szervezeti mintákat megsemmisíteni (25. ábra).

25. ábra A szervezetek alapításának módja

Az országok *nonprofit jogi szabályozásának áttekintésekor*, meggyőződhattünk, hogy az alapvető szervezeti formák létrehozásához minden vizsgált országban 1995-ig kialakult a jogszabályi háttér (17. táblázat).

17. táblázat A vizsgált országok jogi szabályozásának jellemzői

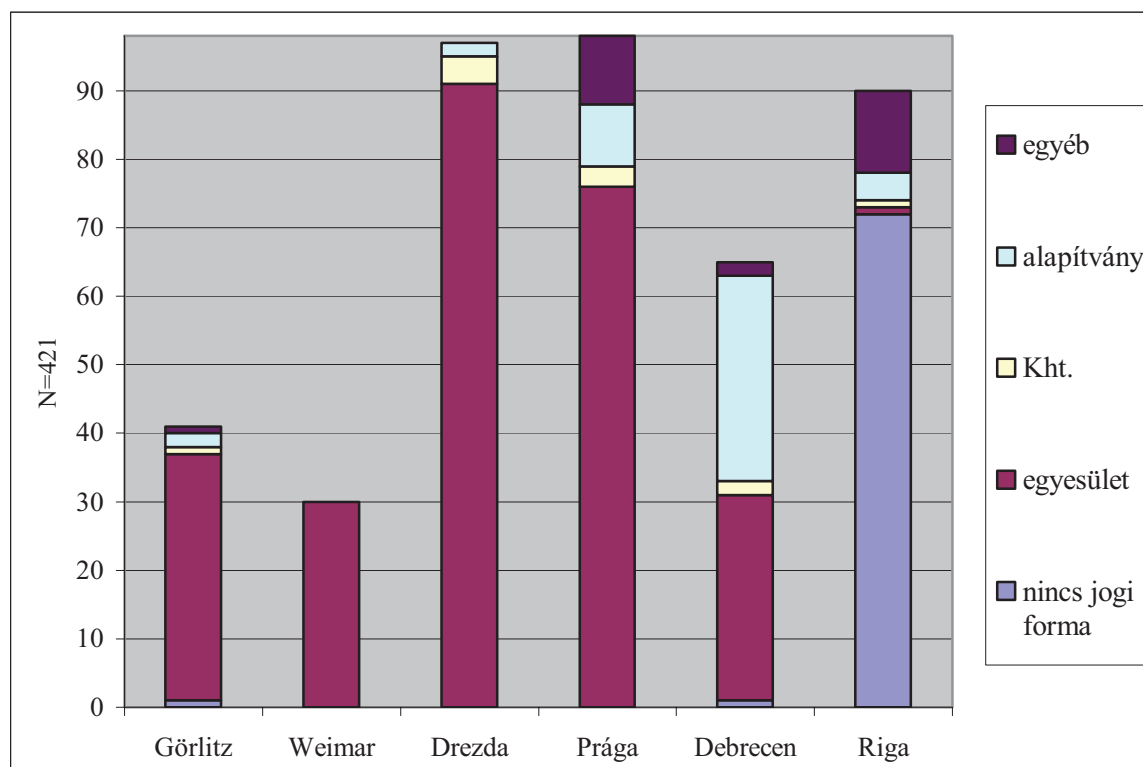
Szervezeti formák, jellemzők	Németország	Cseh Köztársaság	Magyar-ország	Lengyelország	Lettország
Domináns jogi forma	egyesület (alapítható 1990 óta)	egyesület (alapítható 1990 óta)	egyenlő arányban alapítvány (1987), egyesület (1989)	egyesület (1989)	Informális (kulturházak és művelődési intézmények védelme alatt)
Egyéb forma	korlátolt felelősségű társaságok, részvénytársaságok, testületek, társulatok, gyakorlatilag bármely jogi személy (alapíthatók 1990 óta)	magán-alapítvány (1992), közjogi alapítvány (endowment fund) (1992), alapítvány (1997) Kht. (1995)	közalapítvány Kht. Köztisztület (1993)	egyszerű egyesület (1989), alapítvány (1984)	alapítvány (1992), egyesület (1992)
Adókedvezmények	igen	igen	igen	igen, korlátozott formában	igen, de nem kihasznált
Közhasznú státusz	adóhatóság által	közvetlen adótörvény által	közhasznú törvény alapján bíróságok	nem	az állami kultúrpolitika céljainak realizálása

Az évszámok a szervezetek létrehozását lehetővé jogszabályok elfogadásának időpontjai.

A *domináns jogi forma* az egyesület. Emellett kizárólag az alapítványoknak van említésre méltó szerepük. Bonyolult alapítás és csak elegendő alaptőkével alapítható formák, mint a közhasznú társaságok elenyésző számban találhatók a mintában. A lett helyzet speciális, mert ott a szervezetek jelentős része nem intézményesült, amatőr szövetségként egy művelődési intézmény mellett tevékenykednek, a városi nyilvántartásban szerepeltek, így kerülhettek a mintába (26. ábra).

Ez azt az előfeltevésünket is megdönteni látszik, hogy a városokban elkezdődött volna egy olyan folyamat, amely az önkormányzatok intézményeit vagy feladatköröket magán (piaci vagy nonprofit) kézbe ad át, amely valójában közvetett kivonulás, a nonprofit szektor így gyakran az állam kivonulását elkendőző eszköz.

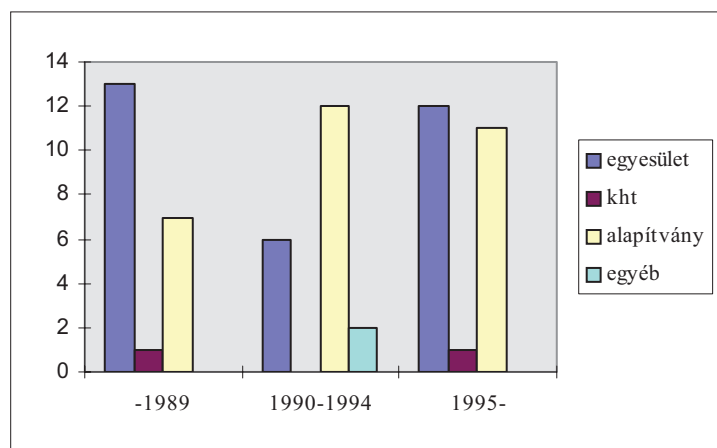
26. ábra A szervezetek jogi forma szerint megoszlása

A debreceni szervezetek eltérnek a mintától, mert egyenlő arányban vannak az alapítványok és az egyesületek. Ennek háttérében a jogi szabályozás befolyásoló hatása áll. Az 1990. évi I. törvény révén alapítványt bárki tehet, ezt követően még állami hozzájárulás sem szükséges, mint volt az azt megelőző 1987-1990 közötti időszakban. Az alapítvány – a szervezet eredeti filozófiája és felépítése szerint – azt a célt szolgálta, hogy forrásokat gyűjtsön és továbbítson a közösség érdekeit szolgáló tevékenységek számára, (tartós

közérdekű célra alapítható). Ezt a szemléletet tükrözi az igénybe vehető kedvezmények széles köre is, amely az alapítványok működését a kezdeti szakaszban jellemezte: adómentesség a gazdálkodásban, a szponzor leírhatta az adóalapból az adományát, adómentességet biztosítottak az alapítványokból kifizetett ösztöndíjak számára is. Ezek az elemek kedvező feltételeket teremtettek a nonprofit szektor fejlődésének, ugyanakkor számos problémát is életre hívtak. Az egyesületek alapítását ez visszavetette, és csak a 1997. évi CLVI. Közhasznú szervezetekről szóló törvénnyel áll vissza az egyensúly, amely egyenlő eséllyel teszi lehetővé mind az alapítványok, mind az egyesületek számára is számos kedvezmény igénybe vételét, amennyiben közhasznú vagy kiemelten közhasznú minősítést kezdeményeznek a területileg illetékes bíróságoknál. A kilencvenes évek közepére jellemző, hogy még abban az esetben is alapítvány létrehozására került sor, amikor nem adománygyűjtés, vagy adományosztás, hanem érdekvédő tevékenység vagy szolgáltatás nyújtása állt a tevékenység középpontjában.

27. ábra A debreceni szervezetek típusa és bejegyzésének ideje

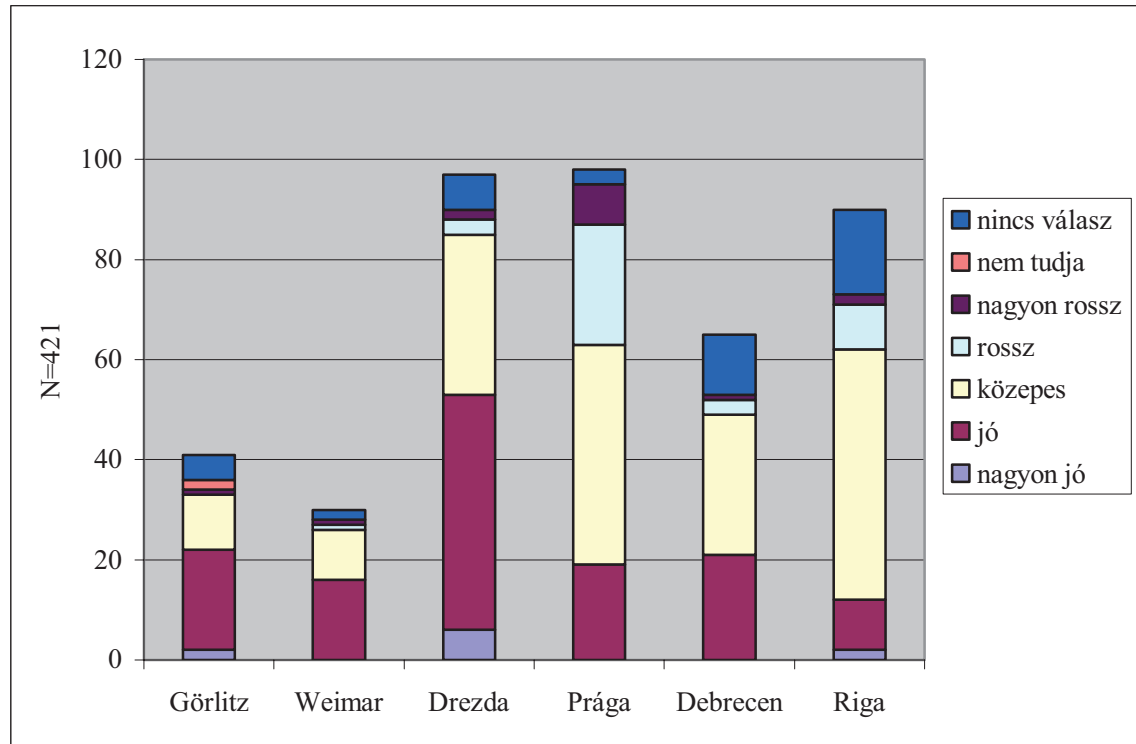

A 27. ábra szemlélteti a két szervezeti formának a ciklikus váltakozását, az első és a második szakasz között annak megfelelően, hogy éppen melyik számára voltak kedvezőbbek a jogi, pénzügyi feltételek. Nem a tevékenység, a meghatározott feladat határozta meg az ahhoz elviekben legjobban illeszkedő működési formát (egyesület, alapítvány), hanem az, hogy éppen melyik szervezeti forma számára adott az érvényes jogszabályi feltételrendszer nagyobb esélyt a működőképesség fenntartásához anyagi értelemben.

A működési keretek megítélésekor a megkérdezetteknek egy ötfokú skálán kellett minősítenie, hogy a közhasznú intézmény jogi keretfeltételeit milyennek ítéli. Sajnos a

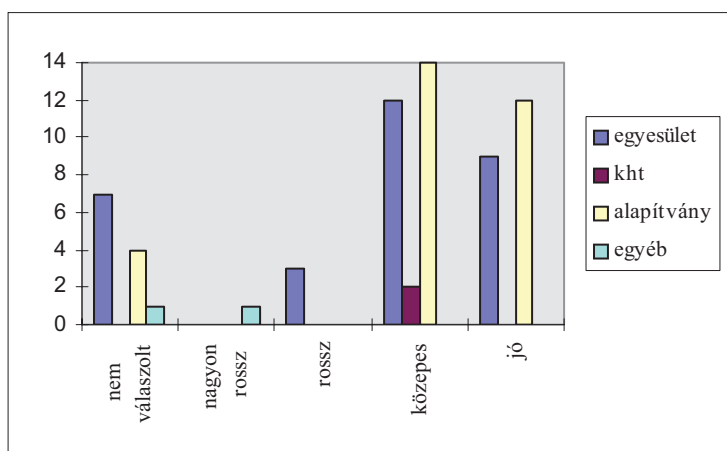
kérdés esetében nagy az átlag vonzása. A válaszadók majd fele közepesnek minősítette a keretfeltételeket (28-29. ábra).

28. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség

Ennek a jelenségnek több oka lehet. A megkérdezettek nem ismerik annyira a szervezeti formákat, jogi szabályozást, hogy arról megalapozott véleményük legyen, ezért egy semleges választ jelöltek be. A kiugróan magas középérték azt is jelentheti, hogy nem igazán foglalkoztatja ez a kérdés a szervezet működtetőit, csaknem láthatatlan keretként kezelik a jogi kereteket, amely szükséges, de nem látványos feltétele a működésnek. Ezek mellett az a lehetőség is megjelenik, hogy a szervezetek működtetői viszonylag elégedettek a nonprofit szervezetek működési kereteit kijelölő jogszabályokkal.

29. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség az egyes szervezeti formák esetében Debrecenben

A debreceni egyesületek hosszú időn keresztül való hátrányos megkülönböztetése az alapítványokkal szemben eredményezheti az egyesületeknek a saját szervezeti formájukra vonatkozó átlagon felüli elégedetlenséget, míg a másik oldalon minden valószínűség szerint ez indokolja a nagyfokú – de legalább is a többiekhez viszonyított magasabb – értékeket.

A közhasznú státusz megszerzésének jogi feltételei a lett és lengyel szabályozásban a vizsgálat időszakában nem léteznek. A közhasznú és nem közhasznú szervezetek között azonos arányban találunk régebben és újabban alapított szervezeteket. Azokban az országokban, ahol lehetséges a közhasznú szabályozás a szervezetek több, mint kétharmada a német szervezetek esetében több, mint 90%-a a szervezeteknek közhasznú, tehát a mikroszervezetek is hajlandóak vállalni a közhasznú státusszal járó szigorúbb nyilvántartási és beszámolási kötelezettségeket is a kedvezményekért cserébe.

A debreceni szervezeteket tekintve az 1997. évi CLVI. Közhasznú szervezetekről szóló törvény volt hivatott némi egyensúlyt kialakítani a nonprofit szervezetek áttekinthetetlennek tűnő világában. A szervezeteket alapvetően két nagy csoportra bontja, és a közhasznúnak és kiemelten közhasznúnak minősített szervezeteket számos kedvezményben részesíti az adózás terén. Az 1%-os törvényként emlegetett lehetőség (CXXVI/1996), a magánszemélyek jövedelemadójuk 1%-át felajánlhatják bármely közhasznú nonprofit szervezet számára, amely legalább 3 éve folyamatosan működik) is a közhasznú nonprofit szervezetek számára elérhető lehetőség. A szervezetek kétharmada közhasznú szervezatként jegyeztette be magát, vagy kérvényezte a közhasznúvá

átminősítést. A közhasznú szervezetek között azonos arányban találunk egyesületi és alapítványi formában működő szervezeteket. Nincs szignifikáns összefüggés abban a tekintetben sem, hogy mikor alapították a szervezeteket és közhasznú szervezatként tevékenykednek-e. Így a magyar kutatásokra³² alapozott azon feltételezésünk, hogy a közhasznú minősítést csak a szervezetek fele kezdeményezte, vagy rendelkezik a státusszal, mert megszerzése bonyolult és szigorú beszámolási és nyilvántartási kötelezettségeket von maga után, nem igazolódott.

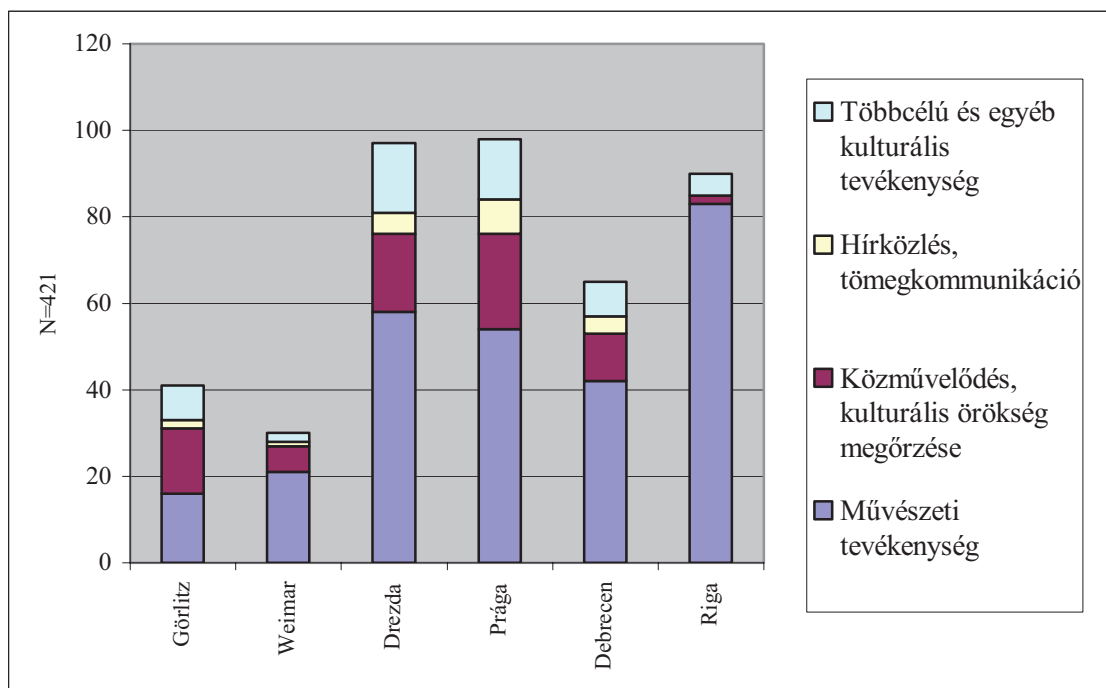
7.2.6. Tevékenységszerkezet

A nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986) a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, közművelődés; többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészetben tartják hangsúlyosnak. A hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) is meghatározó szerepűnek találják a művészeti területet a kulturális célú nonprofit szervezeteket tekintve, azt feltételezzük, hogy vizsgálatunkban is a művészeti területen tevékenykedő szervezetek lesznek meghatározóak.

Ezt az előfeltevést igazolta vizsgálatunk, a vizsgált szervezetek több mint fele a művészeti területet nevezte meg fő tevékenységi területeként, városonként vannak különbségek, itt a görlii szervezetek közművelődési és kulturális örökség megőrzési tevékenységére gondolhatunk, valamint a rigai szervezetek körében a csaknem kizárólagos művészeti szervezeti arányra (30. ábra).

³² 2000-es budapesti kulturális nonprofit szervezetek felmérése 2000-ben (N=411) eredményei alapján közhasznú nem közhasznú arány 38-62%, 13 %-uk esetében folyamatban van a kérvényezés (Harsányi – Kovács, 2002).

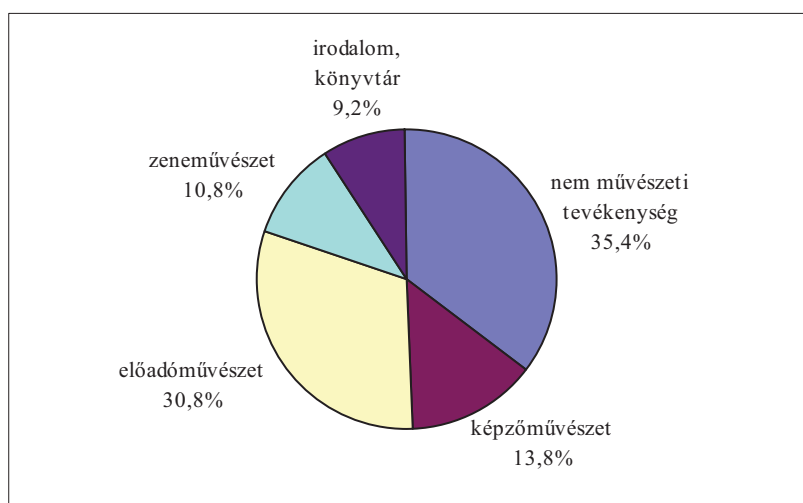
30. ábra A vizsgált szervezetek tevékenység szerinti megoszlása

Ha a művészeti területen belül (előadó-, képzőművészet, zene, irodalom, egyéb) megnézzük, hogy milyen tevékenységek hangsúlyosak, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy debreceni szervezetektől eltekintve a zenei terület emelkedik ki, a debreceni szervezeteknél hasonlóan az országos arányokhoz (1997-ben a művészeti szervezetek 62%-a előadóművészeti tevékenységet végzett (Kuti, 1999)) az előadóművészeti tevékenység a kiemelkedő.

A megkérdezett debreceni szervezetek többségében a művészeti tevékenység végzése kapcsán megkülönböztethetünk két csoportot, a tagok művészeti tevékenységet, vagy művészetet támogató tevékenységet folytatnak (31. ábra). A megkülönböztetést az indokolja, hogy az esetek döntő többségében maguk a szervezet tagjai végzik a művészeti tevékenységet – kórus tagok, amatőr színjátszó csoportok tagjai stb. –, más esetben viszont az amatőr csoport tevékenységét segítő, működési feltételeit előteremtő, támogató csoport tevékenységéről van szó.

31. ábra A debreceni szervezetek tevékenység jellege szerinti megoszlása

A művészeteken belül az előadóművészet aránya emelkedik ki. Az amatőr együttesek túlsúlyát több tényező is magyarázza. Egyfelől tekintetbe kell vennünk azt, hogy ezeknek az együtteseknek a tevékenységére azokban az időkben is lehetőség volt, amikor más nonprofit szervezetek számára a tevékenységet tiltották. A rendszerváltást megelőző időben és a nonprofit szervezetek legális működését biztosító jogszabályi feltételek kialakulását megelőzően (1989 előtt) önszervező szervezetek (Vöröskereszt, Mozgássérültek Egyesülete, Vakok és Gyengénlátók Egyesülete stb.) és népi hagyományokat őrző szervezetek (néptánc-együttesek, népi hangszeres zenekarok) működésére mindig volt lehetőség. A hagyományok ápolása, a népi kultúra felelevenítése, a hagyományörző csoportok támogatása – ha mással nem, helyiség biztosításával a próbák számára, vagy vetélkedők szervezésével, hogy bemutatkozási lehetőséget kapjanak – részét képezte a szocialista kultúrpolitikának (pl. a Pávákörök kialakulása és a “Repülj páva” mozgalom). A 40 művészeti tevékenységet folytató szervezetből 14-et alapítottak a 90-es éveket megelőzően, ebből 8-at az előadóművészet köréből.

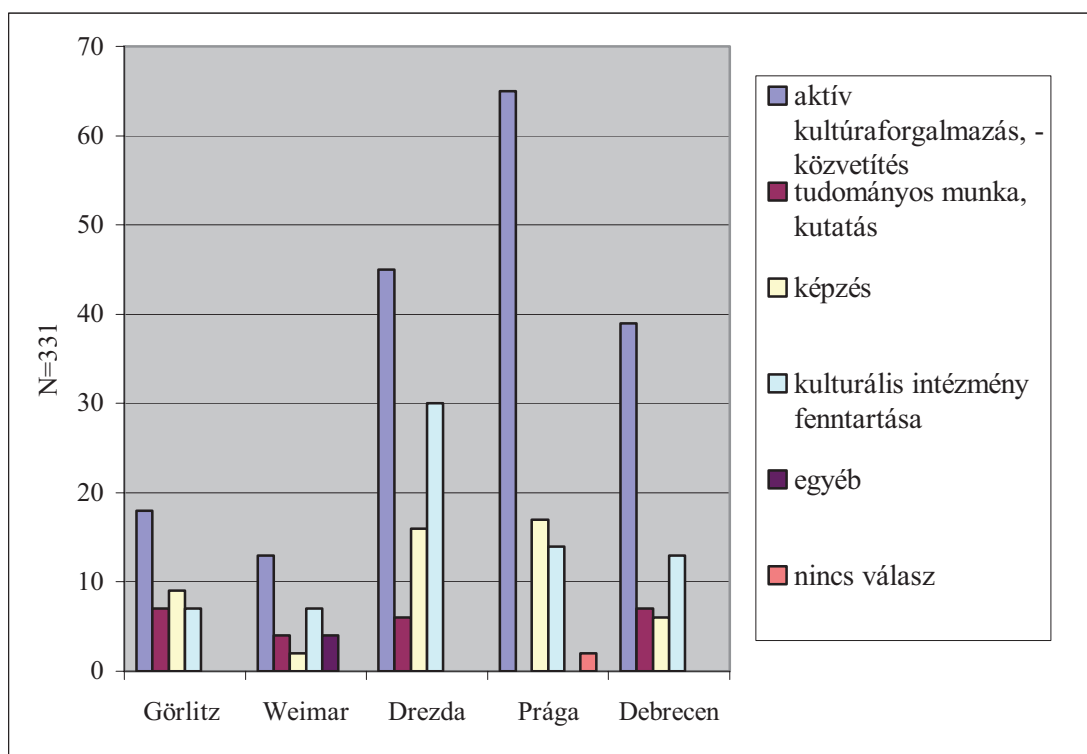
A nem művészeti szervezeteket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a legújabb alapítású szervezetek a tömegkommunikáció terén tevékenykednek. Valószínűleg ez a frekvencia moratórium feloldásával (1993. évi LXII. törvény a frekvenciagazdálkodásról a hírközlés, rádió és televízió frekvenciák szabályozása), a közösségi rádiózás és televíziózás kialakulásával van összefüggésben. A 20 közművelődési, szociokulturális tevékenységet felvállaló szervezet egyenletesen oszlik meg a három nagy szerveződéskorszaka (90-es évek előtt, 90-es évek első fele, 90-es évek második fele) között.

Az egyéb kulturális tevékenységet végző, és a korábbi kategóriákba be nem sorolható 11 szervezet csoportjába főleg azok az egyesületek, alapítványok kerültek, amelyek egy-egy intézmény működésének támogatását vállalták fel, például a Kölcsey Művelődési Központ Kulturális Alapítvány. Vagy egyéb speciális feladatot, célcsoportot jelöltek meg, például a Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület, a Debreceni Városvédő- és Szépítő Egyesület. Ezek közül a szervezetek közül csupán egyetlen egy alakult meg a 90-es éveket megelőzően, a Városvédő- és Szépítő Egyesület, amely 1983 óta folytatja munkáját. A szervezetek többsége ebben a csoportban azonban új alapítású. 4 szervezet a 90-es évek első felében, míg 6 szervezet a közelmúltban (90-es évek második fele) jött létre.

A tradicionális szervezetek közé tartoznak a 80-as években, illetve azt megelőzően alapított szervezetek, pl. a Városvédő- és Szépítő Egyesület, a Csapókerti Közművelődési Egyesület, a Bocskai Néptáncgyűttes Baráti Köre, a Főnix Diákszínpad Egyesület, a Déri Múzeum Baráti Köre és a Maróthy György Pedagógus Kórus. A listából is kitűnik, hogy olyan szervezetekről van szó, amelyek a korabeli kultúrpolitika által támogatott célrendszerbe illeszthetők. Az 1995-től szerveződő közösségek profilja más, mint az előző ciklusban alakultaké. Elsősorban kifelé fordulóak, és nem egy esetben megjelennek a módszertani feladatokat felvállaló egyesületek is.

A szervezetek nagy része a kultúraközvetítést jelölte meg *elődleges feladatként*, amely ha a teljes mintában az egyesületek arányát (80%) megnézzük érthető, az egyesületek jellemző tevékenysége a szolgáltatások nyújtása. Az egy intézmény támogatását, fenntartását is a szervezetek közel negyede jelölte meg elődleges feladatként (32. ábra).

32. ábra A vizsgált szervezetek elsőként megjelölt konkrét feladatának megoszlása városonként

A szervezeteket a feladatok változásáról is kérdeztük, alapításuk óta jelentős a szervezetek állandósága, a lett szervezeteket kivéve, mindössze 14%-ban említették, hogy tevékenységükben változás történt volna, ellentétben a lett mintában a szervezetek több, mint 90%-a állította, hogy változtak a feladataik.

A debreceni szervezetek többsége sem változtatta alapítás óta érdemben a tevékenységét. A 65 esetből csupán 9 alkalommal kaptuk azt a választ, hogy a tevékenysége a szervezetnek bizonyos tekintetben átalakult. Az átalakulás 3 esetben profilbővüléssel, két esetben profil szűküléssel, és 4 esetben a működés színvonalának javulásával járt együtt. A tevékenységek stabilitása több tényezővel is magyarázható. Egyrészt a szervezetek többsége már az alapítás idején meglehetősen körülhatárolt feladatot vállalt, amelynek igyekezett megfelelni a folyamatos működés során. Másrészt az új tevékenységek felvállalását akadályozhatja a nonprofit szervezetek munkáját kísérő folyamatos forráshiány, amely még az eredetileg vállalt alapfeladat ellátását is sok esetben megnehezíti. Harmadrészt, ha egy szervezet az eredetileg vállalt feladatát nem képes ellátni, akkor a legtöbb esetben – mint erre a mintaválasztáskor számos példával is

találkoztunk – nem a tevékenységi kört, ill. a feladatkört változtatja, hanem szünetelteti tevékenységét, formálisan létezik a szervezet, de valós munkát nem végez.

7.2.7. Célcsoport, hatókör

A *célcsoport meghatározására* nyitott kérdésben vártunk választ a kérdőívben, amely ugyan nagy szabadságot adott a válaszadónak, de éppen ezért rendkívül változatos csoportok kerültek említésre, és gyakran a mindenki, bárki, városunk lakói és hasonló általános csoportmegjelölésekkel lehetett találkozni, mivel az egyes kutatócsoportok maguk értékelték a kérdőívet, saját mintájukból adódó, azokban megjelenő válaszokat kódoltak. Az említett nehézségek ellenére is azt megállapíthatjuk, hogy a szervezetek nagy része korszpecifikus célcsoportot jelölt meg, és a gyermekek, fiatalok voltak a leggyakrabban említett célcsoport.

A *szervezetek hatóköre* leginkább városi és regionális a vizsgált szervezetek esetében, a görllitzi szervezetek magas nemzetközi hatókör aránya a város speciális fekvéséből adódhat, kedvező határhoz közeli fekvésű. Egyrészt a görllitzi szervezetek a Neisse partján szemben elhelyezkedő Zgorzelec szervezeteivel működnek együtt, amely Görllitz egykori, keleti városrészét fogta közre. Ehhez a lengyel lakosok, mint fontos célcsoport is meghatározó szerephez jut. Másrészt jelentős együttműködés van a német – cseh – lengyel országhatár által kialakított háromszögben.

A célcsoport pontos körülírása, a célcsoport nagysága, kiterjedtsége, differenciáltsága nem állapítható meg, nem különül el az sem, milyen mértékű a célcsoport és a szervezet tagjai közötti átfedés. Az első probléma abból adódik, hogy a munkatársak és a tevékenykedők köre nem feltétlenül azonos a szervezet tagsági körével, akik egyfelől célcsoport, másfelől szolgáltatók is lehetnek. A támogatók, jövedelmük egy százalékát felajánlók, a kapcsolatrendszerüket a közösség érdekében mozgósítók nem feltétlenül azonosak az önkéntesek és a tiszteletdíjasok körével. Így a megkérdezés során nem válik láthatóvá a szervezetet segítők köre. A második probléma ott kezdődik, hogy miután többféle típusú szervezetről van szó a debreceni minta esetében (alapítványok-egyesületek aránya 46-46%) a célcsoport változó értelmezésű. Egyes esetekben a szolgáltatást igénybe vevők köre, míg más helyzetben – a kevésbé nyitott szervezetek esetében – a szolgáltatók köre jelenik meg célcsoportként. *Ennek elemzésére készítettük el a következő a keresztáblát (18. táblázat), amely révén a szolgáltatást igénybevevők köre és a tevékenység célcsoportja jobban elkülöníthető.*

18. táblázat A valós és az említett célcsoport Debrecenben

Valós célcsoport				
Említett célcsoport	kitüntetések, belső díjazás	saját intézmény működése	szűk, csak a tagokat érintő	kifelé irányuló szolgáltatások
spec. érdeklődésű célcsoport	37,5%	12,5%	25,0%	25,0%
mindenki	–	8,3%	41,7%	50,0%
nonprofit szervezetek	33,3%	–	33,3%	33,4%
fiatalok	–	11,1%	11,1%	77,8%
gyerekek	–	–	–	100,0%
városi polgárok	–	–	10,0%	90,0%
középiskolások	–	50,0%	–	50,0%
egyetemisták, főiskolások	–	11,1%	44,4%	44,5%
Összesen	6,2%	9,2%	21,5%	63,1%

A szervezetek 6,2%-a azzal a céllal jött létre, hogy a szervezethez, szűk szakmacsoporthoz tartozó személyek, munkatársak kitüntetését, díjazását megszervezze, ehhez a szükséges szakmai és anyagi háttérrel biztosítsa. A szervezetek 9,2%-a kifejezetten a saját intézményt, szervezetet, annak működését kívánja biztosítani a nonprofit szervezet keretei között. További 21,5% szűk, csupán a tagokat érintő célok szolgálatában tevékenykedik a nonprofit szervezeten belül. Ebből levonható az a következtetés, hogy a debreceni szervezetek 1/3-a meglehetősen zártan működik. Csak ott találkozunk 100%-ban kifelé irányuló szervezettel, ahol a célcsoport a gyerekek. Magas még a kifelé irányuló szolgáltatás aránya a városi polgárok esetében. Feltételezzük, ez azzal van összefüggésben, hogy a városi polgárok fogalomkör meglehetősen tág, nehezen megfogható. A legzártabban működnek a középiskolák mellett szerveződő kulturális egyesületek és a speciális érdeklődésű célcsoportot megjelölő nonprofit szervezetek.

A célcsoportok között magas az említettség a fiataloknak, gyerekeknek, diákoknak (16-16 alkalommal nevezik meg a szervezetek ezeket a csoportokat). Kiemelt helyzetük nem véletlen, hiszen könnyen szervezhetőek, általában intézményekhez kötődnek, és így jól megszólíthatók, utolérhetőek, sok szabadidővel rendelkeznek, és érdeklődési körük középpontjában áll a szabadidős és a kulturális tevékenységek köre.

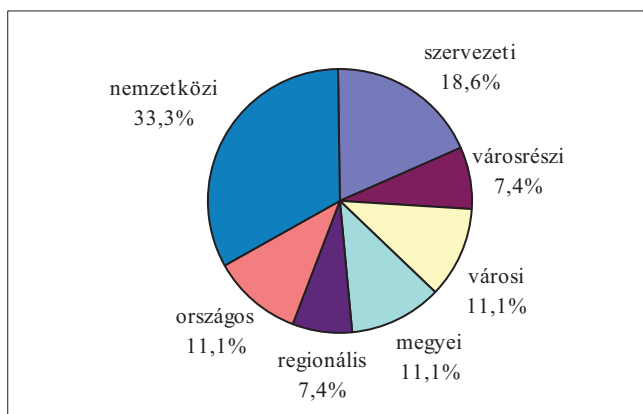
Kevés a felnőtt csoportokat célba vevő szervezetek száma és aránya. Akik felvállalják a felnőtteket, azok is főleg az alaptevékenységhez kötődő kiegészítő tevékenységeket végzők köréből kerülnek ki. A tevékenység legfőbb célja ezekben a szervezetekben a működéshez szükséges feltételek biztosítása és az alaptevékenység minőségének javítása. A tevékenység célja itt olyan feladatok ellátása, amelyek

költségvetési forrásból nem biztosíthatók (fejlesztések, modellkísérletek, tárgyi eszközök bővítése, továbbképzések szervezése stb.).

A nyílt, vagy önmagukat nyitottnak mondó szervezetek mindenki számára, illetve a városi polgárok számára kínálnak lehetőségeket a kultúra terén. Általános érdeklődésre számot tartó szolgáltatásokat nyújtanak. Előadóművészet, speciális rendezvények, tömegkommunikáció, kiadói tevékenység egyaránt megtalálható ebben a körben.

A *debreceni szervezetek* többsége úgy ítélte meg, hogy az ő *tevékenységük hatóköre* nemzetközi (21 eset, 33,3%) (33. ábra). A nemzetközi hatókör magas aránya kérdéses, hiszen a legtöbb szervezet számára a szolgáltatások biztosítása, a tevékenység megszervezése még a hazai keretek között is nehézséget jelent. Vannak azonban olyan szervezetek – főleg az előadói és a közösségi programokat szervezők körében –, amelyek úgy ítélik meg, hogy ha vannak koncertek, amelyeket külföldön adnak, vagy rendezvényeik, amelyekre külföldieket hívnak, az azt jelenti, hogy tevékenységük hatóköre nemzetközi. A szervezetek jelentős része azonban városi és megyei hatókört jelölt meg. A hatókör dimenziójánál is megjelenik 18,5%-nyi mértékben az a jelenség, amit “befelé irányuló szolgáltatásnak” neveztünk, ezek a szervezetek ugyanis tevékenységüket, szolgáltatásaikat kifejezetten a szervezet tagjai számára kínálják.

33. ábra A szervezetek hatóköre Debrecenben

*A tevékenységi terület, a feladatkör és a célcsoport változók összevonásával az alapítói motivációt vizsgáltuk. Az elemzés során a vizsgált debreceni szervezeteknek alapvetően **három nagy típusát** különítettünk el:*

1. Az első típusba tartozónak tekintjük azt az egyesületet, vagy alapítványt, amelynek működése során a szervezetet létrehozók saját munkájukat, munka- és életfeltételeit, jövedelmi viszonyait, tevékenységi lehetőségeiket kívánják javítani a közösen végzett feladat során. Ezt a típust bizonyos értelemben **zárt típusnak** nevezhetjük, hiszen az eszközökhöz, a forrásokhoz, a szolgáltatásokhoz alapvetően az alapítók és tagok férhetnek hozzá. Ehhez a típushoz sorolhatók az alkotó művészeti közösségek, az önmaguk számára közösségi programokat szervező egyesületek, a szabadidős társaságok. A legérdekesebb változata ennek a típusnak azoknak az alapítványoknak a köre, amelyek azzal a céllal jönnek létre, hogy évről évre egyet maguk közül kiemeljenek és megjutalmazzanak, illetve támogassanak. Ennél a típusnál főként az egyesületi formával találkozunk, de nem ritka az alapítványi forma sem, különösen az utóbbi példa által illusztrált helyzetekben. A források jelentős részét pályázatok útján szerzik, amelynek során a saját tevékenység van hangsúlyos helyzetben.

2. A második típust **félig nyitott típusnak** neveznénk. A nyitás iránya itt a konkrét, de szűken behatárolt cél, intézmény, személy, vagy csoport, amelynek megsegítésére a közösség létrejött és tevékenykedik. Ebben a kategóriában a feladatot ellátók és a célcsoport nem esik egybe, bár meglehetősen szoros összefüggés van a célcsoport és a szervezet tagjai, alapítói között. Ehhez a típushoz sorolnánk a művészeti csoportokat, kórusokat (néhány esetben saját iskolát, könyvtárat, szervezetet) támogató alapítványokat, amelyeket a legtöbb esetben a célcsoporthoz valamilyen módon kapcsolódó “külső kapcsolati kör” hoz létre azzal a céllal, hogy a célcsoport számára támogatást biztosítson. Ebben a kategóriában találkozunk pl. a költségvetési intézmények mellett működő “kisegítő” alapítványokkal, amelyeknek célja a forráshiányos – többnyire önkormányzati, ill. költségvetési keretből fenntartott – intézmények

működésének segítése, külső források elérése a kötelezően ellátandó alapfeladatot finanszírozni képtelen szervezetek számára. Ebben a típusban főként alapítványokkal találkozunk, hiszen itt az alapvető feladat a pótlólagos forrásszerzés és nem a tevékenység. A források jelentős részét adományokból szerzik, de fontos szerepet tölt be a költségvetésben a pályázatok útján szerzett pénz is. A pályázatok során nem a saját tevékenység, hanem az általuk támogatott célcsoport tevékenysége kerül hangsúlyos helyzetbe.

3. A harmadik típust alapvetően a **nyitottság** jellemzi több tekintetben is. Egyfelől a tevékenységek köre rendkívül széles, és sokféle feladatot felvállalnak az ebbe a típusba tartozó szervezetek, ha forrást jelent számukra. Másfelől a célcsoport is igen szerteágazó. A szervezetek főként “kifelé” kínálják szolgáltatásaikat, a szervezeten kívüli személyek, szervezetek képezik célcsoportjukat, ellentétben a zárt típusú szervezetekkel, ahol a célcsoport és a feladatot végzők köre, szolgáltatást kínáló köre a legtöbb vonatkozásban megegyezik. A nyílt szervezetek nem határolják le szűken célcsoportjukat. Forrásaikat a legtöbb esetben a saját bevételek révén teremtik meg, és nem pályázzák, ill. adományok útján gyűjtik, mint az előző két típus képviselői. Ennek megfelelően minél szélesebb a “potenciális fogyasztók köre”, annál sikeresebb a szervezetben a tevékenység. Végző soron itt is megjelenik az a motivációs háttér, hogy a tevékenységgel a szervezet tagjainak léthelyzetét, munkáját, jövedelmét, tevékenységi körét, komfortérzetét igyekeznek biztosítani, de úgy, hogy közvetlenül beiktatódik egy láncszem a “szolgáltatási láncolatba”.

A nyitott szervezeti típusban végzett tevékenységet talán lehetne “eszközracionálisnak” nevezni. A szervezetben végzett tevékenység eszköz ahhoz, hogy a végső célt (komfortérzet, státus, léthelyzet stb.) a szervezet tagja elérje. A zárt szervezetek ennek megfelelően “célracionális szervezetek”, mert ott a tevékenység közvetlen célja a szervezet tagja maga.

A típusalkotás természetesen problémákat is felvethet, a típusok között elképzelhetőek bizonyos átmenetek, és létezhetnek olyan szervezetek is, amelyek nehezen besorolhatóak, a típustól eltérő jellemzők, nehezen definiálható célcsoportok, tevékenységi

területek miatt. Ennek ellenére úgy véljük, a típusok segítik a közös vonások felfedését, és a sokszínű szervezeti világban való eligazodást.

Sebestény (2001) funkcionális szervezet tipológiájával részben hasonítható a debreceni szervezetek hipotetikus tipológiája, a mi vizsgálatunk zárt típusa megfelel az önkiszolgáló, félig nyitott típusa a céltámogató, a nyitott típusa a közkiszolgáló típusainak.

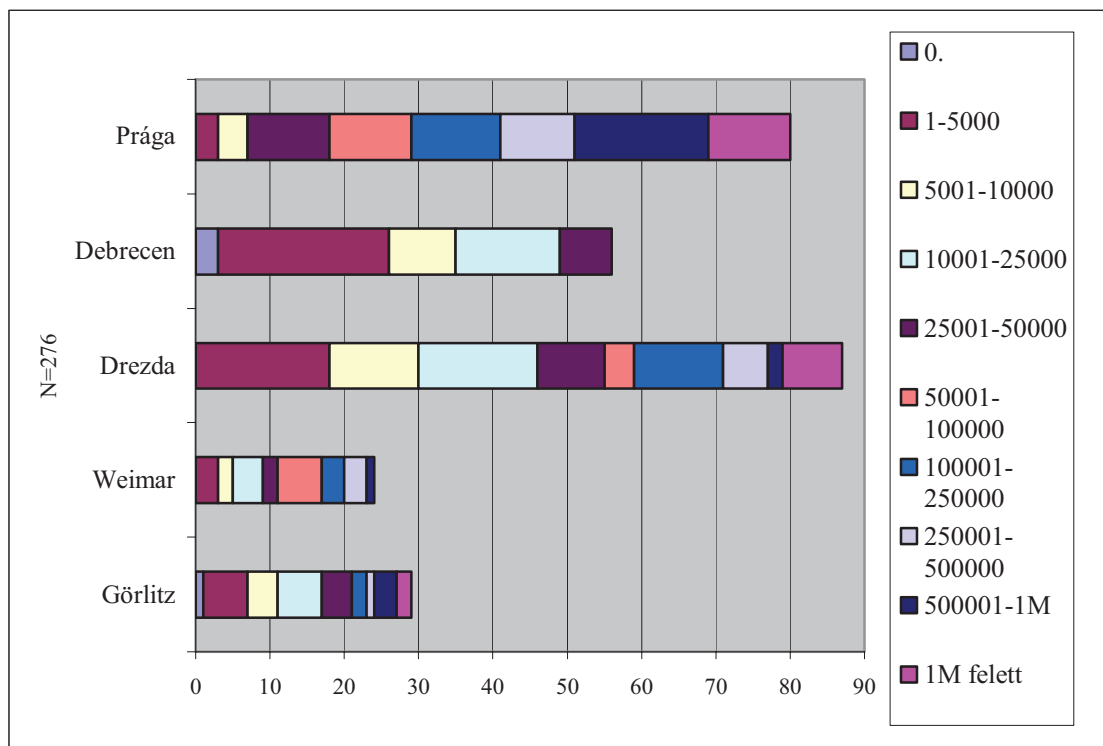
7.2.8. A szervezetek működésének, jellemzői, anyagi feltételei

Az empirikus kutatások többségénél megjelenik az a probléma, hogy az anyagiakra vonatkozó kérdésekre a megkérdezettek nem válaszolnak szívesen, és nem adnak pontos információt a kutató kérdéseire. Ezzel a problémával kutatásunk során mi is szembesültünk³³.

Az a korábbi kutatási eredmény, amely a keletnémet nonprofit szektor kettősségére utal, egyrészt nagy szolgáltató szervezetek, másrészt kis bevétellel rendelkező tagságorientált szervezetek a meghatározóak (Anheier – Priller – Zimmer, 2000), nem igazolódik. A szervezetek megoszlása bevétel szerint arányos, a közepes bevételű a szervezetek több mint harmada Weimarban és Drezdában, a görlitzi szervezetek mutatnak némi eltérést, a kis bevételű szervezetek irányába. Messze nem olyan magas a mikroszervezetek aránya, mint a debreceni mintát illetően, ahol a szervezetek több mint fele kis szervezet volt a bevételeit tekintve (34. ábra). Mikroszervezeteknek az 5000 DM alatti éves bevételű szervezeteket tekintettük.

³³ A 97 drezdai szervezetből 87 válaszolt, a 41 görlitzi szervezetből 29, és a weimari 30 szervezetből 24. Ezekre az adatokra vonatkoznak az alábbi állítások. A debreceni szervezeteke esetében ez az arány 65 szervezetből 56, a prágai adatok 98 szervezetből 80-ra vonatkoznak. Az állítások a 99-es költségvetési évre vonatkoznak

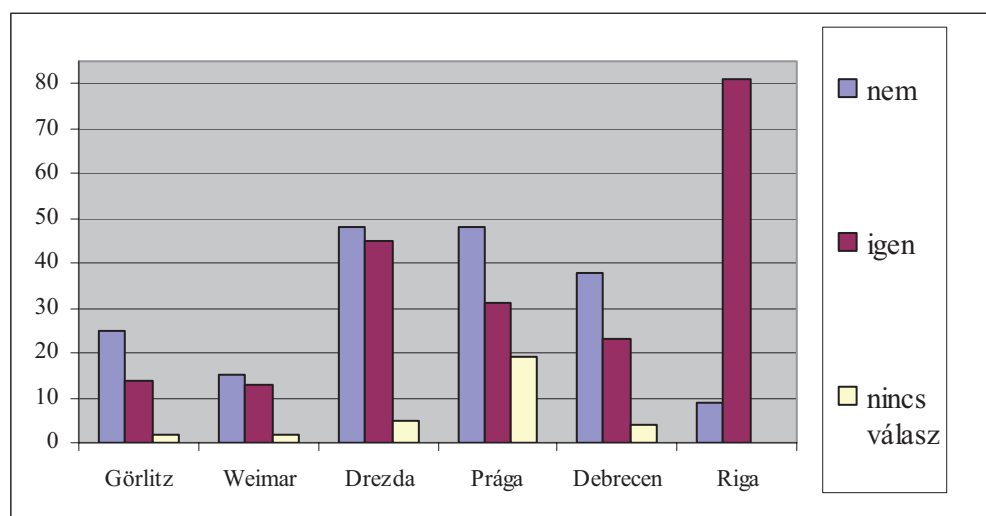
34. ábra A vizsgált szervezetek költségvetésének nagysága (DM)

A debreceni szervezetek forrás tekintetében igen elmaradnak a többi szervezethez viszonyítva, a helyzetüket tovább nehezíti, hogy a projektfinanszírozás volt a kiemelkedő, nem a működési támogatás, amely a szervezetek számára a fenntartható, folyamatos fejlődést nehezéssé teszi.

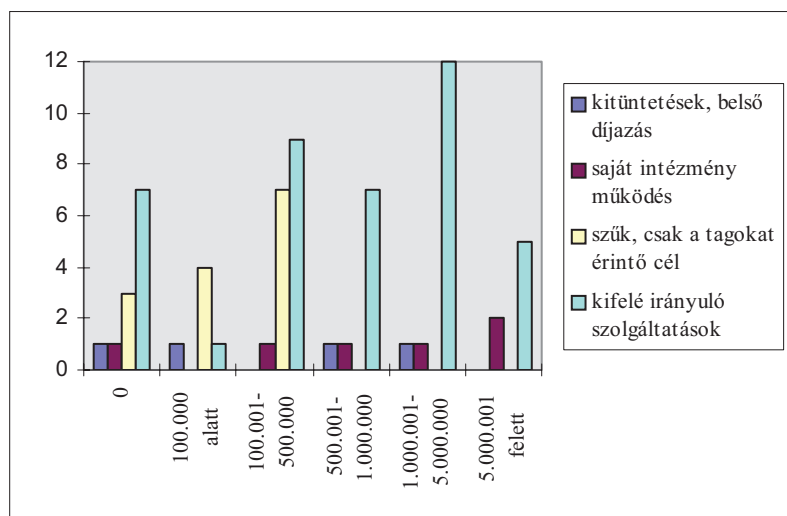
A szervezetek nagy része – közel háromnegyede – kapott magánadományt a kutatást megelőző évben, az adomány formája leggyakrabban (60%-ban) magánszemélyektől érkező pénzbeni vagy természetbeni támogatás (35. ábra).

35. ábra A szervezetek megoszlása magánadományok szempontjából városonként

A debreceni szervezetek részletesebb elemzésénél megállapítható, hogy a szervezetek nagy része 500 ezer forint alatti éves költségvetéssel rendelkezik, ami magyarázatot adhat arra, hogy miért olyan kevés a főállású alkalmazott a szervezeteknél. Egy főállású alkalmazott minimálbéren való foglalkoztatása a költségvetés nagy részét lekötné anélkül, hogy a munkavégzéshez szükséges eszközök, igénybe vett szolgáltatások biztosíthatók lennének. A költségvetés nagyságrendjét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a választóvonal a működésbeli különbségeket illetően 500 ezer és egymillió forint között van. Még nem intézményesült a szervezet, mert ahhoz kevés a bevétele, de már nem tud baráti társaságként működni, mert annál formalizáltabb a szervezete és a költségfelhasználása. A kifelé nyitott szervezetek költségvetése a magasabb kategóriákba tartozik, míg a befelé forduló, zárt szervezetként működő egységek költségvetése inkább az alacsonyabb kategóriákban található.

36. ábra A költségvetés és a tevékenység viszonya Debrecenben

A csak a tagokat érintő célokat felvállaló szervezetek költségvetése egyetlen alkalommal sem haladja meg az 500 ezer forintot. A 100 forintnál kisebb költségvetésű szervezetek körében csupán egyetlen szervezet említett olyan célokat, amelyek külső, szervezeten kívüli személyek számára nyújtott szolgáltatásokat is magukban foglalnak (36. ábra).

A költségvetés nagysága és a konkrét feladatok közötti összefüggést vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy szinte valamennyi feladatot lehet alacsonyabb költségszinten is folytatni, nem feltétlenül a tevékenységtől függ a költségvetés nagysága. Az adatok részletesebb elemzése során azonban megállapíthatjuk, hogy a közösségi rádiózás, televíziózás nem finanszírozható csak százezres nagyságrendű költségvetésből, valamint, hogy a művészeti tevékenységek a legmagasabb költségvetési összeggel rendelkező körökből fokozatosan visszaszorulnak. A működőképes önkéntes szerveződések költségvetése minimum 100 és 500 ezer forint között mozog. Az ez alatti költségvetésűek a működésképtelenség határán léteznek. Az ötmillió forint fölötti költségvetésű szervezetekben – egy-két kivételtől eltekintve – már főállású munkatársak dolgoznak. Érdekes adat, hogy a saját intézményt segítő szervezetek csaknem mindegyik költségvetési csoportban megtalálhatóak.

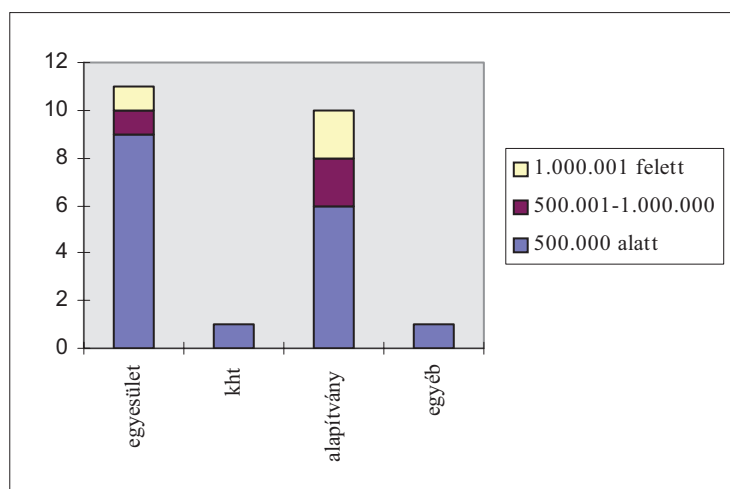
A saját bevételek forráselosztását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett 65 szervezetből 40 állítja, hogy nem rendelkezik tagsági díjjal, vagy a tagsággal kapcsolatos bevétellel. 10 esetben viszont a saját jövedelem 100%-a a tagdíjból származik, és további 4 szervezet esetében a tagdíjak aránya a saját bevételen belül 50% fölött van. A

65 szervezetből 20 szervezet rendelkezik csupán rendezvényszervezésből származó bevételekkel. Minél magasabb az önerő rendezvényekből származó aránya, annál magasabb a szervezet költségvetésének az összege. Az egyéb típusú bevételek jelentősége még ennél is kisebb, fenntartva azt, hogy némely esetben a válaszadók itt tüntették fel az 1%-os törvényből származó bevételeiket, és ezzel módosították a saját bevételen belüli költségtételek közötti súlyokat.

A bevételek oldaláról az adományok, támogatások kérdését is vizsgáltuk. A megkérdezett debreceni szervezetek közel háromnegyede kapott már valamilyen formában pénztámogatást. Csupán a megkérdezettek negyede állítja határozottan, hogy ők ilyen jellegű támogatásban a közelmúltban nem részesültek. A tanácsadást és egyéb szolgáltatást szervezők kisebb arányban kapnak támogatást külsőktől, mint a rendezvények szervezői, vagy esetenként a művészeti csoportok. Más a helyzet a tárgyi adománnyal, ill. egyéb díjtalanul igénybe vett szellemi szolgáltatással, a szervezetek 35,4%-a részesedett ilyen támogatásban. A tárgyi adományok többsége nem túlzottan jelentős mértékű (pl. lemezkiadótól CD-k, ingyenes szakvélemény, nagy cégektől reklámajándékok stb.), de akad egy-két értékesebb adomány is (pl. számítógépek, képzőművészekről festmények stb.).

A szponzorok 6 esetben félmillió forintnál nagyobb összegben segítették a nonprofit szervezetek munkáját, és 17 esetben kisebb támogatással járultak hozzá feladataik megvalósításához. Mint a 37. ábra is mutatja, az egyesületek főként a 100 ezer forint alatti szponzori támogatások célzottjai voltak, míg a nagyobb összegű támogatások alapvetően az alapítványokat célozták. Feltételezzük, hogy ez arra a korábban kialakult gyakorlatra vezethető vissza, amelynek értelmében az alapítványhoz befizetett pénzek adókedvezményt élveztek, míg az egyesületek támogatása nem járt ugyanezekkel a kedvezményekkel.

37. ábra A szponzorált szervezet típusa és a támogatás nagysága közötti összefüggés Debrecenben

A bevételek oldaláról érdemes megnézni azokat a további forrásokat is, amelyek döntőek lehetnek egy szervezet működésében. A megkérdezett 65 szervezetből 23 részesedett a közelmúltban önkormányzati támogatásban. A támogatás összege a legtöbb esetben 100 ezer forint alatt maradt, illetve 100-500 ezer forint között mozgott. Három esetben találkozunk 500 ezer forint feletti összeggel, és ebből egy esetben a támogatás összege egymillió és ötmillió forint között volt. (A Debreceni Szemle című folyóiratot támogató alapítvány kapott 3,5 millió forintot, az Alföld című folyóirat alapítványa 700 ezer forintot, a Kuckó Művésztanya pedig 580 ezer forintot) Megyei támogatást csupán 3 szervezet kapott maximum 100 ezer forint összeghatárig. (Hajdú Bihari Kórusművészetért Alapítvány 30 ezer forintot, a Hajdú-Bihar Megyei Zenei Egyesület 30 ezer forintot, és a Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 50 ezer forintot).

Állami forrásokból közvetlenül 10 szervezet részesült. 5 szervezet 100-500 ezer forint közötti, 4 szervezet pedig 1-5 millió forint közötti támogatási összeget mondhatott a magáénak. Egy szervezet esetében pedig a támogatás mértéke meghaladta az 5 millió forintot. (A Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 3,4 millió forintot, a Nullpont Kulturális Egyesület 1,4 millió forintot, a DATE Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 3 millió forintot, a Több-Szem-Pont Kulturális és Oktatási Egyesület 1,5 millió forintot, az Alföld folyóirat alapítványa, pedig 5,5 millió forintot kapott.)

Az Európai Közösség támogatásai még nem igazán érintik a városban működő nonprofit szervezeteket. (PHARE demokrácia program keretén belül csupán egyetlen szervezet jutott forráshoz a közösségi pénzekből)

A *költségvetés kiadási oldaláról* a szervezetek 20%-a nyilatkozott érdemben. A válaszadók esetében keveredik az intézményfenntartás és a projektfinanszírozás költsége, nem világosak, a gyakorlatban is gyakran összemosódóak a határok. Néhány nyilatkozó úgy véli, hogy a meglévő forrásait 100%-os mértékben projektek működtetésére használják. Megint más szervezetek – szám szerint 3 – úgy nyilatkoztak, hogy a teljes költségvetést az intézmény fenntartására fordítják, és a projekteket önkéntes munkában végzik.

A *nyereség felhasználását* tekintve a válaszok alapján pontosabb képet alkothattunk. A forráshiányra panaszkodó szervezetek 80%-ában nyereség képződik. Itt érdemes lenne utánakérdezni a fogalom tartalmi hátterére, arra, ki mit ért nyereség alatt. A keletkezett nyereséget a szervezetek valamivel több, mint 1/3-1/3 arányban a projektekre, illetve az intézmény fenntartására, fejlesztésére fordítják. A szervezetek 20%-a nem válaszolt a kérdésre. Nagy valószínűség szerint azért nem, mert náluk nem képződik nyereség. Nagy kérdés, és további vizsgálatok tárgyát képezheti, hogy honnan képződik ez a nyereség, és milyen mértékű.

A debreceni szervezetek *működési rendje, szervezeti felépítése* a legtöbb esetben a jogszabályi követelményeknek megfelelően alakul, azokkal a testületekkel, irányító és ellenőrző szervekkel, amelyek a működés feltételeként a jogszabályban elő vannak írva. A szervezeti rend mindig a legminimálisabb kötelezettséget foglalja magában.

A debreceni szervezeteket tekintve a hagyományostól eltérő szervezeti rendet 5 alkalommal találtunk. Van olyan alapítvány, amelynek a kuratóriuma egyesületi vezetésszerűen van kialakítva. Olyan személyek is ülnek a kuratóriumban, akik az alapítványnál alkalmazottak is egy személyben, ami leginkább az egyesületi és nem az alapítványi forma sajátja, hogy önmaguk munkaadói is egyben. Más esetben külföldi egyesületi vezetők irányítanak 100 fős hazai tagságot. Egy másik egyesületnél az elnököt pályázati úton választják, míg az operatív irányításért az elnök által kinevezett igazgató lesz a felelős. Ez már csaknem úgy működik, mint a versenyszféra vezető választása.

7.2.9. Foglalkoztatás

Európai összehasonlításban a foglalkoztatás a kultúrában (teljes szektort érintve) a 90-es években növekedést mutatott, Bodo (Bodo – Rod, 1997) az Európa Tanács 1996-ban Spoleto-ban rendezett tanácskozásán 5 ország (Nagy Britannia, Finnország, Franciaország, Németország, Olaszország) foglalkoztatási adatait foglalta össze. Az összes foglalkoztattak

számához viszonyítva a kultúrában foglalkoztatottak aránya az 5 országban 1,4 százaléktól (Finnország, Olaszország) 2,4 százalékgig (Nagy-Britannia) terjed. Az elmúlt évtizedben Franciaországban látványosan emelkedett a kultúrában foglalkoztatottak száma (40 százalékkal), Nagy-Britanniában jelentősen, Olaszországban és Finnországban körülbelül szinten maradt. Németországban kiegyenlítődés következett be nyugati és keleti országrész között.

A foglalkoztatás terén nagy szerepet szánnak az EU foglalkoztatáspolitikai koncepciói a '90-es évek első felétől kezdődően. A szociális gazdaság koncepcióját az Európai Unió Fehér Könyve - Növekedés, Versenyképesség, Foglalkoztatás - vázolta fel nagy vonalakban, mint egyikét a 21. századba vezető fejlődési utaknak. Ennek lényege: a háztartások és egyének által igénybe vehető helyi szolgáltatásoknak³⁴ piaccá szervezése, amitől három millió új munkahelyet remélnek (Growth..., 1994). Ez az elképzelés irányelvek szintjén. A '90-es évek második felében számos kutatás indult a nonprofit szektor foglalkoztatási szerepének, súlyának, fejlesztésének felmérésére. Németországban vizsgálták, hogy a 90-es évek második felében a nonprofit szervezetek milyen foglalkoztatási potenciált képviselnek. Priller - Zimmer - Anheier (1999:17) által végzett 2400 nonprofit szervezetet érintő kérdőíves vizsgálat alapján azt állapították meg, hogy a kultúra területén a szerződéses alkalmazás (ez leginkább a hazai megbízással foglalkoztatottnak felel meg) és az önkéntes munka a legjellemzőbb. Olykor legalább középtávon sikerül munkahelyet teremteni. Németországban különböző támogató programokkal ösztönzik a nonprofit szervezeteket a foglalkoztatásra.

Az egyesítés után a nyugatról kapott anyagi juttatások, valamint a jogrendszer gyors már meglévő, jól működő minta szerinti átalakítása a keletnémet átmeneti folyamatokat – más egykori, a szovjet fennhatóság alá tartozó országokkal összehasonlítva

³⁴ Hogy konkrétan milyen tevékenységekről van szó, az mindenkor attól függ, miből tevődik össze egy adott ország szolgáltatási struktúrája, mi jellemzi a lakosság életmódját és az adórendszert. Az EU Fehér Könyve példaszerűen a következőket említi:

a./ Személyi szolgáltatások pl. otthoni segítség idős és testileg vagy szellemileg fogyatékos embereknek; háztartási alkalmazotti munkák: főzés, mosás, vasalás, takarítás; gyermekfelügyelet; tanulási nehézségekkel küszködő fiatalok korrepetálása, a problémás fiatalok szabadidő- és sportprogramjainak szervezése; lakóházak őrzése, portaszolgálat; vidéki, vagy a város-központoktól távol eső körzetekben boltok üzemeltetése; főzött étel, vásárolt áruk házhoz szállítása

b./ Audiovizuális szolgáltatások, új információs és kommunikációs technikák bevezetése

c./ Szabadidős és kulturális programok szervezése, hagyományörzés

d./ A környezet gondozása: előregedett épületek felújítása, komfortosítása, őrzése; helyi közlekedés megszervezése, kényelmesebbé, gyakoribbá, elérhetőbbé tétele (pl. mozgás-korlátozottak számára is); céltaxi-járatok üzemeltetése vidéki településeken belül és között; szelektív hulladék-gyűjtés, újrahasznosítás

e./ Környezet-védelem: természetvédelmi területek gondozása; csatornázás, csatornatisztítás; minőségi standardok betartásának monitorozása; energia-megtakarító eljárások elterjesztése, különösen a háztartások körében.

– kedvezőbb helyzetet teremtettek, azt feltételeztük, hogy a német városok szervezetei kedvezőbb helyzetben vannak a foglalkoztatást illetően.

Az általunk vizsgált szervezeteknél is Prillerék eredményeinek megfelelően a szerződéses munkaerő túlsúlya figyelhető meg a foglalkoztatottakat tekintve (19. táblázat). A szerződéses munkaerőt tekintve, de a teljes és részmunkaidős munkaidős foglalkoztatottak alkalmazásában is a drezdai és a prágai szervezetek emelkednek ki, mint foglalkoztatók.

19. táblázat A vizsgált szervezetekben foglalkoztatottak száma a foglalkoztatás típusai szerint városonként

Foglalkoztatás típusa	Görlitz	Weimar	Drezda	Prága	Debrecen	Riga
főállású teljes munkaidős foglalkoztatottak száma	35	18	108	241	22	45
főállású részmunkaidős foglalkoztatottak száma	10	4	104	258	19	55
szerződéses munkaerő* száma	112	179	1198	1284	234	5
Közmunkaprogramban foglalkoztatottak száma	163	85	100	16	17	0
Összesen	320	286	1510	1799	278	105
	N=41	N=30	N=97	N=98	N=65	N=90

*a szerződéses munkaerő a magyarban inkább megbízással foglalkoztatásnak felel meg

A támogatott foglalkoztatási programok a feltételezésünknek megfelelően a német szervezetek esetében jellemző, a többi szervezetek esetében alig kihasznált. Krakkóban és Debrecenben csekély számú a teljes munkaidős foglalkoztatott.

A támogatott foglalkoztatási programok finanszírozása a német szervezetek esetében egyenlő arányban városi-, tartományi- és szövetségi szintű, az Európai Unió programok nem jelentősek, a weimari szervezetek esetében érik el a 18%-ot, a prágai és a debreceni szervezetek foglalkoztatási programjai városi és a megyei szinthez egyaránt kötődnek.

A nonprofit szervezetek szerepe a munkaerő-piaci folyamatokban az utóbbi időben gyakran előtérbe kerül a tudományos kutatásokban. A figyelem a rugalmas foglalkoztatási formák és az alternatív foglalkoztatók felé fordul, amelyek nagyarányú megjelenését várják a nonprofit szektorban. Az előrejelzések több százezer állással számolnak a nonprofit szervezetek világában. Ezen belül is elsősorban a részmunkaidős foglalkoztatásban látják a lehetőséget a foglalkoztatás bővítésére. A vizsgálatunk eredményei nem igazolják a fentebb vázolt várakozásokat a nonprofit szféra foglalkoztatás

bővítő hatásáról. Az eltelt 10-15 év tapasztalata azt mutatja, hogy a szervezetek többsége a kultúra terén a szabadidős tevékenységekre szerveződik, és alig vagy nem létező munkahelyteremtő erejéből következően nem jelenik meg komoly mértékben az elsődleges munkaerőpiacon. A szervezetek többsége nem professzionális, hanem olyan önkéntesek szövetsége, akik egy meghatározott cél érdekében a szabadidejükben meghatározott tevékenység ellátására, határozott cél elérésére szerveződtek. A legtöbb szervezetben (54) semmiféle jövedelmet nem kapnak az ott dolgozók.

A 65 szervezetből 60-ban nincs főállású, 59-ben nincs részállású foglalkoztatott. A debreceni mintából 5 olyan szervezet emelkedik ki, amelyik képes munkatársakat főállásban alkalmazni. A foglalkoztatás legfőbb mutatóit összegezve: 53 szervezetben nincs egyetlen egy stabil munkatárs sem, aki rendszeres jövedelmet kap tevékenységéért. Egy-egy szervezetben (mindösszesen ötben) egy, két, három, négy illetve 14 főállású foglalkoztatott dolgozik. Részmunkaidőben 3 szervezet esetében 1-1 személyt, két szervezet esetében 3 főt, és egy esetben 10 főt foglalkoztatnak. Összességében tehát 10 szervezetben 41 személy talált alkalmazásra teljes, vagy részmunkaidőben. Ez szervezetenként (65 vizsgált szervezet esetében) átlagosan kb. egy-egy fél státust tesz ki. Kiemelkedik a sorból a Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete, amely egyedül 14 főállású személy foglalkoztatását látja el, és a DATE Hallgatói Önkormányzat Kulturális Egyesülete, ahol 10 részmunkaidős munkatárs foglalkoztatására kerül sor. Ha a két, ilyen értelemben “nagy foglalkoztatót” kivesszük a mintából, az egy szervezetre jutó átlagos foglalkoztatotti létszám már nem éri el a 0,2 státust. Vagyis körülbelül 5 szervezet lenne képes egy főállású szervező, ügyintéző eltartására. A “nagy foglalkoztatókat” követően jelentős lemaradással következik a Szól a Rádió Alapítvány, ahol négy főállású alkalmazott dolgozik, az Alföld Alapítvány, ahol 3 fő- és 3 részmunkaidős alkalmazott található, és a Hangfogó Kulturális Egyesület, amelynek három részmunkaidős alkalmazottja van.

A források és az alkalmazott létszám közötti összefüggést vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy főként azok a szervezetek mernek munkavállalói szerződés keretében hosszabbtávú elköteleződést vállalni, amelyeknek saját bevételük van (rendezvényszervezésből, kiadói tevékenységből, tömegkommunikáció terén reklámtevékenységből). A 14 főt foglalkoztató egyesület esetében pl. a források 90%-a származik saját rendezvények utáni bevételből.

A foglalkoztatás legfőbb korlátai a legtöbb esetben a folyamatos működéshez szükséges források hiánya, a tevékenység rendszeres folytatásához szükséges

infrastruktúra hiánya (helyiség, eszközök), a nonprofit szervezetek alacsony presztízse a foglalkoztatás terén (alapvetően a korábbi hiányokból következően). A korlátok között kell említeni a legális foglalkoztatás magas költségtételeit, és azt, hogy a szponzorálás még nem a kultúra része társadalmunkban. Megfontolandó az a szempont is, amely úgy fogalmazódott meg a problémával kapcsolatban egy interjúban, hogy pl. "az alapítványt nem is a foglalkoztatásra találták ki. Adománygyűjtő és -osztó tevékenységet végez, és nem tartozik a tevékenységi körébe a nagyobb létszámot mozgó közvetlen programmevalósítás". Talán ezzel is összefügg, hogy a vizsgálat tanulsága szerint a nagy foglalkoztatók alapvetően egyesületi keretben szerveződnek, és nem alapítványokat működtetnek.

A mindenképpen elvégzendő feladatok zömét a szervezetek megbízásos jogviszonyban látják el. 20 szervezet jelöli, hogy él a megbízásos jogviszony formájával, és ezen belül 6 olyan szervezettel találkozunk, ahol a megbízásos viszonyban foglalkoztatottak köre 10 főnél szélesebb. A Szól a Rádió Alapítványnál és az Adyák Alapítványnál 50-nél magasabb létszámot jelölnek meg. Mindkettőnél a tevékenység jellege magyarázza az érintettek széles körét.

Támogatott foglalkoztatási programmal a 65 szervezetből csak három esetben találkozunk. Az alkalmazás ideje két esetben maximum 12 hónap, egy esetben 6. A forrást 90%-os mértékben a Megyei Munkaügyi Központ biztosította a Decentralizált Foglalkoztatási Alap terhére, és a fennmaradó 10%-ot pedig vagy maga az egyesület gazdálkodta ki, vagy az önkormányzat támogatta a szervezetet, hogy létrejöhessen a foglalkoztatás.

A támogatott foglalkoztatással kapcsolatban jogosan merül fel a kérdés, miért csupán 3 szervezet él ezzel a lehetőséggel. A leggyakrabban említett okként ismét az anyagiak kerülnek elő. Bármilyen támogatási formáról van is szó, minden foglalkoztatási típus esetében a szervezetnek rendelkeznie kell stabilan a foglalkoztatási költség egy bizonyos százalékával. Ez adott esetben csak 10%, más esetben akár 30-50% is lehet. A másik ok az alkalmazás meglehetősen korlátozott időtartama. A foglalkoztatás időtartamát a legtöbb esetben ugyanis nem a foglalkoztató határozza meg, esetleg a feladat, hogy szükség van-e arra a munkára, amit a munkavállaló végez, hanem a támogatott programok időtartama dönti el, kit foglalkoztatnak 12 hónapig, vagy 5 hónapig. Ez jelentős mértékben csökkenti a foglalkoztatás népszerűségét, mert egy kisebb szervezetben nehezen viselik a gyakori személycseréket. Nincs aki a félévente érkező új munkatársat betanítsa, mire az új dolgozó megismeri szervezetet, a feladatait, már véget ér a program és egy új személy

érkezik. A rövid idejű támogatott foglalkoztatások többsége esetében több a befektetett energia, mint a tényleges hozadék.

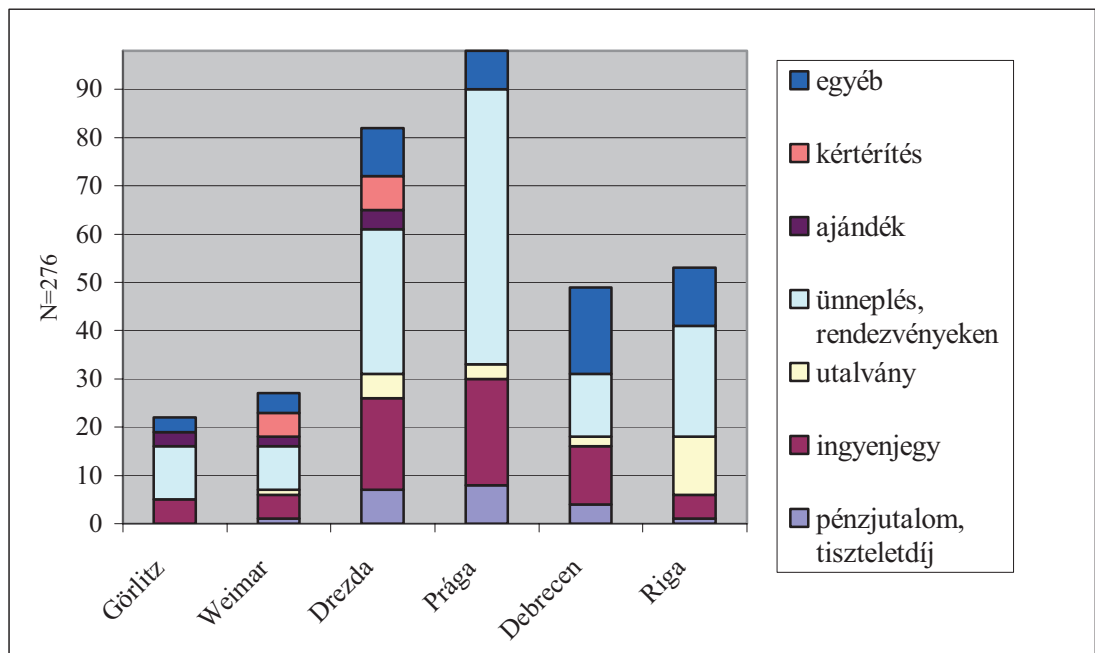
Az *önkéntes munka*, mint a nonprofit szektor lényeges jellemzője a vizsgált szervezetek számára fontos szervezeti erőforrás. A keletnémet szervezetek átlagban 17 önkéntessel dolgoznak, ez az arány, Prágában, Rigában és Debrecenben átlag 9 -12 fő. A debreceni helyzeten változtat, az hogy a minta nem nagyrészt egyesületekből áll, az egyesületek és az alapítványok aránya 46-46%, az alapítványok pedig mivel nem társas szervezetek nagyobb valószínűséggel kevesebb önkéntessel dolgoznak. Az önkéntes munka vizsgálatával foglalkozók nyugat- és kelet-európai összehasonlításban az önkéntesség alacsonyabb arányát említik kelet-európai szervezeteknél, Priller (1997) kelet- és nyugatnémet szervezetek összehasonlítása kapcsán jutott ilyen eredményre.

Az önkéntesek alkalmazásának is számos korlátja van a nonprofit szervezeteknél, akárcsak a főállású, vagy részmunkaidős munkaviszonynak. Nincs igazán hagyománya az önkéntesek alkalmazásának. A rendszerváltás óta eltelt idő még nagyon rövid volt ahhoz, hogy a kultúrája megteremtődjön, és a rendszerváltást megelőző korszak önkéntes mozgalmi napjaink önkéntes mozgalmának a lényegét nélkülözték, a valódi önkéntességet.

Az önkéntesek fogadásának akadálya az is, hogy nincs aki szervezni tudná az önkénteseket, még akkor sem, ha némi érdeklődés, szabad kapacitás lenne a feladatok önkéntesként való ellátására. Az önkéntesek toborzása, kiválasztása, munkájának megszervezése, irányítása, ellenőrzése a szakismeret mellett, teljes embert kíván a szervezeten belül. Emellett ismét megjelenik az infrastruktúra kérdése, szükséges az önkéntesek szervezéséhez, fogadásához telefon, helyiség a munkamegbeszélések számára, és sok szervezet még ezzel a minimális infrastruktúrával sem rendelkezik.

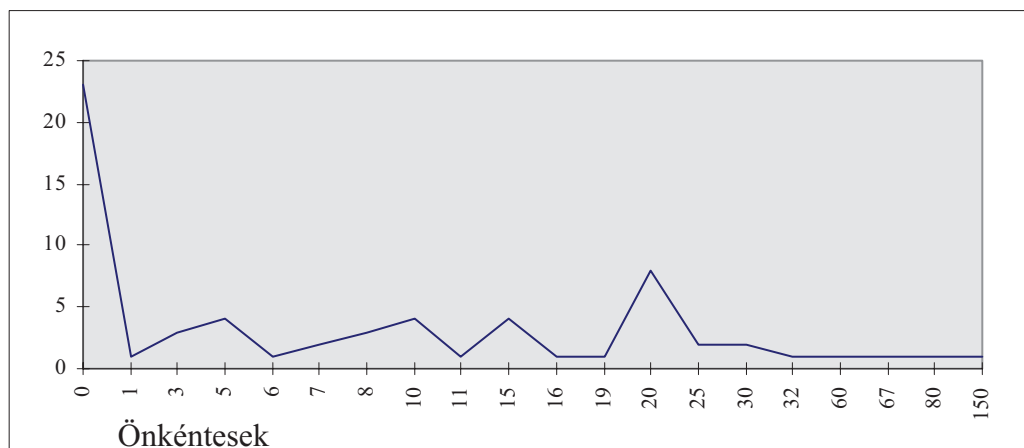
Az *önkéntesek honorálására* azonos minták figyelhetők meg (38. ábra), a szervezetek esetében leggyakoribb a közös ünneplés, rendezvényen való ingyenes részvétel, valamint az ingyenyjegy és a költségtérítés (német szervezetek) jellemző, ami számottevő.

38. ábra Az önkéntesek honorálásának formái

A debreceni szervezeteket tekintve a vizsgált 65 szervezetből 23 esetben nem tesznek említést semmilyen alkalmazási formáról, még önkéntes segítőkről sem a megkérdezettek (39. ábra). Felmerül a kérdés: hogyan működik a szervezet, ki és milyen formában látja el akkor az alapfeladatokat? Valószínű, hogy itt arról is szó lehet, ki hogyan értelmezi az önkéntes fogalmát. Az önkéntes munka szakmai definíciója lassan szivárog át a köznyelvbe, és a hétköznapiak során a fogalom számos alkalommal sajátos értelmezést kap.

39. ábra Az önkéntesek száma a debreceni szervezetekben

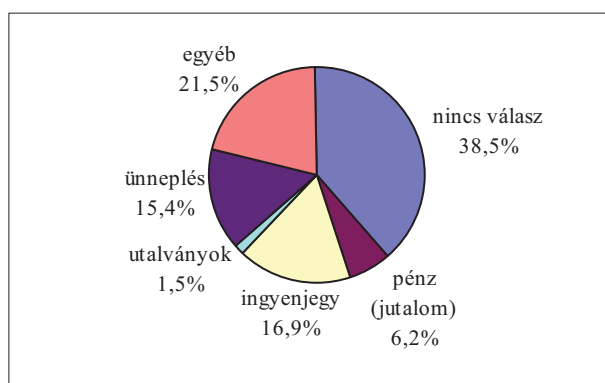

Ahol megjelennek az önkéntesek, ott is alapvetően néhány személyről van szó. 8 esetben 5 fő alatt, 9 esetben 10 fő alatt segítik önkéntesek a szervezetek munkáit. A klasszikus nagyságrendje a szervezetek mellett működő önkénteseknek a 10 és 20 fő közötti létszám (15 szervezetnél). Ez lehet azzal is összefüggésben, hogy általában az egyesületek alapító tagsága ezt a kört öleli fel, és a legtöbb egyesületi alapszabályban benne van, hogy az egyesület munkáját a tagok tevőlegesen is segítik. Lehet ez a létszám azzal is összefüggésben, hogy ennyi ember alkalmanként végzett tevékenysége még szintén önkéntes munkában irányítható.

A legnagyobb önkéntes táborral rendelkező szervezetek 50 fő fölötti segítői körrel tartanak kapcsolatot. Az egyik közülük a Déri Múzeum Baráti Köre, amely még mindig társadalmi munkának nevezi az önkéntes segítői tevékenységet. A Naprózsa Hagyományőrző Alapítványnál szintén 50-60 fő segítségére számíthatnak munkájuk során. A Kézműves Alapítvány 150 önkéntesével a “csúcstartó” a megkérdezett szervezetek körében. Feltételezzük, hogy itt nagymértékben bevonódik a szülő kör is az önkéntesek körébe, hiszen az alapítvány egy speciális képzési formát megvalósító iskola mellett működik, és végül 80 önkéntes munkájára számíthat a Szól a Rádió Alapítvány is.

Ami viszont már a kérdőívekből is kiderül, hogy milyen fizetséget kapnak az önkéntesek a szervezetben végzett tevékenységükért (40. ábra).

40. ábra Az önkéntes munka honorálásának formái Debrecenben

Kulcsszerepet tölt be a nem válaszolók köre, hiszen a válasz hiányát itt főként az indokolja, hogy nincs lehetőség az önkéntes munka elismerésére, vagy maga az önkéntes munka is hiányzik. Az egyéb válaszok dominanciáját is többek között az magyarázza, hogy a nyílt válasz helyén a megkérdezettek jelzik, maximum köszönő szóval tudják kifejezni hálájukat az elvégzett munkáért. Az egyebek között csupán egy-két alkalommal merült föl

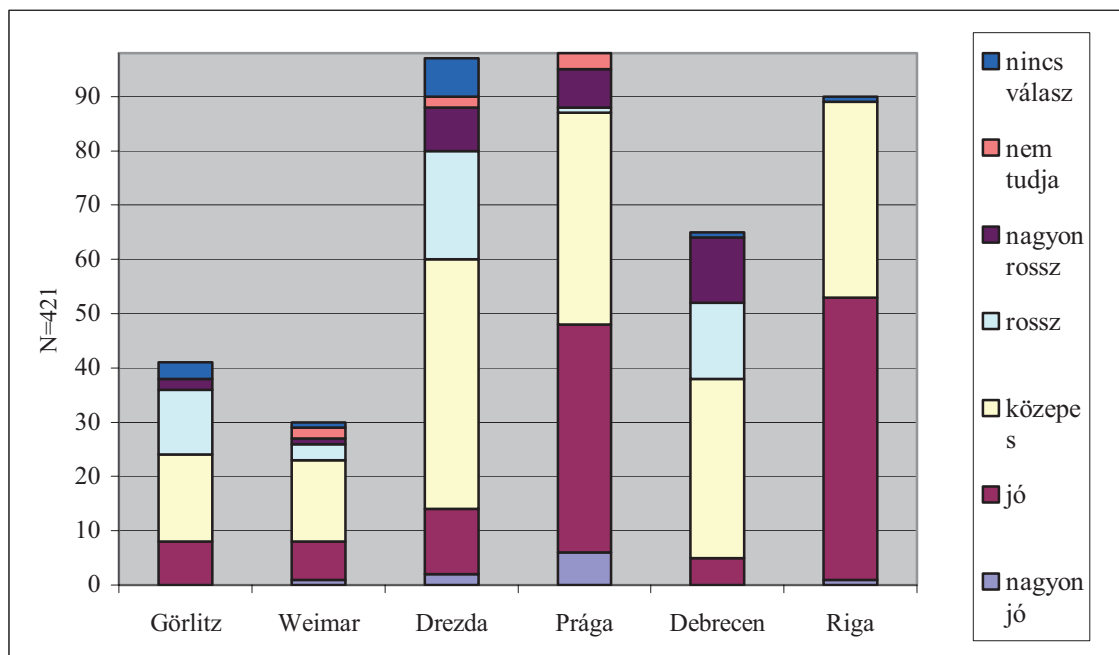
egyéb tényező. Pl. kiadói tevékenységet végző szervezeteknél az önkéntesek számára átadott tiszteletpéldány. Az előadói tevékenység körében ez ingyenjegyként jelentkezik. A szervezetek a legritkább esetben tudnak pénzzel, egyéb utalványokkal köszönetet mondani az önkénteseknek. A 65 szervezetből csupán 6 esetben találkoztunk ilyennel. Ezek főként az 500 ezer forint fölötti éves költségvetéssel rendelkező szervezetek. Valamivel általánosabb formaként terjedt el az önkéntesek munkájának elismerésekor a közös ünneplés.

7.2.10. Helyzet- és jövőkép

A kulturális célú nonprofit szervezetek *helyzetének elemzéséhez* segítséget nyújt az, hogy a szervezetek mit gondolnak saját helyzetükről, jövőjükéről, a tervekre vonatkozó képet nagymértékben meghatározza, hogy milyen a szervezet környezete. Ezért is kezeltük kiemelten azokat a kérdéseket, amelyek a szervezet működési kereteinek, a város helyzetének a megítélésére vonatkoztak.

A szervezetek igen kritikusak voltak városuk kulturális helyzetének megítélésakor a német városokban és Debrecenben (41. ábra), a gazdasági helyzetet valamivel pozitívabbnak ítélték meg, a prágai és rigai szervezetek pozitívabbak mindkét területet illetően.

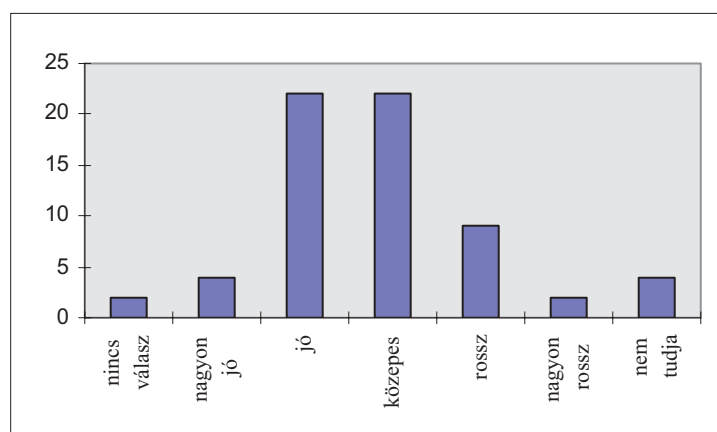
41. ábra A vizsgált szervezetek városuk kulturális helyzetének megítélése

A szervezetek saját helyzetüket tekintve optimistábbak voltak a városuk helyzetéhez viszonyítva, a jövőjüket még inkább kedvezőbbnek ítélték. A városuk nonprofit szervezeteinek helyzetét azonban kedvezőtlennek ítélték, a kérdések közül ebben az esetben a legmagasabb a nem tudja válaszok aránya, amely nem túl erős kapcsolatot mutat a szervezetek között. A szervezetek helyzetértékelésének részletező ábráit (városuk gazdasági helyzete, városuk kulturális helyzete, a szektor helyzete, saját helyzet, saját jövő) a 19. számú melléklet tartalmazza.

A debreceni szervezetek helyzetét, jövőképét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy magas volt a válaszadás során az átlag vonzása (42. ábra). Tulajdonképpen a saját helyzet megítélésekor is a válaszadók közel fele közepes minősítést adott. Még az 1 millió fölötti költségvetéssel rendelkező szervezetek között is jó néhányan csak közepesnek minősítették jelenlegi helyzetüket. Az egyesületek a jelenlegi helyzet megítélésében inkább pesszimisták, mint az alapítványok. A szervezet jövőjére vonatkozó kilátások összecsengenek a jelenlegi helyzet megítélésével. Talán a tendenciákat tekintve némi javulás tapasztalható a jövő megítélésében. Jó, és közepes jövőképet vetít elő a megkérdezett szervezetek 33,8%-a. Érdekes, hogy jónak és közepesnek egyaránt 22-22 szervezet tartotta a jövőt a szervezet számára. Míg a helyzetmegítélésben csak 15 “jó” válasszal találkoztunk, a jövőre vonatkozóan a “jók” száma 22-re emelkedett.

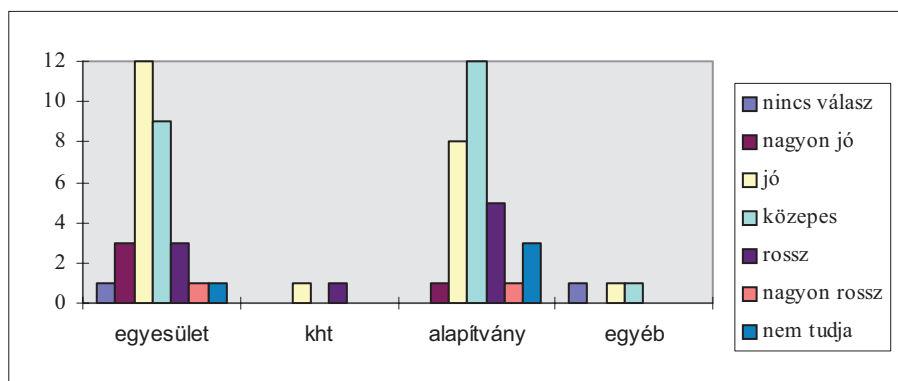
42. ábra A szervezetek jövőjének megítélése Debrecenben

A szervezet jövőjének megítélésében az egyesületek valamivel optimistább álláspontot képviselnek, mint az alapítványok (43. ábra). Feltételezhető, hogy ez azzal van összefüggésben, hogy az 1997. évi Közhasznú szervezetekről szóló törvény a korábban csak az alapítványok által élvezett kiváltságok egy részét más közhasznú szervezetekre is kiterjesztette, míg más részét magukra az alapítványokra vonatkozóan is megszüntette.

Optimista jövőkép jellemzi alapvetően a tömegkommunikáció terén működő kulturális szervezeteket. Míg az egyéb kulturális területen tevékenykedő szervezetek jövőképe – viszonyítva a többi területekhez – meglehetősen pesszimistának mondható. Talán nem meglepő, hogy a legborúsabb jövőképet a 100 ezer forint alatti költségvetéssel rendelkező szervezetek festik, és az 5 milliós költségvetési keretből gazdálkodóké a legkedvezőbb. Elgondolkodtató viszont az a tény, az a bizonytalanság, amely a 100-500 ezer forint közötti szervezetek tevékenységét, jövőképét jellemzi. Arányaiban ebben a csoportban talákoztunk a legtöbb esetben azzal, hogy nem volt konkrét elképzelésük arra vonatkozóan, hogyan működnek majd.

43. ábra A szervezetek jövőjének megítélése Debrecenben szervezeti forma szerint

A saját jövőre, tervekre vonatkozó képet nagymértékben meghatározza, hogy milyen a szervezet környezete. Ezért is kezeltük kiemelten azokat a kérdéseket, amelyek a szervezet működési kereteinek, Debrecen város helyzetének a megítélésére vonatkoznak. A Debrecenben működő közhasznú szervezetek helyzetét nagyjából hasonlóan ítélik meg a megkérdezettek, mint a saját szervezetük helyzetét. Itt is nagy az átlag vonzása, és pontosan 22 szervezet értékeli közepesnek a helyzetet, mint ahogyan azt a jövőképnél is láttuk. Ennél a pontnál azonban sokkal magasabb volt a válaszadás során a tartózkodók száma. Csaknem a megkérdezettek negyede válaszolta, hogy nem tudja, milyen a többi szervezet helyzete a városban. Ez igazán fontos jelzés arra vonatkozóan, hogy a szervezetek jelentős része nem rendelkezik információval a városban hasonló területen tevékenykedő nonprofit szervezetek helyzetéről, működési feltételeiről. Elsősorban ez a működő alapítványokra igaz. A 15 “nem tudom” válaszból 12 az alapítványok nevében nyilatkozóktól származott. Érdekes lenne elgondolkodni azon, hogy vajon miért pont az alapítványok ilyen tájékozatlanok, illetve “óvatosskódók” a helyzet megítélésében.

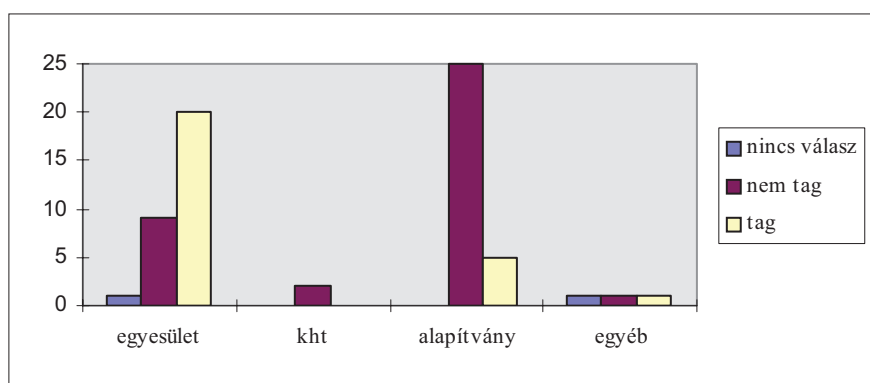
Debrecen kulturális helyzetét a megkérdezettek 50,8%-a ítélte meg közepesnek. Ez jól illeszkedik azokhoz a korábbi eredményekhez, ahol az átlag vonzása hasonlóan magas volt. Debrecen kulturális helyzetét a szervezetek valamivel kedvezőtlenebbül ítélik meg, mint maguknak a közhasznú intézményeknek a helyzetét. Érdekes módon a kulturális helyzetet bizonyos szempontból még a gazdasági helyzetnél is rosszabbnak minősítette a megkérdezettek köre. Míg a kulturális helyzetet a megkérdezettek 18,5%-a minősítette nagyon rossznak, addig a gazdaságot csak 1,5%.

A debreceni kutatócsoport a német kérdőívet *a szervezetek kapcsolatrendszerét* feltáró kiegészítő kérdésekkel bővítette. A bővítés oka, hogy véleményünk szerint a szervezetek helyzetére és jövőjére hatással van, az hogy milyen kapcsolatot tud kialakítani

szakmai, pénzügyi szempontból a települése önkormányzatával és szövetségekkel, ernyőszervezetekkel. Egyrészt vizsgáltuk, hogy a szervezet tagja-e valamilyen szövetségnek, és ha igen, milyen segítséget ad a működéshez ez a tagság, másrészt rákérdeztünk a szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatrendszerére is.

A szövetségi tagság a megkérdezetteknek kevesebb, mint felét érinti. Ők elsősorban művészeti és szakmai szerveződésekhez kötődnek. Mint a következő 44. ábra is mutatja, elsősorban az egyesületek csatlakoztak valamilyen, tevékenységükhöz közel álló szövetséghez. A szövetség elsősorban mindig szakmai és csak kivételes esetben földrajzi, regionális alapon szerveződő szövetség. A szövetség által nyújtható lehetséges szolgáltatások közül meglehetősen kevés alkalommal említik a tagszervezetek, hogy főleg a képzés, vagy más egyéb szolgáltatás iránt érdeklődve kérték volna felvételüket. A szövetségbe belépő szervezetek több mint fele egyszerre két dolgot várt el a csatlakozáskor: érdekképviselést és információk közvetítését. 6 alkalommal megfogalmazódik az is, hogy anyagi támogatást szeretett volna kapni a szövetséghez csatlakozva, de maga az alacsony szám is mutatja: az egyre kevésbé meghatározó a szövetségek profiljában, hogy anyagi forrásokat közvetlenül tudjon biztosítani a tagszervezetek számára.

44. ábra Szövetségi tagság a debreceni szervezetek körében szervezeti forma szerint

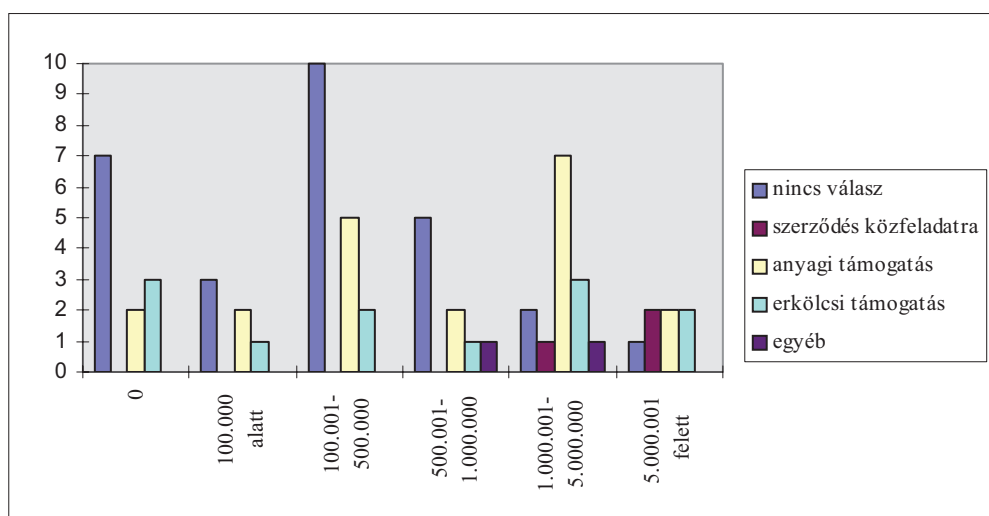

Elsősorban a 100 ezer és 1 millió forint közötti költségvetéssel gazdálkodó szervezetek léptek be inkább a szövetségekbe. Az ez alatti és fölötti összeggel rendelkezők közül már kevesebben vették igénybe a szövetségek szolgáltatásait. Elképzeltető, hogy a 100 ezer forint összeg alatt gazdálkodó szervezetek oly kevés forrással bírnak, hogy még a szövetségekhez való tartozás feltételének, a tagdíjfizetési kötelezettségnek sem tudnak eleget tenni. A legnagyobb tőkével rendelkező szervezetek pedig már nem várnak olyan

érdemi támogatást, ami miatt csatlakoznának. De az is lehet, hogy más tényezők húzódnak a háttérben, amelyek további vizsgálatot tesznek szükségessé.

Ma Magyarországon a nonprofit szervezetek főleg azokat az állami és önkormányzati feladatokat látják el, amelyek a személyre szóló szolgáltatás, segítség, önségítés világába tartoznak. A helyzet azonban közel sem ilyen egyszerű, hiszen meglehetősen kevés információjuk van a szervezeteknek és a települési önkormányzatoknak, arról, hogy melyek azok a feladatok, amelyekre – szervezetekkel, intézményekkel – ellátási szerződést lehet kötni. Miután az erre vonatkozó törvények – kevés kivételtől eltekintve – nem kötelező érvényűek, hanem megengedő jellegűek, igen nagy eltérés mutatkozik az egyes települések között a vállalt feladatokat, működtetett szolgáltatásokat illetően. Feladatvállaláskor főként az anyagiak a meghatározók, amelyekkel a települések rendelkeznek, de a sokszínűséghez hozzátartozik egy-egy település hagyománya, életszínvonala, kialakult intézményrendszere, humán erőforrása, szokásrendje is. Az állami önkormányzati feladatok átvállalásának jogszabályi háttéréről rövid áttekintést adni nem könnyű feladat. Jellemző továbbá a szabályalkotásra, hogy a jog ez esetben is gyakorlatkövető jellegű. A nonprofit szervezeteknek átadható önkormányzati feladatok szabályozása különösen a kulturális területeken nem túlzottan kiterjedt. Ez talán részben azzal is magyarázható, hogy az önkormányzati feladatok átadásának számtalan akadályát sorolják a gyakorlatban dolgozó szakemberek. Hogyan biztosítható a nonprofitok esetében a szakmai garancia? Hogyan lehet megvalósítani a szakmai ellenőrzést? Ki alkossa meg, és tartassa be a minőségbiztosítás standardjait? Ezek a tények mindenképpen közrejátszottak abban, hogy Magyarországon meglehetősen későn indult, és nagy nehézségek árán halad előre az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti szerződéskötés meghatározott feladatok ellátására. Gyakran találkozunk azzal a szélsőséges nézettel is, hogy a nonprofit szervezet, ha annyira akarja, a feladatot megkapja, de forrást nem tudunk hozzá biztosítani. Az önkormányzati feladatok átvállalása azonban nem azt jelenti, hogy az ellátásért felelős önkormányzat kivonulhat a finanszírozásból.

45. ábra A debreceni szervezetek kapcsolata az önkormányzattal

Az önkormányzat szerződéses közfeladat ellátására csak 1 millió forint fölötti költségvetésű szervezeteket bíz meg (45. ábra). Ennek valószínűleg az az oka, hogy a szervezetek működésének stabilitását feltételként állítja a közfeladat átadásakor. De más oldalról szemlélve is lehet összefüggés. Vagyis azok a szervezetek, amelyek szerződéses közfeladatot kapnak az önkormányzattól, olyan támogatást is kapnak hozzá, amelynek révén a szervezet működésének anyagi stabilitása garantált. A szerződéses közfeladatot ellátó 3 szervezet közül az egyik nem jelöli meg, hogy az önkormányzat milyen összegű támogatást biztosít a feladat ellátásához, egy szervezetnél 100-500 ezer forint közötti támogatást, míg a harmadik szervezetnél 500 ezer és 1 millió forint közötti támogatást biztosít. Ebből talán levonható az az óvatos következtetés, hogy a szerződéses közfeladat kiszervezéséhez a feladatot fogadó szervezeteknek előzetesen már vannak számottevő forrásaik, és működőképességük nem kizárólagosan a kiszervezett feladattól függ.

A 3 szerződéses közfeladatot ellátó szervezet mellett a vizsgált 65 szervezetből 21 nyilatkozta, hogy a szervezet kap az önkormányzattól anyagi támogatást. Ez az anyagi jellegű támogatás megjelölése a kérdőív költségvetés kapcsán megfogalmazott kérdésekkor 23 szervezetnél jelentkezett összességében is. Erkölcsi támogatást ugyancsak 21 szervezet jelölt meg.

Az anyagi jellegű támogatás különösen az 500 ezer forint alatt tevékenykedő csoportok számára jelentős, hiszen működőképességük záloga az évről-évre biztosított kisebb összegű önkormányzati forrás. Elsősorban a kisebb amatőr művészeti együttesek, csoportok – amelyek főként egyesületi formában dolgoznak – tulajdonítanak nagy

jelentőséget az önkormányzati támogatásnak. Az önkormányzat jelentős mértékben finanszírozza még – a többi tevékenységgel összevetve – a kiadói tevékenységet. Kevésbé ad tanácsadásra, szolgáltatások szervezésére és esetenként a rendezvények szervezése is háttérbe szorul a fenti feladatokkal szemben a forrásosztáskor.

Az alacsony támogatottság ellenére csak két szervezet ítélte úgy, hogy kapcsolata rossz, illetve nagyon rossz az önkormányzattal. A többségnek inkább nincs is kapcsolata, vagy ha van, akkor közepesnek (22 esetben), illetve jónak (16 esetben) minősítették. Az egyesületek egy nagyon kicsivel kedvezőbbnek ítélték meg az önkormányzattal való kapcsolatukat. Nem véletlenül, hiszen az ő életükben jelentősebb szerepet tölt be még az a kevés támogatás is.

Az Európai Unió. tagországaiban 1993-ban végzett nonprofit szervezeteket érintő vizsgálat (N=2300) során a szervezetek *működésükhöz, fejlődésükhöz szükséges igénynek* a több forrást, valamint a több fizetett alkalmazott és az információkat, menedzsment tanácsokat nevezték meg (Communication..., 1997:25).

2000-ben a kulturális nonprofit szervezetek működését, problémáit középpontba helyező vizsgálat a KSH 1997-es kulturális szervezeti vizsgálatának másodelemzése után fókuszcsoporthoz tartozó interjúk útján a kulturális szektor különböző területein dolgozó nonprofit szervezetek képviselőivel próbálták feltárni a szervezeteket érintő problémákat. Az interjúk eredményeképpen megállapították, hogy a szolgáltatásaik színvonalának emelése; a szervezetek működésének fejlesztése a nyújtott szolgáltatással összhangban; a környezetüket meghatározó viszonyok elemzése, és az ahhoz való alkalmazkodás; a közönség bevonása, mozgósítása; a szolgáltatások minőségi fejlesztése, valamint az együttműködő partnerekkel való viszony kiépítése, illetve meglévő kapcsolatok ápolása a fejlesztésre szoruló terület a szervezeteknél.

A *szervezetek igényeinek* felmérésénél feltételeztük, hogy a fenti eredményeknek megfelelően a szervezetek a több forrást, pénzügyi feltételeik javítását és a több munkaerőt, valamint a kapcsolatok építését határozzák meg, mint a helyzetük javításában szerepet játszó tényezőket.

A támogatási és finanszírozási közpolitika, valamint a szervezetek aktuális pénzügyi helyzetének javítása, mint leggyakrabban említett igény együttes magas aránya igazolja a szervezetek forrásigényét, emellett hangsúlyosan azonban nem jelenik meg a több munkaerő vagy az együttműködés igénye, ez arra enged következtetni, hogy a szervezetek a mindennapi létükhöz szükséges források előteremtését látják elsődleges célnak, nem a fejlesztésen, újításokon, szolgáltatások bővítésén gondolkodnak.

8. Összegzés

Dolgozatunk első részében a szakirodalom feldolgozását, a második részében egy a kelet-közép-európai országok körében végzett kérdőíves felmérés eredményeinek elemzését kíséreltük meg.

A nemzetközi és hazai szakirodalom áttekintésekor törekedtünk a témában leginkább kutatott területek áttekintésére. A nonprofit szektor nemzetközi és hazai kutatási témái, alapproblémái hasonlóak, egyes témakörök a nonprofit szektor nemzetközi viszonylatban; társadalmi-gazdasági környezet vizsgálata, szektorok közötti együttműködés; társadalmi, gazdasági szerepek vizsgálata; megjelennek mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban. Ennek oka egyrészt az, hogy az elmúlt évtizedekben több tudományterület kutatói is élénk érdeklődéssel fordultak a civil társadalom vizsgálata felé a világ minden táján és nemzetközi összehasonlító vizsgálatok keretében együttműködtek, másrészt a magyar kutatók is részt vettek a nemzetközi kutatók vitáiban, valamint a kelet-közép-európai országok közül az elsők között kapcsolódtak be összehasonlító vizsgálatokba³⁵. A nemzetközi szakirodalomban azonban a szektor eredetét, szerepét, annak változásait vizsgáló nonprofit elméletek és az összehasonlító szemléletű kutatások is gyakoriak.

A nonprofit elméletek önálló fejezetként való megjelenését, a nemzetközi szakirodalmi fejezetből kiemelését amiatt láttuk fontosnak, mert az elméletek az elmúlt évtizedekben egymással versengve, egymást kiegészítve próbálták meghatározni a nonprofit szervezetek létrejöttének okait, gazdaság-társadalmi szerepét a nonprofit szektor fejlődését. A kezdetben elsődlegesen empirikus, közgazdasági megközelítésű nonprofit kutatások interdiszciplináris jellegűekké váltak, és ennek megfelelően a szervezetek társadalmi és politikai beágyazódása került a középpontba az elemzésekben. A jelenlegi kutatásokban a nonprofit szervezetek jóléti államban betöltött szolgáltató szerepének vizsgálata mellett egyre inkább hangsúlyt kap a szervezetek civil társadalmi funkcióinak feltárása (Zimmer, 2002).

Egyes európai országok és az Egyesült Államok nonprofit szektorának meghatározott szempontok szerint áttekintését a különböző modellek bemutatása, lehetséges fejlődési utak áttekintése miatt tartottuk fontosnak. A kelet-közép-európai

³⁵ A Johns Hopkins összehasonlító projektben már 1990-től, később a CISONET (Civil Society Network), FOCS (Future of Civil Society) projektekben, mindhárom kutatásról esett szó a nemzetközi szakirodalom áttekintése kapcsán.

országok fejlődésének, helyzetének áttekintése a kérdőíves vizsgálat megalapozását is szolgálta. Az elemzési szempontok megválasztásánál azokat a nonprofit szektor méretét és szerkezetét befolyásoló tényezőket vettük alapul, amelyeket az utóbbi években a nonprofit szektor eredetének, társadalmi-gazdasági szerepének vizsgálatakor a nonprofit elméletek kapcsán megfogalmaztak.

A Magyarország nonprofit szektorának és kulturális célú szervezeteinek '90-es évekbeli helyzetét bemutató fejezet fontos ismereteket nyújt annak a kérdésnek a megválaszolásához, amely a szektorral szembeni elvárások érvényességét vizsgálja. A nonprofit szektorban rendkívüli gyors fejlődés ment végbe, azonban a szektor egyes szervezeteinek helyzete háttérüktől, támogatóiktól, tényleges tevékenységeiktől függően különbözően alakult. A kulturális célú nonprofit szervezetek intézményi formáikat, területi elhelyezkedésüket, alapítóikat tekintve igen sokszínűek, ami céljaik és tevékenységeik sokrétűségével függhet össze. A kilencvenes évek második felében már nemcsak, mint a közösségi művelődés és a civil társadalom intézményei, hanem mint szolgáltatók is részt vállaltak a lakosság kulturális szükségleteinek kielégítésében, kiegészítő, fejlesztő funkcióban.

A dolgozat második része a kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett vizsgálat eredményeinek összefoglalása. A vizsgált országok kulturális szektora alfejezetben, a vizsgálatban részt vevő országok kultúrpolitikájának áttekintése, a működési feltételek vizsgálata kulturális területen, a nonprofit szektorral való együttműködés feltárása volt a célunk. A kijelentések szintjén megjelenik a nonprofit szektorral való együttműködés ösztönzése, az együttműködések fejlesztése kapcsán példákat hoznak az egyes országok kulturális szektoraiban az állami és nonprofit, valamint piaci szektor együttműködésére, de ezek egyedi példák, átfogó program, amely ösztönözné a partnerséget, nem jelenik meg. Pusztán a makrofolyamatok elemzése nem mutatja meg, hogy milyen a napi gyakorlat, hogy mennyire tekinti partnernek a szervezeteket a kulturális kormányzat, akár regionális, akár helyi szinten.

A kérdőíves felmérés eredményeinek elemzésekor azt tartottuk szem előtt, hogy a kelet-közép-európai városok kulturális szektorában működő nonprofit szervezetek helyzetének elemzése révén választ kapjunk arra, hogy a velük szemben támasztott elvárásoknak – önkormányzatoktól közfeladatok átvállalása, szolgáltató, foglalkoztatás élénkítő szerep – képesek-e megfelelni. Célunk az volt, hogy megértsük azokat a tényezőket, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken. Az

elemzéskor igyekeztünk a kérdőíves vizsgálat során feltárt információkat bemutatni, kerestük azokat az összefüggéseket, amelyek a feltárt tényeket magyarázhatják.

Az alábbiakban a hipotéziseinkre (7.2.2. alfejezet) vonatkozó összefoglaló megállapításokat fogalmazunk meg.

A vizsgálatban szereplő cseh, lengyel, lett, magyar és német városok valamennyien példái a rendszerváltás után átalakuló társadalmaknak, amelyek különbözőségeik ellenére hasonló intézményi és mentális mintákkal és hagyományokkal rendelkeznek, ezért azt feltételeztük, hogy a városokban működő kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetében, fejlődésében hasonlóságokat tapasztalhatunk. A történeti, strukturális egyezések ellenére a vizsgálatban szereplő városokban a nonprofit szektor jelentős, az adott országra jellemző eltérést mutat (működési keretek, tevékenységek, bevételi nagyság, foglalkoztatási típusok). A német kutatásvezetők a német szervezetek kedvezőbb helyzetét (anyagi, foglalkoztatás szempontból) feltételezték az egyesítés utáni anyagi támogatás, működéshez szükséges tanácsok, jogi keretek gyors kialakítása miatt, azonban ez nem igazolódott, jelentős különbséget nem tapasztaltunk a német szervezetek javára. A saját hipotézisünk (10 év a változások szempontjából rövid idő, nagy eltérésekre nem számíthatunk a kedvezőbb helyzet kialakulását illetően) igazolódott.

Seifert (1996) feltételezte, hogy a II. világháború előtti szervezeti minták, önkéntes hagyományok már nem jelennek meg markánsan a kulturális szervezetek körében a kelet-közép-európai országokban. Az egyesítés után a keletnémet harmadik szektort vizsgálók kétféle, ellentétes nézőpontot alakítottak ki (Anheier – Priller – Zimmer, 2000). Az egyik szerint Kelet-Németországban a harmadik szektor a civil társadalom kifejeződése, a demokratikus folyamatokban gyökerezik, egyre aktívabb társadalmi részvételen alapul. A másik vélemény szerint Németország keleti részében a harmadik szektor a nyugatnémet nonprofit szektor kiterjedése. Ebben az úgynevezett békés gyarmatosítási folyamatban nyugatnémet mintára szervezeti egységek jöttek létre anélkül, hogy beágyazódtak volna a helyi társadalomba. Mind Seifert feltételezése, mind Anheierék megállapításának második része megdőlt. Vizsgálatunkban a szervezetek jogelődeinek feltárással vizsgáltuk ezt a kérdést. Az újraalapított szervezetek száma valóban nem volt magas Debrecenben (a debreceni szervezetek – kettő kivételével – új alapításúak, még ha ez a '80-as években történt is), azonban épp a keletnémet városok szervezetei, valamint a prágai szervezetek között jelentős arányban vannak újraalapított szervezetek, amelyek a korábbi szervezetek hagyományait viszik tovább, és ez épp a társadalmi beágyazottságra enged következtetni, hisz több évtizednyi tiltás sem tudta a szervezeti mintákat megsemmisíteni.

A nonprofit szektor területén a kulturális és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve, mint a nemzetközi kutatások országok közötti összehasonlításánál is láthattuk, ennek háttérében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni. Ezt az előfeltevést részben igazolta a felmérés, a prágai és valamelyest a debreceni szervezeteknél tapasztalhattuk a '89 előtt alapított szervezetek magasabb arányát. Az azonban elmondható, hogy a vizsgált szervezetek közel háromnegyede 1995-előtt megalakult, tehát arányaiban a '90-es évek elején a szervezetalapítás igen dinamikus volt. Ennek háttérében az áll, ha a magyarországi helyzetet tekintjük, hogy a 80-as évektől kezdődő állami szerepvállalás csökkenése hatására a művelődési intézmények mellett, berkein belül működő öntevékeny csoportok formalizálták tevékenységüket, nagy számban jöttek létre kulturális célú nonprofit szervezetek, amelyet az államháztartás finanszírozási krízisére való reakcióként, kényszerből született innovációként is értelmezhetünk.

Németországban, Csehországban és Magyarországon a jogi keretek már rögzítettek. Lengyelországban és Lettországon még részben hiányzik a részletes jogi szabályozás és/vagy ennek gyakorlati megvalósítása. Ez kihat a szektor fejlettségére, Lengyelországban a szervezetek száma nem növekedett olyan dinamikus a 90-es években, mint Magyarországon. Rigában pedig sok esetben annak ellenére, hogy évek óta közösségként működnek egy-egy kulturális intézmény berkein belül informális csoportok, nem intézményesültek. A jogi feltételek változásának hatását tapasztalhattuk a debreceni szervezetek esetében. A jogi szabályozás alapítványokat támogató hatásai révén a '90-es évek elején az alapítványok létrehozása volt a meghatározó. Amint változott a szabályozás, kiegyenlítődés tapasztalható a szervezeti formák tekintetében. A magyar kutatásokra alapozott feltételezésünk, hogy a szervezetek maximum fele kezdeményezett már közhasznú minősítést, vagy rendelkezik e státusszal, mert megszerzése bonyolult és szigorú beszámolási és nyilvántartási kötelezettségeket von maga után, nem igazolódott, hiszen a debreceni szervezetek több mint kétharmada rendelkezik közhasznú minősítéssel, vagy kezdeményezte már.

Mind a nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986), mind a hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, közművelődés; többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészeti területen tapasztalták a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát. Ezt az előfeltevést igazolta vizsgálatunk, a vizsgált szervezetek több mint fele a művészeti területet nevezte meg fő tevékenységi területként. Városonként vannak különbségek, itt a görllitzi szervezetek közművelődési és kulturális

örökség megőrzési tevékenységére gondolhatunk, valamint a rigai szervezetek körében a csaknem kizárólagos művészeti szervezeti arányra.

Mintánkban a domináns jogi formát az egyesületek képviselik. Emellett kizárólag az alapítványoknak van említésre méltó szerepük. A bonyolult alapítási procedúrával és csak elegendő alaptőkével létrehozható formák, mint a közhasznú társaságok elenyésző számban találhatók a mintában. Így ez azt az előfeltevésünket megdőnteni látszik, hogy a vizsgálatban szereplő városokban elkezdődött volna egy olyan folyamat, amelyben az önkormányzatok feladatköröket magánkézbe (piaci vagy nonprofit) adnak át, közalapítványokat, közhasznú társaságokat alapítanak, amely révén az állam közvetetten kivonulna a kultúra területéről.

A szociális gazdaság koncepció keretében építenek a nonprofit szektorra, amely új foglalkoztatási megoldásokat alakít ki, elsősorban a házkörűli és személyi, a szociális és környezetvédelmi szolgáltatások, valamint a kultúra, a sport és a média területén tartják a nonprofit szervezeteket alkalmasnak a foglalkoztatás bővítésére. Németországban vizsgálták, hogy a 90-es évek második felében a nonprofit szervezetek milyen foglalkoztatási potenciált képviselnek. Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999:17) 2400 nonprofit szervezetet érintő kérdőíves vizsgálatuk alapján azt állapították meg, hogy a kultúra területén a szerződéses alkalmazás és az önkéntes munka a legjellemzőbb. Olykor legalább középtávon sikerül munkahelyet teremteni. Németországban különböző támogató programokkal ösztönzik a nonprofit szervezeteket a foglalkoztatásra. Az egyesítés után a nyugatról kapott anyagi juttatások, valamint a jogrendszer gyors, már meglévő, jól működő minta szerinti átalakítása a kelet-német átmeneti folyamatok számára – más egykor a szovjet fennhatóság alá tartozó országokkal összehasonlítva – kedvezőbb helyzetet teremtettek, így azt feltételeztük, hogy a német városok szervezetei kedvezőbb helyzetben vannak a foglalkoztatást illetően. Az európai foglalkoztatáspolitikai elvárások nem igazolódtak, ezzel szemben Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999) azon eredményei, amely szerint a szerződéses foglalkoztatás és az önkéntes munka a jellemző a vizsgált szervezetekre, igazolódtak. A kutatási eredmények alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált nonprofit szervezetek új munkahelyeket csak elvétve teremtenek. A vizsgált szervezetek foglalkoztatási viszonyai és munkahelyeinek megőrzése eltérőek. Míg a debreceni és krakkói nonprofit szektorbeli tartós foglalkoztatás inkább kivételt jelentenek, Rigában ez a gyakorlat (az összes szervezet 88%-a). Prágában (51%), Drezdában (32%), Görlitzben (23%) és Weimarban (20%) is többé-kevésbé jellemző a tartós foglalkoztatás. A támogatott foglalkoztatási programok, a kiinduló feltételezésünk ellenére, nem játszanak

döntő szerepet a szektorban, a vizsgálatban szereplő keletnémet városok szervezetei csak kevésbé, a debreceni és a prágai szervezetek esetében csekély mértékben vagy egyáltalán nem (krakkói és rigai szervezetek) jellemzőek.

A vizsgálatban részt vevő városokban sokszínű szervezetrendszert találtunk jelentős teljesítményekkel, de nem tökéletesen, így a szolgáltatások átvállalásában megnyilvánuló szerep, a foglalkoztatási potenciál növekedése, az állami feladatok átvállalásának tömeges megjelenése nem várható, ha nem változik meg a szervezetekre vonatkozó finanszírozási politika (projektfinanszírozás helyett/mellett működési támogatás).

A kutatásunk továbbfejlesztésének, továbbvitelének több útját is látjuk, a debreceni kulturális szervezetek újbóli megkeresése és lekérdezése számos felmerült kérdésünkre választ adhatna. Így például, hogy a saját helyzetüket pozitívnak ítéelő szervezetek valós helyzetüket tükrözték-e, a megkérdezett szervezetek közül hány tudott azóta is tevékeny maradni, a vázolt környezet mennyire teszi lehetővé a fenntarthatóságot. Továbbá, hogy az Európai Unió csatlakozás által megjelent pluszforrások elérhetővé váltak-e a szervezetek számára, a foglalkoztatási helyzet ezáltal javult-e? A 2004-től elérhető Nemzeti Civil Alapprogram működési célú pályázatait a szervezetek működésében hoztak-e érezhető változást? A vizsgálatba bevont többi ország esetében is fennállnak ezek, és hasonló kérdések.

Irodalomjegyzék

1. Agricola, Sigurd (1997): *Vereinswesen in Deutschland: eine Expertise im Auftrag des Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*. Stuttgart, Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend
2. Alexander, Jeffrey C. (eds.) (1998): *Real Civil Societies. Dilemmas of Institutionalization*. London, Sage Publications
3. Amato, Andrea (Hg.) (2000): *Wege zur Beschäftigung im Kulturbereich*. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag
4. Anheier Helmut K. – Gerhards, Jürgen – Romo, Frank (1995): A tőke és a társadalmi struktúra formái a kulturális mezőkben: Bourdieu társadalmi topográfiájának vizsgálata. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) (1998): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula
5. Anheier, Helmut K. – Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (2000): *Civil society in transition: The East Germany third sector ten years after unification*. London, London School of Economics and Political Science, Civil Society Working Papers 15.
6. Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (2001): Introducing Global Civil Society. In Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (eds.): *Global civil Society 2001*, Oxford, Oxford University Press
7. Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (eds.) (2003): *Global Civil Society 2003*. Oxford, Oxford University Press
8. Arato, Andrew – Cohen, Jean (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, MIT Press
9. Arató András (1992): Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* 1, 2: 53-80.
10. Arató András (1999): *Civil társadalom, forradalom és alkotmány*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
11. Archambault, Édith – Gariazzo, Marie – Anheier, Helmut K. – Salamon, Lester M. (1999): France: From Jacobin Tradition to Decentralization. In Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. – List, Regina – Toepler, Stefan – Sokolowski, S. Wojciech et al.: *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector* Baltimore, Johns Hopkins University
12. Ágh Attila (1989): *Az önszabályozó társadalom* Budapest, Kossuth Kiadó

13. Balázs Magdolna (1991): Az alapítványi élet indulása Magyarországon, *Esély* 2, 1: 82-91.
14. Balogh Bence – Mészáros Geyza – Sebestény István (2003): *Módszer és gyakorlat. A nonprofit statisztika 10 éve 1992-2002*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
15. Balogh Margit (1993): Katolikus egyleti élet. A KALOT-ról. *História* 15, 2: 25-27.
16. Barbetta, Gian Paolo (1991): A nonprofit szektor gazdasági szerepe. *Esély* 2, 1: 11-22.
17. Barbetta, Gian Paolo – Cima, Stefano – Zamaro, Nereo (2003): *Le istituzioni nonprofit in Italia*. Il Mulino
18. Bartal Anna Mária (1999): *Nonprofit alapismeretek kézikönyve*. Budapest, Ligatura
19. Bartal Anna Mária – Czike Klára (2003): *Mit érdemes tudni a nonprofit szervezetekről a nonprofit kutatásokról*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
20. Bartal Anna Mária (2004): *Cél- és érdekorientált szervezetek a nonprofit szektorban – a nonprofit szervezetek új szempontú tipizálása egy empirikus kutatás eredményei alapján*. <http://www.szazadveg.hu/civak/tanulmany.html> 2005.01.31.10h
21. Bárdosi Mónika – Ivánné Mód Ágnes – Lakatos Gyuláné – Varga Alajosné (szerk.) (2002): *Kultúrstatisztikai Adattár*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
22. Bárdosi Mónika – Lakatos Gyuláné – Varga Alajosné (2004): *A kultúra helyzete Magyarországon*. Találkozások a kultúrával sorozat 4. Budapest, Magyar Művelődési Intézet
23. Bellavics, István (szerk.) (2000): *Kulturális világjelentés. Kultúra, kreativitás, piac 1998*. Budapest, Magyar UNESCO Bizottság – Osiris Kiadó
24. Ben-Ner, Avner (1986): Non-Profit Organizations: Why Do They Exist in Market Economies? In Rose-Ackerman, Susan (ed.). *The Economics of Nonprofit Institutions: Studies in Structure and Policy*. Oxford, Oxford University Press.
25. Ben-Ner, Avner – Van Hoomissen, Theresa (1993): Nonprofit Organizations in the mixed economy. A Demand and Supply Analysis. In Ben-Ner, Avner - Gui, Benedetto. (eds.): *The Nonprofit Sector in a Mixed Economy*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
26. Béres Tibor (2005): A pályázati rendszer hasznáról. *Civil Szemle* 2, 1: 102-110.
27. Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok*. 1-4. kötet Budapest, Magvető Kiadó
28. Bíró Endre (2002): *Nonprofit Szektor Analízis. Civil szervezetek jogi környezete Magyarországon*. Budapest, Emla Egyesület

29. Bocz János (1992): Egyesületi statisztika Magyarországon. *Statisztikai Szemle* 70: 10. 841-852.
30. Bocz János (1997): *Szociális nonprofit szervezetek Magyarországon*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
31. Bocz János – Gyulavári Antal – Kuti Éva – Locherné Kelédi Ildikó – Mészáros Geyza – Sebestény István (1995): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1993*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal,
32. Bocz János – Kuti Éva – Locherné Kelédi Ildikó – Mészáros Geyza – Sebestény István (1996): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1994*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
33. Bocz János – Kuti Éva – Locherné Kelédi Ildikó – Mészáros Geyza – Sebestény István (1998): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1995*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
34. Bocz János – Emri Istvánné – Kuti Éva – Mészáros Geyza – Sebestény István (1998): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1996*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
35. Bocz János – Emri Istvánné – Kuti Éva – Mészáros Geyza – Sebestény István (1999): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1997* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
36. Bocz János – Emri Istvánné – Kuti Éva – Mészáros Geyza – Németh Zsolt – Sebestény István (2000): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 1998*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
37. Bocz János (2001): *Egészségügyi nonprofit szervezetek Magyarországon*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
38. Bocz János – Cseh Judit – Kuti Éva – Mészáros Geyza – Sebestény István (2002): *Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2000*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
39. Bocz János – Kuti Éva – Mészáros Geyza – Nagy Renáta – Sebestény István – Telegdi László (2004): *A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői 2002*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
40. Bodo, Carla and Fisher, Rod (eds.) (1997), *New Frontiers for Employment in Europe: The Heritage, the Arts and Communication as a Laboratory for New Ideas*, Report of a European Round Table in Spoleto, Rome, Associazione Economia per la Cultura
41. Bódi György (2001): *Hogyan szerezzük meg az állampolgárok adójának 1%-át?* Budapest, KJK-KERSZÖV Kiadó

42. Borovitz Tamás – Csótó Mihály – Füzesi Péter – Juhász Lilla – Székely Levente (2005): *Az NCA kutatás eredményeinek bemutatása*. Budapest, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
43. Bozóki András (1992): Civil társadalom és polgárosodás. In Heller Ágnes – Fehér Ferenc – Bozóki András – Fricz Tamás: *Polgárosodás, civil társadalom, demokrácia*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézete
44. Bölöny József (1993): Klubélet a magyar fővárosban. *História* 15, 2: 10-12.
45. Bullain Nilda (1995): A nonprofit szervezet, mint működő intézmény. In Török Marianna – Vincze Krisztina: *Civil szervezetek*. Budapest, NIOK
46. Bullain Nilda – Simon Ildikó (1997): Nonprofit szervezetek állami finanszírozásának ismérvei és gyakorlata Magyarországon. In Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.): *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. Budapest, Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány
47. Campbell, Mike (1999): *The Third System Employment and Local Development*. Leeds, Leeds Metropolitan University
48. Coleman, James S. (1986): Social Theory, Social Research and a Theory of Action. *American Journal of Sociology* 91, 6: 1309-1335.
49. Coleman, James S. (1988): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.) (1998): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest. Aula
50. Coleman, James S. (1991): Prologue: Constructed Social Organization. In Bourdieu, Pierre – Coleman James S. (eds.): *Social Theory for a Changing Society*, New York, Sage
51. *Communication from the Commission on Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe* (1997) COM(97) 0214 final
52. *Comparative Nonprofit Sector Project, Country Data Tables*, <http://www.jhu.edu/~cnp/country.html> 2004.11.16.11.00
53. *Cultural Policy and Administration in Europe: 42 outlines*. (1996), Vienna, Österreichische Kulturdocumentation, Internationales Archiv für Kulturanalysen. 43-46.
54. *Cultural Policy* (2001) Prague, Ministry of Culture
55. *Cultural Policies in Europe: a Compendium of Basic Facts and Trends*. (2002), Council of Europe/European Institute for Comparative Cultural Research

56. Czako Ágnes – Harsányi László – Kuti Éva – Vajda Ágnes (1995): *Lakossági adományok és önkéntes munka*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal és Nonprofit Kutatócsoport
57. Czike Klára (2001): Önkéntesség számokban. *Esély* 12, 6: 18-46.
58. Czike Klára (2002): *Számokba rejtve. A civil társadalom Magyarországon 1989-2002*. Doktori disszertáció.
59. Czike Klára – Bartal Anna Mária (2004): *Nonprofit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
60. Csanády Dániel (1999): A civil társadalom szerkezete. In Tóbiás László (szerk.): *Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között*. Budapest, Hálózat a Demokráciáért Program
61. Csanády Dániel (2002): Helyi önkormányzatok és civil szervezetek együttműködése Skóciában. *Esély* 13, 4: 73-84
62. Csegény Péter – Kákai László (2000): A részkutatások eredményeinek összegzése. In Csegény Péter – Kákai László (szerk.): *Köztes helyzet? Civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya
63. Csoba Judit – Juhász Erika – Márkus Edina – Szabó János Zoltán (2000): *Kulturális átalakulási folyamatok kelet-közép-európai városokban, különös tekintettel a nonprofit szektorra. Magyarországi résztanulmány*. Debrecen, Debreceni Egyetem
64. Dahl, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*. New Haven, Yale University Press
65. DiMaggio, Paul J. (1986): *Nonprofit Enterprise in the Arts. Studies in Mission and Constraint*. New York, Oxford University Press
66. DiMaggio, Paul J. – Anheier, Helmut K. (1990): The Sociology of Nonprofit Organizations and Sectors. *Annual Review of Sociology* 95, 137-159.
67. Dobrovits Sándor (1935): Magyarország egyesületeinek statisztikája. *Magyar Statisztikai Szemle* 13, 1: 23-37.
68. Douglas, James (1987): Political Theories of Nonprofit Organization. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press.
69. Elias, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat Kiadó

70. Elster, Jon (1997): *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban.* Budapest, Osiris Kiadó
71. Esping-Andersen, Gøsta (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge, Zs. – Lévai, K. (szerk.): *A jóléti állam,* Budapest, T-Twins Kiadó
72. Etzioni, Amitai (1973): The Third Sector and Domestic Missions. *Public Administration Review.* 33. 2: 314-323.
73. *Egyesületek Magyarországon, 1970* (1972), Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
74. *Egyesületek Magyarországon, 1982* (1984) Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
75. *Egyesületek Magyarországon, 1989* (1990) Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
76. Evers, Adalbert (1988): Eltolódások a jóléti mixben. Új megközelítés a jólét- és a szociálpolitika transzformációinak tanulmányozásához. In Andorka Rudolf – Hradil, Stefan, –Peschar, Jules L. (1995): *Társadalmi rétegződés.* Budapest, Aula
77. Evers, Adalbert (1995): Part of The Welfare Mix: The Third Sector as an Intermediate Area. *Voluntas* 6, 2: 159-182.
78. Falk, Richard (1990): *Economic Dimensions of Global Civilization.* Princeton, Center for International Studies, Princeton University
79. Fábri István (2004): A határon túli magyar kulturális intézményrendszer vizsgálata. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet
80. Flora, Peter – Alber, Jens (1981): Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe. In Flora, Peter and Arnold Heidenheimer (eds.): *The Development of Welfare States in Europe and America.* New Brunswick, N.J.: Transaction. 37-80.
81. Flora, Peter (1986): Növekedés a határokig. In Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (1995): *Társadalmi rétegződés.* Budapest, Aula
82. Frey Mária (1997): *Munkahelyteremtés a munkaerőpiac fő áramlatán kívül.* Budapest, Nonprofit Vállalkozásokért a Népjóléti Szférában Alapítvány.
83. Frey Mária (2001): *A nonprofit szervezetek a munkaerőpiacon.* Budapest, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
84. Frič, Pavol (2004): Discourse on Nonprofit Sector Issues in Social Science. In: Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society. CD,* Robert Bosch Stiftung
85. Fricz Tamás (1990): *Állam, közvetítés, civil társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó

86. Fukuyama, Francis (2000): *A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése*. Budapest, Európa Kiadó
87. Gellner, Ernest (2004): *A szabadság feltételei. A civil társadalom vetélytársai*. Budapest, Typotex Kiadó
88. Gerencsér Balázs (2005): Ezt az 1-et akartuk? *Civil Szemle* 2, 1: 85-101.
89. Giddens, Anthony (2001): Foreword. In Anheier, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (eds.): *Global civil Society 2001*, Oxford, Oxford University Press
90. Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László (1997): *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén*. Budapest, Helikon Kiadó
91. Gombár Csaba (1997): Miért jó a pályázati rendszer. *Kultúra és Közösség*. 3. folyam 1, 1: 77-81.
92. Gramsci, Antonio (1974): *Levelek a börtönből*. Budapest, Kossuth Kiadó
93. Granovetter, Mark (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal Sociology* 90, 3: 481-510.
94. *Growth, Competitiveness, Employment, The Challenges and Ways forward into the 21st Century*, The White Paper, (1994) Brussels-Luxembourg, European Commission
95. Gyekiczky Tamás (1994): Társadalmi hálózatok és a munkaerőpiac civil szerveződése. *Szociológiai Szemle* 4, 4: 97-118.
96. Györffy Gábor (1995): A nonprofit szervezetek ismérvei és tevékenységük. In Török Marianna – Vincze Krisztina: *Civil szervezetek*. Budapest, NIOK
97. Habermas, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung*. Frankfurt a.M., Suhrkamp
98. *Handbook on nonprofit institutions in the System of National Accounts. Manuscript submitted for editing and publication* (2002). New York, United Nations Statistical Division
99. Hankiss Elemér (1986): *Diagnózisok 2*. Budapest, Magvető Kiadó
100. Hankiss Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
101. Harsányi Eszter – Révész Éva (2005): A vállalati adományozás modelljei és gyakorlata. In Kuti Éva (szerk.): *A jótékonyosság vállalatai stratégiája*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület
102. Harsányi László – Mészáros Geyza – Nárai Erzsébet – Sebestény István (2000): Városi nonprofit szervezetek és az önkormányzatok. In Csegény Péter – Kákai László (szerk.): *Köztes helyzet? A civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya

103. Harsányi László – Kovács Róbert (2002): *Kulturális nonprofit szervezetek Budapesten*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
104. Harsányi László (2003): *Gyakorlat és kutatás program első szakaszában végzett munkáról*. <http://www.nonprofitkutatas.hu/gyakorlat.html> 2004.11.16. 10.00
105. Hansmann, Henry (1987): Economic Theories of Nonprofit Organization. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press.
106. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979): *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest, Akadémiai Kiadó
107. Horváth M. Tamás – Péteri Gábor (1993): *Új változatosság. Politikai keretek és gazdálkodási stratégiák az önkormányzatokban*. Budapest, „Helyi Demokrácia és Újítások” Alapítvány
108. Hunfalvy János (szerk.) (1862): *A hazai állapotok ismeretének előmozdítására*. Statisztikai Közlemények 4. kötet I. füzet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 246–269.
109. James, Thomas – Levin, Henry M. (eds.)(1987): *Comparing Public and Private Schools*. London, Falmer
110. James, Estelle (1987): The Nonprofit Sector in Comparative Perspective. In Powell, Walter W. (eds.): *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. New Haven, Yale University Press.
111. Jenkins, Robert M. (1997): A nonprofit szféra és a politikai rendszer kapcsolata Magyarországon. In Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.): *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon*. Budapest, Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány
112. Jobb Sándor (1972): Egyesületek Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 50, 12: 1219-1233.
113. Juros, Andrzej – Leś, Ewa – Nałęcz, Slawomir – Rybka, Izabela – Rymsza, Marek – Wygnański, Jan Jakub (2004): From Solidarity to Subsidiarity: The Nonprofit Sector in Poland. In Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society*. Robert Bosch Stiftung
114. Karácsonyi János (1985): *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Budapest, Könyvértékesítő Vállalat

115. Karner Károly (1931): *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. Debrecen, Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata
116. Keane, John (1988) (eds.): *Civil Society and the State: New European Perspectives*. London, Verso
117. Keane, John (2004): *A civil társadalom. Régi képzetek, új látomások*. Budapest, Typotex Kiadó
118. Kecskés László (1988): Az alapítványi jog fejlődése. *Magyar jog*, 35, 2: 104-116.
119. Kendall, Jeremy (2003): *Third Sector European Policy: Organisations Between Market and State, the Policy Process and the European Union*. Lisbon, EGPA Conference Paper
120. Knapp, Martin – Saxon-Harrold, Susan (1991): Az öntevékeny szektor Nagy-Britanniában. *Esély* 2, 1: 34-47.
121. Knapp, Martin – Kendall, Jeremy (1990): Anglia és Wales nonprofit szektora. In Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
122. Kondorosi Ferenc (1998): *Civil társadalom Magyarországon*. Budapest, Politika + Kultúra Alapítvány
123. Korten, David C. (1996) *Tőkések társaságok világalma*. Budapest, Kapu EKF Hálózat
124. Kovalcsik József (1986): *A kultúra csarnokai*. I-III. kötet Budapest, Művelődéskutató Intézet
125. Kozma Tamás (1977): A kultúra-fogalom értelmezései a polgári társadalomkutatásban. In Kósa László (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom* 10. Budapest, Akadémiai Kiadó 279-306.
126. Kozma Tamás (1999): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
127. Kramer, Ralph M. (1981): *Voluntary Agencies in the Welfare State*. Berkeley, University of California Press
128. Kramer, Ralph M. (2000): A Third Sector in the Third Millennium? *Voluntas* 11, 1: 1-23.
129. Krémer Balázs (1996a): Ami az állam és a civil szféra között van: (z)űr. *Mozgó Világ* 22, 9: 31-50.
130. Krémer Balázs (1996b): Az NGO kultuszáról. *Esély* 7, 2: 45-65.

131. Kroeber, Alfred Louis – Kluckhohn, Clyde (1952): *Culture. A Critical Review of the Concepts and Definitions*, *Papers of Peabody Museum of Archeology and Ethnography* 47, 1. MA, Cambridge, Harvard University
132. Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): A nonprofit szektor fogalma. *Esély* 2, 1: 61-69.
133. Kuti Éva (1992): A harmadik szektor helye és szerepe a magyar társadalom és a gazdaság szerkezetének átalakulásában. In Kuti Éva (szerk.): *A nonprofit szektor Magyarországon*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
134. Kuti Éva (1996): A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. *Közgazdasági Szemle* 43, 10: 905–919.
135. Kuti Éva (1998a): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
136. Kuti Éva (1998b): *Oktatási és tudományos célú nonprofit szervezetek*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
137. Kuti Éva (1999): *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
138. Kuti Éva (2003a): *A nonprofit kutatás üzenete a gyakorlat számára. A „Gyakorlat és kutatás” program keretében készített tanulmányok összefoglalója*. <http://www.nonprofitkutatas.hu/gyakorlat.html> 2004.11.16. 10.30
139. Kuti Éva (2003b): *Kinek a pénze, kinek a döntése. Bevételi források és döntéshozók a nonprofit szektor finanszírozásában*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
140. Kuti Éva (2004a): *Szándékok, szereplők, eredmények. A Nemzeti Civil Alapprogram első pályázati fordulójának tapasztalatai az adatok tükrében*. Budapest, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium
141. Kuti Éva (2004b): *Vállalati adományozók, nonprofit szervezeteknek nyújtott vállalati támogatások*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület
142. Kuti Éva (2005): Zárszámadás a Nemzeti Civil Alapprogram első pályázati fordulójáról. *Civil Szemle* 2, 1: 111-155.
143. Laki Mihály (2005): Szociális érzékenység és közéleti szerep. Magyar nagyvállalkozók az ezredfordulón. In Kuti Éva (szerk.): *A jótékonyág vállalatai stratégiája*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület
144. Lakis, Peteris (2000): *Teilbericht Riga. Die Transformationsprozesse im Kulturbereich mittel- und ostmitteleuropäischer Städte im Hinblick auf das Dritte System*.

Dresden/Görlitz, Institut für Kulturelle Infrastruktur Sachsen, Technische Universität Dresden

145. Lantos Tamás (1999): Nonprofit mítosz. *Kovács* 3, 1-2: 21-49.

146. Lantos Tamás (2001): *A nonprofit szervezetek tervezési sajátosságai*.
<http://www.nonprofit.hu/kiadvanyok/tanulmanyok.html> 2004.03.09 10.20

147. Laville, Jean Louis – Borzaga, Carlo – Defourny Jacques – Evers, Adalbert – Lewis Janet – Nyssens Marthe– Pestoff, Victor (1999): *Third System: A European Definition*. Brussels, European Commission

148. Leś, Ewa (1994): *The Voluntary Sector in Post-Communist East Central Europe*, Washington, D. C., Civicus

149. Leś, Ewa (1997), The Role of Nongovernmental Organisations in Service Delivery for the Elderly in Poland. In Gáthy Vera (eds.): *A New Dialogue Between Central Europe and Japan*, Institute for Social Conflict Research, HAS – The International Research Center for Japanese Studies, Budapest-Kyoto. 141-149.

150. Lijphart, A (1977): *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven, Yale University Press

151. Lipschutz, Ronnie (1992): Reconstructing World Politics: The Emergence of Global Civil Society. *Millennium, A Journal of International Studies* 21, 2: 389-420.

152. Mandel Kinga (2004): A kulturális intézmények felmérése. A kutatás céljai és módszerei. In Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet

153. Maróti Andor (szerk.) (1980): *Forrásmunkák a kultúra elméletéből: szöveggyűjtemény*. Budapest Eötvös Lóránt Tudományegyetem

154. Maróti Andor (2005): *Sok szemszögből a kultúráról: irányzatok a kultúra elméletében és filozófiájában*. Budapest, Trefort

155. Marschall Miklós (1991): *Útban a tervgazdaságból a piacgazdaságba. (A kulturális szféra finanszírozásának kérdései)*. Budapest, Vita

156. Márkus Mária (1992): A szükségletek politizálódása szükségletek, társadalmi mozgalmak és civil társadalom. *Szociológiai Szemle* 2, 3: 43-54.

157. Mishra, Ramesh (1996): A jóléti állam a „válság” után. In Bujalos István – Nyilas Mihály (szerk.): *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

158. Miszlivetz Ferenc (2000): A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. *Kritika* 29, 12: 6-10

159. Miszlivetz Ferenc (2001): *Közép Európa a kapuk előtt*. Szombathely, Savaria University Press
160. Molnár Miklós (1993): A demokrácia hajnalodik keleten. Civil társadalom és kommunizmus Kelet-Európában: Lengyelország és Magyarország. (Tézisek). *Politikatudományi Szemle* 2, 2.
161. Molnár Miklós (1995): Mit kezdhet a történész a civil társadalommal. *Társadalmi Szemle* 50, 1: 51-56.
162. Molnár Miklós (1996): *Civil társadalom és akiknek nem kell*. Budapest, Educatio
163. Murányi István (2005): Civil szervezetek, közösségi terek és önkormányzatok Hajdú-Bihar megyében. In Murányi István – Szerepi Anna: *Civil esélyek Hajdú-Bihar megyében*. Debrecen, Hajdúsági Hallgatói Önkormányzatok Kulturális Egyesülete 107-193.
164. Nelson, Richard – Krashinsky, Michael (1973): Two Issues of Public Policy: Public Subsidy and the Organization of Supply. In Young, Dennis – Nelson, Richard: *Public Policy for Day Care of Young Children*. Lexington, MA: D. C: Heath&Co.
165. Nizák Péter (2004): Az állami pályázati rendszer tapasztalatai a civil szervezetek szemszögéből. *Civil Szemle* 1, 1: 118-133.
166. O'Connel, Brian – Hodgkinson, Virginia A. (1991): A nonprofit szektor felépítése és problémái az Egyesült Államokban. *Esély* 2, 1: 23-34.
167. Offe, Claus (1985): *Disorganized Capitalism*. Cambridge, MIT Press.
168. Ostermann, Patrick – Rehberg, Karl-Siegbert – Vogt, Matthias Theodor – Voigt, Karen (2000a): *Die Rahmenbedingungen des Dritten Systems im Kulturbereich*, (Unveröffentl. Projektbericht), Dresden/Görlitz, Institut für Kulturelle Infrastruktur Sachsen, Technische Universität Dresden
169. Ostermann, Patrick – Rehberg, Karl-Siegbert – Vogt, Matthias Theodor – Voigt, Karen (2000b): *Die Transformationsprozesse im Kulturbereich mittel- und ostmitteleuropäischer Städte im Hinblick auf das Dritte System*. Dresden/Görlitz, Institut für Kulturelle Infrastruktur Sachsen, Technische Universität Dresden
170. *Összefoglaló a közművelődési tevékenységet folytató szervezetek 2000. évi tevékenységéről*. (2001) Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
171. Pajas, Petr (1997): Czech Republic. In *The New Civic Atlas, Profiles of Civil Society in 60 Countries* Washington D.C., Civicus
172. Pajkossy Gábor (1993): Egyesületek a reformkori Magyarországon, *História*. 15, 2: 6-9.

173. Papházi Tibor (1996): Egyesületi és alapítványi pénzgazdálkodás. *Mozgó Világ* 22, 9: 59-67.
174. Pavluska Valéria (1999): *A nonprofit szektor*. Pécs, JPTE
175. Pavluska Valéria (2001): *Van-e helye a marketingnek a nonprofit szervezetek menedzselésében?* <http://www.nonprofitkutatas.hu/gyakorlat.html> 2004.03.09. 10.00
176. Ploeg van der, Tymen J. (1990): Az öntevékeny szektor a holland társadalomban: a társadalom, a kormányzati politika és a jogszabályok változásai. In Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
177. Polyák Szilvia (2001): *A nonprofit szervezetek jogi helyzete a visegrádi országokban*. Budapest, Nonprofit Szektor Analízis –EMLA Egyesület
178. Prawelska-Skrzypek, Grazyna (2000): *Teilbericht Krakau. Die Transformationsprozesse im Kulturbereich mittel- und ostmitteleuropäischer Städte im Hinblick auf das Dritte System*. Dresden/Görlitz, Institut für Kulturelle Infrastruktur Sachsen, Technische Universität Dresden
179. Priller, Eckhard (1997): Der Dritte Sektor in den neuen Bundesländern: Eine sozial-ökonomische Analyse. In Anheier, Helmut K – Seibel, Wolfgang – Priller, Eckhard – Zimmer, Annette: *Der Dritte Sektor in Deutschland*, Berlin
180. Priller, Eckhard – Annette, Zimmer – Anheier, Helmut K. (1999): Der Dritte Sektor in Deutschland. Entwicklungen, Potentiale, Erwartungen. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* B9/99 2-21.
181. Prudký, Libor – Borecký, Jaroslav (2000): *Teilbericht Prag. Die Transformationsprozesse im Kulturbereich mittel- und ostmitteleuropäischer Städte im Hinblick auf das Dritte System*. Dresden/Görlitz, ARCIWEB. Institut für Kulturelle Infrastruktur Sachsen, Technische Universität Dresden Institut für Soziologie
182. Putnam, Robert D.(1993a): *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press
183. Putnam, Robert D. (1993b): The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect* 4. 13: 22-32.
184. Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone - The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster
185. Quadagno, Jill (1987): Theories of Welfare State. *Annual Review of Sociology*, 13 109-128.

186. Reichardt, Sven (2004): Civil society – A Concept for Comparative Historical Research. In Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society*. Robert Bosch Stiftung
187. Reisz László (1988): Egyletek a dualizmus kori Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 10. 930–946.
188. Rose, Richard (1985): *The State's Contribution to the Welfare Mix*. Glasgow, University of Strathclyde, Studies in Public Policy, 140.
189. Sachße, Christoph (2004): Nonprofit Organizations in Germany: Organizational Types and Forms. In Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society*. Robert Bosch Stiftung
190. Salamon, Lester M. (1984). Nonprofits: The Results are Coming. *Foundation News* vol. 25. no. 4. 16-23.
191. Salamon, Lester M. (1987): A piac kudarca, az öntevékenység kudarca és a kormány nonprofit szektorral kialakított kapcsolatai a modern jóléti államban. In Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
192. Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1995): *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
193. Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1996a): *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies
194. Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1996b): *The nonprofit sector. A new global force*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies
195. Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1996c) *The International Classification of Nonprofit Organizations*. Baltimore, The Johns Hopkins
196. Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1999): *The Emerging Sector Revisited – A Summary*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies Magyarul: Salamon Lester M. Anheier Helmut K. (1999): Szektor születik II. Összefoglaló egy nemzetközi nonprofit kutatás második szakaszáról, Budapest, Civitalis Egyesület
197. Salamon Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – Anheier Helmut K. (2000): *Social Origins of Civil Society*. Baltimore, The Johns Hopkins University
198. Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – List, Regina (2003): *Global Civil Society An Overview*. Baltimore, The Johns Hopkins University. Institute for Policy Studies. Center for Civil Society Studies

199. Salamon, Lester M. –Sokolowski, S. Wojciech et al. (2004): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector, Volume Two*. Bloomfield, Kumarian Press
200. Sári Mihály (1990): Az alulról szerveződő, autonóm kulturális csoportok művelődési és nevelési folyamatának kérdései. In Durkó Mátyás – Sz. Szabó László (szerk.): *A felnőttkori nevelés sajátosságai és társadalmi funkciói*. Acta Andragogiae et Culturae 11, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 135-153.
201. Schindler, Ambros (1990): Az alapítványi világ jellemzői Németországban. In Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport 15-28.
202. Schuler Dezső (1935): *Az alapítványszerű juttatásokra és alapítványokra vonatkozó törvények és jogszabályok*. Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája
203. Schuster, J. Mark Davidson (1985): *Supporting the Arts: An International Comparative Study*. Washington, National Office of Endowment for the Arts Office of Research and Analysis
204. Sebestény István (1998): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata, 1996*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal
205. Sebestény István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statisztikai Szemle*, 4-5. 335-355.
206. Seibel, Wolfgang (1991): A kormány és a nonprofit szektor közötti kapcsolat. Nemzetközi összehasonlításban. *Esély*, 2, 1: 48-60.
207. Seifert, Wolfgang (1996): Systemunterstützung und Systembewertung in Ostdeutschland und anderen osteuropäischen Transformationsstaaten. In Zapf, Wolfgang – Habich, Roland (eds.): *Wohlfahrtsentwicklung im vereinten Deutschland: Sozialstruktur, sozialer Wandel und Lebensqualität*. Berlin, Sigma 309-328.
208. Seligman, Adam B. (1992): Érvek a civil társadalom ellen. *Szociológiai Szemle* 2, 1: 75-80.
209. Seligman, Adam B. (1997): *A civil társadalom eszméje*. Budapest, Kávé Kiadó
210. Sipos Katalin (2001): *Európai Unió – civil társadalom – nem-kormányzati szervezetek*. Budapest, Nonprofit Szektor Analízis- EMLA Egyesület
211. Strachwitz, Rupert Graf (1999): Die Rahmenbedingungen des Dritten Sektors und ihre Reform. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* B9/99 22-30.
212. Szabó István (2000): A települési önkormányzatok és a civil szervezetek kapcsolatrendszer. In Csegény Péter – Kákai László (szerk.): *Köztes helyzet? Civil*

szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatában. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal Civil Kapcsolatok Főosztálya

213. Szabó Máté (2000): *Globális civil társadalom? A nemzetközi és a külföldi NGO-k szerepe a magyar civil társadalom fejlődésében.* Budapest, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány

214. Szabó Máté (2004): *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom.* Budapest, Századvég

215. Széman Zsuzsa (1997): Az önkormányzatok és a civil szféra kapcsolata. In Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.): *Egymás jobb megértése felé. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon.* Budapest, Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány

216. Széman Zsuzsa – Harsányi László (1999): *Halak és hálók (Kapcsolatok a helyi szociálpolitikában).* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport-MTA Szociológiai Kutató Intézet

217. Széman Zsuzsa – Harsányi László (2000): *Szociális kvartett. Civil szereplők négy magyar város szociális életében.* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport – MTA Szociológiai Kutatóintézet

218. Szűcs Jenő (1986): Vázlat Európa három történeti régiójáról. In Berend T. Iván (szerk.): *Helyünk Európában II.* Budapest, Magvető Kiadó 515-568.

219. Thurn, Hans Peter (1976): *Soziologie der Kultur.* Stuttgart, Enke

220. Titmuss, Richard (1958): *Essays on the Welfare State.* London, Allen and Unwin

221. Tocqueville, de Alexis (1993): *A amerikai demokrácia.* Budapest, Európa Kiadó

222. Török Marianna (2005a): Százalékos klub. *Civil Szemle* 2, 2: 107-116.

223. Török Marianna (2005b): Vállalati adományozás a haza gyakorlatban. In Kuti Éva (szerk.): *A jótékonyosság vállalatai stratégiája.* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport Egyesület

224. Tsyboula, Sylvie (1991): A nonprofit szektor, az alapítványok és a Fondation de France. In Kuti Éva (szerk.): *Alapítványi Almanach.* Budapest, Magyarországi Alapítványok Szövetsége

225. Vajda Ágnes – Kuti Éva (2000): Állampolgári „szavazás” közpénzekről és civil szervezetekről, In Vajda Ágnes – Kuti Éva (szerk.): *1%. „Forintszavazatok” civil szervezetekre. Tanulmányok.* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport

226. Vargha Gyula (szerk.) (1880): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban.* Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Hivatalos Statisztikai Közlemények.

227. Vitányi Iván – Hidy Péter – Harsányi László (a vizsgálat vezetői) (1997): *A magyar társadalom kulturális állapota Az 1996-os országos vizsgálat zárótanulmánya*. Budapest, MTA Szociológia Intézet
228. Weisbrod, Burton. A. (1977). *The Voluntary Nonprofit Sector: An Economic Analysis*. Lexington, Lexington Books.
229. Weisbrod, Burton A. (1986): A háromszektoros gazdaságban működő öntevékeny nonprofit szektor egy elmélete felé. In Kuti Éva – Marschall Miklós (1991): *A harmadik szektor*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport 15-28.
230. Weisbrod, Burton. A. (1988). *The Nonprofit Economy*. Cambridge, Harvard University Press.
231. Zapf, Wolfgang (1984): Welfare Production. Public Versus Private. *Social Indicators Research* 15, 3: 263-274
232. Zám Mária – Lux Judit (2001): *A munkanélkülieket segítő nonprofit szervezetek kapcsolatai*. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
233. Zám Mária – Nagy Ferenc (2001): *A civil szervezetek működésének, gazdálkodásának jellemzői*. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
234. Zimmer, Annette (2002): *Dritter Sektor und Soziales Kapital*. Münsteraner Diskussionspapiere zum Nonprofit Sektor 19. Münster, Wesfälische Wilhelms – Universität Münster
235. Zimmer, Annette (2004): Civil Society Organizations in Central and Eastern European Countries: Introduction and Terminology. In Priller, Eckhard – Zimmer, Annette (eds.): *Future of Civil Society*. Robert Bosch Stiftung

A szerző témával kapcsolatos publikációi, konferencia előadásai

1997. Integráció a közművelődésben. (Társszerző: Balogh Réka) In Kozma Tamás (szerk.): *Euroharmonizáció*. Budapest, Educatio Kiadó 65-77.
2000. A vállalati kultúra nemzeti sajátosságai. In Éles Csaba – Kálmán Anikó (szerk.): *Kihívások és közvetítések*. Acta Andragogiae et Culturae 18. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 20-34.
2001. Oktatási és tudományos célú nonprofit szervezetek helyzete a 90-es években. In Rubovszky Kálmán (szerk.): *Felnőttoktatás, ifjúság, művelődés*. Acta Andragogiae et Culturae 19. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 127-143.
2001. Kulturális célú civil szervezetek Debrecenben. (Társszerző: Csoba Judit, Juhász Erika, Szabó János Zoltán) In Rubovszky Kálmán (szerk.): *Felnőttoktatás, ifjúság, művelődés*. Acta Andragogiae et Culturae 19. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 99-126.
2002. október 24-26. II. Országos Neveléstudományi Konferencia – A tudásalapú társadalom pedagógiája, Budapest (*poszter – Oktatási és tudományos célú nonprofit szervezetek helyzete a 90-es években.*)
2003. november 6. Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program I. Találkozója – Az oktatás és művelődés új irányai az ezredfordulón, Debrecen (*előadás: Kulturális átalakulási folyamatok Kelet – Közép Európában*)
2003. Kulturális célú civil szervezetek Debrecenben. (Társszerző: Csoba Judit, Juhász Erika, Szabó János Zoltán) *Debreceni Szemle*, 11, 1: 27-51.
2004. október 20-22. IV. Országos Neveléstudományi Konferencia – Tanulás, kommunikáció, nevelés, Budapest (*előadás: Oktatási célú nonprofit szervezetek a rendszerváltás óta eltelt időszakban*)
2005. április 1-2. Az MTA Pedagógiai Bizottságának Nevelésszociológiai Albizottságának konferenciája — Regionalitás és oktatás európai dimenzióban, Debrecen (*előadás: Civilek az élethosszig tartó tanulásért*)
2005. Civilek az élethosszig tartó tanulásért. In Pusztai Gabriella (szerk.): *Régió és oktatás. Európai dimenziók*. Debrecen, Doktoranduszok Kiss Árpád Egyesülete 269-274.
2006. A civil szervezetek szerepe a közművelődésben. Éles Csaba (szerk.): Acta Andragogiae et Culturae 21. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó Közlésre elfogadva.

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat A nonprofit szektorok típusai domináns terület alapján, országonként, 1995.....	25
2. táblázat Nonprofit elméletek áttekintő bemutatása.....	43
3. táblázat A működési forma és intézménytípus összefüggése.....	65
4. táblázat A nonprofit szektorban foglalkoztatottak száma és %-os aránya a gazdaságilag aktív népesség %-ban, a nonprofit szektor kiadásainak aránya a GDP %-ban, 1995.....	106
5. táblázat A fővárosi és vidéki nonprofit szervezetek számának megoszlása a bevétel nagyság – csoportok szerint, 2002.....	114
6. táblázat A nonprofit szektor összetétele, a tevékenységi csoportok százalékos megoszlása Magyarországon 1993, 1995, 1998, 2000, 2002.....	116
7. táblázat A nonprofit szervezetek bevételeinek megoszlása településtípus szerint, 1993–2000..	118
8. táblázat A nonprofit szervezetek által foglalkoztatottak száma, 1993–2000.....	118
9. táblázat A kulturális célú nonprofit szervezetek számának alakulása, 1970-1997.....	120
10. táblázat A települések és a kulturális célú nonprofit szervezetek száma a népességszám nagysága szerint, 1997	121
11. táblázat A kulturális célú nonprofit szervezetek száma és bevételei bevétel nagyság szerint, 1997	123
12. táblázat A költségvetés és a nonprofit szektor kulturális kiadásai tevékenységi csoportok szerint, millió forint.....	123
13. táblázat A ténylegesen működő kulturális célú szervezetek száma és megoszlása tevékenységi jellemzők szerint, 1997	124
14. táblázat A kulturális célú nonprofit szervezetek szolgáltatási teljesítménye országos összehasonlításban, 1997	125
15. táblázat Kulturális indikátorok országonkénti összehasonlítása.....	141
16. táblázat Az állami kulturális kiadások arányai kormányzati szintenként, 2000 (%).	142
17. táblázat A vizsgált országok jogi szabályozásának jellemzői.....	153
18. táblázat A valós és az említett célcsoport Debrecenben.....	164
19. táblázat A vizsgált szervezetekben foglalkoztatottak száma a foglalkoztatás típusai szerint városonként.....	176

Ábrák jegyzéke

1. ábra A nonprofit szektorban foglalkoztatottak aránya régióként, 1995.....	23
2. ábra A nonprofit szektorban foglalkoztatottak megoszlása tevékenységenként régiók szerint, 1995.....	25
3. ábra A nonprofit szektor bevételei források szerint, 1995, 21 ország átlaga.....	26
4. ábra Az Európai Unió országaiban működő egyesületek és alapítványok fontosabb igényei, 1993.....	29
5. ábra A jóléti pluralizmus koncepciójának szereplői.....	40
6. ábra Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek közötti kapcsolati formák és a közvetlen haszonáramlás iránya.....	71
7. ábra A brit nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995.....	83
8. ábra A német nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995.....	85
9. ábra A francia nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995.....	87
10. ábra A holland nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995.....	89
11. ábra Az amerikai nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995.....	92
12. ábra A cseh nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995.....	95
13. ábra A lengyel nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1997.....	97
14. ábra A magyar nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1995.....	101
15. ábra A szlovák nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1996.....	103
16. ábra A nonprofit szektor bevételeinek megoszlása európai országokban, 1995.....	105
17. ábra A nonprofit szektorban foglalkoztatottak % - os aránya tevékenységi területenként, 1995.....	107
18. ábra A nonprofit szektor kiadásainak aránya tevékenységi területenként, 1995.....	109
19. ábra A nonprofit szervezetek száma, 1989-2002.....	114
20. ábra A nonprofit szektor bevételeinek megoszlása, 1993, 1995, 1998, 2000, 2002.....	117
21. ábra A kulturális célú nonprofit szervezetek száma 1990, 1994, 1997.....	121
22. ábra A nonprofit szervezetek bevételei források és tevékenységi terület szerint, 1997.....	122
23. ábra A kulturális célú nonprofit szervezetek főbb becsült kiadásainak megoszlása, 1997, 2002.....	124
24. ábra A szervezetek alapításának ideje.....	151
25. ábra A szervezetek alapításának módja.....	153
26. ábra A szervezetek jogi forma szerint megoszlása.....	154
27. ábra A debreceni szervezetek típusa és bejegyzésének ideje.....	155
28. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség.....	156

29. ábra A jogi keretfeltételekkel való elégedettség az egyes szervezeti formák esetében Debrecenben.....	157
30. ábra A vizsgált szervezetek tevékenység szerinti megoszlása (%).....	159
31. ábra A debreceni szervezetek tevékenység jellege szerinti megoszlás.....	160
32. ábra A vizsgált szervezetek elsőként megjelölt konkrét feladatának megoszlása városonként.....	162
33. ábra A szervezet hatóköre Debrecenben.....	165
34. ábra A vizsgált szervezetek költségvetésének nagysága (DM).....	169
35. ábra A szervezetek megoszlása magánadományok szempontjából városonként (%).....	170
36. ábra A költségvetés és a tevékenység viszonya.....	171
37. ábra A szponzorált szervezet típusa és a támogatás nagysága közötti összefüggés Debrecenben.....	173
38. ábra Az önkéntesek honorálásának formái.....	180
39. ábra Az önkéntesek száma a debreceni szervezetekben.....	180
40. ábra Az önkéntes munka honorálásának formái Debrecenben.....	181
41. ábra A vizsgált szervezetek városuk kulturális helyzetének megítélése.....	183
42. ábra A szervezet jövőjének megítélése Debrecenben.....	184
43. ábra A szervezetek jövőjének megítélése Debrecenben szervezeti forma szerint.....	185
44. ábra Szövetségi tagság a debreceni szervezetek körében szervezeti forma szerint.....	186
45. ábra A debreceni szervezetek kapcsolata az önkormányzattal.....	188

Összefoglaló

A rendszerváltás után a kultúra területét érintően is strukturális átalakulás ment végbe, az állami szervezetek mellett megjelentek a piaci és a nonprofit szektor szereplői, sőt az állami szerepvállalás nagy arányú csökkenése mellett a piaci és nonprofit szervezetek váltak hangsúlyossá egyes területeken (például zene, média).

A többszektoros modell elé a kelet-közép-európai országok nagy várakozásokkal tekintettek. Azzal a mítosszal (Kuti, 1998; Lantos, 1999), amelyet a 90-es évek elején a hazai kutatók és a nonprofit szektorban dolgozók kialakítottak, a nonprofit szervezetek hatékonyságával kapcsolatban már leszámoltak. A nemzetközi szakirodalomban fellelhető kutatások nem támasztják alá azt a hazai hiedelmet, amely szerint a nonprofit formában nyújtott szolgáltatás eleve hatékonyabb az államinál. Az eddig elvégzett, hazai empirikus vizsgálatok igen változatos eredményeket hoztak. Ezek leginkább abban foglalhatók össze, hogy a jól működő nonprofit szervezetek által elért hatékonyság magasabb a túlbürokratizált állami intézményekénél, míg a rosszul szervezett nonprofit szolgáltatások – többek között – hatékonyság tekintetében is elmaradnak a jól működő állami szolgáltatások mögött (Kuti, 1998:154). Még kevesebb hatékonysági előnyt tudtak a kutatók kimutatni a nonprofit szervezetek piaci szolgáltatókkal való összehasonlításában.

Azonban a kulturális célú nonprofit szervezetekkel szemben új elvárások jelentek meg, többek között: a szolgáltatásban nagyobb szerep vállalása, foglalkoztatás-élénkítő szerep, alternatív foglalkoztatási formák kialakítása. Fel kell tennünk a kérdést, hogy mi a valóságos helyzet? Mennyiben alkalmasak a szervezetek ezeknek az elvárásoknak megfelelni? Milyen problémáik vannak, milyen akadályai vannak annak, hogy az elvárt szerepeknek megfeleljenek? Milyen különbségek és hasonlóságok vannak a vizsgálatba bevont kelet-közép-európai városokban működő szervezetek között? Kutatásunkban ezekre a kérdésekre kerestük a választ, támaszkodva a szociológia, a közgazdaságtan, a politológia és a történettudományokra. *Célunk* a cseh, a lengyel, a lett, a magyar és a német nonprofit szektor vizsgálata; a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetének elemzése kelet-közép-európai városokban; megértése azon tényezőinek, amelyek segítik, vagy késleltetik a szektor fejlődését a vizsgált területeken; a kulturális célú nonprofit szervezetek foglalkoztatási potenciáljának vizsgálata.

A civil, nonprofit jelleg jelentése sem nemzetközi, sem történeti összehasonlításban nem egységes, ezért kezdetben számos kutatás a fogalom és elnevezések meghatározásával, történetével, értelmezésével foglalkozott. A fogalmak meghatározását és használatát az utóbbi évtizedekben végzett nemzetközi és hazai kutatások megközelítéseit figyelembe véve alakítottuk ki.

A kutatás során a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH) 1989 és 2004 közötti adatait, a Johns Hopkins Egyetem Összehasonlító Nonprofit Szektor Projektjének adatait (1990, 1995, 1998), valamint a Compendium program (Kultúrpolitikák Európában: alapvető tények és trendek rövid összefoglalása – az Európa Tanács Kulturális Bizottsága és titkársága vezetésével 1998 óta zajlik a European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts) együttműködésével) országtanulmányait elemeztük. Ezek a tanulmányok és statisztikák módszertanilag egységes és részletes összefoglalását adják a nonprofit szervezetekkel (alapítványokkal,

társas nonprofit szervezetekkel) kapcsolatos adatoknak hazai és nemzetközi szinten egyaránt. Emellett a kelet-közép-európai városok szervezetei körében végzett kutatás kérdőíves vizsgálatának (N=421) adatait elemeztük.

A vizsgálatban szereplő cseh, lett, lengyel, magyar és német városok valamennyien példái a rendszerváltás után átalakuló társadalmaknak, amelyek különbözőségei ellenére (országos és regionális szerepük, lakosság aránya) hasonló intézményi és mentális mintákkal és hagyományokkal rendelkeznek, ezért azt feltételeztük, hogy a kulturális célú nonprofit szervezetek helyzetében, fejlődésében hasonlóságokat tapasztalhatunk. A történeti, strukturális egyezések ellenére a vizsgálatban részt vevő városokban a nonprofit szektor jelentős, az adott országra jellemző eltérést mutat (működési keretek, tevékenységek, bevételi nagyság, foglalkoztatási típusok). A német kutatásvezetők a keletnémet szervezetek kedvezőbb helyzetét feltételezték az egyesítés utáni anyagi támogatás, működéshez szükséges tanácsok, jogi keretek gyors kialakítása miatt, azonban ez nem igazolódott, jelentős különbséget nem tapasztaltunk a keletnémet szervezetek javára. A saját elképzelésünk, amely szerint 10 év a változások szempontjából rövid idő, nagy eltérésekre nem számíthatunk, igazolódott.

Kelet-Németországban, Csehországban és Magyarországon a jogi keretek már rögzítettek. Lengyelországban és Lettországon még részben hiányzik a részletes jogi szabályozás és/vagy ennek gyakorlati megvalósítása. Ez kihat a szektor fejlettségére Lengyelországban a szervezetek száma kevesebb mint fele a Magyarországon bejegyzett szervezeteknek, Rigában pedig sok esetben annak ellenére, hogy évek óta közösségként működnek egy-egy kulturális intézmény berkein belül informális csoportok, nem intézményesültek. A jogi feltételek változásának hatását tapasztalhattuk a debreceni szervezetek esetében. A jogi szabályozás alapítványokat támogató hatásai révén a '90-es évek elején az alapítványok létrehozása volt a meghatározó. Amint változott a szabályozás, kiegyenlítődés tapasztalható a szervezeti formák tekintetében.

A nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép európai országokat tekintve, mint a nemzetközi kutatások országok közötti összehasonlításánál is láthattuk, ennek hátterében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni. Ezt az előfeltevést részben igazolta a felmérés, a prágai és valamelyest a debreceni szervezeteknél tapasztalhattuk a '89 előtt alapított szervezetek magasabb arányát. Az azonban a vizsgálatban részt vevő városok szervezeteiről elmondható, hogy a szervezetek közel háromnegyede 1995-előtt megalakult, tehát arányaiban a '90-es évek elején a szervezetalapítás igen dinamikus volt.

Mind a nemzetközi kutatások (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986), mind a hazai kutatások (Kuti, 1999; Harsányi – Kovács, 2002) a nonprofit szervezetek legmagasabb arányát a kulturális ágazatok (művészetek; hírközlés, tömegkommunikáció; kulturális örökség megőrzése, közművelődés; többcélú és egyéb kulturális tevékenység) között a művészetben belül tartják hangsúlyosnak. Ezt az előfeltevést igazolta vizsgálatunk, a vizsgált szervezetek több, mint 60%-a a művészeti területet nevezte meg fő tevékenységi területként. Városonként vannak különbségek, itt Görlitz közművelődési és kulturális örökség megőrzési tevékenységére gondolhatunk, valamint a rigai szervezetek körében a csakis kizárólagos művészeti szervezeti arányra.

A szociális gazdaság koncepció keretében építenek a nonprofit szektorra, amely új foglalkoztatási megoldásokat alakít ki. Elsősorban a házkörül és személyi, a szociális és környezetvédelmi szolgáltatások, valamint a kultúra, a sport és a média területén tartják a nonprofit szervezeteket alkalmasnak a foglalkoztatás

bővítésére. Az európai foglalkoztatáspolitikai elvárások nem igazolódtak, ezzel szemben Prillerék (Priller – Zimmer – Anheier, 1999) azon eredményei, amely szerint a szerződéses foglalkoztatás és az önkéntes munka a jellemző a vizsgált szervezetekre, igazolódott. A kutatási eredmények alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgált nonprofit szervezetek új munkahelyeket csak elvétve teremtenek. A vizsgált szervezetek foglalkoztatási viszonyai és munkahelyeinek megőrzése eltérőek. Míg a debreceni és krakkói nonprofit szektorbeli tartós foglalkoztatás inkább kivételt jelentenek, Rigában ez a gyakorlat (az összes szervezet 88%-a). Prágában (51%), Drezdában (32%), Görlitzben (23%) és Weimarban (20%) is többé-kevésbé jellemző a tartós foglalkoztatás. A támogatott foglalkoztatási programok, a kiinduló feltételezésünk ellenére, nem játszanak döntő szerepet a szektorban, a vizsgált keletnémet városok szervezetei csak szűken, a debreceni és prágai szervezetek csekély mértékben vagy egyáltalán nem (krakkói és rigai szervezetek) jellemzőek.

A vizsgálatban részt vevő városokban sokszínű szervezetrendszerrel találunk jelentős teljesítményekkel, de nem tökéletesen, így a szolgáltatások átvállalásában megnyilvánuló szerep, a foglalkoztatási potenciál növekedése, az állami feladatok átvállalásának tömeges megjelenése nem várható, ha nem változik meg a szervezetekre vonatkozó finanszírozási politika (projektfinanszírozás helyett/mellett működési támogatás).

A kutatásunk továbbfejlesztésének, továbbvitelének több útját is látjuk, a debreceni kulturális szervezetek újbóli megkeresése és lekérdezése számos felmerült kérdésünkre választ adhatna. Így például, hogy a saját helyzetüket pozitívnak ítéelő szervezetek valós helyzetüket tükrözték-e, a megkérdezett szervezetek közül hány tudott azóta is tevékeny maradni, a vázolt környezet mennyire teszi lehetővé a fenntarthatóságot. Továbbá, hogy az Európai Unió csatlakozás által megjelent pluszforrások elérhetővé váltak-e a szervezetek számára, a foglalkoztatási helyzet ezáltal javult-e? A 2004-től elérhető Nemzeti Civil Alapprogram működési célú pályázatait a szervezetek működésében hoztak-e érezhető változást? A vizsgálatba bevont többi ország esetében is fennállnak ezek, és hasonló kérdések.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- DiMaggio, Paul J. (1986): *Nonprofit Enterprise in the Arts. Studies in Mission and Constraint*. New York, Oxford University Press
- Harsányi László – Kovács Róbert (2002): *Kulturális nonprofit szervezetek Budapesten*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótekonyság, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1999): *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Lantos Tamás (1999): Nonprofit mítosz. *Kovács 3*, 1-2: 21-49.
- Priller, Eckhard – Annette, Zimmer – Anheier, Helmut K. (1999): Der Dritte Sektor in Deutschland. Entwicklungen, Potentiale, Erwartungen. In *Aus Politik und Zeitgeschichte B9/99* 2-21.
- Schuster, J. Mark Davidson (1985): *Supporting the Arts: An International Comparative Study*. Washington, National Office of Endowment for the Arts Office of Research and Analysis

Summary

After the political and economic changes in the regime, there have been structural changes in the field of culture as well: in addition to the state organizations the players of the market and the nonprofit sectors have also appeared, moreover the market and nonprofit organizations have become dominant in some areas, for example, music and media, with the significant decrease of the state in taking roles at the same time.

The East Central European countries were looking forward to the multi-sector model. They had nothing more to hope from the myth (Kr  mer, 1996a; Lantos 1999), which was shaped at the beginning of the '90s by Hungarian researchers and players of the nonprofit sector in connection with the efficiency of nonprofit organizations. Research findings in the international literature do not underline the Hungarian belief, according to which the service provided in a nonprofit form is automatically more efficient than the one in a state form. The national empirical investigations carried out so far have produced quite varied results. They can be summed up mainly with the statement that the efficiency obtained by well-operating nonprofit organizations is higher than that of the over-bureaucratic state institutions, whereas the badly organized nonprofit services fall behind the well-operating state services considering efficiency and other things (Kuti, 1998; 154). The researchers could demonstrate even less advantage in efficiency of nonprofit organizations in comparison to the service providers of the market.

In spite of this, new expectations of nonprofit organizations have emerged, for example, to have a greater part in service providing, to take an employment-promoting role and to develop alternative forms of employment. We have to raise the question of what the actual situation is. Are these organizations capable of meeting these expectations, or if not, what problems do they face and what obstacles are there which hinder them from coming up to the expected roles. Are there any differences between the organizations in East German cities and in the studied organizations operating in other East Central European cities? In our research we intend to find answers to these questions. Our *objective* is to study the Czech, Polish, Latvian, German and Hungarian nonprofit sector; to analyze the situation of nonprofit organizations serving cultural purposes in East Central European cities; to understand the factors which promote or delay the development of the sector in the investigated areas; to study the employment potential of nonprofit organizations serving cultural purposes.

The interpretation of the civil, nonprofit character is not uniform either in international or in historical comparison; therefore in the beginning a lot of research was done to define the concepts and the names, their history and interpretation. We have shaped the definition of the concepts and their usage considering the approaches in the national and international research in the past decades.

In our research we have analyzed the data of the Central Statistical Office (henceforth abbreviated KSH) from between 1989 and 2004 and the data of the Comparative Non-profit Sector Project of John Hopkins University (1990, 1995). This statistics provides a methodologically coherent and detailed summary of the data related to nonprofit organizations (foundations, joint nonprofit organizations) at national and international level alike. In addition to this, we have analyzed the findings in the questionnaire study (N=421) carried out in the East Central European cities.

The studied Czech, East-German, Latvian, Polish and Hungarian cities all serve as examples of transforming societies after the change of regime. They have similar institutional and mental patterns and traditions in spite of the differences between them (in relation to their national and regional roles, the proportion of their population); therefore we have assumed that we can experience similarities in the situation and development of the nonprofit organizations serving cultural purposes. In spite of the historical, structural similarities, the nonprofit sector in the studied cities demonstrates significant differences, which are characteristic of the given countries (regarding the scope of operation, the activities, the size of income, and the types of employment). The German research leaders assumed that the situation of East German cities would be more favorable after the unification due to the economic support and the rapid developing of legal frames and the creating of councils necessary for operation. However, this expectation did not prove true since we had not experienced significant differences to the advantage of East German cities. Our own assumption has been verified, according to which 10 years is a short time considering changes and consequently we cannot expect great differences.

The legal frames are already established in East Germany, the Czech Republic and Hungary. In Poland and Latvia the detailed legal regulation and/or its practical implementation are still partly missing. It affects the development of the sector and so the number of the organizations in Poland is fewer than the half of the organizations registered in Hungary. In Riga the organizations did not get institutionalized in many cases in spite of the fact that informal groups had worked as communities under the auspices of cultural institutions for years. We could experience the influence of the change in the legal conditions in the case of the organizations in Debrecen. Due to the influence of legal regulations supporting foundations, the establishing of foundations was significant. As soon as the regulation had changed, leveling was seen in regard to the organizational forms.

In the field of the nonprofit sector, the proportion of culture and leisure organizations is dominant regarding the East Central European countries. As we can see in the comparison of international studies between the countries, the researchers believe that continuity lies in its background. This presupposition was partly proved by the survey according to which we could see a higher proportion of organizations established before 1989 among organizations in Prague and to some extent in Debrecen. However, it can be said about the studied towns that the 60-70% of the organizations were established before 1995, so establishing organizations at the beginning of the 1990s was quite dynamic with regard to their proportion.

Both in international (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986) and in national studies (Kuti, 1999; Harsányi-Kovács, 2002) the proportion of nonprofit organizations among the cultural fields (arts, telecommunication, mass communication, preservation of cultural heritage, public culture, and cultural activities serving various purposes) is considered to be the most significant within art. This presupposition was proved by our research. More than 60% of the studied organizations denoted the art field as their main field of operating. There are differences between the cities. We can mention the activity in Görlitz in relation to public culture and preservation of cultural heritage and the proportion of the almost exclusive art organizations among the organizations in Riga.

In a socio-economic concept, the nonprofit sector is important as a sector which provides new employment solutions. The nonprofit organizations are considered to be capable of the increase of employment mainly in household-related, personal, social and environmental services and in the cultural fields, sport and media.

It was studied in Germany what potential the nonprofit organizations represent in the second half of the 1990s. It was concluded on the basis of a questionnaire study including 2400 nonprofit organizations, carried out by Priller – Zimmer – Anheier (1999) that contractual employment and voluntary work are the most characteristic in the field of culture. Sometimes it is possible to create places of employment at least for the medium run. In Germany nonprofit organizations are encouraged to open up new employment opportunities by various programs of support. After the unification, the economic support from the West and the rapid alteration of the legal system according to the already existing and well operating patterns, produced a more favorable situation for the East German processes of transition - compared to other countries once being under Soviet control. Consequently, we assumed that the German cities are in a more favorable situation considering employment.

The expectations of the European employment policy were not proved, whereas the findings of Priller et al. (Priller-Zimmer-Anheier, 1999) according to which the contractual employment and voluntary work are characteristic of the studied organizations were verified. We can conclude on the basis of the research findings that the nonprofit organizations have created new places of employment only sporadically. There are differences between the organizations concerning the circumstances of employment and the maintenance of workplaces. Whereas the permanent employment in the nonprofit sector in Debrecen and Cracovia indicates rather an exception, it is common practice in Riga (88% of all the institutions). In Prague (51%), in Dresden (32%), in Görlitz (23%) and in Weimar (20%) the permanent employment is more or less characteristic. The supported programs of employment do not play a decisive role in the sector, in spite of our starting presuppositions. They are characteristic in the East German cities only to a limited extent (in Debrecen and Prague), whereas in other East Central European countries only minimally or they are not characteristic at all (in Cracovia and Riga).

In the studied towns we have found a diversified system of organizations with significant achievements but not with solid capital, therefore their role in undertaking services, the increase of the employment potential and the mass appearance of undertaking state tasks cannot be expected if the financing policy (providing support in addition to or instead of project financing) related to the organizations does not change. In Hungary the introduction of the National Civil Core Program in 2003 is considered to be an attempt for this, which promotes the permanent maintenance of the operation of organizations by providing support for the operation of organizations.

References

- DiMaggio, Paul J. (1986): *Nonprofit Enterprise in the Arts. Studies in Mission and Constraint*. New York, Oxford University Press
- Harsányi László – Kovács Róbert (2002): *Kulturális nonprofit szervezetek Budapesten*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyosság, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1999): *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Lantos Tamás (1999): Nonprofit mítosz. *Kövász* 3,1-2: 21-49.
- Priller, Eckhard – Annette, Zimmer – Anheier, Helmut K. (1999): Der Dritte Sektor in Deutschland. Entwicklungen, Potentiale, Erwartungen. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* B9/99 2-21.
- Schuster, J. Mark Davidson (1985): *Supporting the Arts: An International Comparative Study*. Washington, National Office of Endowment for the Arts Office of Research and Analysis

Riassunto

Dopo il cambio del sistema politico anche nel campo della cultura si è realizzato un cambiamento strutturale, oltre alle organizzazioni statali sono apparsi i personaggi del settore non profit e quelli del settore del mercato, anzi, oltre alla diminuzione imponente del ruolo statale, queste organizzazioni sono state diventate rilevanti in qualche campo (p.e. musica, media).

I paesi dell'Europa centro-orientali erano in grande aspettazione del modello del multisettore. Con quel mito (Kuti, 1998 Lantos, 1999), che agli inizi degli anni '90 i ricercatori nazionali e i lavoratori del settore non profit hanno formato, avendola finita con l'attività delle organizzazioni non profit. Le ricerche trovate nella letteratura professionale non sostengono quella credenza nazionale, secondo cui il servizio non profit è più efficace in anticipo di quello statale. Le indagini empiriche terminate finora ci davano vari risultati. Riassumendo, l'efficacia raggiunta dalle organizzazioni non profit è più alta di quella degli istituti statali sobraburocratizzati, mentre i servizi non profit malorganizzati- fra l'altro- per quanto riguarda l'efficacia, sono arretrati dietro a quelli statali prosperanti (Kuti, 1998:154). I ricercatori hanno potuto rivelare meno vantaggio di efficacia nella comparazione fra le organizzazioni non profit e quelle del mercato.

Però, dalle organizzazioni culturali non profit sono apparsi nuove esigenze, fra l'altro: assumere maggior parte del servizio, l'incentivo all'occupazione, strutturazione delle forme alternative dell'occupazione. A questo punto dobbiamo porre qualche domanda, prima di tutto: Cos'è la situazione reale? Quanto sono adatte queste strutture ad essere conforme alle esigenze? Che problemi hanno? Per quali motivi non riescono ad essere conforme alle esigenze? Quali sono le differenze e le assomiglianze fra le strutture interessate nell'indagine funzionanti nelle città dell'Europa centro-orientali? Nella nostra indagine abbiamo cercato le risposte a queste domande fondandosi sulla sociologia, sull'economia, sulla politologia e sulla storiografia. Il nostro scopo è indagare i settori non profit in Polonia, in Lettonia, in Germania e in Ungheria; l'analisi della situazione delle strutture nelle città dell'Europa centro orientali; comprendere quei fattori che aiutano o ritardano lo sviluppo del settore nei campi esaminati; l'indagine del potenziale dell'occupazione delle organizzazioni culturali non profit.

Il significato del carattere civile, non profit non è unitario nè nella comparazione nazionale nè in quella storica, perciò all'inizio qualche ricerca si occupava della definizione e della storia delle denominazioni. La definizione e l'uso dei concetti sono stati creati prendendo in considerazione gli accessi delle ricerche fatte negli ultimi decenni. Durante la ricerca abbiamo analizzato i dati dell'Ufficio Statistico Centrale fra 1989 e 2004, i dati del Progetto del Settore Non profit Comparativo dell'Università Johns Hopkins, nonché gli studi del paese del programma Compendium (Politiche culturali in Europa: riassunto breve dei fatti fondamentali- si svolge dal 1998 sotto la direzione del

Comitato Culturale del Consiglio d'Europa collaborando con European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts).

Questi studi e queste statistiche metodologicamente ci danno una sintesi dettagliata e unitaria dei dati relativi alle organizzazioni non profit al livello nazionale e internazionale. Oltre a questi studi abbiamo analizzato l'indagine dei questionari (N=421) nelle città dell'Europa centro-orientali.

Le città ceche, polacche, ungheresi e tedesche esaminate sono tutti gli esempi delle società cambiate dopo il cambio del sistema politico, che malgrado le loro differenze (la proporzione degli abitanti, sono di ruolo nazionale e regionali) hanno dei modelli mentali e istituzionali e tradizioni simili, perciò supponevano di poter osservare l'assomiglianza nello sviluppo e nella situazione delle organizzazioni non profit. Nonostante le concordanze storiche e strutturali, il settore non profit nelle città esaminate rivela una divergenza significativa caratteristica ai paesi dati (limiti d'attività, funzioni, eccedenza delle entrate, tipi di occupazione). I caporicercatori tedeschi supponevano una situazione più favorevole delle città tedesche orientali, per gli aiuti economici dopo l'unione, per i consigli necessari a funzionare e per la formazione svelta dei limiti giuridici, che non è stata confermata, non abbiamo potuto osservare una differenza significativa a favore delle città tedesco-orientali. La nostra concezione, secondo cui dieci anni è un breve periodo dal punto di vista dei cambiamenti e non possiamo contare su grandi divergenze, è stata confermata.

Nell'Est-Germania, nella Repubblica Ceca e in Ungheria i limiti giuridici sono già fissati. In Polonia e in Lettonia, però, manca in parte la legislazione dettagliata e/o la sua realizzazione pratica. Questo influisce sullo sviluppo del settore, in Polonia il numero delle organizzazioni è meno anche della metà di quello registrato in Ungheria, a Riga in molti casi, nonostante che funzionino da anni come una comunità dentro un istituto come gruppi informali, non sono stati istituiti. Abbiamo potuto osservare l'influenza del cambio delle condizioni giuridiche anche nel caso delle organizzazioni di Debrecen. Attraverso le influenze favorevoli per le fondazioni della legislazione, agli inizi degli anni '90, l'istituzione delle fondazioni diventa definitivo. Quando la legislazione è stata cambiata, si può osservare un equilibrio quanto alle forme strutturali.

Nel campo del settore non profit, la proporzione delle organizzazioni culturali e quelle di svago è dominante nei paesi dell'Europa centro-orientali, come abbiamo potuto vedere anche nella comparazione delle ricerche internazionali fra i paesi, in fondo di questo fatto, i ricercatori ritengono una continuità. L'indagine ha certificato in parte questa presupposizione, abbiamo potuto osservare la proporzione superiore delle organizzazioni fondati prima del 1989, a Praga ed anche a Debrecen. Si può dire, però, delle città esaminate che 60-70 % delle organizzazioni è stata fondata prima del 1995, quindi, in proporzione, la fondazione delle organizzazioni è stata molto dinamica.

Anche le ricerche internazionali (Schuster, 1985; DiMaggio, 1986) e anche quelle nazionali (Kuti, 1999; Harsányi-Kovács, 2002) sostengono rilevanti della proporzione superiore delle organizzazioni non profit nell'arte fra i settori culturali (arti; telecomunicazione, comunicazione di massa; conservazione dell'eredità culturale, cultura nazionale, altre attività culturali). Questa presupposizione è stata verificata dalla nostra ricerca, più di 60 % delle organizzazioni esaminate ha nominato il campo artistico come attività principale. Fra le città ci sono differenze, qui possiamo pensare all'attività della conservazione dell'eredità culturale e della cultura nazionale di Görlitz, e alla proporzione esclusiva delle strutture artistiche nelle organizzazioni di Riga.

Nell'ambito della concezione dell'economia sociale basano sul settore non profit, come la fonte delle soluzioni delle occupazioni nuove, soprattutto i servizi personali, sociali e di protezione ambientale e nel campo della cultura, dello sport e della media ritengono adatte le organizzazioni non profit all'ampliamento dell'occupazione. Le esigenze della politica dell'occupazione in Europa non sono state confermate, mentre i risultati di Piller, secondo cui l'occupazione contrattuale e il lavoro volontario sono caratteristici alle organizzazioni esaminate, sono stati confermati. In base ai risultati delle ricerche possiamo constatare che le organizzazioni esaminate solo sproporzionalmente ampliano dei posti di lavoro. Le condizioni dell'occupazione delle organizzazioni esaminate e la conservazione dei posti di lavoro sono differenti. Mentre l'occupazione stabile dei settori non profit di Debrecen e di Cracovia rappresentano un'eccezione, a Riga questa è la pratica (88%) di tutti gli istituti, a Praga (51%), a Drezda (32%), Görlitz (23%) e a Weimar (20%) più o meno è caratteristica all'occupazione stabile. I programmi promossi dell'occupazione, nonostante la nostra concezione, non giocano un ruolo fondamentale nel settore. Neanche nelle città tedesco-orientali e neanche in altre città dell'Europa centro-orientali (a Debrecen e a Praga) non sono caratteristici in grande misura o mancano completamente come a Cracovia o a Riga.

Nelle città esaminate abbiamo trovato un sistema delle organizzazioni multicolore con i risultati significanti, ma non avente grandi capitali, così non si può aspettare il ruolo manifestandosi nell'accettazione dei servizi, l'aumento del potenziale dell'occupazione e l'apparizione in massa dell'accettazione dei compiti statali se non cambierà la politica di finanziamento relativa alle organizzazioni. (al posto del finanziamento del progetto un sostenimento di servizio).

Possiamo vedere diverse possibilità dello sviluppo della nostra indagine, la ricerca e un'intervista delle organizzazioni culturali di Debrecen potrebbe darci risposte alle domande presentate. Così per esempio le organizzazioni giudicandosi positivi riflettevano la situazione reale o no, fra le organizzazioni esaminate quanto erano capaci di rimanere attive. Inoltre, le fonti extra apparse dall'annessione all'Unione Europea sono state diventate raggiungibili alle organizzazioni, la situazione dell'occupazione così è migliorata o no? I concorsi a scopo di funzione del Programma Base Civile

Nazionale raggiungibili dal 2004, portavano cambiamenti nel funzionamento delle organizzazioni?
Anche nel caso dei paesi ritirati durante le ricerche sono valide queste domande.

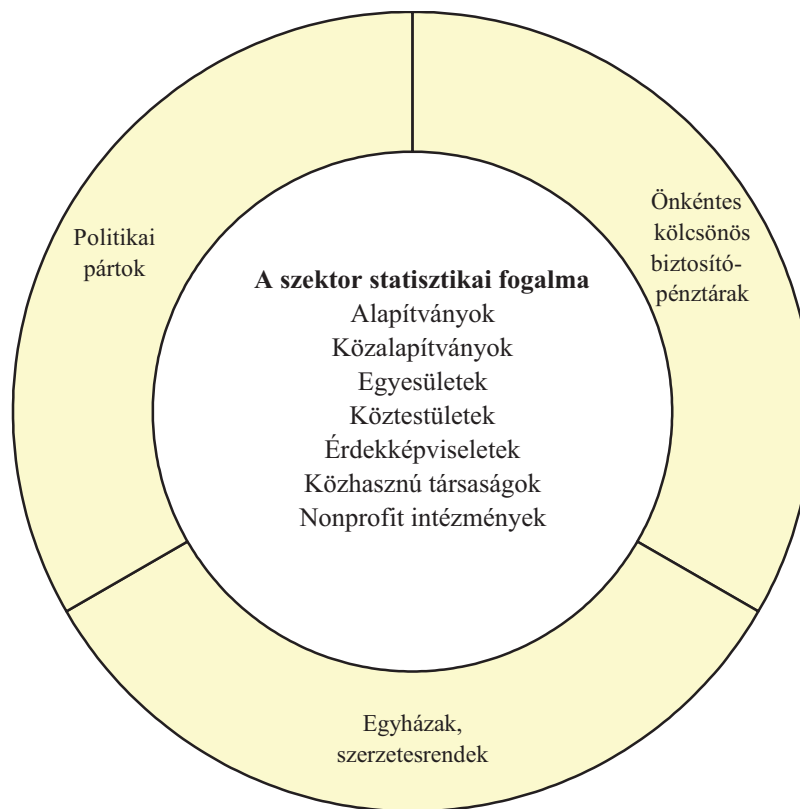
Letteratura citata:

- DiMaggio, Paul J. (1986): *Nonprofit Enterprise in the Arts. Studies in Mission and Constraint*. New York, Oxford University Press
- Harsányi László – Kovács Róbert (2002): *Kulturális nonprofit szervezetek Budapesten*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyág, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Kuti Éva (1999): *Kulturális célú nonprofit szervezetek*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Lantos Tamás (1999): Nonprofit mítosz. *Kovács* 3, 1-2: 21-49.
- Priller, Eckhard – Annette, Zimmer – Anheier, Helmut K. (1999): Der Dritte Sektor in Deutschland. Entwicklungen, Potentiale, Erwartungen. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* B9/99 2-21.
- Schuster, J. Mark Davidson (1985): *Supporting the Arts: An International Comparative Study*. Washington, National Office of Endowment for the Arts Office of Research and Analysis

Mellékletek jegyzéke

1. melléklet – A nonprofit szektor jogi és statisztikai fogalmának kapcsolata.....	228
2. melléklet – A nonprofit szervezetek nemzetközi osztályozási rendszere (International Classification of Nonprofit Organization - ICNPO).....	229
3. melléklet – A Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt módszertana és vizsgált országok a kutatás egyes szakaszaiban.....	232
4. melléklet – A nonprofit szektorban foglalkoztatottak aránya a nem mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányában országanként, 1995.....	236
5. melléklet – A nonprofit szektor elemzéséhez használt főbb formális statisztikai ismérvek.....	237
6. melléklet – A funkcionális megközelítéshez használt ismérvek funkcionális csoportok szerint.....	238
7. melléklet – A funkcionális csoportok elhelyezkedése a nonprofit-jellemzők tengelyein.....	239
8. melléklet – A nonprofit szektor jogi szabályozásának változásai, 1987-1998.....	240
9. melléklet – A Johns Hopkins Nonprofit Szektor Összehasonlító Projekt – Nonprofit elméletek összehasonlító elemzése.....	242
10. melléklet – Johns Hopkins Nonprofit Szektor Összehasonlító Projekt – Országok közötti összehasonlítás.....	244
11. melléklet – A nonprofit szektorban foglalkoztatottak %-os aránya tevékenységi területenként (ICNPO).....	245
12. melléklet – A nonprofit szektorban az önkéntesek száma és aránya a gazdaságilag aktív népesség %-ában.....	246
13. melléklet – A nonprofit szektorban az önkéntesek %-os aránya tevékenységi területenként (ICNPO).....	247
14. melléklet – A nonprofit szektor kiadásainak aránya tevékenységi területenként, 1995.....	248
15. melléklet – Központi Statisztikai Hivatal rendszeres adatgyűjtéseinek módszertani összefoglalója.....	249
16. melléklet – A költségvetés kulturális kiadásainak változása Magyarországon 1997 – 2003.....	251
17. melléklet – Kulturális foglalkoztatás az állami szektorban Magyarországon, 2000.....	252
18. melléklet – A kutatáshoz használt kérdőív.....	253
19. melléklet – A kérdőíves felmérés kiegészítő ábrái.....	266

A nonprofit szektor jogi és statisztikai fogalmának kapcsolata

Forrás: Bocz János – Mészáros Geyza –Sebestény István (2003): *Módszer és gyakorlat. A nonprofit statisztika 10 éve. 1992-2002.* Budapest, Nonprofit Kutatócsoport

2. melléklet – A nonprofit szervezetek nemzetközi osztályozási rendszere (International Classification of Nonprofit Organization - ICNPO)

1. Kultúra és pihenés

1 100 Kultúra és művészetek

- Hírközlés, tömegkommunikáció
- Vizuális művészetek, építészet, iparművészet
- Előadóművészetek
- Hagyományörzés, honismeret, népművészet, irodalom, közművelődés
- Múzeumok
- Állatkertek, akváriumok
- Többcélú kulturális és művészeti szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek, tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb kulturális és művészeti szervezetek

1 200 Rekreáció

- Sportklubok
- Rekreációs és hobby szervezetek, klubok
- Többcélú rekreációs szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek, tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb rekreációs szervezetek

1 300 Szolgáltató klubok

- Rétegklubok, tagjainak szolgáltatásokat nyújtó klubok
- Többcélú szolgáltató klubok
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek, tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb szolgáltató klubok

2. Oktatás és kutatás

2 100 Alap- és középfokú oktatás

- Elemi, alsó- és középfokú oktatás

2 200 Felsőoktatás

- Felsőoktatás (egyetemi szint)

2 300 Egyéb oktatás

- Szakmai képzés
- Felnőttoktatás, továbbképzés
- Többcélú oktatási szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb oktatás

2 400 Kutatás

- Orvostudományi kutatás
- Természettudományi és műszaki kutatás
- Társadalomtudományi és politológiai kutatás
- Többcélú kutatási szervezetek

- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb kutatás

3. Egészségügy

3 100 Kórházak és rehabilitáció

- Kórházi ellátás
- Rehabilitációs kórházak

3 200 Szanatóriumok

- Szanatóriumok, idült betegek gyógyintézeti ellátása

3 300 Mentális ellátás, krízisintervenció

- Ideggyógyintézetek
- Mentális betegségek ambuláns kezelése
- Lelki elsősegély-szolgálat, krízisintervenció
- Többcélú mentálhigiénés szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb mentális ellátás

3 400 Egyéb egészségügyi ellátás

- Közegészségügy, egészségnevelés
- Járóbetegellátás
- Orvosi rehabilitációs szolgáltatások
- Mentőszolgálat
- Többcélú egészségügyi szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb egészségügyi ellátás

4. Szociális szolgáltatások

4 100 Szociális szolgáltatások

- Gyermekvédelem, gyermekintézmények
- Ifjúságvédelem, ifjúságnak nyújtott szolgáltatások
- Családvédelem, családoknak nyújtott szolgáltatások
- Egészségkárosultak szociális ellátása
- Öregeknek nyújtott szociális szolgáltatások
- Önszolgálati csoportok, egyéb személyre szóló szolgáltatások
- Többcélú szociális szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb szociális ellátás

- 4 200 Katasztrófaelhárítás, polgárvédelem, menekültek ellátása

- Katasztrófák megelőzése, illetve következményeik elhárítása
- Hajléktalanok átmeneti menhelyei
- Menekültök segítése
- Többcélú polgárvédelmi és menekültügyi szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb polgárvédelmi és menekültügyi szervezetek

4 300 Jövedelempótló támogatások

- Jövedelemkiegészítő támogatás, segélyezés
- Természetbeni támogatás
- Többcélú segélyszervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb segélyszervezetek

5. Környezetvédelem

5 100 Környezetvédelem

- A környezetszennyezés ellenőrzése, csökkentése
- A természeti környezet védelme
- A környezet szépítése, alakítása
- Többcélú környezetvédelmi szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb környezetvédelmi szervezetek

5 200 Állatvédelem

- Állatvédelem
- A vadon élő állatok védelme
- Állatorvosi szolgáltatások
- Többcélú állatvédelmi szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb környezetvédelmi szervezetek

6. Település-, gazdaság, és közösségfejlesztés, lakásügy

6 100 Gazdaság-, társadalom- és településfejlesztés

- A település és a lakóközvet fejlesztése
- Gazdaságfejlesztés
- Társadalomfejlesztés, közösségfejlesztés
- Többcélú fejlesztési szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb gazdaság-, társadalom- és közösségfejlesztő szervezetek

6 200 Lakásügy

- Lakásegységek
- Lakáshoz jutás támogatása
- Többcélú lakásügyi szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb lakásügyi szervezetek

6 300 A foglalkoztatottság növelése, átképzés

- Átképzési programok
- Szakmára való felkészítés, pályaválasztási tanácsadás
- Foglalkozási rehabilitáció, védett munkahelyek
- Többcélú foglalkoztatási szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb foglalkoztatási és átképző szervezetek

7. Polgári jogok, érdekvédelem

7 100 Állampolgári és érdekvédelmi szervezetek

- Az állampolgári aktivitás ösztönzése
- Érdekérvényesítési szervezetek
- Az állampolgári jogok védelme
- Az etnikai és kisebbségi jogok védelme
- Többcélú jogvédelmi szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb állampolgári és érdekvédelmi szervezetek

7 200 Jogi szolgáltatások

- Jogsegélyszolgálat
- A bűnözés megelőzése, a közrend védelme
- A bűnözők társadalmi rehabilitációja
- Az áldozatok támogatása
- Fogyasztói érdekvédelem
- Többcélú jogsegély-szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb jogi szolgáltatások

7 300 Politikai szervezetek

- Politikai pártok
- Politikai akcióbizottságok
- Többcélú politikai szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb politikai szervezetek

8. Jótékonykodás, öntevékenység

8 100 Jótékonykodás és öntevékenység

- Nem szakosodott adományozó alapítványok

- Az öntevékenység szervezése, támogatása, nonprofit szervezetek szövetségei
- Adománygyűjtő szervezetek
- Többcélú jótékonyági szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb jótékonyág, öntevékenység

9. Nemzetközi kapcsolatok

9 100 Nemzetközi kapcsolatok

- Cserekapcsolatok, baráti társaságok, nemzetközi kulturális kapcsolatok
- Fejlesztési segélyszervezetek
- Természeti csapások következményeinek enyhítésére törekvő segélyszervezetek
- Emberi jogok védelme, békeszervezetek
- Többcélú nemzetközi szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb nemzetközi szervezetek

10. Vallási szervezetek

10 100 Felekezetek és egyéb vallási szervezetek

- Protestáns egyházak
- Katolikus egyház
- Zsidó egyház
- Hindu egyház

- Shinto egyház
- Muzulmán egyház
- Többcélú vallási szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb vallási szervezetek

11. Szakmai és üzleti szervezetek, szakszervezetek

11 100 Szakmai és üzleti szervezetek, szakszervezetek

- Üzletemberek, vállalkozók, munkáltatók szervezetei
- Szakmai kamarák, érdekképviselők
- Szakszervezetek
- Többcélú szakmai és üzleti szervezetek
- Támogató, kiszolgáló, kiegészítő jellegű szervezetek tanácsok, szövetségek, egyeztető és koordinációs szervezetek
- Egyéb szakmai és üzleti szervezetek

12. Egyéb, besorolatlan

12 100 Máshová be nem sorolt

Forrás: Salamon, Lester M. - Helmut K. Anheier (1996) "The International Classification of Nonprofit Organizations: ICNPO-Revision 1, 1996." *Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no. 19*. Baltimore, The Johns Hopkins Institute for Policy Studies

3. melléklet – A Johns Hopkins Összehasonlító Nonprofit Szektor Projekt módszertana és vizsgált országok a kutatás egyes szakaszaiban

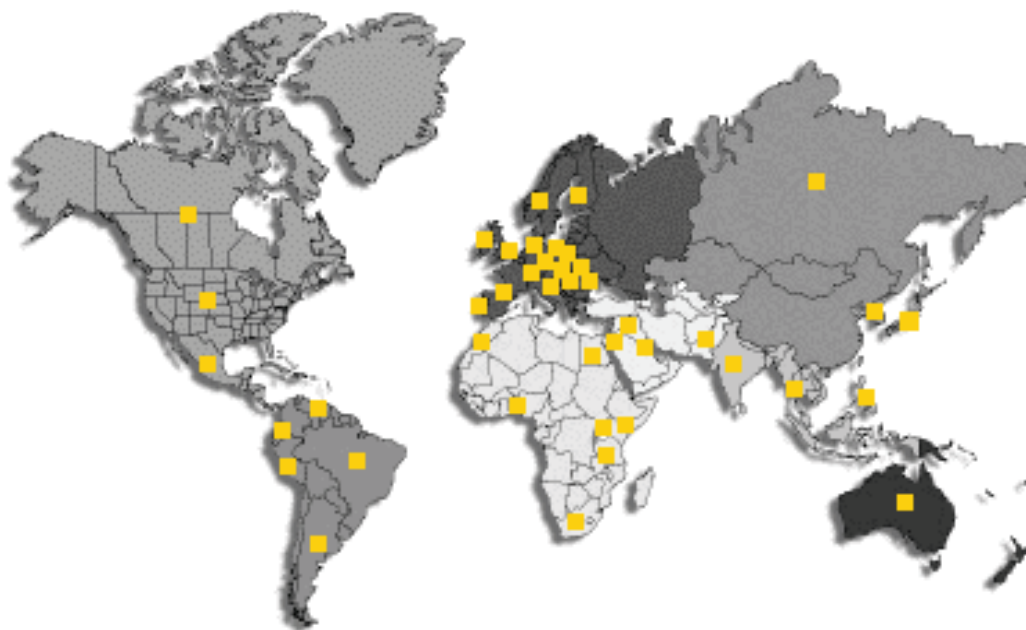
1. szakasz

2. A szakasz

Kelet - Közép Európa Cseh Köztársaság, Magyarország, Románia, Szlovákia

Többi fejlett ország Ausztrália, Egyesült Államok, Izrael, Japán

Dél-Afrika, Dél-Korea, Egyiptom, Fülöp szigetek, Kenya, Lengyelország, Marokkó, Norvégia, Pakisztán, Svédország, Tanzánia, Uganda bevonása.

Adatforrások, módszertan

A kutatás elsősorban empirikus adatokra épült (pl. foglalkoztatás, önkéntes munka, kiadások, bevételek). Adatforrások a hivatalos gazdasági statisztikák; olyan adatok, amelyeket ernyőszervezetek, különféle típusú civil érdekképviselők gyűjtöttek; a civil szervezetek adott területre irányuló felmérései; adományozásra, önkéntes munkára koncentráló lakossági felmérések. Az adatok a kutatás első szakaszában 1990-re, a második szakasz A részében 1995-re, a második szakasz B részében 1997-re és 1998-ra vonatkoznak.

Közös definíciók

A szektor jellemzőinek leírására a Johns Hopkins összehasonlító program kutatói megalkották az alábbiakban részletezett „strukturális-operacionális definíciót” valamint kidolgozták az előbbieken ismertetett Nonprofit Szervezetek Nemzetközi Osztályozási Rendszerét (ICNPO).

1. Szervezettípusok

A kutatásban résztvevő szervezeteknek az alábbiakban részletezett definícióban szereplő öt feltételnek kell megfelelniük:

Intézményesültség

Nem feltétlenül szükséges a bejegyzés vagy a hivatalos nyilvántartásba vétel, az intézményesültség kifejeződhet az alapszabály, valamilyen fokú belső strukturáltság, bizonyos állandó célok, szerkezet, tevékenység és szervezeti határok meglétében. Csupán az emberek ad hoc módon, rövid távra szerveződött, szerkezeti és szervezeti felépítés nélküli csoportjait zártuk ki a vizsgálatból.

Kormánytól való függetlenség

Ez nem jelenti azt, hogy a nonprofit szervezetek ne kaphatnának jelentős állami támogatást, vagy hogy vezetőségükben ne lehetnének jelen állami tisztviselők, csupán arról van szó, hogy a kormánytól szervezetileg függetlenek és kormányzati hatalommal nem rendelkeznek.

Önkormányzatiság

Egyes magán, nem állami szervezetek ugyanakkor oly mértékben lehetnek a kormányzat vagy egyes vállalatok alá rendelve, hogy bár szervezetileg elkülönülve, de valójában ezek részeként működnek. E feltételnek tehát akkor felelnek meg a szervezetek, ha belső működési szabályzatuk szerint irányítják és ellenőrzik saját tevékenységüket, és számottevő autonómiával rendelkeznek.

Profitszétosztás tilalma

A nonprofit szervezetek termelhetnek profitot, de azt alaptevékenységükre kell fordítaniuk, nem fizethetik ki tulajdonosaiknak, tagjaiknak, alapítóiknak vagy vezetőiknek. Az alapvető kérdés tehát az, hogy miként kezelik a profitot. Ha visszaforgatják, vagy bármi más módon a szervezet deklarált céljaira használják fel, abban az esetben nevezhetjük nonprofit szervezetnek az adott intézményt.

Önkéntesség, öntevékenység

E feltétel két, különböző szempontra, egyrészt a szervezet munkáját segítő önkéntesekre (vezetőségi tagok, önkéntes munkások), másrészt a nem kötelező tagságra utal. Azokat a szervezeteket, melyek kötelező, jogszabályban előírt tagsággal rendelkeznek, nem tekintjük nonprofit szervezetnek, így nem vizsgáltuk azokat a szakmai szervezeteket sem, melyek bizonyos szakmák művelését szervezeti tagsághoz kötik.

Szövetkezetek, kölcsönös biztosítók és önszegélyező csoportok

E definíció szempontjából bizonyos típusú szervezetek szürke foltoknak tekinthetők. A szövetkezetek többségét, a kölcsönös biztosítókat és az önszegélyező csoportokat elméletileg kizárhatnánk a kutatásból, mivel nem felelnek meg a „profit fel nem osztás” követelményének. Úgy határoztunk azonban, hogy az adatgyűjtést azokra a szövetkezetekre, biztosítókra és hasonló szervezetekre is kiterjesztjük, ahol a szolgáltatás elsődlegesen egy adott közösség javát szolgálja, és a profittermelés csupán másodlagos.

2. Tevékenységi területek

Amennyiben egy szervezet vagy szervezettípus megfelel a nonprofit szervezetekkel szemben támasztott követelményeknek, a Nonprofit Szervezetek Nemzetközi Osztályozási Rendszere (ICNPO) alapján besorolásra kerül. Az ICNPO alcsoportokba való besorolást az adott szervezet elsődleges gazdasági tevékenysége, azaz a legmagasabb működési költséggel járó tevékenység határozza meg. Így például az elsősorban egészségügyi szolgáltatást nyújtó nonprofit szervezetet akkor is egészségügyi szervezetnek tekintjük, ha másodlagos tevékenységként kutatással is foglalkozik. Az elsődlegesen általános iskolát működtető vallási kötődésű szervezet az oktatás, nem pedig a vallás címszó alá kerül. Mivel a besorolás szervezetenként nem minden esetben lehetséges, gyakran szervezetcsoportokra is vonatkoztatható.

Kulcsváltozók

A kutatásba bevont országok nonprofit szektorának jellemzésére, méreteinek és karakterének bemutatására négy kulcsváltozót vizsgáltak

1. Kiadások

E tanulmányban a „kiadások” kifejezés a „működési kiadásokat”, azaz egy szervezet általános működése során felmerült költségeket jelenti. Ez magába foglalhatja a bérkifizetést, a különböző juttatásokat, egyéb munkáltatói költségeket, a forgóeszközök beszerzését, szolgáltatások igénybevételét, vagy bármilyen díj kifizetését. A működési kiadások nem tartalmazzák a felhalmozási kiadásokat, mint például a telekvásárlás, az építkezés, a gépek és berendezések beszerzése.

2. Foglalkoztatás

A szövegben szereplő „foglalkoztatás”, „alkalmazott”, „munkahely” kifejezések minden esetben a „számított főállású” foglalkoztatásra vagy alkalmazottra vonatkoznak. A részmunkaidőnek főmunkaidőre való átszámítása a főmunkaidős dolgozók adott országra jellemző napi óraszámának a figyelembevételével történt. Ezzel biztosítjuk, hogy a szektor minden alkalmazottja elszámolásra kerüljön. Az összes alkalmazott kifejezést sok esetben a nem mezőgazdasági alkalmazottak szinonímjaként használjuk, azaz a mezőgazdaságon kívüli fizetett alkalmazottakra és kisvállalkozókra értjük.

3. Önkéntes munka

Az önkéntes munka mind a foglalkoztatottak, mind a költségek, mind pedig a bevételek összesítésénél szerepet játszik. Az önkéntesek számát úgy számítjuk át főállású munkavállalói létszámra, hogy az évi önkéntes munkaórák számát elosztjuk egy főállású dolgozó munkaóráinak számával. Az így kapott értéket adjuk hozzá a fizetett munkaerő létszámához, s ezt megszorozva az adott ágazat átlagbérével kapjuk meg a bevételeknél szereplő önkéntes munka-értéket.

4. Bevételek

A bevétel egy adott szervezet elkölthető erőforrásainak egy év alatt befolyt összegét jelenti. Jelen tanulmányban megkülönböztetünk pénzbevételt és természetbeni bevételt, ez

utóbbi az önkéntes munkát is tartalmazza. Ha a szövegben külön nem jelezzük, a bevétel alatt pénzbevételt értünk. A bevételek az alábbi három forrásból származhatnak:

Ár-díjbevételek, melyek magukba foglalják a tagdíjakat, az ügyfél által közvetlenül kifizetett szolgáltatási díjat, a befektetések hasznát, valamint a termékek és szolgáltatások értékesítéséből származó bevételeket, függetlenül attól, hogy kapcsolódnak-e az adott szervezet célkitűzéseire.

Állami támogatások az államtól származó bevételek, melyek a kormányzati hatalom bármely ágától (törvényhozó, végrehajtó, bírói), és bármely szintjéről (országos, önkormányzati) származhatnak. Az állami és a kormányzati bevételeket szinonimaként használjuk. Az állami támogatás tartalmazza az adott szervezet tevékenységére irányuló szerződéses és eseti támogatást, egy adott szervezet alaptevékenységéhez kapcsolódó törvényben meghatározott támogatást, valamint a szervezet magánszemélyek számára nyújtott szolgáltatásainak finanszírozásához kötődő állami hozzájárulást.

A **magántámogatások (magánadományok)** körébe tartozik a magánszemély által nyújtott hozzájárulás, magánalapítványi adomány, vállalati támogatás és a központi adományozó alapoktól, illetve programoktól kapott támogatás.

Forrás:

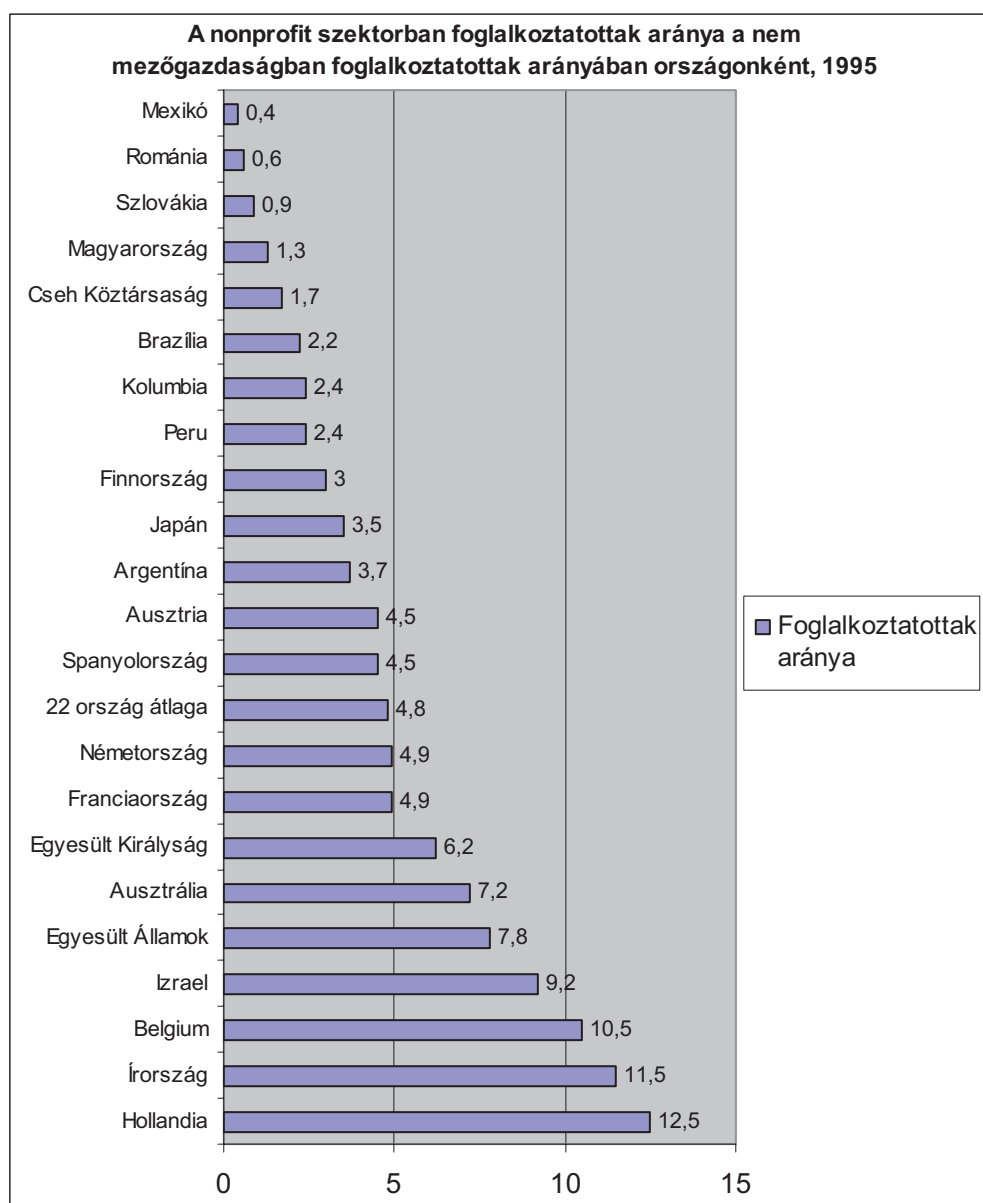
Lester M. Salamon és Helmut K. Anheier (1997): *Defining the Nonprofit Sector: A Cross-National Analysis*. Manchester, Manchester University Press, 1997

Lester M. Salamon – Helmut K. Anheier - Regina List – Stefan Toepler – S. Wojciech Sokolowski (1999): *Global Civil Society. Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore, The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies

Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – List, Regina (2003): *Global Civil Society An Overview*. Baltimore, The Johns Hopkins University. Institute for Policy Studies. Center for Civil Society Studies

A térkép forrása: <http://www.jhu.edu/~cnp/about.html> 2004.11.16.11h

4. melléklet – A nonprofit szektorban foglalkoztatottak aránya a nem mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányában országoként, 1995

Forrás: Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1999): *The Emerging Sector Revisited – A Summary*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies

5. melléklet – A nonprofit szektor elemzéséhez használt főbb formális statisztikai ismérvek

<i>A nonprofit szektor elemzéséhez használt főbb formális statisztikai ismérvek</i>				
Jogi forma	Tevékenység	Hatókör	Település-típus	Bevételnagyság
- alapítványok	- kultúra	- egy intézmény	- főváros	- 50 ezer Ft alatt
-(magán)alapítvány	- vallás	támogatása, konk-	- megyeszékhely	- 50 ezer–500 ezer Ft
- közalapítvány	- sport	rét cél elérése	- egyéb város	- 500 ezer–5 millió Ft
<i>Társas nonprofit szervezetek</i>	- szabadidő, hobbi	- kisebb lakó-,	- község	- 5 millió (-50 millió Ft
- egyesület	- oktatás	munkahelyi körzet		felett
- köztestület	- kutatás	- egy település		
- szakszervezet	- egészségügy	- több település		
- szakmai, munkáltatói érdekképviselő	- szociális ellátás	- egy megye		
- közhasznú társaság	- polgárvédelem, tűzoltás	- több megye		
- nonprofit intézmény	- környezetvédelem	- régió		
(- politikai párt,	- településfejlesztés	- Magyarország		
- egyház,	- gazdaságfejlesztés	- több ország,		
- önkéntes	- jogvédelem	nemzetközi		
<i>biztosítópénztár)</i>	- közbiztonság védelme			
	- többcélú adományozás,			
	nonprofit szövetségek			
	- nemzetközi kapcsolatok			
	- szakmai, gazdasági érdekképviselő			
	- politika			

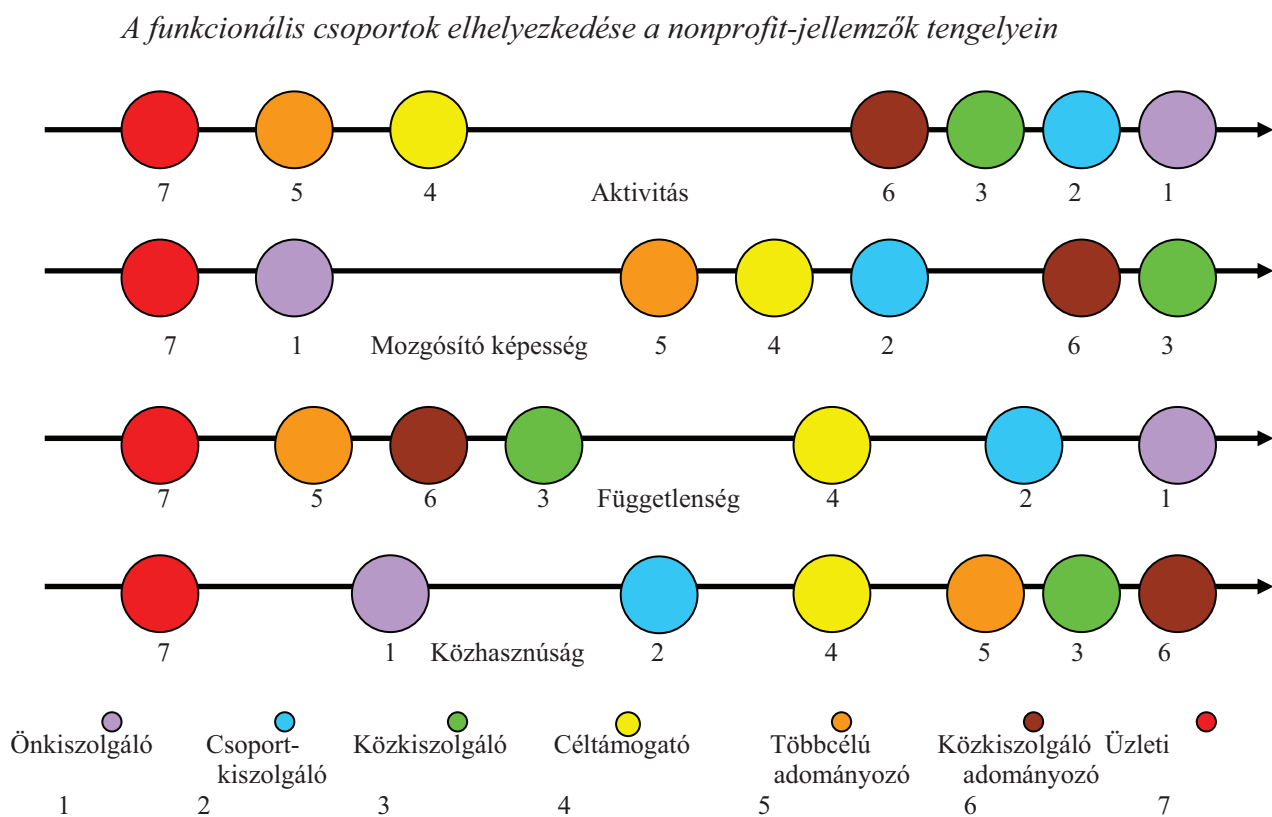
Forrás: Sebestény István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statisztikai Szemle*, 4-5. 335-355.

6. melléklet – A funkcionális megközelítéshez használt ismérvek funkcionális csoportok szerint

<i>A funkcionális megközelítéshez használt ismérvek funkcionális csoportok szerint</i>							
Megnevezés	Önkiszolgáló	Csoport-kiszolgáló	Közkiszolgáló	Céltámogató	Többcélú adományozó	Közkiszolgáló-adományozó	Üzleti
Alapítók	érdekeltek	érdekeltek	bárki (állam, önkormányzat)	érdekeltek	bárki (állam, önkormányzat)	bárki	érdekeltek (állam, önkormányzat)
Forma	általában egyesület	általában egyesület, érdekképviselő, párt, egyház	bármilyen	általában alapítvány	általában alapítvány	általában alapítvány, egyesület	általában egyesület, közhasznú társaság, pénztár
Intézményesültség	nem fontos	nem fontos	jellemző	nem fontos	fontos	jellemző	meghatározó
Legjellemzőbb hatókör	egy cél, intézmény, település	egy település, országos	egy település, országos	egy cél, intézmény, település	egy település, országos, nemzetközi	egy település, országos, nemzetközi	egy cél, intézmény, település, országos
Tevékenység	saját szükséglet kielégítése	saját és csoport-szükséglet kielégítése	közszükséglet kielégítése	adott cél, intézmény támogatása	közcél támogatása	közszükséglet kielégítése, közcél támogatása	bármilyen szükséglet kielégítése, cél támogatása
Célcsoport	saját közösség	saját közösség és hasonló helyzetű csoportok	adott helyzetű egyének népesség-csoportok, társadalom	meghatározott intézmény, személy, csoport, cél, program	adott helyzetű egyének népesség-csoportok, társadalom	adott helyzetű egyének népesség-csoportok, társadalom	saját közösség és adott helyzetű egyének, csoportok, társadalom
Érdekkör	saját, magán	csoport	közügy	csoport, speciális ügy	közügy	közügy	magán, csoport, közügy
Állami, önkormányzati kapcsolat, együttműködés	alkalmi	alkalmi, rendszeres	rendszeres, hivatalos	alkalmi	alkalmi, rendszeres, hivatalos	alkalmi, rendszeres, hivatalos	rendszeres, hivatalos
Piaci kapcsolat	alkalmi	alkalmi	alkalmi, rendszeres	alkalmi	alkalmi, rendszeres	alkalmi, rendszeres	rendszeres, üzleti
Kapcsolat a lakossággal	alkalmi	rendszeres	rendszeres, meghatározó	alkalmi	rendszeres	rendszeres, meghatározó	rendszeres
Önkéntes munka	jellemző	jellemző	fontos	jellemző	lehet	fontos	nem jellemző
Foglalkoztatás	lehet	lehet	jellemző	nem jellemző	jellemző	jellemző	fontos
Magán-támogatás	lehet	fontos	fontos	fontos	fontos	fontos	nem jellemző
Állami támogatás	lehet (alkalmi)	lehet	fontos (normatív)	lehet	fontos	fontos	lehet
Vállalkozás	lehet	lehet	lehet	nem jellemző	nem jellemző	lehet	fontos
Pénzügyi befektetés	lehet	lehet	lehet	jellemző	jellemző	jellemző	fontos
Haszon-érdekeltség	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	fontos
Szolgáltatás-nyújtás	jellemző	fontos	fontos (meghatározó)	nem jellemző	nem jellemző	fontos	fontos (meghatározó)
Adomány-gyűjtés	nem jellemző	nem jellemző	jellemző	fontos (meghatározó)	lehet	fontos	nem jellemző
Adományosztás	nem jellemző	nem jellemző	lehet	fontos	fontos (meghatározó)	fontos	nem jellemző
Pályázás	lehet	jellemző	fontos	fontos	lehet	jellemző	nem jellemző
Pályáztatás	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	nem jellemző	fontos	lehet	nem jellemző
Jellemző méret	bármilyen	bármilyen	közepes, nagy	kicsi, közepes	közepes, nagy	közepes, nagy	nagy

Forrás: Sebestény István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statistikai Szemle*, 4-5. 335-355.

7. melléklet – A funkcionális csoportok elhelyezkedése a nonprofit-jellemzők tengelyein

Forrás: Sebestény István (2001): A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. *Statistikai Szemle*, 4-5. 335-355.

8. melléklet – A nonprofit szektor jogi szabályozásának változásai, 1987-1998.

Év/Jogszabály*	Szabályozási változások
1987 11/1987	Az alapítvány jogintézménye visszakerül a Polgári Törvénykönyvbe.
1989 II/1989	Törvény garantálja az egyesülési szabadságot.
1990 XLIV/1989 XLV/1989 I/1990	Az adótörvény kimondja a nonprofit szervezetek alaptevékenységének adómentességét. Az alapítványoknak nyújtott vállalati adományok levonhatók az adóalapból. Az alapítványoknak nyújtott lakossági adományok levonhatók az adóalapból. Az alapítványok által nyújtott ösztöndíjak adómentessé válnak. Az alapítványok bejegyeztetéséhez nincs szükség hatósági engedélyre.
1991 XVIII/1991	A természetbeni adományok elvesztik adókedvezményüket.
1992 LXXXVI/1991 XC/1991 114/1992 115/1992	Társasági adót kell fizetnie a nonprofit szervezetnek, ha vállalkozási bevétele meghaladja az összbevétel 10%-át vagy a 10 millió Ft-ot. Csak a törvényben meghatározott tevékenységet folytató alapítványoknak ellenszolgáltatás nélkül nyújtott vállalati adományok élveznek adómentességet (adóhivatali engedély alapján). Csak a törvényben meghatározott tevékenységet folytató alapítványoknak ellenszolgáltatás nélkül nyújtott lakossági adományok élveznek adómentességet (adóhivatali engedély alapján). Rendeletek szabályozzák az alaptevékenységének tekinthető alapítványi és egyesületi tevékenységek körét.
1994 XCII/1993 IC/1993 CI/1993	Három új nonprofit jogi forma kerül be a Polgári Törvénykönyvbe: a közalapítvány, a köztestület és a közhasznú társaság. Az alapítványoknak nyújtott vállalati adományok már csak az előző évben fizetett adó 50%-áig vonhatók le az adóalapból (az adókedvezmény egyéb feltételei változatlanok). Az alapítványoknak nyújtott lakossági adományok csak az előző évben fizetett adó 50%-áig vonhatók le az adóalapból (az adókedvezmény egyéb feltételei változatlanok).
1995 LXXXII/1994 LXXXIII/1994	Az alapítványoknak nyújtott lakossági adományok 30%-a vonható le a fizetendő adóból (az alapítványnak nem kell többé adóhatósági hozzájárulást beszereznie). A közalapítványoknak nyújtott vállalati adományok teljes összege levonható az adóalapból, magánalapítványok esetében a levonhatóság határa az adóköteles jövedelem 20%-a (az alapítványnak nem kell többé adóhatósági hozzájárulást beszereznie).
1997 CXXVI/1996	A személyi jövedelemadó 1%-át az adózók felajánlhatják az általuk választott nonprofit szervezetnek.

1998	
CV/1997	A közhasznú, illetve a kiemelkedően közhasznú nonprofit szervezeteknek nyújtott lakossági adományok 30, illetve 35%-a levonható a fizetendő adóból. A levonható összeg felső határa közhasznú kedvezményezett esetén az adó 15, kiemelkedően közhasznú támogatott esetén az adó 30%-a.
CVI/1997	A közhasznú, illetve kiemelkedően közhasznú nonprofit szervezeteknek nyújtott vállalati adományok 20, illetve 150%-a levonható az adóalapból. A levonható összeg felső határa mindkét esetben az adóalap 20%-a.
CXLII/1997	A közhasznú nonprofit szervezeteknek akkor kell társasági adót fizetnie, ha vállalkozási bevétele meghaladja az összbevétel 10%-át vagy 20 millió Ft-ot. Kiemelkedően közhasznú szervezetek esetében ez az arány 15%.
CLVI/1997	A nonprofit szervezetek tulajdonába kell adni azokat a tevékenységükhöz szükséges állami tulajdonú ingatlanokat, amelyekre a korábbiakban ingyenes használati jogot szereztek.
	A törvényben meghatározott feltételek mellett közhasznú tevékenységet folytató nonprofit szervezetek a bíróságnál kérhetik közhasznú, illetve kiemelkedően közhasznú szervezatként történő bejegyzésüket.

*A törvényeket római, a rendeleteket arab számok jelölik.

Forrás: Kuti Éva (1998a): *Hívjuk talán nonprofitnak...A jótékonyság, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése*. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport 66-67.

A nonprofit szektor méretének meghatározói: összefoglalás

Elmélet	Magyarázó változó	Vizsgált terület	Várakozás	Valóságos
Heterogenitás	Nyelvi különбözőség Kormányzati szociális jóléti kiadások	Teljes oktatás	+	+0,185*
			+	+0,008
			-	-0,075
			-	-0,026*
Kínálati oldal	Vallási különбözőség	Teljes oktatás	+	+0,074*
			+	+0,020*
Bizalom elmélet	Bizalom a piac iránt	Teljes egészségügy, Szociális szolgáltatások	-	+0,010
			-	-0,002
Jóléti állam	Egy főre jutó jövedelem	Teljes egészségügy, Oktatás, Szociális szolgáltatások	-	-0,037
			-	+0,008
Interdependencia	Kormányzati szociális jóléti kiadások	Teljes egészségügy, Oktatás, Szociális szolgáltatások	+	-0,075
			+	-0,096*
Társadalmi eredet	Korporatizmus	Minden szociális szolgáltatás, Oktatás	+	Mérsékelt
			+	Mérsékelt

*Korrelációs együttható nagyobb, mint +/-0,4

Forrás: Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1996): *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies 25.o.

A nonprofit pénzügyek meghatározói: összegzés

Elmélet	Magyarázó/ független változó	Függő változó	Vizsgált terület	Várakozá s	Valóság- os
Heterogenitás	Nyelvi különбözőség	A magánadományo k %-os aránya a bevételeben	Teljes oktatás	+ +	+2, 11* +1, 1*
Kínálat elmélet	Vallási különбözőség	A magánadományo k %-os aránya a bevételeben	Teljes oktatás	+ +	+0, 139 -0, 090
Bizalomelmélet	Bizalom a piac iránt	A sajátbevételek %-os aránya	Teljes egészségügy, szociális szolgáltatások	- -	-0, 100 +0, 430*
Inter- dependencia	A kormányzat szociális jóléti kiadásainak mértéke	Az állami szektor támogatásának %-os aránya	Teljes egészségügy, oktatás, szociális szolgáltatások	+ +	-0, 004 +0, 860*
Társadalmi eredet	Korporatizmus	Az állami szektor támogatásának %-os aránya	Teljes szociális szolgáltatások , oktatás		Mérsékelt

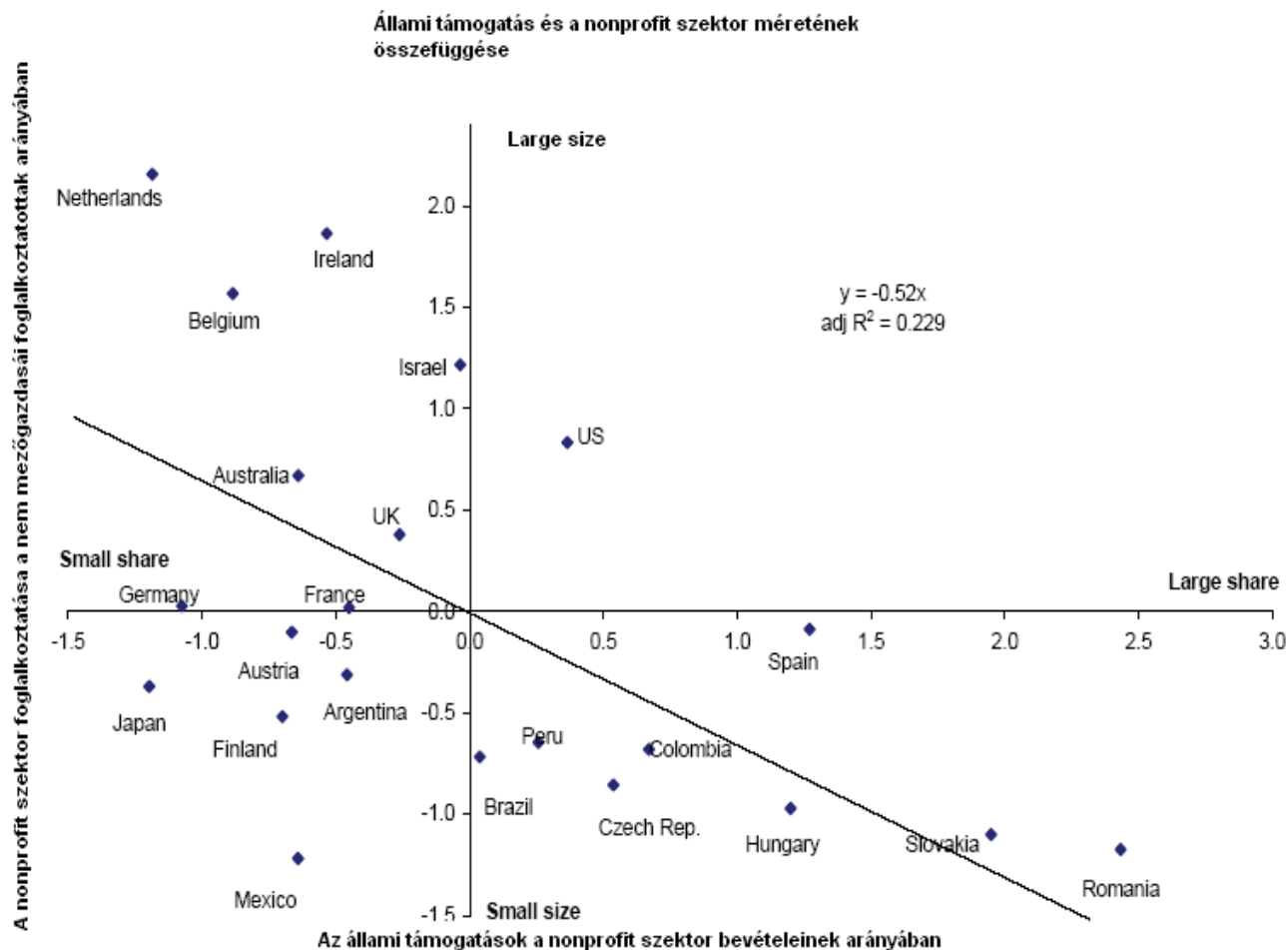
*Korrelációs együttható nagyobb, mint +/-0, 4

Forrás: Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1996): *Social origins of civil society: explaining the nonprofit sector cross-nationality*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies 27.o.

A kormányok jóléti kiadásai és a nonprofit szektor mérete közötti kapcsolat

A kormányok jóléti kiadásai	A nonprofit alkalmazottak részaránya	
	Alacsony	Magas
Magas	3	7
Alacsony	7	5

Salamon Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – Anheier Helmut K. (2000): *Social Origins of Civil Society*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies

Forrás: Salamon Lester M.-Sokolowski S. Wojciech-Helmut K. Anheier (2000): *Social Origins of Civil Society: An Overview*. Baltimore, Johns Hopkins University

11 melléklet – A nonprofit szektorban foglalkoztatottak %-os aránya tevékenységi területenként(ICNPO)

Régió	Ország	A nonprofit szektorban foglalkoztatottak %-os aránya tevékenységi területenként(ICNPO)												Összesen
		Kultúra	Oktatás	Egészségügy	Szociális ellátás	Környezet védelem	Település és gazdaság-fejlesztés	Emberi jogok	Adomány osztás	Nemzetközi kapcsolatok	Vallási szervezetek	Szakmai érdekvéköpviselők	Egyéb	
Nyugat-Európa	Ausztria	8	8	11	61	0	-	4	-	1	5	1	-	100
	Belgium	5	39	30	14	1	10	0	0	0	0	1	-	100
	Finnország	13	24	22	17	1	2	8	0	0	5	7	0	100
	Franciaország	12	20	15	39	1	5	2	0	2	2	2	-	100
	Hollandia	4	27	41	19	1	3	1	0	1	1	2	-	100
	Írország	6	51	26	4	1	4	0	0	0	6	2	-	100
	Nagy-Britannia	23	40	4	12	1	7	1	1	4	4	3	-	100
	Németország	5	11	30	38	1	6	2	0	1	3	3	-	100
	Norvégia	12	23	9	24	0	2	3	0	2	9	15	0	100
	Olaszország	12	20	21	27	0	5	2	0	0	2	9	2	100
Közép-Európa	Spanyolország	12	25	12	32	0	11	3	0	2	-	2	0	100
	Svédország	27	21	3	18	2	6	4	1	3	-	15	-	100
	Cseh Köztársaság	29	14	13	11	4	7	3	2	1	5	11	-	100
	Lengyelország**	32	24	7	17	2	1	1	0	1	0	11	4	100
	Magyarország	38	10	5	11	2	13	1	3	1	0	16	-	100
	Románia	33	18	13	20	1	4	4	1	1	2	4	-	100
	Szlovákia	31	24	2	4	6	1	2	4	1	14	9	2	100
	Ausztrália	16	23	18	19	0	10	3	0	0	3	4	3	100
	Egyesült Államok	7	22	46	13	-	6	2	0	-	0	3	-	100
	Japán	3	21	44	16	0	0	0	0	0	6	5	4	100

*FTE – számított főállású foglalkoztatott. A számított főállású foglalkoztatottak: az összes foglalkoztatott számának az együttes munkaidejük alapján főállású, teljes munkaidősre való átszámítása során kapott érték.

**1997-es adatok

- nincs adat 0% - 0,5% alatti érték

(saját szerkesztés)

Forrás: Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – List, Regina (2003): *Global Civil Society An Overview*. Baltimore, The Johns Hopkins University. Institute for Policy Studies. Center for Civil Society Studies; Salamon, Lester M. –Sokolowski, S. Wojciech et al. (2004): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector, Volume Two*. Bloomfield, Kumarian Press; Comparative Nonprofit Sector Project, Country Data Tables, <http://www.jhu.edu/~cnp/country.html> 2004.11.16.11h

12. melléklet – A nonprofit szektorban az önkéntesek száma és aránya a gazdaságilag aktív népesség %-ában

Régió	Ország	A nonprofit szektorban az önkéntesek	
		száma (fő *)	aránya a gazdaságilag aktív népesség %-ában
Nyugat-Európa	Ausztria	40.686	1,1
	Belgium	100.686	2,4
	Finnország	77.030	2,9
	Franciaország	1.114.816	4,2
	Hollandia	425.554	5,8
	Írország	33.690	2,3
	Nagy-Britannia	1.644.003	5,6
	Németország	1.211.474	3,0
	Norvégia	115.229	5,1
	Olaszország	430.130	1,7
Közép-Európa	Spanyolország	253.599	1,5
	Svédország	260.300	5,4
	Cseh Köztársaság	45.400	1,0
	Lengyelország**	33.126	0,2
	Magyarország	10.187	0,2
	Románia	49.417	0,5
Tengerentúli országok	Szlovákia	7.233	
	Ausztrália	218.352	2,4
	Egyesült Államok	7.246.856	5,2
	Japán	850.264	1,3

*Számított önkéntesként foglalkoztatottak: az önkéntesek számának az általuk végzett összes munka ideje alapján főállású, teljes munkaidős foglalkoztatottra átszámítása során kapott érték.

**1997-es adatok

(saját szerkesztés)

Forrás:

Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – List, Regina (2003): *Global Civil Society An Overview*. Baltimore, The Johns Hopkins University. Institute for Policy Studies. Center for Civil Society Studies

Salamon, Lester M. –Sokolowski, S. Wojciech et al. (2004): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector, Volume Two*. Bloomfield, Kumarian Press

Comparative Nonprofit Sector Project, Country Data Tables, <http://www.jhu.edu/~cnp/country.html> 2004.11.16.11h

13. melléklet – A nonprofit szektorban az önkéntesek %-os aránya tevékenységi területenként (ICNPO)

Régió	Ország	A nonprofit szektorban az önkéntesek %-os aránya tevékenységi területenként(ICNPO)												Összesen
		Kultúra	Oktatás	Egészségügy	Szociális ellátás	Környezet védelem	Település és gazdaság-fejlesztés	Emberi jogok	Adomány osztás	Nemzetközi kapcsolatok	Vallási szervezetek	Szakmai érdekvéköpviselők	Egyéb	
<i>Nyugat-Európa</i>	Ausztria	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100
	Belgium	33	1	0	55	1	3	1	1	1	2	3	-	100
	Finnország	47	2	5	13	0	1	23	0	0	3	5	1	100
	Franciaország	43	8	3	14	8	4	2	1	3	8	6	-	100
	Hollandia	36	14	7	21	4	0	6	0	2	8	1	-	100
	Írország	26	3	7	42	1	10	1	3	1	6	-	1	100
	Nagy-Britannia	21	3	9	13	3	13	2	1	0	33	-	2	100
	Németország	33	1	7	8	5	2	5	2	2	19	4	13	100
	Norvégia	51	2	3	6	1	5	7	0	3	11	10	0	100
	Olaszország	37	6	11	21	2	1	4	2	1	11	3	0	100
	Spanyolország	22	12	7	29	8	5	11	0	4	-	2	0	100
	Svédország	51	2	0	8	2	4	12	-	2	-	16	-	100
<i>Közép-Európa</i>	Cseh Köztársaság	40	3	8	15	9	5	4	2	2	10	2	-	100
	Lengyelország**	36	17	7	13	4	2	1	0	3	0	13	4	100
	Magyarország	30	4	5	32	3	3	8	5	2	3	4	-	100
	Románia	23	12	4	39	3	1	3	1	6	6	1	-	100
	Szlovákia	36	1	2	21	13	1	6	7	1	5	6	2	100
<i>Tengerentúli országok</i>	Ausztrália	30	5	5	26	3	8	2	0	1	19	1	2	100
	Egyesült Államok	8	9	9	25	2	-	7	1	1	31	4	2	100
	Japán	11	5	6	16	1	5	1	3	4	18	4	25	100

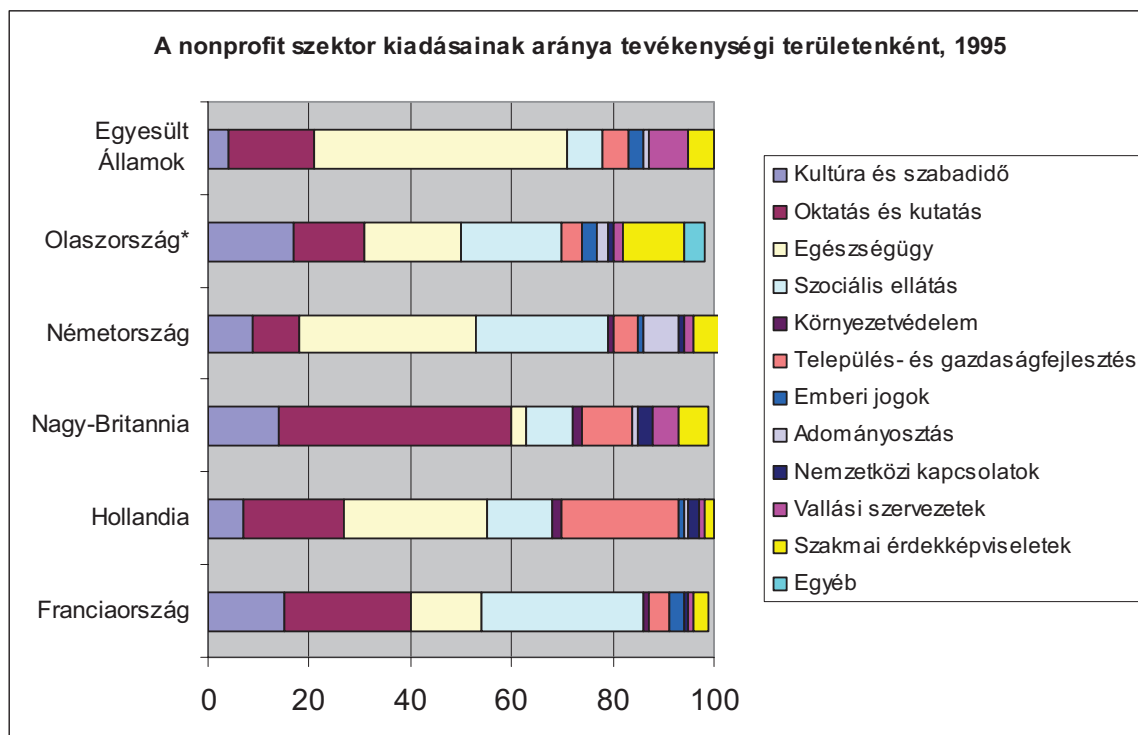
*FTE – számított főállású foglalkoztatott. A számított főállású foglalkoztatottak: az összes foglalkoztatott számának az együttes munkaidejük alapján főállású, teljes munkaidősre való átszámítása során kapott érték.

**1997-es adatok

- nincs adat 0% - 0,5% alatti érték (saját szerkesztés)

Forrás: Salamon, Lester M. – Sokolowski, S. Wojciech – List, Regina (2003): *Global Civil Society An Overview*. Baltimore, The Johns Hopkins University. Institute for Policy Studies. Center for Civil Society Studies; Salamon, Lester M. –Sokolowski, S. Wojciech et al. (2004): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector, Volume Two*. Bloomfield, Kumarian Press; Comparative Nonprofit Sector Project, Country Data Tables, <http://www.jhu.edu/~cnp/country>

14. melléklet – A nonprofit szektor kiadásainak aránya tevékenységi területenként, 1995

* 1999-es adatok

Forrás:

Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1999): *The Emerging Sector Revisited – A Summary*. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies

Salamon, Lester M. –Sokolowski, S. Wojciech et al. (2004): *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector, Volume Two*. Bloomfield, Kumarian Press

Comparative Nonprofit Sector Project, Country Data Tables, <http://www.jhu.edu/~cnp/country.html> 2004.11.16.11.00

A **statisztikai definíció** a nemzetközi gyakorlatban kialakított kritériumokra: a profitszétosztás tilalma, a kormányzati szektortól való szervezeti függetlenség, az intézményesültség /önálló jogi személyiség/, a közcélúság, az önkéntesség valamilyen eleme és a pártjellegű működés kizárása épül. E meghatározás értelmében nem tartoznak a nonprofit szektorba az önkéntes kölcsönös biztosítópénztárak (mert esetükben nem érvényesül a profitszétosztás tilalma), a politikai pártok (mert céljuk a közhatalom és a kormányzati jogosítványok megszerzése), valamint az egyházak, szerzetesrendek (mert a világi nonprofit szervezetek működési kereteit meghatározó szabályozás rájuk nem érvényes), de az egyházakhoz kapcsolódó egyesületeket, alapítványokat beletartoznak.

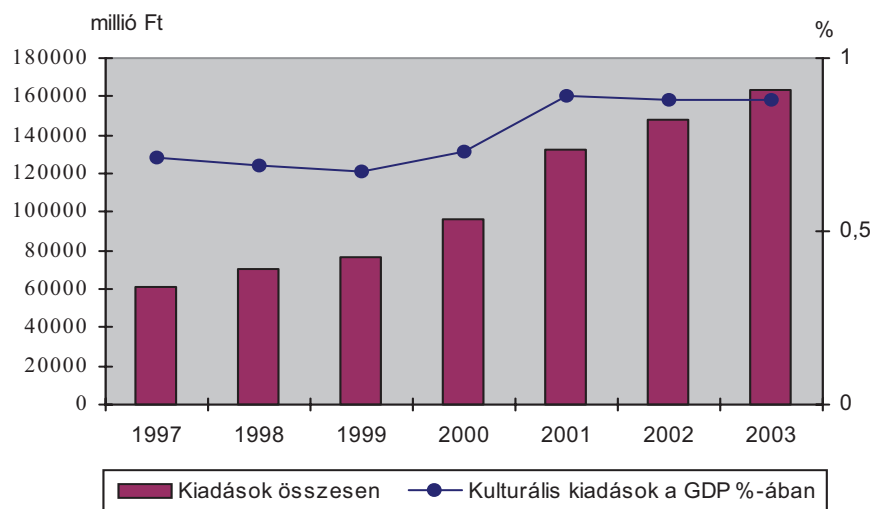
A nonprofit szervezetek számáról több, egymástól lényegében független **nyilvántartásból nyerhetők adatok**. Ezek a regiszterek céljaikat, tartalmukat, működési elveiket és karbantartási szabályaikat tekintve egyaránt különböznek egymástól. A hivatalos *bírósági nyilvántartásokban* – a közhasznú társaságok kivételével – minden olyan nonprofit szervezet szerepel, amelyet önálló jogi személyként bejegyeztek, és a későbbiekben hivatalosan nem szüntettek meg. Mivel a feloszlott egyesületek és vagyonukat vesztett alapítványok jelentékeny része elmulasztja a megszűnés bejelentését, ezért a nyilvántartásban szereplő szervezetszám messze meghaladja a jogi értelemben még működők számát. E probléma áthidalására hivatott a *KSH-adatbázis*, amelyet az évenkénti kérdőíves adatfelvétel segítségével rendszeresen aktualizálnak. A nyilvántartás frissítését segíti a szektor szereplőivel az évek során kialakított jó kapcsolatot, illetve hozzájutunk a szektorális intézmények speciális regisztereire is. A Központi Statisztikai Hivatal így naprakésszé tett nyilvántartása a bírósági regiszterénél alacsonyabb, de valóságot jobban megközelítő szervezetszámot jelez. A KSH adatbázisára alapozott publikációkban kizárólag azoknak a nonprofit szervezeteknek az adatait összesítik, amelyek a statisztikai definíciónak megfelelnek, és semmilyen forrásból nem kaptak a megszűnésükre vagy működésük szüneteltetésére utaló jelzést.

A nonprofit szervezetek a nyilvántartásban tevékenységcsoportok szerinti kód alapján kerülnek besorolásra. Ez a besorolás a nemzetközi gyakorlatban kifejlesztett osztályozási rendszer (*International Classification of Nonprofit Organizations*)

adaptálásával készült.³⁶ Ez a rendszer egyrészt az adatok részletes, nemzetközi összehasonlításra alkalmas feldolgozásának könnyítését szolgálja. Másrészt lehetőséget teremt a több tevékenységi csoportot átfogó, egyéb leválogatási szempontok (pl. ifjúsági szervezetek, hátrányos helyzetű rétegekkel foglalkozó szervezetek) szerinti keresésre is.

³⁶ A *Nonprofit Szervezetek Osztályozási Rendszere* a szervezetek legrészletesebb tevékenységi meghatározásokat tartalmazó csoportosítása szintjén néhol részletesebb és a magyar sajátosságokhoz igazított változata az ICNPO-nak.

16. melléklet – A költségvetés kulturális kiadásainak változása Magyarországon 1997 – 2003

Forrás: Bárdosi Mónika – Lakatos Gyuláné – Varga Alajosné (2004): *A kultúra helyzete Magyarországon. Találkozások a kultúrával sorozat 4.* Budapest, Magyar Művelődési Intézet

17. melléklet – Kulturális foglalkoztatás az állami szektorban Magyarországon, 2000

Kulturális szektor	Önkormányzatok	Kormányzati szektor	Összesen
<i>Művelődési házak összesen</i>	5 319	339	5 658
múzeumok	2 665	1 999	4 664
levéltárak	675	256	931
könyvtárak	4 737	1 869	6 606
egyéb állami gyűjtemények	202	520	722
<i>Közgyűjtemények összesen</i>	8 279	4 644	12 923
színházak	3 495	246	3 741
zene	527	1 236	1 763
tánc	55	352	407
egyéb művészeti tevékenység	53	31	184
<i>Művészeti tevékenységek összesen</i>	4 130	1 965	6 095
Kulturális szektor összesen	17 728	6 948	24 676

Forrás: Cultural policies in Europe: a compendium of basic facts and trends, 2002 Council of Europe/ERICarts

18. melléklet – A kutatáshoz használt kérdőív

4010 Debrecen, Pf.11. *

Debrecen, P.O.Box 11. Hungary - 4010. *

Telefon/Phone: 36-52- 316-666/2651.

Telefax/Fax: 36-52-454 241. E-mail:csobaj@TIGRIS.KLTE.HU

Sorszám !

1	2	3

Nonprofit szervezetek a kulturális szférában

Kérdőív

A kutatás során feltárt adatok névtelenül kerülnek feldolgozásra!

2000.

1. Melyik kulturális területhez sorolná intézményüket ?

- 1.- képzőművészet
- 2.- előadó-művészet (pl. színház, kabaré)
- 3.- zene (pl. komolyzene, könnyűzene)
- 4.- irodalom (pl. könyvtár, irodalmi hivatal)
- 5.- szociokultúra (pl. fiatalok klubja, nőcentrum)
- 6.- média (pl. programmozi, rádió, nyomtatott sajtó)
- 7.- egyéb, mégpedig :

Több válasz is lehetséges !

☐	☐	☐
4	5	6

2. Melyek intézményük fő feladatai ?

.....

.....

.....

.....

.....

Több feladatot is kódolhatunk !

☐	☐	☐
7	8	9

3. Kérjük jellemezze röviden azt a célcsoportot, amelyet munkájukkal meg akarnak szólítani !

.....

.....

.....

.....

Több jellemzőt is kódolhatunk !

☐	☐	☐	☐	☐	☐
10	11	12	13	14	15

4. Mikor alapították az intézményt? Kérjük adja meg ha lehetséges az alapítás pontos évszámát ! Ha ez nem ismert, akkor a körülbelüli időpontot !

Az év két utolsó számjegyét kódoljuk !
16 17

4.1 Az alapítás mely módjáról van szó ?

1.- új alapítás

2.- újraalapítás -----4.1.1. Kérjük adja meg az eredeti alapítás dátumát, illetve az intézmény elődjének a nevét !

Az év két utolsó számjegyét kódoljuk !
18 19

5. Változott valamit az intézmény feladatköre megalapítása óta ?

1.- nem ----- Tovább a 6. kérdésre !

2.- igen ----- Tovább az 5.1 kérdésre !

20

5.1 Kérjük írja le röviden, mennyiben történt változás a feladatok terén ?

.....

.....

.....

.....

Több választ is kódolhatunk !

☐ ☐ ☐ ☐
21 22 23 24

6. Érvényes az Önök intézményére a közhasznú elnevezés ?

1.- igen

2.- nem

25

7. Melyik jogi forma jellemző intézményükre ?

- 1.- bejegyzett egyesület ☐ 26
2.- közhasznú társaság korlátolt felelősséggel
3.- alapítvány
4.- társaság
5.- egyéb, mégpedig :

7.1. Hogyan értékelné a közhasznú intézmény jogi keretfeltételeit ?

- 1.- nagyon rossz
2.- rossz
3.- közepes
4.- jó
5. – nagyon jó

☐
27

8. Hogyan szerveződik intézményük ? (vezetőség, elnökség, gyűlés, tagság, stb.)

.....
.....
.....
.....

9. Hány alkalmazottja volt az elmúlt évben intézményüknek ?

			fő
28	29	30	

9.1. Hány alkalmazott volt közülük teljes munkaidőben foglalkoztatva?

			fő
31	32	33	

9.2. Hány volt közülük részmunkaidőben foglalkoztatva ?

			fő
34	35	36	

10. Hány ember dolgozott az elmúlt évben szabad munkaerőként (vállalkozási szerződés, tiszteletdíj stb) intézményükben ?

			fő
37	38	39	

11. Hány fő volt az elmúlt évben a munkanélkülieket érintő foglalkoztatási programok keretein belül (közhasznú, közmunka , bértámogatás) foglalkoztatva ?

		fő
40	41	

11.1. Ki viselte az alkalmazottat támogató program költségeit ?

- 1.- az önkormányzat
- 2.- a megye/régió
- 3.- az állam
- 4.- az Európai Unió
- 5.- a Megyei Munkaügyi Központ
- 6.- egyéb :.....

42	43

11.2. Mennyi ideig álltak ezek a munkatársak az önök alkalmazásában ?

- 1.- 6 hónapnál kevesebb ideig, ill. 6 hónapig
- 2.- 7-12 hónapig
- 3.- több, mint 12 hónapig, mégpedig hónapig

		hó
44	45	

12. Az elmúlt évvel összehasonlítva alkalmaztak-e még pótlólagosan valakit az elmúlt évben?

- 1.- nem
- 2.- igen

46

Ha igen , milyen viszonyban és hány főt ?

- 1.- kinevezéssel teljes időben :

		főt
47	48	

2.- kinevezéssel , részidőben: főt
49 50

3.- szabad munkatársként: főt
51 52

4.- támogatott programokban: főt
53 54

13.Hány tiszteletbeli /önkéntes / munkást foglalkoztattak az elmúlt évben intézményükben ?

főt
55 56 57

13.1. Milyen eszközzel honorálják a tiszteletbeli /önkéntes / munkások tevékenységét ?

Több válasz is lehetséges !

1.- pénz(prémium, jutalom)
2.- ingyenjegy 58 59 60
3.- utalványok
4.- ünneplés
5.- egyéb, éspedig:.....

**14. Kérjük adjon néhány információt intézményük anyagi helyzetéről !
Mekkora volt az elmúlt évben- ben a költségvetésük nagysága ?**

ezer forint !!!
61 62 63 64 65 66

/ Az összeget ezer forintban kódoljuk !/

14.1 Kérjük vázolja, honnan származnak anyagi eszközeik !

1.- önellátás egyéni gazdálkodással : ezer Ft.
67 68 69 70 71

2.- köztámogatás:

. ezer Ft.
72 73 74 75 76

2.1.- ebből önkormányzati támogatás

. ezer Ft.
77 78 79 80 81

2.2.- ebből megyei támogatás:

. ezer Ft.
82 83 84 85 86

2.3.- ebből állami támogatás:

. ezer Ft.
87 88 89 90 91

2.4.- ebből Európai Unió támogatás:

. ezer Ft.
92 93 94 95 96

3. 3.1. magángazdasági támogatás
(pl. szponzor)

. ezer Ft.
97 98 99 100 101

3.2. magánszemély anyagi adomány:

. ezer Ft.
102 103 104 105 106

4. egyéb, és pedig:

. ezer Ft.
107 108 109 110 111

14.2. Hogyan tevődik össze az egyedileg kigazdálkodott összeg ?

1. tagsági hozzájárulások

%-ig
112 113

2. rendezvényi belépőjegyek

%-ig
114 115

3.- bevétel kölcsönzésből, bérbeadásból

%-ig
116 117

4.- merchandising

%-ig
118 119

5.- egyéb, és pedig:.....

%-ig
120 121

14.3. Hogyan tevődik össze a köztámogatás ?

1.- projekt támogatás

%-ig
122 123

2.- intézmény támogatás

%-ig
124 125

3.- egyéb, még pedig :

%-ig
126 127

14.4. Mely intézmény, vagy személy támogatta önöket anyagilag az elmúlt időben ? (pénztámogatás, szponzorálás stb.)

1. – eddig nem volt ilyen támogatásban részünk

2.- kaptunk már ilyen támogatást, még pedig :

128

.....
.....
.....
.....

15. Kap az Önök intézménye tárgyi adományt és/vagy díjtalanul teljesített eszmei hozzájárulást ? (pl. /szak/véleményt, szaktanácsadást stb.) ?

1.- nem 2.- igen

129

Ha igen , kérjük adja meg , kitől származik az adomány !

/ Hány főt említ ?/

130

131

.....
.....
.....

16. Mi történik a keletkezett nyereséggel ?

- 1.- kifizetésre kerül az üzlettársak, tagok között
- 2.- befektetik az intézménybe
- 3.- művészi projektekre fordítják
- 4.- egyéb , mégpedig:.....

Több válasz is lehetséges !!

☐ ☐

132 133

17. Hogyan ítéli meg intézményük helyzetét ?

- 1.- nagyon jó 2.- jó 3.- közepes 4.- rossz 5.- nagyon rossz

☐

134

17.1.Hogyan ítéli meg intézményük közeli jövőjét ?

- 1.- nagyon jó 2.- jó 3.- közepes 4.- rossz 5.- nagyon rossz

☐

135

18. Hogyan ítéli meg általában a közhasznú intézmények helyzetét az Önök városában ?

- 1.- nagyon jó 2.- jó 3.- közepes 4.- rossz 5.- nagyon rossz

☐

136

19. Hogyan ítéli meg összességében a kulturális helyzetet a városukban ?

- 1.- nagyon jó 2.- jó 3.- közepes 4.- rossz 5.- nagyon rossz

☐

137

20. Hogyan ítéli meg a város gazdasági helyzetét ?

- 1.- nagyon jó 2.- jó 3.- közepes 4.- rossz 5.- nagyon rossz

☐

138

21. Min kellene javítani, hogy intézményük hatásának lehetősége javuljon ?

.....
.....
.....
.....

22. Tagja-e valamilyen szövetségnek a szervezet?

1.- nem ----- Tovább a 24. kérdésre !

2.- igen ----- Tovább az 23.1 kérdésre !

☐

139

22.1 Melyik szövetségnek a tagja?

.....

22.2 Milyen jellegű szolgáltatást nyújt a szövetség a szervezet számára?

1.- információ

2.- érdekképviselés

3.- anyagi támogatás

4.- képzés

5.- egyéb, mégpedig :

Több válasz is lehetséges !

☐

140

☐

141

☐

142

23. A szervezet kapcsolatban van-e a helyi önkormányzattal?

1.- nem ----- Tovább a 25. kérdésre !

2.- igen ----- Tovább az 24.1 kérdésre !

☐

143

23.1 Milyen jellegű ez a kapcsolat?

1.- szerződéses közfeladat ellátására

2.- anyagi támogatás

3.- erkölcsi támogatás

4.- egyéb, mégpedig :

Több válasz is lehetséges !

144	145	146

Végül engedje meg, hogy az Ön személyére vonatkozó kérdéseket tegyünk fel !

24. Foglalkozása, illetve tevékenysége az intézetben :

.....

147

25.Születési éve : / Szül. év két utolsó számjegye ! /

148 149

26. Iskolai végzettsége:

150

1.- 8 általános 2.- szakmunkásképző 3.- érettségi 4.- főiskolai diploma
5.- egyetemi diploma

27. Szakmai végzettsége :

151

28. Felsőoktatási képesítése :

152

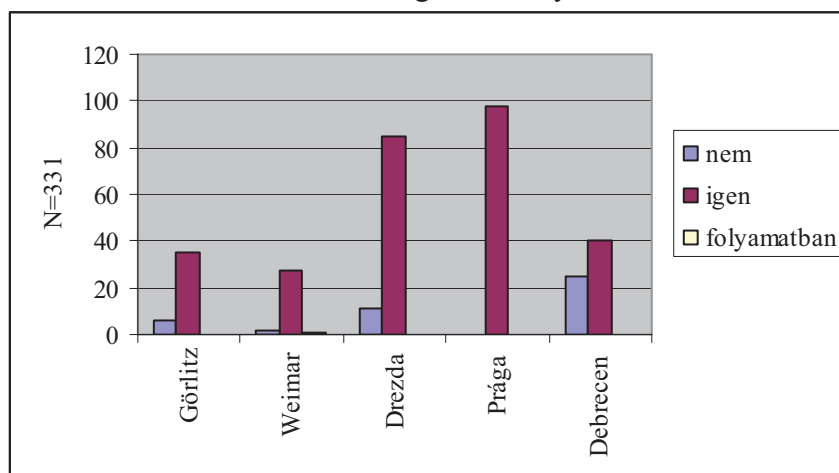
29. Mióta dolgozik Ön és legfontosabb munkatársai itt ?

ÖN:		Legfontosabb munkatársai	
153	154	155	156

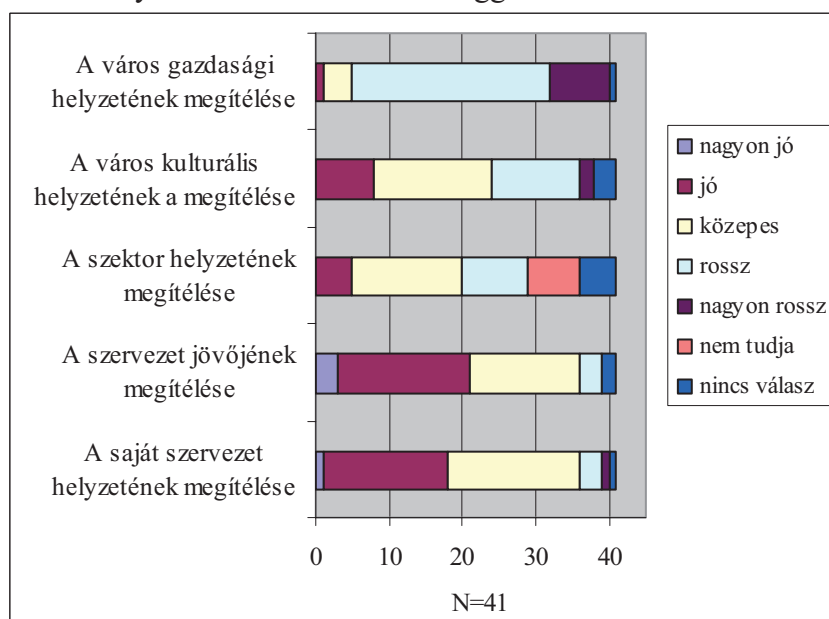
/ A foglalkoztatás kezdetének két utolsó számjegyét írjuk

Köszönjük együttműködésüket !

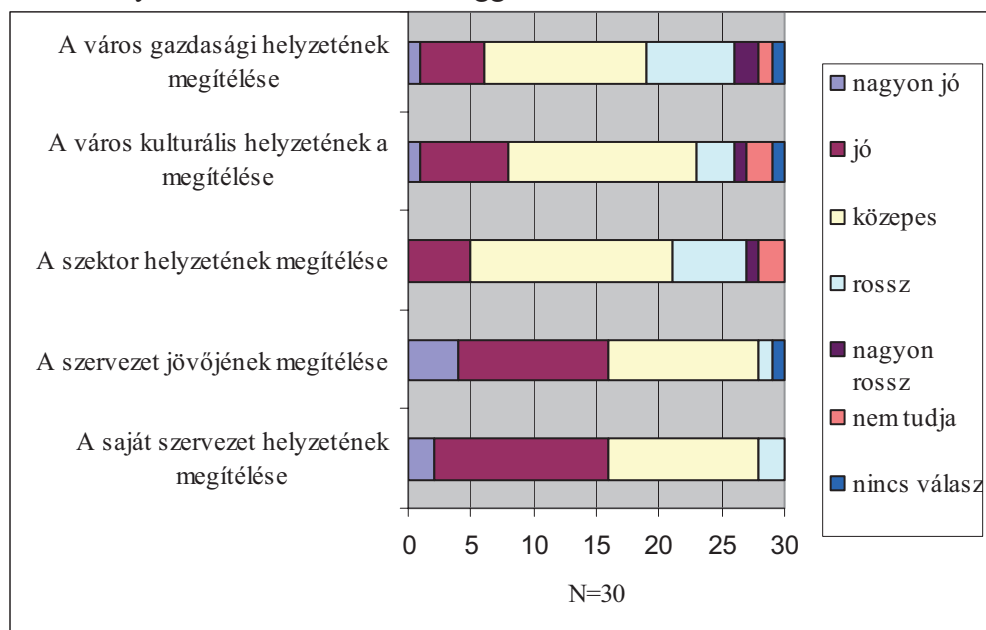
19/1 A szervezetek közhasznúságának arányai

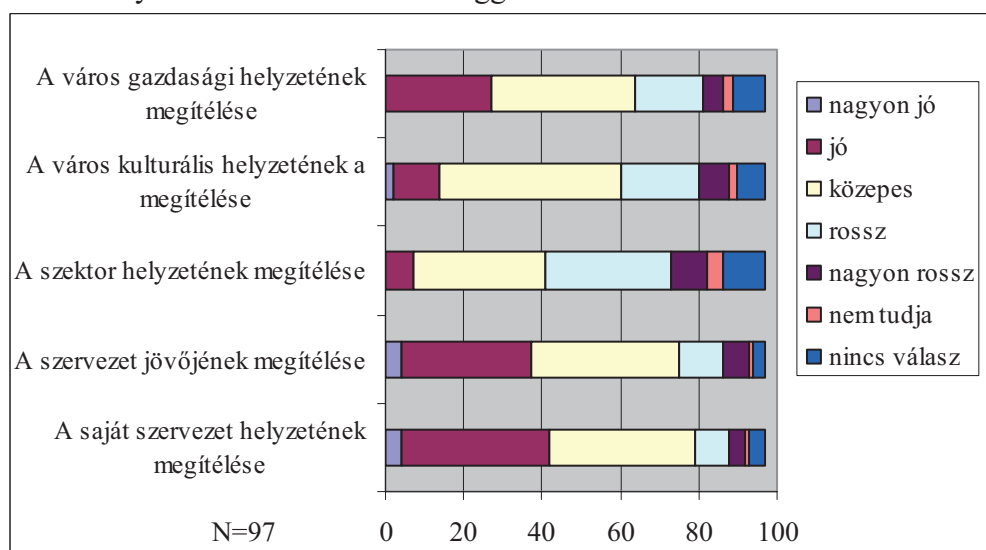
19/2 A helyzet értékelésének összefüggései Görlitzben

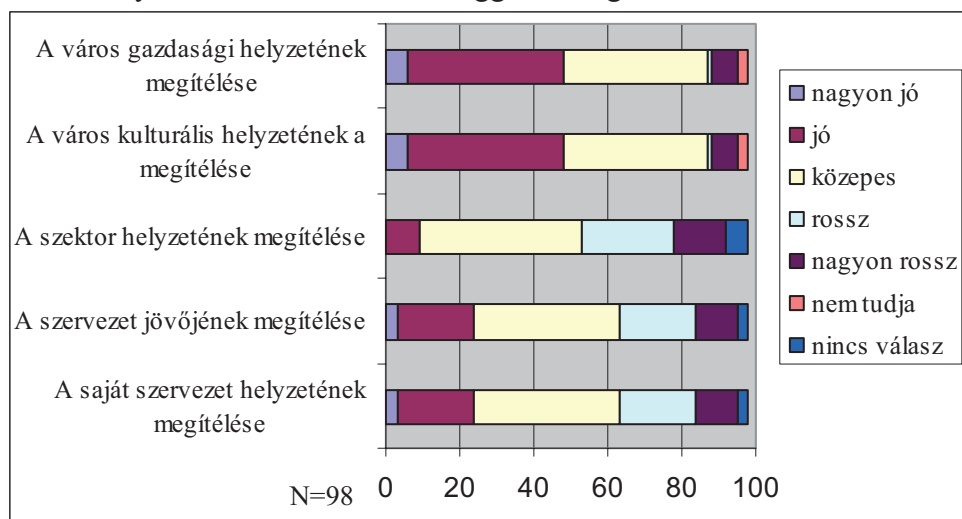
19/3 A helyzet értékelésének összefüggései Weimarban

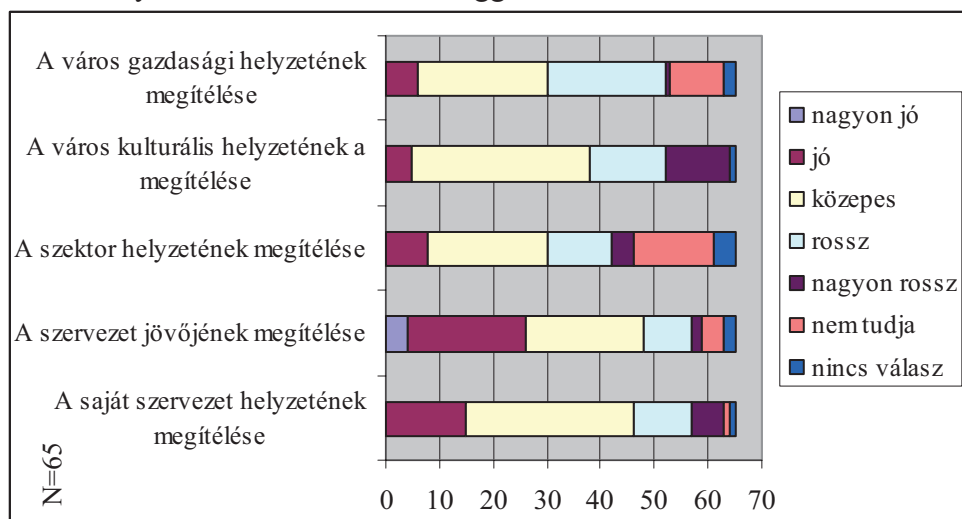
19/4 A helyzet értékelésének összefüggései Drezdában

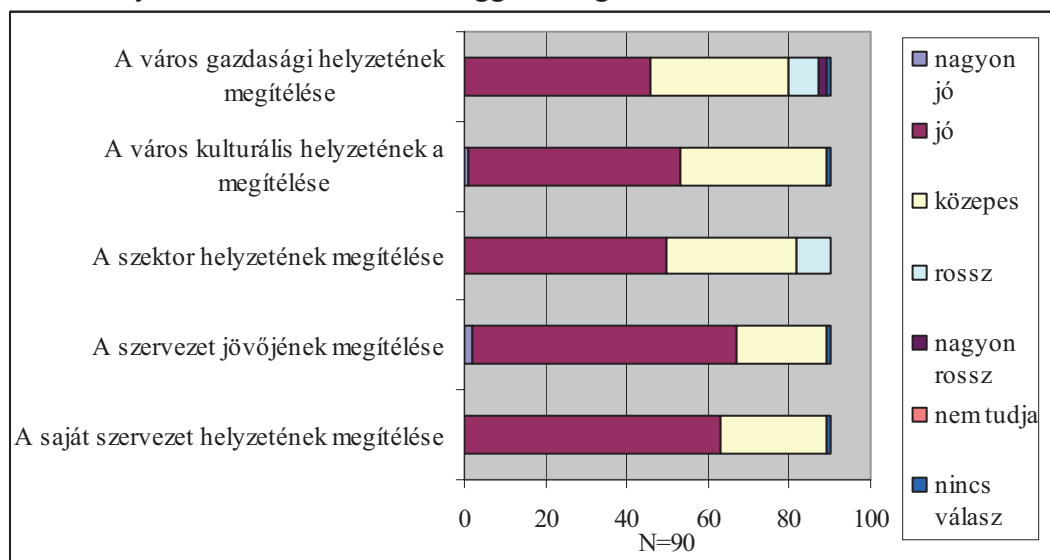
19/5 A helyzet értékelésének összefüggései Prágában

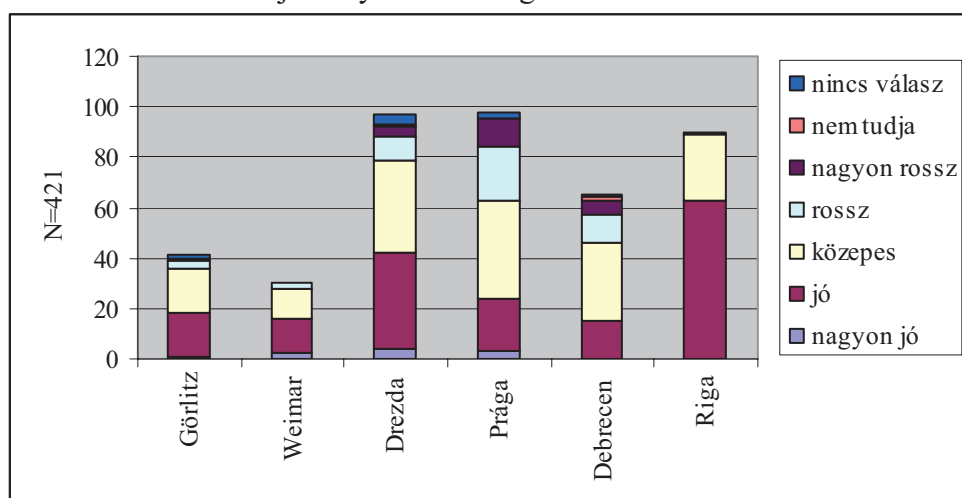
19/6 A helyzet értékelésének összefüggései Debrecenben

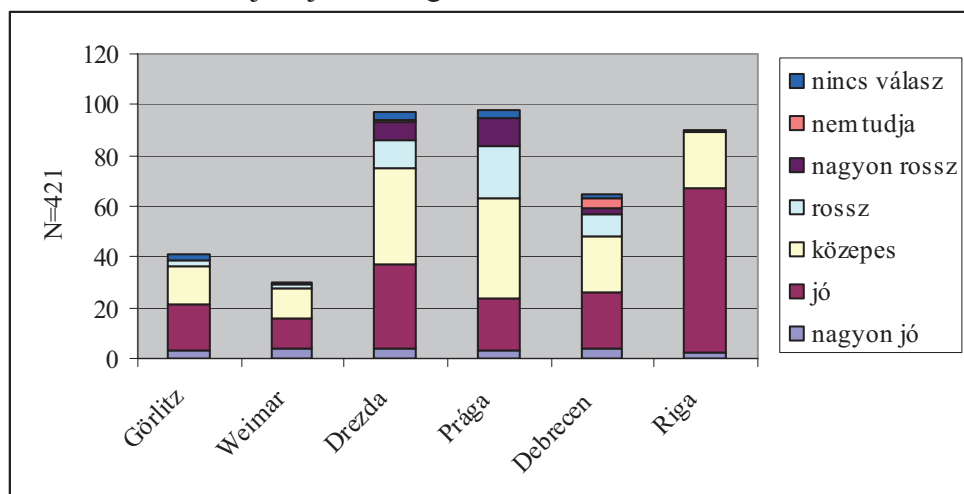
19/7 A helyzet értékelésének összefüggései Rigában

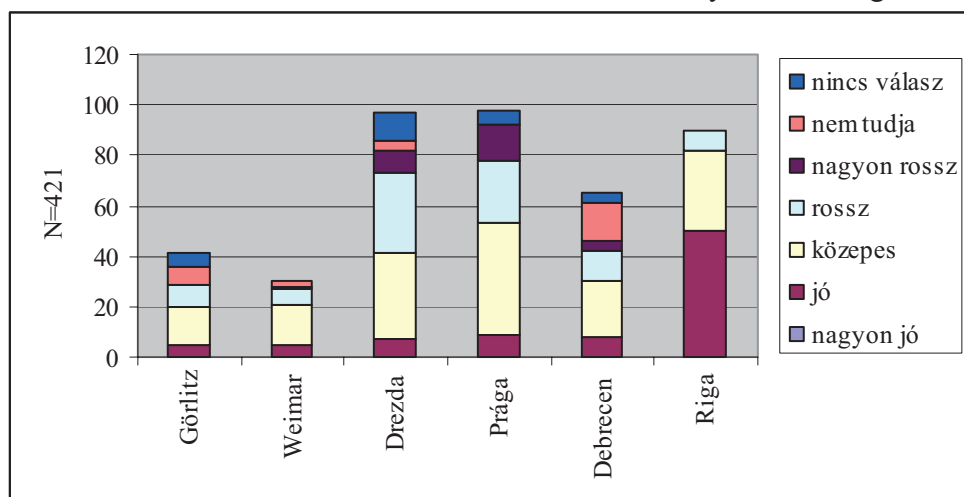
19/8 A szervezetek saját helyzetének megítélése

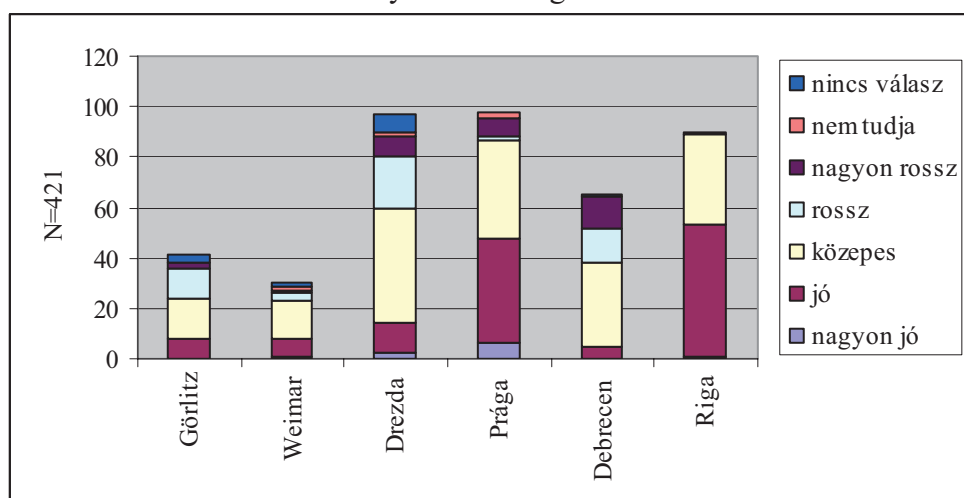
19/9 A szervezetek jövőjének megítélése

19/ 10 A szervezetek a városuk civil szervezeteinek helyzetének megítélése

19/11 A városuk kulturális helyzetének megítélése

19/12 A városuk gazdasági helyzetének megítélése

